

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

A. FRENKEN
DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

D E E L XXII

1953—1955

DRUKKERIJ INSTITUUT VOOR DOOFSTOMMEN, ST. MICHIELSGESTEL

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0464 6695

I N H O U D :

Varia rond het herstel der Hiërarchie in 1853 door H. A. G. Hens, <i>past.</i>	blz. 1
Brieven van Mr J. B. van Son aan Mgr. J. Zwijsen in 1853 door H. A. G. Hens, <i>past.</i>	blz. 16
Van Alphen en de eerste pogingen tot Herstel der Hiërarchie door A. M. Frenken, <i>pr.</i>	blz. 69
De nieuwste Sint Oda-legende door A. M. Frenken, <i>pr.</i>	blz. 97
Het oudste Liber Anniversariorum der kerk van Tilburg door Dr. P. C. Boeren	blz. 116
Aanvullingen op de geschiedenis der Tertiariissenkloosters achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch en Catharinenberg te Oisterwijk door J. A. ten Cate	blz. 145
De oprichting der Parochie Liempde in het jaar 1603 door H. Hens, <i>pr.</i>	blz. 154
Missionarissen in Maas en Waal en in het Länd van Nijmegen tijdens de Protestantse Overheersing door P. David de Kok O.F.M.	blz. 178
Onderzoek naar de geestelijke goederen in Maas en Waal in 1797 door M. van Oss	blz. 191
Van Alphen en het Bossche Seminarie door A. M. Frenken, <i>pr.</i>	blz. 228
Pater Matthias Wolff S.J., Pater Joannes Roothaan S.J. en de zaligverklaring van de H. Petrus Canisius door J. Barten S.J.	blz. 261
Bij de herlezing van Rogiers „Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw” door A. M. Frenken, <i>pr.</i>	blz. 276
Onderzoek ingesteld door bisschop Nic. van Zoes naar het laten branden van de godslamp in de kerken van het Bossche bisdom, anno 1622 door A. v. d. St.	blz. 301
Registers	blz. 309

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

A. FRENKEN
DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

D E E L XXII
AFLEVERING 1
DECEMBER 1953

DRUKKERIJ INSTITUUT VOOR DOOFSTOMMEN, ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD:

- Varia rond het herstel der Hiërarchie in 1853 *door H. A. G. Hens, past.* pag. 1
- Brieven van Mr J. B. van Son aan Mgr J. Zwijsen in 1853 *door H. A. G. Hens, past.* pag. 16
- Van Alphen en de eerste pogingen tot Herstel der Hiërarchie *door A. M. Frenken, pr.* pag. 69

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Varia rond het Herstel der Hiërarchie in 1853

door

H. A. G. HENS, past.

Wanneer iemand het Archief van het Bossche Bisdom aan een onderzoek onderwerpt, speciaal in verband met de gebeurtenissen rond het herstel der Hiërarchie in 1853, dan kan hij een tweetal ontdekkingen doen.

De eerste is deze, dat de portefeuille „Ingekomen Brieven bij Mgr. Zwijsen in het jaar 1853” een aantal belangrijke brieven mist, die er, althans volgens de dóórlopende nummering en het aanwezige register, oorspronkelijk toe behoord hebben. Zo ontbreken er maar liefst 48 brieven van de Pauselijke Internuntius Mgr. Belgrado, 3 van Mgr. van Hooijdonk, 9 van Mgr. Paredis, 12 van Mgr. van Vree, 13 van Jud. Smits, de hoofdredacteur van „De Tijd”, 15 van Jhr. J. A. C. A. van Nispen tot Sevenaer, 1 van de Secretaris der Congregatie de Propaganda Fide, Mgr. Barnabò, en nog enige andere. Waar deze gebleven zijn, is moeilijk te achterhalen.

Of de bedoelde brieven indertijd door Pater Albers S.J. bij het schrijven van zijn grote werk benut zijn, is zeer te betwijfelen. In de Voorrede op dat werk „ontveinst hij zich niet, dat er hem hier en daar iets moet zijn ontgaan”. Blijkbaar zijn de pakketten „Ingekomen Brieven” bij zijn bezoeken aan het Bossche Bisdomsarchief ongeopend (op zolder?) gebleven en heeft hij zich blijkens zijn bronvermeldingen bepaald tot de correspondentie van Mgr. Den Dubbelden, een Copieboek (1850—1851) en een paar Dagregisters (1851—1854) van Mgr. Zwijsen, een bundel, getiteld

„Hierarchie”, 1) en ten slotte de Papieren-Van Son. Ook schijnen die brieven ontgaan te zijn aan de speurzijn van Prof. Rogier, die er althans nergens naar verwijst.

De tweede ontdekking, die men doet, is dan ook, dat meerdere brieven, die bij Mgr Zwijsen zijn ingekomen op het einde van 1852 en in de loop van 1853, *onbenut* zijn gebleven bij studies over het hiërarchie-herstel. Hiertoe behoort o.a. een hele reeks brieven van Mr J. B. van Son, die in een afzonderlijke bijdrage zullen worden uitgegeven. In dit artikel wordt de aandacht gevraagd voor enige brieven, die in het herdenkingsjaar nog eens het licht doen vallen op enkele episoden uit de wordingsgeschiedenis van het herstel.

Allereerst is daar een brief van de rector van het Belgisch College te Rome, P. J. Aerts. Deze, blijkbaar een vertrouweling van de Secretaris der Propaganda, Mgr Barnabò, en eveneens van de Luikse Bisschop Mgr Van Bommel, 2) schrijft op 20 Oct. 1852 aan Mgr Zwijsen, dat hem door Mgr Barnabò mededelingen gedaan zijn in verband met de kerkelijke zaken in Nederland. Deze informaties betreffen het besluit van Pius IX om het Concordaat van 1827 als opgeheven te beschouwen. 3) Men wacht in Rome nu op de antwoord-nota van de Nederlandse regering, welke door het aftreden van de minister van Buitenlandse Zaken — op 16 October was minister H. van Sonssbeeck heengegaan — vertraagd is; daarna zal men onmiddellijk tot de organisatie der hiërarchie overgaan. De brief luidt als volgt:

Monseigneur.

Quoique V. Grandeur connaisse probablement déjà la décision importante que le St. Père a prise par rapport aux affaires ecclésiastiques de Hollande; je ne puis m'empêcher de Vous faire

1) Portefeuille „Episcopaat van Mgr. Zwijsen” AK—5—3.

2) L. J. Rogier, In *Vrijheid Herboren*, Katholiek Nederland 1853—1953, 's Hage 1952—1953, bl. 79.

3) P. Albers S. J., *Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden*, 's Hage 1903—1904, II bl. 250v; Rogier, a.w., bl. 91.

part de ce que j'en ai appris moi même après mon retour à Rome. C'est Mgr. Barnabò Secrétaire de la Propagande, qui a bien voulu me mettre au courant. S. Sainteté a donc décidé, conformément aux désirs du gouvernement d'abroger entièrement le concordat. Déjà le St. Siège a reçu l'avis que la Note officielle adressée au cabinet de La Haye, pour l'informer de cette décision, a été communiquée au Ministère, que celui-ci en a été satisfait; et qu'il a promis d'y faire une réponse. Mais le Ministre des affaires étrangères s'étant retiré sur ces entrefaites, la réponse n'est pas encore arrive. Le Pape n'atétend plus que cette réponse pour procéder à l'organisation de la hierarchie. Espérons que cette affaire capitale ne sera plus entravée par de nouvelles contrariétés.

J'ai la confiance, Monseigneur, que cette situation favorable des choses ne fera pas tomber le projet de V. Gr. de venir visiter Rome et d'honorer de Votre séjour le Collège Belge.

Il n'y a pas de nouvelles importantes ici. Tout est fort tranquille. Le Pape se porte très bien. C'est l'époque des vacances, pendant lesquelles à peu près toutes les affaires sont suspendues. Le Ministre de Hollande est absent et ne reviendra qu'à la fin du mois. Quant au Collège Belge, tout y va bien. Je suis entouré d'ouvriers qui travaillent à l'église, où il y a beaucoup de réparations à faire.

J'ai l'honneur d'être avec une profonde vénération,

Monseigneur
de Votre Grandeur
le très-humble et très-obéissant
P. J. Aerts.

Rome le 20 Oct. 1852.

A. S. Gr. Mgr. Zwysen Vic. Apost. à Bois le duc.

(op adres veranderd : St. Michielsgestel).

Ingekomen Brieven bij Mgr. Zwijzen n. 941.

Nu is het merkwaardig, dat in het Bossche Archief een eigenhandig concept-schrijven berust van Mgr Zwijzen aan Aerts, gedateerd 6 Nov. 1852, ⁴⁾ dat volgens de daarin genoemde datum een antwoord moet zijn op diens brief van 24, dus niet van 20

⁴⁾ Portefeuille „Episcopaat van Mgr. Zwijzen” AK—5—3.

October. Mogelijk heeft Zwijsen zich in de datum vergist of misschien de datum van ontvangst vermeld. Maar dan is er de moeilijkheid, dat in de brief van 6 Nov. geantwoord wordt op méér vragen dan er in de boven afgedrukte brief gesteld zijn. Het kan ook zijn, dat Zwijsen nog een nader schrijven van Aerts ontvangen heeft, gedateerd op 24 Oct., of dat bij de brief van de 20ste een bijlage gevoegd was met uitgebreider inlichtingen enz. Hoe het ook zij, van een brief van 24 Oct. of een bijlage van 20 Oct. is geen spoor te bekennen.

Intussen is het schrijven van 6 Nov. belangrijk genoeg om het hier af te drukken. Eerstens wordt daarin melding gemaakt van het vier-zetel-plan (Den Bosch, Haarlem, Breda, Roermond) van Mgr Belgrado en Mgr Zwijsen, ⁵⁾ een plan, dat van regeringswege geen tegenstand zal ontmoeten, omdat naar Zwijsens mening van die zijde episcopale zetels te Amsterdam en Utrecht niet gewenst worden. Opvallend is de volgorde: Den Bosch, Haarlem, Breda, Roermond! Een mogelijk plan-Wijkerslooth ⁶⁾ is hem onbekend. Met het eerstgenoemde plan gaan alle apostolische vicarissen accoord.

Een tweede punt, dat in deze brief sterk benadrukt wordt, is de bezetting van de Haarlemse zetel. Als Rome de apostolische vicarissen in Noord-Brabant en Limburg hun zetel laat behouden, is alléén de Warmondse president Van Vree de geschikte persoon om bisschop van Haarlem te worden. Dat is de vaste overtuiging van Mgr Belgrado en vrijwel zeker ook van de andere apostolische vicarissen; en hij kan er bijvoegen, dat de president bij de clergé en de Katholieken van Holland in de hoogste achting staat.

Verder wordt aangedrongen op de hoogst mogelijke spoed met de afwerking der herstel-kwestie, en tenslotte vraagt Mgr Zwijsen de bemiddeling van Aerts om te bewerken, dat hij in het Bossche diocées kan blijven, waar *zeer ernstige* redenen zijn aanwezigheid vereisen. Welke deze zijn, vermeldt hij, jammer genoeg, niet, maar als Rome er prijs op stelt ze te weten, zal hij ze gaarne onthullen.

⁵⁾ Albers, a.w., bl. 281vv.

⁶⁾ *ibid.*, bl. 288.

We geven nu de brief in extenso. Enkele eigenaardig gespelde woorden worden onveranderd overgenomen.

Tilburg le 6 Novembre 1852.

Monsieur le Président !

J'ai l'honneur de vous accuser réception de votre lettre du 24 octobre. Je vous suis très reconnaissant pour les nouvelles intéressantes, que vous avez eues la bonté de me communiquer. Je me hâte de faire connaître mon avis conformément au désir, que Mons: Barnabo vous a exprimé et dont il s'agit dans vôtre lettre susdite.

Quant au nombre et le lieu de nouveaux Sièges à établir, J'ose recommander le projet présenté par Monseigneur l'Internonce du Saint Siège à la Haije dans le mois de décembre de l'année passée, selon lequel le Royaume Neerlandais étoit divisé en quatre évêchés, savoir de *Bois-le-duc*, *Harlem*, *Breda*, et *Roermonde*. Ce projet a été fait de mon intelligence et concours par Mons: Belgrado d'après un projet provisoire présenté par le Gouvernement Neerlandais, de sorte qu'aucune difficulté ne soit à craindre de ce côté. Il paraît que le gouvernement n'aime point de voir eriger un Siège Episcopal soit à Amsterdam soit à Utrecht. Le projet de Mons: van Wyckersloot nous est inconnu. Je n'hésite point d'assurer que le projet susdit de Mons: Belgrado aura l'assentiment de tous les vicaires apostoliques du Royaume.

Si ce projet est agréé par le Saint Siège et que l'on juge a propos de conserver les Vicaires Apostoliques dans leurs diocèses respectives il n'y aura qu'a nommé un évêque pour le Diocese de Harlem ; selon ma conviction intime la seule personne capable pour cette charge parmi le Clergé Hollandais est Monsieur le président du Seminaire de Warmond, *Francois Jaques van Vree*. Monseigneur l'Internonce et vice Supérieur de la Mission a la même opinion arêtée sur ce point, et je pense de pouvoir assurer, qu'elle sera entierement partagée par mes respectables Collegues les Vicaires Apostoliques. J'ajouterai encore, que Monsieur van Vree jouit sous tous les rapports de la plus haute estime auprès du Clergé et des Catholiques de la Hollande. Je me permettrai une dernière reflexion : il est de la plus haute importance que l'execution de l'affaire soit accelerée autant que possible parce que sans cela je craindrais une vive opposition de la part des protestants.

Si le Saint Siège dans Sa bonté avoit l'intention de m'honorer d'une nomination parmi les Titulaires futures, confiant dans la

gratieuse bienveillance dont j'ai reçu parfois des preuves non équivoques, je m'adresse a votre intermédiaire afin que si cela conviendrait vous vouliez bien interceder de votre coté, que étant ce cas je puis rester dans le Diocèse de Bois-le-duc ou de *Raisons bien graves* exigent encore ma presence dans l'interêt de la religion; si l'on désire connaitre les motifs je suis prêt a les manifester.

Je vous prie de vouloir exprimer a Monseigneur Barnabo mes sentiments de haut respect et de reconnaissance pour les temoignages de confiance dont il a bien voulu m'honorer par votre intermédiaire dans une affaire si importante. Rien ne me sera de plus agréable que de pouvoir rendre un service quelconque à Son Excellence.

Recevez, Monsieur le President, l'assurance de ma consideration la plus distinguée avec laquelle j'ai l'honneur d'être.

à Mons. P. J. Aerts, president du Collège Belge à Rome.

Niet zo belangrijk zijn de volgende fragmenten uit een brief d.d. 14 Jan. 1853 van President Cuijten te Haaren aan Mgr Zwijssen. Ze belichten echter even de geruchten, die er vanzelfsprekend in de laatste maanden vóór het uiteindelijk herstel liepen over de toekomstige titularissen.

Op het ogenblik ontvang ik een brief van de Bisschop van Louisville uit Ghysseghem, welkers inhoud ik UDH. dadelijk mededeel

„Je dois beaucoup... a l'ame vraiment catholique et noble de „Monseigneur Swysen; a cui votre Reverence aura la bonté (de) „presenter mes hommages, aussi mes sinceres congratulations pour „sa promotion a la haute dignité d'Archeveque de Bois-le-Duc, „la quelle il a si bien merité. —”

.....

Ziedaar Monseigneur twee importante gebeurtenissen.

Voor het 1ste zegt hij niets verder, niet waaruit of hoe; doch wij veronderstellen dat Z.D.H. stellige gronden moet hebben om dit zo stellig te assereeren — en wij feliciteeren dus UDH. uit geheel ons hart, — en zullen bidden dat de Hemel UDH. versterke en geleide.

Van veel meer gewicht is het schrijven, dat Mgr Belgrado op

25 Maart 1853 richtte aan de kortelings benoemde Aartsbisschop van Utrecht, Mgr Zwijsen.

Op 24 Maart, zo schrijft de Internuntius, heeft hij een exemplaar van de Pauselijke allocutie van 7 Maart gezonden aan verscheiden adressen. Zo ook aan de Minister van Buitenlandse Zaken, Baron Van Zuylen van Nijevelt, waarbij hij deze in een afzonderlijk schrijven mededeling deed van de spoedige vestiging der 5 zetels. De minister heeft hem daarop verzocht om 'n onderhoud op 25 Maart, waarvan de Internuntius nu aan Zwijsen verslag geeft. Bij dit onderhoud is de befaamde kwestie der „voorafgaande mededeling” 7) ter sprake gekomen. Volgens de minister heeft deze mededeling niet plaats gehad, maar Belgrado heeft hem gezegd, dat dit wel degelijk gebeurd is op 12 Januari en wel aan hem zelf, aan Thorbecke en aan Mr Strens, de minister van R.K. Eredienst. Van Zuylen van Nyevelt merkte op, dat het ministerie nog steeds van plan was iets in het midden te brengen ten aanzien van de keuze van „zekere bisschoppelijke zetel”, waarop de Internuntius repliceerde, dat men de organisatie had te accepteren zoals ze eenmaal was vastgesteld, maar dat hij wel de verzekering durfde geven, dat alles zo rustig mogelijk zou worden uitgevoerd. De minister scheen wel voldaan over deze uiteenzetting: hij zou de Koning inlichten over de stand van zaken, doch ook een officieel antwoord geven op de Allocutie en misschien iets laten publiceren in de Staatscourant.

De rest van de brief is er vooral op gericht om aan te sporen tot gematigdheid bij de doorvoering der hiërarchie. Vooral „De Tijd” is op dit punt een zorgenkind voor de Internuntius. Als de Katholieken soms geld bijeenbrengen voor een eclatante demonstratie bij gelegenheid van de inbezitneming der zetels, dan kunnen ze dit beter besteden voor goede werken ten bate der armen. Hij veronderstelt, dat de Bisschop van Haarlem voorlopig in het Seminarie van Warmond of Hageveld zal blijven, en dat de Aartsbisschop van Utrecht een geschikt huis zal zoeken in de buurt van de Dom. De tijd zal wel leren, wat later gedaan kan

7) Zie hierover ook Dr. J. Witlox. *Varia Historica*, 's Bosch 1936. bl. 80vv.

worden : hij vertrouwt, dat een en ander zonder moeilijkheden in orde zal komen, zodra de gemoederen tot rust gekomen zijn.

La Haye le 25 Mars 1853.

Monseigneur

Hier S.Em. le Card. Antonelli m'a fait parvenir, sans Lettre officielle, ni particulière, un paquet avec plusieurs Exemplaires de la tres belle Allocution du 7. Mars ; un exemplaire je l'ai adressé sur le champ à V.G. et un aussi aux RR. Prelats du Royaume, au R.Pro-Vicaire du Luxembourg, aux RR. Archipretres de la Mission, et aux deux Séminaires de la Mission même ; finalement un Exemplaire je l'ai accompagné avec une Dépêche officiel à Mr le Ministre des Affaires Etrangères, en lui disant dans ma Depêche que l'organisation, ou etablissement des 4 Sièges Episcop. avec le Siège Archiepiscopale d'Utrecht qui formera la cinquieme aura lieu *incessamment*. Ma communication à Mr Van Zuilen a motivé de sa part une demande officieuse d'avoir aujourd'hui meme une entrevue avec moi ; je me suis rendu à l'invitation, et Mr le Baron a formulé quelque plainte au reste tres moderée, en disant de se exprimer encore au nom du Roi sur le defaut de communication préalable, et explicite sur les choses consignées dans l'Allocution du St. Pere ; je lui ai repondu que la communication officieuse spontanée, prealable lui avait été faite le 12. Janvier lorsque je lui ai dit qu'à Rome etait positivement question d'établir cinq Sièges une des quelles serait sans doute, et tres certainement le Siège d'Utrecht, ce qu'a été manifesté encore à Mr Torbeke et a Mr Strens à la même époque. Mr Van Zuilen *ajourd'hui* disait que sans vouloir empiéter aucunement dans la liberté du St Siège, il avait avec ses collegues, toujours l'intention de présenter quelques observations sur le choix de quelque Siège Episcopale etc. etc. je lui ai repondu qu'en ce moment il n'y a rien à faire là dessus mais bien d'accepter les choses comm'ont été disposées ; que quant à moi je pouvais lui donner l'assurance que l'application des dispositions arretées par le Souverain Pontife en faveur des Catholiques Hollandais auront leur suite, et se realiseront en maniere absolument *paisible, tranquille*, et en *evitant tout éclat* extérieur qui pourrait exiter des bruits facheux ou des animosités ; que l'Archevêque d'Utrecht, et aussi l'Evêque d'Harlem par esprit de moderation, et en vue des circonstances qui demandent d'eviter les occasions de choquer les autres prendront possession tranquillement des leur Sièges, et que j'avais la pleine conviction que le Clergé,

et les Catholiques sauront se réjouir dans cette occasion sans éveiller des grandes susceptibilités. Il m'a paru que Mr le Baron acceptat avec plaisir mon externation rassurante, et qu'il se disposait assez bien non seulement à informer bien le Roi sur l'état des choses, mais encore à me donner reponse officielle sur ma communication de hier, et *peut être* encore à faire imprimer quelques mots sur l'affaire communiquée dans le Journal officiel du Gouvernement.

Etant complètement sûr que V.G. partagera ma manière de voir, et qu'elle trouvera convenable d'adopter la plus grande modération dans tout ce qu'on aura à faire en suite, qui regardera la partie extérieure de la chose je l'engage en ce moment à m'aider vigoureusement pour contenir la Presse Hollandaise notamment le *Tijd* à fin que la joie des Catholiques soit modérée *dans les demonstrations extérieures*, et si par hasard on parlera de faire quelque chose eclatante à l'occasion de la prise de possession des Sièges de la ci-devant Mission Hollandaise pour comprimer *en temps utile* l'ardeur outré des Catholiques „tout en les engageant de dédier l'argent designé pour telles demonstrations pour des Oeuvres bonnes en soulagement des pauvres.” Deja l'Evêque d'Harlem je suppose qu'il restera habituellement pour un temps peut être long dans le Seminaire de Warmond, ou de Hageveld ; et Mgr l'Archevêque d'Utrecht louera une Maison convenable, s'il sera possible dans le voisinage de l'Eglise Grande de St Martin, et pour tout le reste le temps dira ce qu'il sera utile à faire pouvant croire et espérer que plusieurs choses s'arrangeront ensuite sans difficulté des que les esprits seront apaisés.

J'ai écrit deja deux fois à Mr Cramer l'engager à la plus stricte reserve et modération dans le langage du *Tijd*, et V.G. pourra tres utilément je crois écrire un mot à Mr l'Abbé Smits ou à Mr Cramer pour montrer que nous sommes d'accord sur cette ligne de conduite à observer *continuellement*.

J'ai voulu vous exposer en detail mon entrevue de ce jour avec le Baron Van Zuilen, et je crois fermement que si nous garderons la convenable modération de notre côté, les choses à faire ne rencontreront pas d'opposition de la part du Gouvernement, qui de meme que le Roi se trouvent au fond charmés en cause des expressions dites par Sa Sainteté le 7. Mars à leur egard.

Du courage Monseigneur, et j'espère que Dieu nous accordera la grace d'ammener a bonne issue cette magnifique affaire.

Le Propagande observe le plus grand silence encore ; depuis

la lettre presque insignifiante, sur cette affaire, du 26. Février je n'ai reçu aucune nouvelle de sa part.

J'ai l'honneur, et le plaisir de me signer

Serviteur, et Ami tres-dévoüé
C. Belgrado Int.Apl.

Mgr l'Evêque de Gerra a Tilbourg.

In het begin van April haalde Mgr Zwijsen's secretaris J. Ph. Deppen bij de Internuntius in Den Haag de Breve *Ex qua die* en de benoemingsbrieven van zijn principaal. In een begeleidend schrijven van Kardinaal Frasoni, de Prefect van de Propaganda, wordt geconstateerd, dat de nieuwbenoemde Aartsbisschop met vreugde zal hebben kennis genomen van het herstel der Hiërarchie, waarvoor hij samen met de Internuntius zo hard geijverd heeft. En hij zal tot zijn groot genoegen gezien hebben, dat niet alleen gezorgd is voor de luister der Kerk en voor het heil der zielen, maar dat ook vrijwel volledig aan zijn speciale wensen gevolg is gegeven: de belangen van het Bossche diocees zijn behartigd zonder dat het aartsbisdom Utrecht er nadeel van ondervindt. De Kardinaal prijst de nieuwbenoemde om zijn ijver voor de godsdienst en zijn herderlijke zorg voor zijn kudde en vertrouwt, dat de ondubbelzinnige bewijzen van welwillendheid en vertrouwen van de zijde van de H. Vader hem steeds zo zullen bemoedigen, dat hij (de Kardinaal) er zich de beste vruchten voor de katholieke zaak van durft beloven.

Aan de Internuntius is de uitvoering van de Pauselijke brieven opgedragen, en alle medewerking van de Aartsbisschop en zijn Suffraganen wordt daarbij verwacht.

De Kardinaal schreef: ⁸⁾

N. 2.

Illme ac Rme Dne

Magni momenti negotium pro quo sedulam una cum clarissimo Praesule Internuntio Apostolico Amplitudo Tua operam navavit,

⁸⁾ Archief Bisdom. Portefeuille: Mgr. J. Zwijsen. Brieven van de Congreg. de Propag. Fide. 1853—1873. AK—5—3A.

et quod votis omnium a SSmo Dno nostro instanter expetebatur, Hierarchiae nimirum Ecclesiasticae in isto Regno constituendae, seu potius instaurandae, a Sanctitate Sua absolutum, ex adjectis literis Pontificiis percipere pergratum procul dubio habebis. Ita porro res compositas, ac statutas perlubenter sane agnosces, ut nedum Ecclesiae ipsius decori, et Catholicae fidei firmitati, ac progressibus, nec non promovendae animarum saluti, satis consultum videatur, verum etiam, quod forte jam praenoveras, peculiaribus Amplitudinis Tuae petitionibus plene quodammodo obsecundatum fuerit, ac Dioecesis Buscoducensis utilitati absque potioris Archiepiscopalis Ecclesiae detrimento provisum. In memoratis hinc literis Apostolicis indubia quaeque paternae Ssmi Dni benevolentiae ac fiduciae argumenta, ac documenta oblata et confirmata senties, quois pro singulari pernoto tuo Religionis zelo, ac pastorali in Christi gregem solitudine, magis magisque animum Tibi auctum iri confidimus, ut prospera omnia exinde ac fausta rei Catholicae Deo adjuvante incrementa nobis merito polliceamur. Literarum vero Apostolicarum executionem commendato Praesuli Internuncio, ceu S. Sedis Delegato demandatam esse juxta instructiones ei traditas, scias volumus, ita tamen, ut Sanctitas Sua haud ambigat, quin Amplitudo Tua cum Suffraganeis quoque Episcopis omnem operam ei praestitura sit ad munus rite ac feliciter perficiendum. Caeterum cum satis ex iisdem Pontificiis literis in cunctis pateat Sanctitatis Suae mens, ut Catholicae Ecclesiae salutaria instituta haec benevertant, enixe Deum precamur, utque Amplitudo Tua diutissime servet ac sospitet ex corde rogamus.

Romae ex Aed. S.C. de Propaganda Fide die 8. Martii 1853.

A. Tuae

ad officia paratissimus

J. Ph. Card. Fransoni Praef.

R.P.D. Joanni Zwysen

electo Archiepo Ultrajectensi,

et Admri Apo Dioec. Buscoducensis

Tilbourgum

Al. Barnabo a Secretis

In een uitvoerig schrijven aan Kardinaal Fransoni heeft Mgr Zwijzen op deze brief geantwoord op de 28ste April. ⁹⁾

Hij meent, dat het passend is om vooraf, terwijl een dank-schrijven van de gezamenlijke nieuwe bisschoppen in gereedheid

⁹⁾ Archief Bisdom. *Dagregister* 1852—1853. n. 257.

wordt gebracht, de ontvangst van de Pauselijke brieven en van de brief van 8 Maart te melden.

Hij voelt de zwaarte van zijn nieuwe waardigheid, maar zal met Gods hulp aan het werk gaan. Op 21 April heeft hij bezit genomen van zijn zetel, doch kan nog niet in Utrecht gaan wonen; er is nog niet voorzien in het onderhoud van de Aartsbisschop, hij heeft nog geen huis en er is nog te veel agitatie. Hij vraagt daarom dispensatie om voorlopig nog te mogen resideren in het Bossche diocees en belooft zo goed mogelijk te zullen zorgen voor het aartsbisdom. Ook vraagt hij dispensatie om een procurator te mogen aanwijzen, die voor hem te gelegener tijd het aartsbisschoppelijk Pallium zal vragen, of althans verlof om te kunnen doen, wat hem, zolang hij het Pallium niet heeft, niet toegestaan is te doen.

Van de Internuntius heeft hij vernomen, dat het de bedoeling van de H. Stoel is, dat hij een coadjutor zal nemen. Dit zou voor hem een grote verlichting betekenen, waar het de H. Wijdingen en de toediening van het H. Vormsel betreft, vooral voor het Aartsbisdom, waar hem veel werk te wachten staat, aangezien daar in geen 8 of 9 jaar gevormd is. Hij verwacht daarom spoedig een coadjutor en hoopt, dat de H. Stoel daarvoor iemand zal nemen, die „in judicandis et gerendis rebus” met hem overeenstemt.

Een groot gedeelte van Zwijsen's schrijven, dat we hier niet zullen overnemen, handelt verder over dubia betreffende de grenzen der bisdommen. Dit is door Albers breedvoerig uitgewerkt. ¹⁰⁾

Aan het slot van zijn brief deelt Mgr Zwijsen mee, dat hij begonnen is met de administratie van het bisdom 's-Hertogenbosch. Met grote nadruk brengt hij de Kardinaal dank voor de dienst hem bewezen, door hem, naast de aartsbisschoppelijke waardigheid, ook de administratie van het Bossche diocees toe te vertrouwen: dit was zeer welkom aan de Bossche clerus en zijn eigen liefste wens.

¹⁰⁾ Albers, a.w. II, 534 vv.

Dum gratiarum actionis paramus literas, quas brevi omnes electi Episcopi ad Ss. Dn. Nostrum dare intendimus, in antecessum convenire arbitror, receptionem Literarum Apostolicarum una cum Epistola S. Congregationis dd. 8 Martii, Eae Vae nuntiare. — Sentimus profecto quam grave sit onus Dignitas Archiepiscopalis, quod placuit Bmo Patri nobis imponere; lubenti equidem animo voluntati Bmi Patris obsecundamus, nosque divino freti auxilio, operi accingimus, gratum quoque animum nostrum testificantes pro tanto confidentiae testimonio, quod SS. Dnus Noster nobis, licet immerentibus, de novo praebere dignatus est. Possessionem Archiepiscopatus Ultrajectensis die 21a hujus mensis cepimus; verum (quod celare S. Congregationi non licet) habitationem nostram ad Civitatem Archiepiscopalem haud quamquam potuimus transferre, tum quia Archiepiscopi sustentationi provisum non est, neque domus quam inhabitet adsit, tum praesertim quia de virorum prudentum consilio illud hodie fieri omnino non posset; quin oppositio ex parte Gubernii civilis timenda foret ob animorum Protestantium agitationem, quae exagitatio, uti Eae Vae aliunde notum credimus, permagna est, et cujus quis futurus sit exitus difficile praevideri potest. Spem equidem firmam in Domino fovemus fore, ut, adjuvante Domino, ad preces Fidelium et strenuos ac prudentes conatus nostros, spectabiliumque catholicorum virorum auxilio, post tempus non perlongum passionis haec tempestas sedetur, utque sedata in bonum religionis nostrae vertatur. Ob dictas itaque rationes Em Vm enixe rogamus, ut dispensationem et licentiam nobis impetrare dignetur, qua provisoria ratione licite possimus retinere residentiam nostram in Dioecesi buscoducensi, cum spondeamus ex parte nostra operam et conatum tanto majorem adhibitum iri, quatenus rectae Administrationi Archiepiscopatus optimo quo fieri possit modo provideatur. — Liceat quoque Nobis hac occasione iterare ab Exc. D. Internuntio jam factam petitionem, qua benignum S. Congregationis pro nobis imploravit interventum, quo digne S. Congregatio loco Nostro procuratorem designare, qui nomine nostro prima data opportunitate a SSmo Dno Pallium Archiepiscopale petat; aut saltem a S. Congregatione nobis licentia detur, qua exercere licite valeamus, quae secus nondum obtento Pallio ab Archiepiscopo licite executioni dari nequeunt.

Porro Exc. Dnus Internuntius, non multis abhinc diebus Nos invisens, significavit nobis esse S. Sedis mentem, Coadjutorem nobis adjungere; quod nuntium laetus accepi. Id enim nobis non solum perutile futurum est, verum etiam in ordinandis Clericis et in S. Confirmationis Sacramenti administratione magnum auxi-

lium afferret et levamen; praesertim cum hac in re in Archidiecesi Ultrajectensi non exiguos me maneat labores, siquidem per temporis spatium octo aut novem annorum S. Confirmationis Sacramentum collatum ibidem non fuerit. Eam ob causam Em Vm rogamus ut, qui in conferendis SS. Ordinibus ac S. Confirmationis administratione levamento nobis erit, Coadjutor nobis brevi adjungatur; atque audeo sperare fore, ut a S. Sede talis ad hanc dignitatem assumatur presbyter, qui et in judicandis et gerendis rebus Nobiscum consentiat. Ejusdem autem Coadjutoris sustentationem quod attinet, de ea hic provideri poterit.

Tandem Em Vm certiore facio me Administrationem Dioecesis Buscoducensis quoque inchoasse. Quod dum facio, non possum non agere Eae Vae quam maximas gratias, quasque semper habeo, pro tam praeclaro ab Ea Va mihi praestito officio, quo factum est S. Sedem una cum Archiepiscopali dignitate, Buscoducensis hanc Episcopatus administrationem mihi contulisse; id quod et Buscoducensi Clero pergratum, mihiquē, difficillimis praesertim hisce temporibus, optatissimum fuit.

Tenslotte geven we hier nog een brief van Zijne Eminentie Kardinaal Sterckx, aartsbisschop van Mechelen. Het oude bisdom 's-Hertogenbosch was suffragaan-bisdom geweest van Mechelen, maar bij het herstel werd de band met dat aartsbisdom definitief verbroken. Het is in dit verband interessant een citaat te geven uit een schrijven van Mgr Den Dubbelden aan de genoemde Kardinaal uit 1849. In Augustus van dat jaar zou de Mechelse Prelaat een reis maken naar Nederland. De Bossche Vicaris nodigde de hoge gast toen dringend uit om van zijn gastvrijheid gebruik te willen maken, „terwijl ik UEm. nederig smEEK vanaf de intrede in mijn Vicariaat, Haren Zegen over hetzelfde uit te storten en hetz. niet als een vreemd of, zoo als weleer, een Suffragaan Bisdom, maar als Haar eigen Diocees te willen beschouwen.” 11)

Op 7 Mei 1853 gaf Mgr Zwijsen aan de Kardinaal bericht, dat de Nederlandse bisschoppen bezit genomen hadden van hun zetels. Kardinaal Sterckx antwoordde daarop het volgende :

11) *Ingekomen Brieven bij Mgr. H. den Dubbelden 1831—1851. AK—3—4.*

Archevêché
de
Malines.

Hoogwaardigsten Heer,

Ik heb met het grootste genoegen ontvangen den belangrijken brief welken UH. mij heeft gelieven te schrijven in dato van 7sten dezer maand. Daer uyt heb ik met voldoening vernomen dat niettegenstaende de onredelijke beweging van sommige on-verdraegzame Protestanten, uwe Hoogwaardigheid en de andere biscoppen hebben bezit genomen van hunne Stoelen. Daerdoor is de Hierarchie vastgesteld en haer bestaen verzekerd. De zwaerigheden tegen de handelwijze van den Paus opgewogen zullen door Hem gemakkelijk opgelost worden, bijzonderlijk indien het waer is hetgene men uijt Romen mij heeft geschreven, te weten dat het Hof van den Hage vooraf kennis heeft gehad van de Stoelen die gingen opgerigt worden en van de Prelaten die daer gingen toe benoemd worden.

Zoo eenen Americaenschen Biscop uijt den mond des Paus heeft gehoord en mij heeft verhaelt, is de Erstellung van het Aertsbisdom van Utrecht het eijgen gepeijs van den Paus. Daerom moet men peijsen dat het van God kooft en goeden uijtval zal hebben. Wel is waer, daer is eene groote beswaernis voor Uwe Hoogwaardigheid uijt gesproten, maer den Hemel zal haer verlichten, helpen, ondersteunen. De hoop van dat Bisdom ook wel te organiseren, moet UWH. aenzetten om met goeden moed voort te gaen. Daer men nog eer, nog last gezocht heeft, is den roep des Heere des te klaerder, en mag men des te meer op Zijnen bijstand rekenen.

Niet zal ons aengenaemer zijn dan UH. te ontfangen. Ik begin mijne vormings-reijsen niet voor 5 Junij.

Ontvangt, Hoogwaardigsten Heer, de verzekering der hertelijkste genegenheid en vriendschap van

Uwen ootm. en dienstw. dienaar

Engelbertus Card. Aertsb. van Mechelen.

Mechelen 18 Meij 1853.

Ingekomen Brieven bij Mgr Zwijsen 1853. no. 562.

Brieven van Mr J. B. van Son aan Mgr J. Zwijsen in 1853

door

H. A. G. HENS, past.

Zoals in het voorgaande artikel reeds is opgemerkt, bevat het Bisschoppelijk Archief te 's-Hertogenbosch een aanzienlijk aantal brieven, door Mr J. B. van Son geschreven aan Mgr J. Zwijsen in het jaar van het herstel der Hiërarchie, die door de geschiedschrijvers over dat herstel niet benut zijn. Deze brieven zijn slechts een onderdeel van de veelvuldige correspondentie, die de oud-minister van R.K. Eredienst gevoerd heeft met de Bossche kerkvoogden. Ook Mgr H. den Dubbelden stond regelmatig met hem in briefwisseling.

In het jaar 1853 bereikte de frequentie dier correspondentie een hoogtepunt. Vooral in de tweede helft van de maand April en in het begin van Mei gaat er bijna geen dag voorbij, of over en weer worden er brieven geschreven : die van Mgr Zwijsen gewoonlijk vrij kort, die van Van Son dikwijls zeer uitvoerig, — de eerste zijn nogal eens aan de slordige kant, die van de oud-minister zijn stuk voor stuk van een accuratesse, die zich vrijwel nimmer verloochent. Het is een doorlopend genot, wanneer men zich zet aan de lezing van Van Son's brieven. Of men nu de jurist met zijn scherpzinnige distincties en uitgebalanceerde adviezen of de klassiek-gevormde met de her en der gezaaide Latijnse versregels of gezegden beluistert, altijd valt er iets te bewonderen, nog gezwegen van de fijne humor of het bijtend sarcasme, die niet zelden om de hoek komen kijken, en de rake tekening van verscheiden politieke figuren uit de herstel-tijd. Als meest sprekend voorbeeld

van dit laatste kan wel gelden de brief van 27 Juli, waarin de minister van R.K. Eredienst Lightenvelt ten voeten uit getekend wordt en waar b.v. te lezen is : „Ik ken hem a teneris et a vertice ad calcem : vlei L. en hij is aarde in de handen eens pottenbakkers”. En lees als specimen van een uiting van sarcasme op 21 April : „Wat zal de H. Stoel gebeefd hebben op de „vrij scherpe nota” van den goeden complimenteusen Liedekercke, en op zijn kennisgeving „dat hij onbepaald verlof heeft” !! Gelukkig dat de Paus een tienduizendtal Franschen binnen de muren der eeuwige stad telt, om Zijne H. voor die brommende taal gerust te stellen !”

Van Son, die zich in de H. Schrift al evenzeer belezen toont als in historische en literaire geschriften van de nieuwe tijd, laat zich ook hier ¹⁾ herhaaldelijk kennen in zijn kinderlijke vroomheid en bovennatuurlijke kijk op de dingen, zoals in de reeds vermelde brief van 27 Juli : „Monseigneur, doe de goede zielen, doe de Zusters en de religieusen bidden, en onverpoosd bidden : wij hebben daar bondgenooten, die Mr Floris (van Hall) mist !..”

Wanneer we nu de 32 brieven, die Mr Van Son in 1853 aan Mgr Zwijsen schreef, gaan reproduceren, dan zal het niet nodig zijn de inhoud van al deze epistels eerst samen te vatten : de geïnteresseerde lezer zal zich de tijd geven om er rustig kennis van te nemen. Hij zal dan ervaren, hoe intens de schrijver er van heeft meegeleefd met de spanningen, die de Aprilbeweging opriep, — hoe hij achter de schermen er op gehamerd heeft om toch door te zetten en geen half-werk te maken met de uitvoering van de herstel-breve van 4 Maart 1853. Wat Mgr Zwijsen hem schreef op 18 Maart : „dat wij met de zaak ferm moeten doorgaan”, was hem uit het hart gegrepen, en als hij ziet dat inderdaad niet getalmd wordt, steekt hij zijn voldoening daarover niet onder stoelen of banken, maar noteert in een postscriptum op 28 April : „Zonder het insteren en aandringen van Uwe Doorl.

¹⁾ Zie ook Dr. J. Witlox. *Varia Historica*. 's-Hertogenbosch 1936. Mr. Jan Baptist van Son, bl. 188 en 198.

Hoogw. waren wij nimmer zoo ver gekomen als we nu reeds zijn! Volharding en moed, — daar brengt men het wijd mede!" In vele brieven trilt de schrijver van verontwaardiging over hetgeen hij niet anders kan zien dan als een onrecht, de Katholieken aangedaan, nadat de grondwet hun de vrijheid had geschonken om zich zelf te organiseren: in het bijzonder de „billijke bevrediging", die het nieuwe kabinet-Van Hall in zijn regeringsprogram „aan een groot deel der natie beloofde te verschaffen" en die enkel gegeven kon worden „door ontzetting van wettig verkregen recht", was hem een doorn in het oog. De tekenen, die wijzen op tegenkating van de zijde der regering, weet hij voortdurend te signaleren, maar „T is immers het lot, en zelfs het criterium van het goede, dat het bestreden worde" en „Miskennis is ons lot". Ten slotte is het de Voorzienigheid, die het toelaat en die er wel Haar bedoelingen mee hebben zal. —

We laten nu verder Van Son zelf aan het woord. Alleen zij nog opgemerkt, dat we telkens aangeven, op welk schrijven van Mgr Zwijsen de respectievelijke brieven van Van Son een antwoord zijn. Indien deze brieven van de Aartsbisschop door Albers in het tweede deel van zijn werk over het Hiërarchie-herstel zijn aangehaald, hebben we dit regelmatig vermeld, ook wanneer een of ander gedeelte, waarop Van Son reageert, niet door die auteur is weergegeven. —

De spelling van Van Son is nauwgezet gehandhaafd, ook wat betreft de soms eigenaardige accenten, die hij bezigt. Alle brieven zijn in het origineel getekend: „J. B. Vanson", hetgeen we echter steeds veranderd hebben in de „normale" spelling: J. B. van Son.

1. 28 Febr. 1853. Ingek. Brieven n. 223. Antwoord op brief van Mgr Zwijsen van 27 Febr. (Albers II, 294 v.).

Monseigneur,

Terwijl ik niet anders dan Uwe Doorl. Hoogwaardigheid grondhartig geluk kan wenschen met het zoo schitterend bewijs van vertrouwen, van den H. Stoel ontvangen, zoo geeft nogtans het tijdelijk bestuur der twee zetels stof tot ongerustheid omtrent

U Hoogw. eindbestemming. Velen met mij zullen in dat interimaat, wanneer de mare er van wereldkundig wordt, een diplomatischen toeleg vermoeden van het schrandere Rome om UHoogw. op het gebied *der Zending* te verplaatsen: en ik vermeen de tolk Uwer onderhorigen te zijn, wannéér ik verzeker dat men UHoogw. hier te behouden verlangt, *ten koste zelfs* der organisatie voor zoo veel *dit district* aangaat. Intusschen is het waar dat daarbij een philantieel (sic!) gevoel spreekt, dat als hogere belangen spreken moet onderdoen, hoe zwaar 't ook valle, en dat, — zál de kerkordening in de missie de gewenschte vruchten dragen, — de tucht, althans de geest der *meijerij* onontbeerlijk zijn ...

Er blijft dan niets overig dan vurig te bidden dat de terugkeer van UHoogw. tot ons met den bloei van het Episcopaat aan gene zijde van den Moerdijk bestaanbaar worde! Q.D.B.V.! ²⁾

Het doet mij een *onbeschrijflijk* genoegen dat *Utrecht* vervuld wordt, èn om het behoud van den meer dan duizendjarigen zetel van onzen Apostel Willibrord, èn om de moderne Donatisten ³⁾ *ad terminos non loqui* te brengen. Ik wacht daarvan heil, ja veel heils voor *de leeken*: want, wat *de Bisschoppen* betreft, helaas! ik vrees dat zij more solito uit de Duitsche Concordaten, uit dat van 1559, en uit de canonieke onafzetbaarheid alwederom voorwendseln afleiden zullen om de scheuring, immers *hun leven* gedurende, voort te zetten. Ik ducht zulks te meer, om dat, náár *hun* canonismus, het concordaat van 1559, door Paulus IV en Philips II gesloten, niet dan bij formeel verdrag, tusschen Pius IX en Willem III (!) over hetzelfde onderwerp in terminis tot stand te brengen, kan ontbonden worden, en ook dan nog slechts onder adhaesie van het *Utrechtsche* Archiepiscopaal Kapittel (opvolger en vertegenwoordiger der vijf oude) en *vrijwilligen* afstand der huidige titularissen. Genoeg inmiddels dat wij *het volk* winnen: de kerkelijke aristocratie zal dan wel te eeniger tijd, al ware het alléén uit schaamte van geheel alléén te staan, volgen moeten.

Zeer vertrouwelijk kan ik UHoogw. zeggen dat de dezer gelegenheid *de Regering* wel wenschte „*de betrekkingen*, zoo als zij het noemt, *tusschen den Staat en de R.K. Kerk inwendig met de Bisschoppen te regelen.*” Zoo veel ik mij van dien wensch een begrip vormen kan, doelt zulks op een concordaat *buiten den Paus*, want welke kleur er anders aan gegeven? Het kan zijn nut

²⁾ Quod Deus bene vertat!

³⁾ Volgelingen van een schismatieke beweging in de 4de en 5de eeuw, genoemd naar Donatus de Grote, tegenbisschop van Carthago; met „moderne Donatisten”, worden de Jansenisten bedoeld.

hebben dat UHoogw. hiervan verwittigd zij. — Mij schijnt het toe dat, wannéer eenige voorslag van dien aard, — anders dan *blootelijk finantiële of geheel materiële aangelegenheden* betreffende, mogt gedaan worden, de volgende redenering eene onoverkomelijke *fin de non recevoir* oplevert :

„De Regering heeft verlangd dat de R.K. Kerk in Nederland, in den persoon des Pausen, zou afstand doen van het *concordaat van 1827*, — en dus van een wettig gesloten en afgekondigd bilateraal verdrag, met den staat door de Kerk in *haar* belang bedongen en verkregen, mitsgaders van al de voordelen daaruit voor haar voortvloeiende (*Intelligenti loquor*), — op grond dat, ten gevolge der veranderde tijdsomstandigheden, der staatswyselingen, der herziene grondwet en des heden in Nederland aangenomen staatsregts, dat concordaat niet gevoegelijk meer voor uitvoering vatbaar is. — De R.K. Kerk heeft, om den staat en de Regering te believen, bereidvaardig aan dat verlangen voldaan, en het concordaat opgeofferd. — Doch, zij behoort dan ook nu die *onafhankelijkheid* te genieten, welke haar de staat, uit het huidige publiek regt van Nederland, als hinderpaal met opzigt tot de uitvoering en het behoud van het concordaat heeft tegenworpen : zij behoort de vrijheid te bezitten, welke die grondwet, waarheen men haar als *anticoncordatair* verwezen heeft, zoo uitdrukkelijk verkondigt, en welke vrijheid men in den boezem der Staten-Generaal en daar buiten zeer teregt wijd en breed heeft uitgemeten. — Bij eenig nadenken zal de Regering volkomen bevroeden, dat de Bisschoppen die Kerk in Nederland niet kunnen aan banden leggen, noch te haren aanzien met den staat verdragen : dat zij dit te minder kunnen, om dat zij niets vermogen *buiten* of zonder den *H. Stoel* met opzigt tot het bedoelde onderwerp, en dat, om Diens bewilliging te erlangen, *niets* openstaat dan *de weg van concordaat*, welken men juist heeft voor gehad *voor altijd op te graven*. etc. etc.”

UHoogw. vergeve mij deze uitweiding. Beter dan iemand anders weet ik dat UHoogw. geene voorlichting, en wel zeker mijne wenken niet behoeft. Ik heb enkel uit *het staatsregtelijk oogpunt* mijne gedachten doen gaan over het eventueel aandringen van Gouvernementswege (waartoe wel *lust* bestaat) op de regeling van de bewuste betrekkingen. —

De goede God schenke op alles Zijn mildsten zegen, bedeele daarmede vooral UHoogw. in de ruimste mate, en doe dat herstel van wat ketterij en scheuring afbraken, tot luister, bloei en uitbreiding gedijen van Zijne Kerk onder ons.

Met innige dankbaarheid voor de zoo vertrouwelijke als ver-

eerende communicatie, heb ik de eer eerbiedig en met de opregtste hoogachting te zijn

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 28 februari 1853.

J. B. van Son.

2. 19 Maart 1853. Ingek. Br. n. 292. Antwoord op schrijven van 18 Maart (Albers II, 289 v.). Schrijver vergelijkt de toestand der Nederlandsche Katholieken met die der Katholieken in Engeland, waar de hiërarchie in 1850 hersteld was. Hij vermeldt daarbij de bill van minister Russell, waarbij een boete van 100 pond was bepaald voor iedereen in het Verenigd Koninkrijk, die de titel van de „gepretendeerde” bisschoppelijke zetels zou durven gebruiken. Zie ook brief van 15 Juni.

Monseigneur,

God zij gedankt dat de gewigtige zaak van de herstelling onzer normale Kerkordening haar volle beslag heeft erlangd! Posuit Spiritus S. Episcopus regere Ecclesiam Dei. Met nu Engeland voorbeeld te volgen, dat is met, zoo als Uwe Doorl. Hoogwaardigheid schrijft, *thans fern door te gaan*, zullen we ook hier het zekerste de tegenkantingen der vijanden van het catholicisme verwijderen. Onze positie is oneindig gunstiger. Engeland heeft eene staatskerk, — wij eene *wiskunstige* gelijkstelling van alle gezindheden. In Engeland is de vrijheid van eeredienst eene *geotroijeerde gunst* of *concessie*, — bij ons is die *een stellig regt*. In Engeland is die blootelijk door *gebruik* en *zeden* ontstaan, en enkel *in hare gevolgen* door een of andere bill gehuldigd; — bij ons is die *in de grondwet*, op *gelijken* voet met de *fundamenteelste* beginselen van het staatsregt, in zoo vele woorden omschreven. In Engeland zijn de Katholijken het *pusillus grex*, hier *meer dan* 2/5 der bevolking. In Engeland zijn zij, der wetgeving ten spijt, nog *iloten* in zekeren zin, hier staatsburgers, *gelijken* tred houdende met al de overigen, in bezit van een concordaat, het welk zij bereidvaardig om des vredes wille hebben opgeofferd, zonder dat echter hun afstand van staatsregtelijke *privilegien* hun *grondwettig regt* op de hiërarchische ordening hunner Kerk verkorten kan. In Engeland bestonden, bij de herstelling onzer hiërarchie, *van staatswege erkende Diocesaan-Bisschoppen*, hier *niet*: zijnde de Bisschop *van Buul* in het geheel *niet*, — en de Aartsbisschop *van Santen* louter als Aartsbisschop *te Utrecht* door Willem I

erkend, en dus blootelijk als het bisschoppelijk *ordes-karakter* hebbende, doch volstrekt niet in *betrekking tot enig regtsgebied*, of als *eenig jurisdictioneel gezag over eene bepaalde streek*, of uit *eene aangewezen cathedraal of metropool* uitoefenende. En dat is zoo waar, dat toen die Aartsbisschop in handen van Willem I den eed heeft afgelegd, waartoe men het eedsformulier aan het concordaat van 1801 ontleend heeft, uit het formulier geschrapt zijn de woorden „*dans mon diocèse*”, terwijl 's Lands Regering, in weerwil van alle hunne instantien, hen nimmer Aartsbisschop *van Utrecht*, Bisschop *van Haarlem*, Bisschop *van Deventer* heeft willen kwalificeren, zijnde bij de titulatuur altijd streng het voorzetsel *te* vastgehouden. Men zou die vergelijking tusschen ons en Engeland nog verder kunnen vervolgen, wat echter niet belet heeft dat *geheel het verzet* van het magtige Albion is neergekomen op *ééne* ellendige bill, die men nooit den moed heeft gehad uit te voeren, en die men op dit oogenblik, over het voorledene schaamrood, niet genoeg weet te verbergen. Dan, het zij voldoende dat *van staatswege* niets met den geringsten zweem van grond of redelijkheid (laat staan van regt) hier te lande tegen de wederaansluiting der hierarchische kerkorde, door plakaten welke afgeschafft zijn onderbroken, kan ingebracht worden. Want, aan de dweepkreten van *Fakkels, Nederlanders* et tutti quanti, aan de dominocratie en de geheime genootschappen zich te laten gelegen liggen, zou *voor altijd* de invoering der hierarchie aangeven zijn, dáár het intolerantisme zich *de drie voorlaatste jaren* niet minder bewoog, toen het van de herstelling van het Episcopaat nog geene rede was. Nu derhalve doorgetast, of wij strijken de vlag voor immer. —

Ik verwacht van de Regering, althans geen formeel of zelfs verklaard-zijdelings verzet: zij heeft er geen elementen voor, — en de man, die het Kabinet bestuurt, is geen dweeper, en daarenboven te goed staatkundig om zijne populariteit bij de Katholijken in vooruit te berekenen-*vruchteloze* wrijvingen te verspillen; — te minder, na de intrekking van het concordaat *op het eigen verlangen der Regering*. Deze laatste gebeurtenis inzonderheid zet haar schaak-mat. — Alleen dan, wannéér aanvraag mogt gedaan worden om vermeerdering van jaarwedden, om gebruik van Gouvernementsgebouwen of andere materiële beschikkingen van staatswege, — eerst dan *vermoedelijk* zal men eene poging doen om de stipulatiën tot stand te brengen, waarvan ik in mijn vroeger schrijven gewaagde, en waartoe de lust wel bestaat. Zóó ik hierin mij al niet vergis, heb ik toch alle reden te onderstellen dat, welk ook te dien aanzien het besluit der Hooge Geestelijkheid wezen

moge, de stemming der Regering toch niet *hostiel* wezen zal. Haar belang, — dat *grootie mobiel in de staatkunde* — is er tegen.

— Met eerbied en ware hoogachting heb ik de eer te zijn
 van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
 de onderdanige dienaar

's Bosch 19 Maart 1853. —

J. B. van Son.

3. 25 Maart 1853. Ingek. Br. n. 311. Antwoord op schrijven van 22 Maart. (Albers II, 289).

Monseigneur,

Indien de herstelling der hiërarchie niet eenige tegenkanting of bemoeijelijking ondervond, zouden we welligt aan de doelmatigheid dier verordening mogen twijfelen. 'T is immers het lot, en zelfs het *criterium* van het *goede*, dat het bestreden worde: „positus est in signum, cui contradicetur.” Te dikwerf ook rijst de tegenspraak aan de zijde, waarvan ze wel het minst te wachten was. Dan, geen nood! De H. Stoel is in het volste regt: — het gouvernement, door als gunst te verzoeken dat het concordaat mogt worden opgeheven, heeft *zelf* alle bestaande relatien tusschen de ordening der R.K. Kerk en het staatsgezag willen losgemaakt hebben, en daadwerkelijk afgesneden: — de grondwet sluit alle inmenging der Regering in het Kerkwezen uit, en het schaft voor immer het *placet* af (art. 164. 170.): — Neerlands staatsregt, de begrippen hier aan de orde, het programma van ons ministerie en inzonderheid van deszelfs hoofd, — een man van onbevangen geest *op dit stuk*, — maken zelfs de *onderstelling*, dat de Regering pogen zou op de Kerkordening invloed uit te oefenen, tot eene ongerijmdheid: — wat dan gevreesd? Laat dan al de *bureaucratie* wat wurmen ... ik geloof, vertrouwelijk gezegd, met den Graaf *Duchâtel* „que la crainte de voir le ministre supprimé” sommigen hun verlangen doet verraden om in de zaak gekend te worden, ten einde daardoor aan het bedoelde département eenig gewigt bij te zetten. Van hunne *mênées* echter is weinig te duchten. Om tot eene „*opposition déclarée*” over te slaan, daartoe hebben ze middelen noch moed; — en eenige „*contrariétés sourdes*” kan men, om de hooge aan gelegenheid van het onderwerp, ligtelijk zich getroosten: daaruit kunnen eenige onaangenaamheden, als wat stroeve relatien, minder welwillendheid, ook dienstweigering ontstaan, doch — ook daarbij bepaalt zich alles. Met *ferm*, hoezeer altijd bezadigd in vorm en toon en zonder noodeloos te kwetsen, door te gaan, zal

het Episcopaat de tegenstrevers aan den voet des muurs plaatsen, en veilig tot leus mogen nemen: „fais ce que tu dois: advienne que pourra! — De Hemel verleene daarop de mildste Zegeningen!

De Armenwet is insidieus genoeg *gewijzigd* om hen, welke niet verder dan den tekst zien, te verschalken. Ze heeft in der daad voor letterknechten, die de bepalingen op den voet volgen, zonder op geest en strekking te letten, niets wat effaroucheren moet. Waren de memorien van toelichting, vooral de eerste, achtergebleven, menigeen, die ook al helder ziet, had zonder argwaan er de proef van nemen kunnen. Thans, nu hare beginselen zijn blootgelegd, en na dat haar steller zich heeft ontvallen laten dat ze een *transitoir karakter* heeft, behoort er eene ruime dosis van bonhomie toe om er zich mede te vereenigen. De Tijd heeft ze mijnsoordeels vrij wel geschat. Om echter die zienswijze aan de *Limburgers* te doen deelen, is „surdis canere”: Uwe Doorl. Hoogwaardigheid kan zich van de exotieke begrippen, die in 't *Hertogdom* op dat stuk en op de grenzen der beide magten in 't algemeen heerschen, moeijelijk een denkbeeld vormen.

Onder opregte dankzegging voor de vereerende mededeeling betuig ik met eerbied en innige hoogachting te zijn

Van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 25 maart 1853.

J. B. van Son.

4. 9 April 1853. Ingek. Br. n. 374. Deze brief sluit aan bij de besprekingen, die Van Son op 7 en 8 April te Tilburg met Mgr. Zwijsen heeft gehad, nadat de officiële stukken betreffende de herstelde hiërarchie waren ontvangen, en waartoe hij bij schrijven van 6 April was uitgenodigd. Zie Albers II p. 402 vv. ⁴⁾

Goirle 9 April 1853.

Monseigneur,

Heden morgen viel mij in dat het hoogst doelmatig wezen zou om *met het mandement* aan het volk te doen afkondigen, en dus te doen drukken, *de Breve van 4 maart jl.* houdende *oprigting*

⁴⁾ Behalve de (ongenummerde) 13 punten, die Albers vermeldt, was ook nog bepaald, dat Mgr. Van Vree gewijd zou worden te 's Bosch, „als hebbende de daartoe geschiktste kerk”, — op 15 Mei werd hij echter gewijd in de kapel van het Groot-Seminarie te Haaren —, en verder, dat de gedragslijn van „De Tijd” werd goedgekeurd.

der nieuwe zetels. In de eerste plaats herinner ik mij, dat zulks geschied is 1827, bij de afkondiging van het concordaat van dat jaar. *De Paus* spreekt dan ook tot de geloovigen, en *Z.H. zelve* maakt hun de nieuwe Kerkorde bekend. Maar, wat bovendien allerbelangrijkst in mijn oog is, er geschiedt dan *voor de eerste reis afkondiging van de predikstoel van eene niet-geplaceteerde Breve*, en Uwe Doorl. Hoogwaardigheid stelt door de uitoefening van ons grondwettig regt *een antecedent* dáár, waarop bij verloop van tijd en verandering van omstandigheden steeds zal kunnen beroep gedaan worden.

Aan het volk is tot dus verre die Breve slechts uit de *couranten* bekend, als nieuwstijding, wat wel zeker *geene kerkelijke afkondiging* daarstelt, terwijl bij de mededeelingen, die Msgr. *Belgrado*, mitsgaders UHoogw. en de overige Prelaten *aan de Regering* doen zullen, van *geen placet* rede is, en er alzo van dat ons regt de *nōn-placetando*, ook bij *eene zoo gewigtige en éénige gelegenheid als deze*, geen gebruik zou gemaakt worden. — Ik neem derhalve de vrijheid UHoogw. die bijvoeging van een gedrukt exemplaar der bewuste Breve, met bevel tot hare gelijktijdige aflezing, eerbiedig in overwèging te geven. Ook zult UHoogw. er op bedacht zijn om, *wannéér* de kennisgeving der aanvaarding *aan de Regering* afgaat, Msgr. *Belgrado* te verwittigen *dat die geschiedt*; op dat die Prelaat, niet onverhoeds door de Regering overvallen, op eene of andere vraag dienaangaande onwetendheid voorwende, of een verkeerd antwoord geve, en alzo een noodlottig conflict van attributie of jurisdictie doe oprijzen.

Andermaal schijnt mij *de meest-mogelijke spoed* uiterst wenschelijk, èn om de Regering geen tijd tot het beramen van oppositie-middelen te laten, èn om geene vrees bij de andersgezinden te doen vermoeden, èn om het ongeduld des volks te bevredigen. Aanvaarding en afkondiging, — bezitneming en gezagsuitoefening, moeten ook „*des faits accomplis*” worden, om de woorden van „*de Tijd*” te bezigen, hoe eer zoo beter.

Het vroeg vertrek der diligence mij belettende heden Uwe Doorl. Hoogwaardigheid te adiëren, heb ik de vrijheid genomen deze te Goirle te schrijven.

Ik ben met eerbied en met de innigste hoogachting, onder dankzegging nogmaals voor de genoten gastvrijheid

Van Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

J. B. van Son.

5. 20 April 1853. Ingek. Br. n. 428.

Monseigneur,

Zoo valt dan een ministerie, — in volle XIXde eeuw, — in de eeuw der verlichting en der vrijzinnigheid, — door het drijven der voorvechters van het vrije onderzoek, — over eene inwendige Kerkregeling, — geheel vreemd aan den staat, en aan allen die niet verkiezen die regeling aan te nemen, onder eene grondwet en met Rijksinstellingen, welke tot die regeling de onbeperkte vrijheid en het uitdrukkelijkste regt geeft! — De geschiedenis houde er aantekening van, en doe het gebeurde tot pendant strekken van hetgene, onder dezelfde leus van godsdienstige vrijheid, de XVIde eeuw op dezen gecalviniseerden grond volbrengen zag!

Tot heden had de Heer Thorbecke mijne sijmpathie niet, alléén zijne burgerlijke verdraagzaamheid uitgezonderd; — welligt om dat ik nog te zeer met het behoudstelsel, waartoe ik eenmaal behoorde, vereenzelvigd ben. Doch van stonde af draag ik hem de opregtste achting toe, als aan een consequent staatsman, welke zijne overtuiging niet prijs geeft aan de driften van het oogenblik, ook niet aan sekte-dweepzucht, de woedendste der hartstogten. Moge de toekomst hem niet al te zeer wreken...!

Met genoegen onder dat alles, lees ik dat de beruchte ordemotie van maandag niet de *invoering zelve* der hierarchie, maar blootelijk den *vorm* betreft. De discussien, zoals „*de Tijd*” die vermeldt, laten te dien opzichte geenen twijfel. De H. Stoel nu zal wel niet kantelen, op de betuiging van het „*hooge*” ongenoegen der Nederlandsche Regering, dat zij niet *vooraf* tijdig en officieel van het tijdstip dier invoering en haar onderwerp is onderrigt geworden. De *Porporati* zullen van medelijden de schouders ophalen, en — daarmede afgedaan. — Doch zal niet tevens het Haagsche Kabinet beproeven om *eene verdaging* van de uitvoering der Breve van 4 Maart jl. te erlangen, gedachtig aan het „*van uitstel komt afstel*”? Het *nieuw* ministerie kan daartoe pogingen doen, zonder inconsequent te wezen, ook op vermindering van zetels aandringen enz. en *Rome*, wie de staat van missie niet ongevallig was, althans aan *het voorstel tot prorogatie* een gereed oor leenen, wannéér het, nog eens, met de invoering der hierarchie voor altijd uit is. Immers, indien het daarvan in de toekomst ooit weer rede worden mogt, is het middel bij de hand: de dweepzucht van 't vulgus wederom opgewekt, èn de Regering, èn ook de H. Stoel deinzen terug.

Is 't in dien toestand niet raadzaam dat Mgr. *Belgrado* goed voorgelicht en op alle gebeurlijkheden gewapend worde, te meer

wijl Zijne Exc. niet juist in allen deele op de hoogte onzer landelijke aangelegenheden schijnt te zijn? De Internuntius zou daardoor tevens bekwaam gemaakt worden, om Zijn Hof *tijdig vooraf* op onze Regeringsdémarches voor te bereiden. Ik waag dit Uwer Doorl. Hoogwaardigheid eerbiedig in overweging te geven.

Het bevreemdt mij dat mijn vriend Lightenvelt bij de nieuwe combinatie zich heeft laten vinden. Na eerst tot het Departement van Buitenlandsche Zaken te zijn opgeklommen, de portefeuille van Eeredienst demoedig aannemen, heeft wel iets van „d'Evêque meunier”, zooals onze bureu zeggen. De man heeft nog vóór eenigen tijd mij te veel afkeer van staatszaken betuigd, dan dat ik zoo spoedig hem aan het roer wachten kon. Intusschen hebben we niets hostiels van hem te duchten: hij is almede de consequentste liberaal die ik ken. Vermoedelijk zal hij met den Heer *van Hall* Rome tot temporisatie trachten over te halen, doch gelukken die stappen niet, dan houd ik mij verzekerd dat hij goedtrouwig zich leenen zal om de finantieele belangen onzer Kerk te bevorderen. Moge hij dan echter niet stuiten op den onwil der Kamers! Voor de zaak zelve, had ik te dezer gelegenheid liefst het departement voor de zaken der R.K. Eeredienst geheel opgeheven gezien, in stede dat daaraan wederom een afzonderlijk minister en titre gegeven werd.

God zij onze Kerk hier te lande bij, en verleene dat het heerlijke werk niet ten halve opgeschort en in de lucht blijve hangen, ook om ons niet voor altijd tegen over de andersgezinden politisch in inferioriteit te stellen! De storm is ontgensprekelijk hevig, maar is niet juist de storm het élément der Kerk?

„Niteris incassum navem submergere Petri:

Fluctuat, at nunquam mergitur illa ratis.”

Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid houde mij mijne uitboezemingen ten goede, en ontvang de verzekering mijns eerbieds en mijner innigste hoogachting

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 20 april 1853.

J. B. van Son.

6. 21 April 1853. Ingek. Br. no. 431.

Monseigneur,

De Heer *Deppen* heeft mij de eer gedaan mij gisteren een bezoek te geven. Met vreugde vernam ik zijnen last, ⁵⁾ en de

⁵⁾ J. P. Deppen, secretaris en later (co)adjutor van Mgr. Zwijzen was op weg naar Utrecht om als procurator van de aartsbisschop bezit te nemen van de zetel van Utrecht. Zie *Albers II* p. 407.

verder beraamde maatregelen. God zegene die! we hebben voor ons het regt, de wet, rede en billijkheid: we moeten het dus, onder Gods zegen, met het „confortare et esto robustus” wèl ver brengen.

Hoezeer 't niet te ontkennen valt dat de vijanden van 't ministerie-*Thorbecke* de dweeperij hebben geëxploiteerd om hun **politiek** doel te bereiken, en 's Konings woorden in de hoofdstad de *naaste* aanleiding tot de aftreding gaven, zóó blijft het toch ontegensprekelijk dat *de godsdienstige surexcitatie* de *occasio* (wanneer al niet de *causa*) geweest is van die aftreding, terwijl het kabinet nóg vol levenskracht was. Immers, die surexcitatie zelve was de oorzaak dat de Koning de kwetsende woorden sprak. Wij katholieken derhalve, mogen het er voor houden dat het aftreden ministerie *om onze kerkelijke organisatie*, — de uitoefening van een ons grondwettig toebehorend regt, — is gevallen, en dus het fanatisme zich volkomen gewroken heeft, *indien* wraakneming regt geworden is. In dien zin, heb ik gisteren avond *Lightenvelt* mede uit naam van mijnen Vader, zijnen ouden voogd, geschreven, van welk schrijven ik een concept gemaakt had, hetgeen ik de vrijheid neem Uwe Doorl. Hoogwaardigheid (confidentier) mede te delen. Mijnsdunkens behooren we van dat gezigtspunt uit te gaan, — en de organisatie als een *voltrokken* werk, waarin niets meer te verwijlen of te verdragen valt, te beschouwen. Ik vlei mij tamelijk met *Lightenvelt's* karakter, dat vol generositeit is, en ook met de regtschapenheid van *van Hall*, welke in 1827 ⁶⁾ bij de *placets*behandeling in 't kabinet mij dapper ter zijde stond; hij, de *éénigste* (inter nos) van al de ambtgenooten! Ook zullen, naar ik vermoed, de *politieke* beslommeringen dermate de aandacht der nieuwe bewindslieden absorberen, dat voor stribbelingen tegen of met het Hof van Rome weinig tijd beschikbaar blijven zal.

Wat zal de H. Stoel gebeefd hebben, op „de vrij scherpe nota” van den goeden complimenteusen *Liedekercke*, en op zijne kennisgeving „dat hij een onbepaald verlof heeft”!! Gelukkig dat de Paus een tienduizendtal Franschen binnen de muren der eeuwige stad telt, om Zijne H. voor die brommende taal gerust te stellen! Die wraak is à la Scanarelle!

De goede God, nog eens, zegene de verheerlijking Zijner Kerk onder ons, en schenke Uwer Doorl. Hoogwaardigheid in 't bijzonder Zijnen Geest van wijsheid, kloekte en troost, ten einde het H. werk Hem ter eere, UHoogw. ter innige voldoening, en

⁶⁾ Dit moet wel zijn: 1847.

allen tot heil te voltrekken, te welken einde, — ik houd er mij van verzekerd, — thans allerwege de vurigste gebeden gestort worden.

Ik ben met eerbied en de opregtste hoogachting
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 21 april 1853.

J. B. van Son.

7. 23 April 1853. Ingek. Br. n. 445.

Monseigneur,

Ik heb heden nog geen antwoord van L. op mijn schrijven van 21 dezer ontvangen. Heden dus schrijf ik hem, op Zijnen brief van dezelfde dagteekening: „dat de rol van bevrédiger, aannemelijk voor al het overige, — wat de katholieken betreft, ijdel is en onmogelijk doel treffen kan indien in iets terugtred op, of wijziging in de bereids ingevoerde kerkregeling beoogd wordt.”

Nopens de vraag, welke de Zeer Eerw. Heer Deppen mij de eer deed gisteren te doen, of namelijk ook nu niet aankondiging aan het volk behoorde te geschieden van de kerkregeling, schijnen mij de volgende beschouwingen doelmatig.

Vóór dat de H. Vader de bekende allocutie gehouden, en vóór dat de Breve van 4 Maart jl. verspreid was, kon men over de opportuniteit van het oogenblik met betrekking tot de invoering en afkondiging der hierarchische orde raadplegen. Thans echter, is de zaak niet meer in haar geheel. De Paus heeft gesproken, heeft georganiseerd, heeft met een woord beslist: — de uitvoering geschorst of ten halve gelaten, is krenking van Zijner Heiligheids geestelijk of kerkelijk gezag. Niet het Hof van Rome, waarvan men steeds gewaagt, en waarmede wèl de Nederlandsche Regering, maar strict genomen wij Katholieken, qua privati, niets te maken hebben, maar het Hoofd der Katholieke Kerk, heeft de aangevallen kerkregeling verordend: — betaamt het ons nu, zonder opontbod van den Paus, die in *suspensio* te laten? Te minder, daar wij, volgens eigen belijdenis van veruit de grootste meerderheid der Iide Kamer, en wèl van de protestantsche meerderheid, bij de discussien van 18 April jl., het grondwettig regt voor ons hebben?

De vraag is te gewigtig, dan dat ik het waag die uit te maken; doch zoodanig zijn mijne beschouwingen, vooral met het oog op 't „*nunc, aut nunquam postea*.” — De Haagsche vrienden zullen ook Uwe Doorl. Hoogwaardigheid van hunne consideratien wel hebben gediend, terwijl hun het terrein in de noordelijke gewesten

beter dan mij bekend is. Stond de zaak aan mij, ik ging door; doch zulks is een individueel *gevoelen*, en niets meer. De inconveniënten kunnen zijn, wanner men tot het uiterste drijft, dat men de certificaten der wijdelingen *betrekkelijk de militie van den Aartsbisschop van Utrecht, den Bisschop van Haarlem*, en ook van de andere Prelaten *onder hunne nieuwe titels* afgegeven, niet *aanneemt*: zelfs ook, dat men dit uitstrekt tot *collatiën van pastorijen en vicariën*: — met voorbijzien van alle regt, is zoo iets *mogelijk*. Doch, is die stelle der Regering houdbaar? Op den duur, zeer zeker *neen*: voor eenigen tijd, *misschien*.

Zoodra ik antwoord van L. heb, zal ik *in vertrouwen* mij de eer geven er Uwe Doorl. Hoogwaardigheid van te verwittigen.

Ik ben met eerbied en de meeste hoogachting
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 23 april 53.

J. B. van Son.

De „Tijd” van heden is *waardig*: hij getuigt van 's schrijvers genie voor het courantiërsvak.

8. 25 April 1853. Ingek. Br. n. 460. Antwoord op brief van 24 April (Albers II, 412).

Monseigneur,

De Heer v. Nispen schrijft een waar woord: „wat er is, — kan geëerbiedigd worden: doch, wat er niet is, — zal er zeker *niet komen*.” Met het oog op de gebeurlijkheden, — als daar zijn, ontbinding der Kamers, herziening der grondwet, dislocatie van 't ministerie en renforcering van 't zelve in nog eenzijdiger zin, of ook enkel wederstreving der Kerkvoogden in hunne handelingen, aangelegenheden en belangen, — onder al die eventualiteiten, mag het vast staan, dat, wat *nu* niet spoedig wordt *geconsommeerd*, later niet zal kunnen *begonnen*, — zelfs, zóó het thans zijn volledig beslag niet erlangt, niet zal kunnen worden *voortgezet*. De logische conclusie derhalve, in den stand der zaak, schijnt mij toe: „*volvoeren!*” en wat de gevolgen betreft, — het motto van „den Tijd” — *Dieu, et mon droit!* —

Het laten verlopen van eenigen tijd, tusschen de kennisgeving aan de Regering van de aanvaarding en tusschen de afkondiging aan de geloovigen, — toont eene prijsbare deferentie: doch, is het van de andere zijde niet te verwachten dat *Eeredienst* dat tijdverloop zich te nut maakt om de Prelaten dringend uit te noodigen „met de *verdere* uitvoering der Breve van 4 Maart

„voorloopig wat te willen supersederen, aangezien de Regering „den H. Stoel heeft geadieerd, en het voegzaam is, hangende de „onderhandelingen met den Paus, de zaak tot na dien afloop „in statu te laten?” En zou het antwoord daarop van wege de Kerkvoogden zijn embarras niet hebben? 'T is slechts eene bedenking, die ik de eer heb Uw Hoogw. beter oordeel te submitteren.

Op dit moment, gewordt mij het schrijven van L. U Hoogw. zult nu beslissen of het al dan niet raadzaam is *nog vooraf* zijne Exc. Msgr. Belgrado te hooren? Acht UHoogw. het noodig bij dat gesprek van den brief van L. *vertrouwelijk* gebruik te maken, zóó zal zulks, bid ik, geschieden onder beding dat Zijne Exc. van die kennisdraging *nimmer* iets blijken doe, want L. is te dien aanzien uiterst op *discretie* gesteld. Ik leid uit dien brief af, — wat UHoogw. teregt vermoed had, — dat men zich haasten zal onderhandelingen met den H. Stoel te openen: immers, waarom anders *zoo dadelijk* het rappel van onzen Gezant (of zijn reisverlof) gecontremandeerd? Bij de overbezetheid van 't ministerie met beslommeringen van allerlei aard, valt die spoed in het oog.

Tot *goed verstand* van den brief, vermeen ik hier te moeten bijvoegen, dat L. — *rond, open* en *loyaal* van karakter, — iets chevaleresque, iets opgewondens en overdrevens heeft, — hetwelk *niet altijd* tegen politieke en diplomatische sluwheid van zijn entourage bestand is: in andere woorden, dat afgerigte collegaas hem, zijns ondanks, goedtrouwig, en zonder dat hij het ontwaart, in *listig* overleg zouden kunnen doen bewilligen, waarvan hij de *tendenz* niet doorziet. Ik zeg niet dat dit *altijd* gebeuren zal, maar 't *kan* gebeuren, vooral als men 's mans kinderlijke ijdelheid streelt. Intelligenti satis! Genoeg *intusschen*, dat hij in zulk eene *edele* stemming is.

Ik retourneer hierbij het schrijven van den Heer v. N. terwijl ik bij gelegenheid dat van L. verzoek te mogen terug hebben.

Met eerbied en innige hoogachting, heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 25 april 1853. .

J. B. van Son.

9. 26 April 1853. Ingek. Br. n. 463. Antwoord op brief van 25 April. (Albers II, 408).

Monseigneur,

De medegedeelde brieven gaan hierbij in dank terug.

Ik begrijp, dat, *voor* de installatie van UHoogw. Collegae, niet

te handelen valt. Is het niet noodig dat UHoogw. aan Msgr. *Belgrado* onmiddellijk schrijft, indien Z.Exc. tot op dit moment niet van zich heeft doen hooren? Hoezeer afwezig pour la forme zal de Internuntius toch wel de brieven aan zijn adres bekomen, en daarop, stellig aan eenen *Kerkvoogd*, antwoorden. Bleeft die installatie achter, na dat die van UHoogw. voltrokken is, zóó nam de zaak eene allermisselijkste houding aan, die ik, ook diplomatisch mij niet verklaren kan. Doch er is meer. Blijft de installatie ten halve gestaakt, zóó zal de Regering alles aanwenden, niet alléén om in 't *vervolg* een veto of invloed op de Bisschoppelijke keuze te hebben, doch die ook vorderen met opzigt tot de *nu reeds benoemde Prelaten*. Wat de Heer *v. Nispen* meldt, komt mij hoogst waarschijnlijk voor, en verraadt den geest van het Dept. van *Eeredienst*. „Zoo als de zaken thans loopen, hebben „wij, *Departement*, niets meer te beduiden: onze rol wordt uit- „betaling van tractementen, wat *Finantien* evenzeer verrigten kan. „Om ons derhalve niet tot eene *sinécure* te maken, wat al spoedig „tot *opheffing* leiden zal, moeten we 't woord hebben in de be- „noeming der Bisschoppen, hetwelk ons gewigt geven, de geeste- „lijkheid *deferent* zal doen wezen, den Koning gerust stellen en „de *Protestanten*, als eene *concessie* en eene *reparatie* van Rome's „stouten stap, bevredigen zal.” Mij dunkt als hoorde ik *Eeredienst* zoo spreken.

Het schijnt mij al verder toe dat, met de installatie zoo ten halve te laten (indien Msgr. *B.* zulks van plan is), de gezant zijn Hof geen dienst bewijst. Of niet met UHoogw. te installeren aangevangen, of met de overige Prelaten *doorgegaan*: — ik zie daartusschen geen midden, zonder het Hof van Rome en den *H. Stoel* te compromitteren; — vooral dáár er tot heden nog geene *officiële* stappen *blijken* gedaan te zijn om diplomatisch te onderhandelen, en Rome, zoo door „de scherpe nota” als door „het onbepaald verlof van den Graaf De Liedekercke” gekrenkt is, en in dien toestand *van het oogenblik* (wat ook *nader* blijken mag gecontremandeerd te zijn), niet 's Pausen gezant aansporen kan *prévénant* te zijn. Doch ik treed hier op diplomatisch gebied, dat ons niet aangaat: Nuntius Ipse viderit! Ons raakt slechts *het in den steek blijven der zaak*, en dit kunnen wij, me *judice*, niet genoeg bejammeren...

De Heer *v. Nispen van Zevenaar* is mij bekend als een *pessimist*, die alles donker ziet, en zwaar tilt: — niet dat ik mij het haghelijke van het oogenblik verbloemen wil, want, of de Kamers ontbonden worden, dan of ze geconstitueerd blijven, in beide alternatieven zal eene *woedende* partij aanrukken. Oneindig

meer hecht ik aan de beschouwingen van den Heer *Mutsaers*. Indien deze niet geïnfluenceerd wordt door de atmosfeer, waarin hij leeft, — want het is geen wonder dat men te 's Hage, onder eene protestantenbevolking, angstvalliger ziet dan hier, temeer om dat daar het *politieke brandpunt* is, — zóó zou zijn voorzigtigheidsaanraden nogal bij mij wegen. Intusschen is de Heer *Luijben*, gisteren uit 's Hage teruggekeerd en welke mij zoo even is komen zien, voor de afkondiging aan de gelovigen, zoodra die zal kunnen geschieden. Ik heb hem vertrouwelijk zijn gevoelen gevraagd, en hij wist reeds *aliunde* de inbezitstelling van UHoogw. Ik moet er echter bijvoegen dat hij, met opzigt tot het *politiek* terrein, niet bleek zeer op de hoogte te wezen: *Senescit.* (inter Nos).

Moge Msgr. *Belgrado* niet meer talmen: moge de zaak haar eindbeslag hebben, is mijn vurigste *wensch*; — deferentelijk de *beslissing* gelaten Wien die van regtswege toekomt.

Met eerbied en innigste hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 26 april 53.

J. B. van Son.

10. 27 April 1853. Ingek. Brieven n. 468.

Monseigneur,

Vergun me dat ik UHoogw. nog eens met mijne beschouwingen (*qualia talia*) lastig val.

Een veel beteekenend feit op dit oogenblik, is de opdracht der *manège* aan de *gereformeerde* gemeente te 's Hage. Dat op *zulk* een moment, het hoofd van den staat een aanzienlijk gebouw, — zijn *privaat* eigendom, — aan de aanvallende partij tot *gods-*
*dienst*oefening ten geschenke geeft, — zóó iets geschiedt niet *toevallig*, — kan niet *toevallig* geschieden. Het heeft zijn *strekking*, — en, indien het al geene *partijkiezing*, of geene *regtstreeks-*
vijandige demonstratie is, zóó zegt het toch dat wij in hooge sfeer *niet op welwillendheid* te rekenen hebben. (het is overigens niet te verwonderen, wijl het juist *die* partij is, welke het Hof van den „gehaten” Thorbecke verlost.)

Onder die omstandigheden, heb ik mij de vraag gedaan: *welk* *gevaar* kan Msgr. *Belgrado*, kunnen de *Kerkvoogden* loopen, met de *laatste* uitvoering van de Breve van 4 Maart te geven?

Het *éénigste* gevaar is dat van het ministerie *van Hall* te *indis-*
poneren: — immers, 't is reeds honderdmaal gezegd, — *wet* en

regt zijn voor ons: — van die zijde is niets te duchten, en nu blijkt dagklaar dat het Hof, zoo al niet regtstreeks tegen, dan toch niet met ons is. Weegt dat gevaar op, tegen het groote belang onzer Kerk bij de volvoering der Kerkregeling?

Zal het ministerie-van Hall, — ook met de meeste zucht om onzijdig te blijven, wil hetzelfde zich staande houden, — niet eenig offer aan 't gesurexciteerd fanatisme moeten brengen? B.V. zal het niet alles moeten inspannen om van Rome, of verplaatsing van zetels, of vermindering van 't getal Prélaten, of opheffing der Provincie en reductie tot twee Diocesanen-nullius, of iets dergelijks, wat voor ons altijd vernedering en *défaite* wezen zal indien 't zich verwezenlijkt, te verwerven?

Zal dat ministerie, ook met den besten wil, iets voor ons doen kunnen? Gewis neen! Zal het, ook met het vaste besluit om ons niet tegen te wezen, ons niet te *bestrijden* of te *weerstreven*, niet door den drang der omstandigheden en de drukking der partijen, *óvermeesterd*, en zijns ondanks *medegesleept* worden om *verder* te gaan dan het ooit bedoeld had? De *Fransche* ministerien van 1789—1792, — allen met *monarchale* bedoelingen aangevangen, zijn dáár, om te bewijzen wat van ministeriële programmes, onder de overschaduwing der partijen, wordt. Men verliest het kompas, en laat met den stroom zich meevoeren, of wordt er gewelddadig door voortgedreven.

Wat kan het ministerie-van Hall tegen de eenmaal *volvoerde* en in *uitoefening zijnde* *hierarchie*? Ik bedoel niet *contrecarrieren*, als daar zijn 't weigeren van tractementen, subsidien, afwijzing van militie-certificaten, en andere kwellingen van dien aard: — dat alles is, althans voor een tijd, *mogelijk*: — maar wat kan het om die *omver te werpen*? *Niets*, althans *zonder* Rome.

Zal ook niet de H. Stoel door het *fait consommé* uit ongelegenheid worden gered bij aandrang om wijziging, — en anders *wel op den duur* aan onvermoeide sollicitaties, levendiger naar mate ze vruchtelooser zijn, weerstand bieden? Ik herinner mij steeds het gezegde van Msgr. Ferrieri, toen de Regering hem verzocht haar, bij de wederregtelijke verdrijving uit den Oost van Msgr. Groof, uit den nood te helpen: „Le S. Siège fait bon marché des „personnes: il se prête à tout, pourvu que les principes restent „saufs...”

Ik lever slechts mijne consideratien: ik *beslis niets*, waartoe ik ook bevoegdheid, noch roeping heb: ik *adviseer evenmin*. Msgr. Belgrado is diplomaat: Z.Exc. zal best het terrein kennen, en van raad dienen kunnen.

Het te wachten Staatsmanifest zal welligt Zijner Excellenties gedragslijn regelen...

Met eerbied en de opregtste hoogachting, heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 27 April 53.

J. B. van Son.

Na het sluiten dezer, brengt men mij *de Staatscourant*, waaruit UHoogw. de ontbinding der 2de Kamer, en 't *manifest*, in den vorm van *adres aan Sire*, lezen zal. Dat adres is reeds *een offer*, aan de *aanvallende* partij gebragt!

11. 28 April 1853. Ingek. Br. n. 470. Antwoord op brief van 27 April. (Albers II, 408 v.).

Innige dankzegging voor de *heugelijke* mededeeling van gisteren!

Twee daadzaken zijn hier *publiek* :

Imo. dat Uwe Doorl. Hoogwaardigheid *bezit* genomen heeft. (De Heer Oosterbaan, Kapellaan bij Utrecht verhaalde zulks dingsdag *ubiquè* en onze *Deken* kwam het mij zeggen.)

2do. dat Msgr. *Belgrado* dingsdag hier doorgetrokken is. (De Directeur der Limb. schroefboot verhaalde aan mijn broeder dat op dien dag aan boord was gekomen een *personnage*, voorafgegaan door 2 knechts en livraie, en bijgeleid door den Heer Pastoor van St. *Jacob*, wien hij zijnen ring te kussen gaf, terwijl de Heer Pastoor, na 't vertrek, aan dien Directeur zeide „die passagier is Msgr. *Belgrado*.”)

Ik heb de eer UHoogw. die 2 feiten te melden, ten einde, indien Msgr. *Belgrado* UHoogw. *vrijdag* niet schrijven mogt, UHoogw. zulks aan Zijne Exc. kunne doen, met de opmerking „dat de inbezitstelling door Zijn Exc. van openbare bekendheid „wordt, en, of Zijne Exc. het derhalve niet raadzaam acht dat „zij *onmiddelijk* het *Departement* verwittige, op dat dit het niet „van *elders* verneme, en over die *manque de forme* boos worde?”

UHoogw. zal met dat schrijven wel niet achterlijk blijven: 't is van 't uiterste belang.

Dat Msgr. B. die *kennisgeving* doe, en *eerst het volk* de inbezitstelling verkondige, is *uitmunten*: ik had zoo iets niet durven voorstellen: — *mits* Z.Exc. het doe, en 't niet bij het voornemen late, — en het *spoedig* doe. UHoogw. zal daarop wèl blijven aandringen, en nog eens aandringen, hetwelk blijkbaar op Z.Exc. wel invloed heeft.

Het adres van 't nieuw ministerie aan den Koning, schoon ingekleed om ons niet te zeer te kwetsen, is ons *vijandig*, en een offer aan de *dominocratie*. — ik voeg hierbij afschrift van een briefje, gisteren door mij aan L. geschreven. UHoogw. zult er uit merken dat hij mij *nog* geschreven had, waarover later... Ik houd mij wat *calduccio*, 7) zoo als de Italianen zeggen, om te doen gevoelen dat de Katholijken niet met zich laten spelen.

De *kiesstrijd* zal hevig wezen : ik verwacht eene duchtige *ultra-protestantsche* renforcering in de Kamer, en daarop rekent *zichtbaar* de Regering, en *kan* zij ook alleen rekenen om het Thorbeckianisme te keeren. Enfin, 't worde wat God wil, — en ik trek mij de politiek niet aan, *mits* wij *middelertwjl* de hierarchie slechts in werking zien. De nieuwe Kamer zal er dan niets aan kunnen veranderen, en ook te Rome zal op 't *fait consommé* alles afstuiten...

Mag ik UHw. uitnoodigen, zoo 't niet te veel last is, de *copijen* mijner brieven aan L. te bewaren tot later, op dat het, zóó 't te pas komt, blijke wat ik hem geschreven heb, want ik bezit er geene concepten van.

Ik ben, onder toebidding van Gods mildsten zegen, met eerbied en opregte hoogachting

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

J. B. van Son.

28 April 53.

Zonder het insteren en aandringen van Uwe Doorl. Hoogw., waren wij nimmer zoo ver gekomen *als we nu reeds zijn!* Volharding en moed, — daar brengt men het wijd mede!

12. 28 April 1853. Ingek. Br. n. 647 (gehecht aan brief van 15 Juni en dientengevolge als n. 647 genummerd).

Het een gewigtige feit wacht het andere niet af.

Na de verzending van mijnen brief van heden, vind ik in de *staatscourant* van Regeringswege gedrukt *geheel de briefwisseling* tusschen den Secretaris van Staat en den gezant van den H. Stoel, en tusschen ons Département van Buitenl. Zaken betrekkelijk *de kerkregeling*.

Indien deze publicatie, zoo als *vermoedelijk* is, is geschied *buiten*

7) lauw.

voorkennis en zonder toestemming van den Internuntius, stelt zij eene formele *belediging* jegens den H. Stoel daar. Immers, ook de afgetreden Minister v. Zuijlen v. Nyvelt heeft in de IIde Kamer verklaard, dat de diplomatieke usantien die wereldkundigmaking *niet gedoogen*. Voegt men nu bij die insoliete, — ik zou bijna mogen zeggen *insolente* openbaarmaking van diplomatieke stukken, de *dreigende zinsnede* van 't minister-adres van 26 dezex: „billijke *bevrediging* van een groot gedeelte der Natie, welke *deze niet kan vinden* in de laatste mededeeling, door den minister „van Buitenl. Zaken aan het Hof van Rome gedaan”: — voorts „*de scherpe nota-Liedekercke*” en „*zijn congé*”, — dan wordt het ontgensprekelijk dat de H. Stoel verregaande is *gehoond*, en derhalve Msgr. B. geene *ménagementen* te bezigen heeft.

Zou Uwe Doorl. Hoogwaardigheid zulks aan Z.Exc. niet kunnen insinueren, — indien morgen geen brief opdaagt, — als stimulant, en om alle *aarzeling* ten aanzien der kennisgeving aan de Regering en aan het volk bij Z.Exc. te doen ophouden? Ik weet niet of Msgr. B. zich de staatscourant vertalen doet, vooral op reis.

Monseigneur, verschoon mijne lastige schrijverij, waarmede ik UHoogw. zoo veel tijd heb geroofd. Gelief ze te vergeven, in vorm en inhoud, om het *doel*. Ware de Kerkregeling *sinds 4 Maart niet begonnen*, men kon raadplegen over de *al of niet-in-en-uitvoering* in deze dagen: thans echter is die te staken *onmogelijk*, zonder ze voor *altijd* aan te geven, en den Katholijken het *onderspit* te doen delven, tegen grondwet, wet, regt, billijkheid en rede *in*. Dit deed mij de stoutheid nemen UHoogw. zoo importuun te zijn.

Ik mag niet vergeten hierbij te voegen dat de nu gedrukte correspondentie, welke ik aandachtig onderzocht heb, uitmaakt dat Msgr. B. zich *niet* tot *voorgaande* kennisgeving aan onze Regering verbonden heeft, en die grief dus uit de lucht gegrepen is.

Met eerbied en opregte hoogachting heb ik de eer te verblijven
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

28 april des avonds

J. B. van Son.

Na de kennisgeving en afkondiging, zal *niet alles* gewonnen wezen, — ja *de strijd* eerst *voorgoed* aanvagen. Doch de Kerkvoogden weten, oneindig beter dan ik, dat het catholicismus *strijd* is, en alléén hij *die wettiglijk zal gestreden hebben*, gekroond zal worden! *Fiat!*

13. 1 Mei 1853. Ingek. Br. n. 480. Antwoord op brief van 30 April (Albers II, 536).

Monseigneur,

Het is *mogelijk* dat de Regering, aan welke de Breve van 4 Maart door Msgr. B. officieel is medegedeeld, *na de kennisgeving door Uwe Doorl. Hoogwaardigheid en door Msgr. van Vree*, aan UHoogw. vraagt „wat er van Overijssel is?”

In dat geval dunkt mij, onder beter oordeel, dat het antwoord eenvoudig zijn kan :

„naar den tekst der Breve van 4 Maart jl., heerscht er duisterheid tot welk diocees dat gewest behoort. Wij hebben ons ten „fine van opheldering dienaangaande tot den H. Stoel gewend, „(of, Z.Exc. den Internuntius van den H. Stoel bij ons Hof uitgenoodigd zich ten fine van opheldering dienaangaande tot den „H. Vader te wenden), en zullen ons beijveren, zóó dra de H. „Stoel te dien opzigte zich zal hebben verklaard, er UHoogEdgestr. „van te verwittigen, terwijl ik mij middelerwijl aanbied om de „aangelegenheden tot Overijssel betrekkelijk, in overleg zoo veel „noodig met mijnen Ambtgenoot den Bisschop van Haarlem, te „behandelen.” — *aut quid tale* : of, indien zulks convenabeler schijnt : (ut et mihi videtur) :

„Wij hebben de eer UHoogEdg. beleefdelyk uit te noodigen „om middelerwijl, tot dat de H. Vader op dat punt zich zal „hebben verklaard, de aangelegenheden tot die Provincie betrekkelijk met den gewezen Vice-Superior Msgr. *Belgrado*, te willen „blijven behandelen.”

De *error*, reeds bij de plaatsing der Breve door „*den Tijd*” opgemerkt, is stellig van voorlang bij het *Departement bekend*, en kan *van die zijde* weinig moeilijkheid baren : UHoogw. zal er grond uit ontleenen om Msgr. B. te dringender te verzoeken dat Z.Exc., onder *behoorlijke* voorlichting, eene spoedige einddecisie te Rome provocere.

Gelukkig dat intusschen *kennisgeving en afkondiging*, ⁸⁾ zoo als UHoogw. mij de eer doet te melden, *doorgaan!* De zaak heeft dan volle beslag, en ik zie, na de gezetste overweging, geene mogelijkheid, ook bij de vijandigste gezindheid van het gouvernement, om de normale kerkregeling te kunnen omstooten. — *Wrijvingen*, ja, kunnen er uitgedacht worden, dan die is de

⁸⁾ Over de kennisgeving aan het Departement van R.K. Eredienst en de afkondiging door Mgr. Belgrado bij herderlijke brief op Hemelvaartsdag 5 Mei, zie Albers II, 409vv.

zaak waard ; — en gehoopt op *ons goed regt* en op God !

Ik ben met eerbied en de opregtste hoogachting
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

Zondag 1 Mei 53.

J. B. van Son.

De geloovigen zullen blijde zijn bij het hooren der *afkondiging*, want zij weten niet *wat van de zaak te denken*.

14. 3 Mei 1853. Ingek. Br. n. 491.

Monseigneur,

Er vormt zich hier meer en meer eene zoogenaamde *geavanceerde partij*, — eene partij van *liberale Katholijken*, — welke het thans den H. Vader hoogst euvel duidt (!!) dat Z.H. niet met meer behoedzaamheid over 't Neerlandsch calvinisme gesproken heeft ! Dáár het mogelijk is dat Uwe Doorl. Hoogwaardigheid er van hoort, acht ik het niet ondienstig te melden wat daarvan zij.

Deze partij, welke hare ramificatien zoo niet hare wortels heeft in 't arrondissement *Breda*, bestaat uit onvoorwaardelijke aanbidders van den Heer *Thorbecke*, en zou, — terwijl zij geen begrip heeft van het gewigt der hierarchie, — om den grooten man niet te doen vallen gaarne alle kerkregeling achtergelaten hebben. Verlegen nogtans om hier openlijk voor uit te komen, grijpt zij de termen der allocutie en der breve aan, — als of Rome, zoo onveranderlijk zelfs in zijne usantien, den eeuwenouden *stylus curiae* wijzigen zou ten gevalle van een hoop fanatieke Hollandsche Calvinisten, — en of de kerkregeling zoetsappiger zou zijn ontvangen ook dan, wannéer de Paus niet of met alle denkbare omzigtigheid gesproken had !

De censuur van deze onnadenkende, of de godsdienst op den achtergrond stellende Katholijken, is te ellendig om er bij stil te staan : doch, waarop ik te dezer gelegenheid wensch de aandacht van UHoogw. te vestigen, is, de thans wederom blijkende *wijsheid* van de uitnoodiging, door de Kerkvoogden aan hunne onderhoorige geestelijkheid gerigt, ten einde zich niet te mengen in het *verkiezingswerk*.

Mengde zich toch de geestelijkheid in eenen strijd, waarmede zich zelfs *een leek*, die zich een weinig eerbiedigt, niet moeijen kan, zóó zou al spoedig volgen de splitsing der Katholijken in twee partijen, die der zoogeheten *liberalen*, en die der *orthodoxen of clericalen*, — welke in de vijandigste houding tegen over elkander zouden staan. En wat erger is : indien *de eerste* het

onderspit delven mogt, zou het mij niet bevreemden, — want waartoe vervoert al niet de partijdrift?, — dat zij zich aansloot met *liberale protestanten*, — wannéér wij het novissima pejora prioribus hadden. *Belgie* is daar, om er van te getuigen, en zelfs wat sedert eenigen tijd te *Nijmegen* plaats vindt, kan de dan onvermijdelijke gevolgen doen voorspellen.

Toen wijle Msgr. van Bommel de laatste reis te 's Bosch was, kwam Zijn Hoogw., door de Hollandsche Katholijken overreed, mij de noodzakelijkheid eener Katholieke Unie of associatie ver- toogen. Zijn Hoogw. week niet dádelijk voor de door mij aange- voerde reden, doch de Hollandsche notabiliteiten en de redac- teurs van *den Tijd* gaven na rijpe overweging toe: en ik mag vragen, waar wij thans reeds zijn zouden, wannéér die associatie had stand gegrepen? De goede bedoelingen, waarmede zoo iets ondernomen wordt, beletten te rekenen met *de menschelijke hartstogten*, welke al dra den grootsten rol spelen: — deze valt de associatie af, om dat hij niet in het bestuur is geplaatst, — gene, om dat hij niet gekend is, — een ander, om dat men hem niet tot candidaat voor deze of die betrekking heeft gesteld. En bleve het dan slechts bij abdicatie van het lidmaatschap... maar wie gevoelt niet het gevaar voor die ontevreden, dat gekwetste eierzucht hen naar den vijand doet uitzien...

Intusschen, Monseigneur; al mogen hier en elders onze *politici*, (wier schranderheid en oordeelkunde veelal verre onder het diapason hunner *vermeende* staatskennis is), het nut, het belang en het gewigt onzer zoo gelukkig verkregen organisatie niet schat- ten; — Uwe Doorl. Hoogwaardigheid hebbe de verzekering, dat alle regtzinnige en vooruitziende Katholijken, — zij, die *denken* kunnen, en hunne gevoelens niet ontleenen aan den invloed van den dag, of aan de godsspraken van volksmenners, — deze gebeurtenis *zegenen*, als *de heugelijkste* die zij in hunne leeftijd zagen. De wrevel dan ook, of de schijnbare onverschilligheid der anderen kan geen duur hebben, en in geen geval opwegen tegen de regtmatige vreugde der welgezinden; terwijl het al mede tot bewijs van de *deugdelijkheid* der ingevoerde Kerkorde strekt, dat zij eenige laking ontmoet aan die zijde, waarvan men zulks 't minst te wachten had. Zij, die het *Te Deum* zingen zullen, — en hun getal zal legio wezen, — zullen het met het gevoeligste hart doen.

Ik ben met eerbied en de opregtste hoogachting

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 3 mei 1853.

J. B. van Son.

Zoo als mij de stand der partijen in de protestantsche gewesten toeschijnt, moeten wij op eene *fanatieke* Kamer rekenen, en zullen de Thorbeckianen in *minderheid* wezen. Gelukkig dus dat onze zaak binnen eenige dagen haar beslag hebben zal!

Er zullen er zijn, die nog van *voorzigtigheid* spreken: doch er is *tweederlei* voorzigtigheid... Met *voorzigtigheid* in den éénen zin, had nimmer *Engeland* zijne hierarchie bekomen, en daar te land was toch *meer grond* om den voorzigtigheids-kreet aan te heffen! En wat hebben wij te *ontzien*? Het antwoord te *Amsterdam*, de afstand der *manège* te 's *Hage*, de *zamenstelling* van het *ministerie*, zeggen luide dat wij in hooge sfeer op niets gunstigs ons verwachten mogen. Trouwens, onder de Ministers zijn de Heer *v. Doorn*, welke den protestantschen Kruistogt in de IIde Kamer heeft begonnen; de Heer *v. Rheenen*, de Burgemeester van de stad der 50.000 petitionarissen; *drie leden*, welke het protestantisme ten gevalle hun adres van 16 april jl. *verloochenen*, en met de meerderheid het *vijandige* manifest van den 26en onderschrijven! ⁹⁾ Men erkent dat wij *grondwettig* gehandeld hebben, men wil de grondwet *onveranderd* laten, en nochtans, ten onzen kosten de *dweeperij bevredigen*! Men hoort den Paus diplomatisch, en daarenboven door openbaarmaking zijner correspondentie, welke uitmaakt dat Z.H. der Regering in niets te kort gebleven is, — en nog zegt men, met dien hoon *niet voldaan* te zijn. Hoe kan er dan *sprake* van *voorzigtigheid* wezen? „*Jam dudùm*, zegt Cato bij Sallustius, *vera rerum vocabula amisimus!*” —

15. 6 Mei 1853. Ingek. Br. n. 510. Antwoord op brief van 5 Mei (Albers II, 411 v.) Het nieuwe plan van kerkelijke indeling, waartegen Van Son zich verzet, kwam van Mgr. Belgrado.¹⁰⁾ Van Son zag liever een explicatieve Breve, die alleen enkele verbeteringen zou brengen in de circumscriptie van de Breve *Ex qua die*.

Monseigneur,

Ik ben het volkomen met Uwe Doorl. Hoogwaardigheid eens, dat het *nieuwe* plan van kerkelijke indeeling, zóó dit tot stand

⁹⁾ Voor het adres van 16 April en het manifest van 26 April, zie Albers II, 377v. De genoemde „drie leden” waren: Pahud, Enslie en Forstner van Dambenoy, ministers van Koloniën, Marine en Oorlog.

¹⁰⁾ Albers II, 536v.

komt, tegen over de Regering weinig houding heeft. Ook leidt er welligt later het gouvernement eene grief uit af: „terwijl Uwe „zaak nog niet afgehandeld was, — terwijl Gij U te Rome voor- „zaagt om eene eindbeslissing, en terwijl Gij wist dat ook ik mij „daar door notaas voorzien had, zijt Gij doorgestaan etc.”

Kan het dus, — zonder kwetsing der Geestelijke belangen, waaromtrent Rome en UHoogw. alléén bevoegde beoordeelaars zijt, — dan is het zeer te wenschen dat de *explicatieve* Breve zich bepale met Overijssel en de bedoelde Hollandsche gemeenten aan Utrecht toe te voegen.

Lightenvelt en ook *van Hall* zijn goed gezind. Hoe echter die goede gezindheid, wannéer eene fanatieke Kamer opdaagt, en na dat zij het adres van 26 April jl. mede onderteekend hebben, ons baten zal, begrijp ik niet. Die onderteekening is uiterst *onhandig* geweest, om niets meer te zeggen. Immers, men maakt in dat adres de *perfide* onderscheiding tusschen *godsdiensdige belijdenis* en *kerkgenootschap*, — eene distinctie, *Menno Simonsz.* waardig: en men belooft er den protestanten eene *bevrediging*, welke niet dan ter onzer schade en met krenking onzer regten kan verléend worden, zonder nog te spreken van de bedreiging van den Paus, of de insinuatie tegen Z.H. Rukt nu eene *ultraprotestantsche* Kamer aan, zóó zal zij vergen dat die zinsneden, — die men thans vermoedelijk alléén heeft laten doorgaan om bij de verkiezingen zich eene meerderheid te verschaffen, — *werkelijkheid* worden. *L.* en ook *v. H.* kunnen dan hunne portefeuilles neerleggen: doch zullen wij daardoor gered zijn? Hoe goed of hoe weinig vijandig ook de nieuwe Bewindslieden gezind zijn, ik acht ze in eene te precaire positie dan dat op hen te rekenen valt. Zij vallen, indien eene Thorbeckiaansche Kamer aantreedt; en zóó die uit Groenianen of Fakkellui zamengesteld wordt, sleept de drukking dier partij hen hunsondanks mée, of zij retireren zich, doch laten in alle geval het adres van 26 april achter, hetwelk de ultraas als program of manifest *nimmermeer* zullen loslaten.

Van Sonsbeeck (vertrouwelijk gezegd) schrijft mij om de Katholijken tot *gematigdheid* bij verkiezingen aan te manen: „de „notabele Katholijken in Holland zagen niet gaarne, met het oog „op de toekomst, Th. met al te veel éclat vooruitgesteld.” Ik heb geantwoord dat *bezadigdheid* immer de leus van weldenkende Katholijken is, en behoort te zijn, doch dat ik mij met de verkiezingen niet moei. Zou in 's mans raad ook eenige wrevel schuilen tegen Th. welke hem, toen hij het schip te last werd, gelaten over boord wierp?

Ik erken mede dat de *Grondwet* onze zaak in 't ware daglicht

stelt. Hare artikelen met die van de Tijd moeten de oogen openen aan wie *bedoord* denken kan, doch dit getal is *gering*. De *oogenshijnlijke kalmte*, welke sinds eenige dagen onder de *Protestanten* heerscht, hunne ruime bijdrage in de collecte voor de R.K. bevallen mij niet: — het is als of zij *zeker* zijn bij de verkiezingen te zullen zegevieren, en dus den strijd van de straat in de stembus overbrengen, wat hun, vooral ook ten aanzien van *het buitenland*, deftiger houding geeft. Zoodanig althans is de indruk, die op mij het aflaten van den storm maakt.

Zonderling lot van het Catholicisme *hier te lande!* Om afschaffing van *het placet* te hebben, was niets minder dan de *wereldberoering* van 1848 noodig: en om de *hierarchische kerkregeling* te erlangen, moet een *coup d'état*, — wegzending van een door de meerderheid gestemd ministerie, ontbinding der democratische Kamer, verandering van regeringstelsel, — plaats grijpen: want om *legaal* te zijn, is 't niet minder een *coup d'état*.

Nog iets: de *Grondwet* gelijkt volmaakt op *den bijbel*: aan 't individueel gevoelen overgelaten, maakt een ieder en elke secte er van wat zij wil, en toont ook zij derhalve de behoefte aan een *leerend gezag*: vid. *het adres van 26 april!*

Deus Ecclesiam suam regere et conservare et propagare dignetur! Amen!

Ik ben met eerbied en de opregtste hoogachting

van Uwe Doorl. Hoogw.

de onderdanige dienaar

's Bosch 6 Mei 53.

J. B. van Son.

16. 22 Mei 1853. Ingek. Br. n: 570.

Monseigneur,

Ik zeg Uwe Doorl. Hoogwaardigheid dank voor het mandement-exemplaar, mij heden geworden. Het aanhooren en de aandachtige lezing, bevestigen mij in het gevoelen dat het niet mogelijk is degelijker, en christelijk-liefderijker tevens zich uit te drukken dan UHw. gedaan heeft, wat echter niet belet dat de *scheuring* er met zoo veel woorden haar vonnis in lezen moet. Indien *Groen* 't van zich verkrijgen kan het te doorloopen, houd ik mij verzekerd dat hij, — het leerstellige doorgehaald, — den wensch vormen zal, mogt van de genootschappelijke kansels zoo gesproken worden! Ik wensch UHoogw. opregtelijk geluk met deze afkondiging, welke de *voltrekking der zaak* is.

Ik vermoed op niet-verwerpelijke gronden dat men thans alles

aanwendt, en aanwenden zal, om den H. Stoel tot *het verplaatsen* der Bisschoppelijke zetels te bewegen. De onhandigheid van bij 't adres van 26 April „*eene bevrediging*” te beloven, noodzaakt er de nieuwe Bewindslieden toe. Die belofte, toen zonder consequentie gedaan en enkel om zich eene meerderheid te verschaffen, zal wrange vruchten dragen. *Groen, van der Bruggen, van Lynden, Mackaij, De Brauw, Hoekwater, van Golstein*, en die in aantogt zijn, de *Elouts* cs. zijn geen lieden welke zich met woorden of uitvlugten laten paaijen. Dit bevroedt men nu te laat, en van daar de pogingen om Utrecht en Haarlem opgeheven te zien. Immers, eene *andere* wijziging in 't voltrokken werk is niet denkbaar, en toch zal er wijziging moeten volgen wil 't ministerie zich staande houden. *Ce que c'est qu'un faux pas!*

Treedt Rome niet toe, — en ik wensch dit vurig, al ware 't alléén om eene scheuring te beschamen, die in ons land tot ergernis van geheel de wereld voortduurt en zonder dat, in weerwil van 't *geringe getal aanhangers*, nog een eeuw of meer stand houden kan, — treedt Rome niet toe, zoo voorzie ik dat de relatien tusschen de Kerkvoogden en de Regering een tijd lang stroef, onaangenaam, zonder welwillendheid wezen zullen, dat men zelfs de verpligte titulatuur te bezigen weigert, — doch *op den duur* is die gedraging voor de Regering niet houdbaar, al kwam ook *Groen's* partij aan 't roer, welke, per transennam gezegd, het binnen 6 maanden zou moeten loslaten. We hebben dus vermoedelijk *wrijving* te wachten, doch *geen nood*: „de zaak is geklonken, en zóó 't Episcopaat in alles eenstemming zich aansluit, *onaanrandbaar*.”

Wat ons ook de nog te doene keuzen aanbrengen, mij schijnt het dat de *gematigde* leden, waaronder ik de meeste Katholijken reken, een gewigtigen invloed zullen uitoefenen. Zij zullen de schaal tusschen de Thorbeckianen en Groenianen houden. Uit dat oogpunt, doet mij de herkiezing der HH. *Luijben, van Nispen, Bots* een bijzonder genoegen: op hen valt in omnem eventum te rekenen.

Met eerbied en onderscheiden hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

Drievuldigheids Zondag (22 Mei)

J. B. van Son.

Jammer dat in zulke omstandigheden *de Katholieke Pers* zoo *geindisciplineerd* is! De 2 NoordBrabanders verscheuren zich dat het een ergernis is: de één wijt aan *de geestelijkheid* de nietbenoeming van Thorbecke: de ander, goed gezind, heeft geen

tact. *De Tijd* begaat bevûes, zooals heden bij 't vermelden der laatste Bisschopswijding. *Nijmegen* en *Limburg* bladen zijn bijna socialistisch... Van die zijde maken wij mislijk figuur.

17. 6 Juni 1853. Ingek. Br. n. 621. De vraag, waarop Van Son in dit schrijven antwoord geeft, was hem door Mgr. Zwijsen gesteld bij een bezoek, dat deze hem op 3 Juni had gebracht. Bij brief van 2 Juni was dit bezoek aangekondigd. ¹¹⁾

Monseigneur,

Ofschoon de vraag, die Uwe Doorl. Hoogwaardigheid mij de eer deed voor te stellen, niet zoo gemakkelijk te beantwoorden is, wil ik echter op de hoogst vereerende uitnoodiging mijn *tale quale* gevoelen niet achterhouden.

In *abstracto* is de weigering der Regering, aan de Kerkvoogden den hun toekomenden titel te geven, niets minder dan een *gruwel*. Die regering toch heeft aan de Katholieke Kerk gezegd: „Organiseer U naar goeddunken, mits Ge 's Lands wetten niet „schendt. De Grondwet geeft er U het volste regt toe, en nu Ge „'t concordaat van 1827 los laat, stel ik U geen voorwaarden.” Dit zeide zij, — aan de Katholieke Nederlanders in de IIde Kamer, — aan den Paus door hare diplomatieke agenten. Wat derhalve krachtens en op grond van die Regeringsverklaring is tot stand gebracht, is *verkregen regt*. Het doet er weinig toe of *de Minister-leader*, toen of nu, heet *Thorbecke* of *Van Hall*: — niet de Minister-leader heeft gesproken, — niet het personeel der ministerien, — maar *het zedelijk wezen, de Regering zelve*, — en de Regering is *één en onafwisselbaar*. Eene Regering kan van stelsel veranderen; een nieuw personeel, waardoor zij handelt, kan andere beginselen aannemen en daarnaar ook andere wetten en verordeningen afkondigen, doch, — wel te verstaan, — *voor het vervolg, en zonder in iets te kunnen terugkomen* op hetgeen krachtens en onder de vroegere orde van zaken *voltrokken, volbragt* of *volvoerd* is; vooral, wannéér als in casu, de *restitutio priorum in integrum* tot de onmogelijkheden behoort. Ik vermeen dat dit betoog voor geen tegenspraak vatbaar is. En oh! dat de Paus bevel voerde over 100,000 soldaten, — dat met Pruisen, Engeland, Frankrijk ware gehandeld, zoo als Buitenlandsche Zaken met Rome gehandeld hebben! Of dat de Katholijken 3/5 der Nederlandsche bevolking uitmaakten!... De schennis zoo

¹¹⁾ Papieren — Van Son, 2 Juni 1853. AK—36—13a.

van *publiek* als van *volkenregt* zou dermate evident wezen, dat elk optredend staatsman als om strijd de Prelaten met de hun verschuldigde titels begroeten zou.

En dat onregt zal plaats grijpen onder de grondwet van 1848, welke in haar 165e artikel 't woord „kerkgenootschappen” aan dat van „gezindheden” heeft gesubstitueerd, en het woord „bestaande” der vorige grondwet heeft doorgehaald, voorts bij art. 170. het *placet* voor altijd oninvoerbaar maakt, — alles om van hare vrijgevigheid op dit stuk te getuigen. Dit zal geschieden onder eene grondwet die, naar mijn begrip niet eens meer gedooft dat men *den Jansenisten* de erkenning hunner ingedrongen Bisschoppen (onder hun schismatiek praedicaat van *oud-Roomschen of Klererij*, zoo als zij vorderen) van Regeringswege onthoude. Dit zullen de Katholijken dulden moeten onder *vigueur* der grondwet van 1848, en *na* de opheffing met gemeen overleg der beide magten van het concordaat van 1827, terwijl ook onder het gebied der Grondwet van 1815/1840 alléén dat concordaat, en niets *anders*, hun de vrije organisatie hunner kerk, en bij gevolg de invoering der hiërarchie belette!

„Doch, zegt thans *Eeredienst*, dat alles is goed in theorie: „maar er rukt eene fanatieke Kamer aan, welke voldoening ten „behoefte der Protestanten eischt: met die Kamer moeten wij „regeren, en dus componeren!” En wie heeft die Kamer in 't leven geroepen, zóó niet het adres aan den Koning van 26 april jl. waarbij onderscheid gemaakt is „*tussen Profession und Kultus*” en den Protestanten eene naar regt en billijkheid niet denkbare *bevrediging* beloofd wordt? Moeten de Katholijken den last dragen van die electorale kunstgreep, *door ontzetting van wettig verkregen regt*, en nog wel, — *zonder eenig aequivalent* te bekomen?

Ik zeide niets te veel met dat *een gruwel* te noemen, en ik kan in wezenlijkheid mij niet verklaren hoe Bewindslieden, welke er nog eenigen prijs aan hechten om als *eerlijk* door te gaan, immer zulk een *début* later verwassen zullen, al deden ze ook naderhand onzer Kerk onder tijdelijk opzigt haar gouden eeuw beleven... Dan genoeg: 't is *een gruwel* in *abstracto*, en — 't is dit niet minder in *concreto* want de gegeven toestand is *kunstmatig geschapen*.

Dit op den voorgrond.

De vraag blijft dan alléén of, in dien toestand, de Kerkvoogden zich de onthouding der hun verschuldigde titels in de briefwisseling der Regering kunnen laten welgevalen?

Hier neem ik blootelijk in aanmerking de waarachtige belangen

der Kerk, Hun Hoogw. oordeel te beslissen overlatende hoe verre te hare bevordering inschikkelijkheid gaan mag.

Ik kan niet verbergen dat, in de gegeven omstandigheden, afbreking van *alle* relatie tusschen de hoofden der Kerk en de Regering schroomlijke gevolgen hebben *kan*. Van Regeringswege, 't is stellig, zal men in zulk geval zich er op toeleggen om de Geestelijkheid van den tweeden rang te *emanciperen*: men zal zich regtstreeks of door de plaatselijke autoriteit met haar pogen in aanraking te stellen, haar voorkomend wezen, vleijen. In den beginne zal de list afstuiten op het verbod der Kerkvoogden van buiten Hen om met de Burgerlijke Overheid te handelen: doch zal dit op den duur, overal en in allen deele stand houden? En wannéér eens de remotie van een kwaden herder onvermijdelijk wordt, wannéér die aanhang in de gemeente vindt, de nieuwe zich afgewezen ziet: wanneer eens, wat God verhoede! eene locale scheuring ontstaat, of de goede geest (want alles is mogelijk in de bewogen dagen die wij beleven) onder de lagere geestelijkheid verflauwt, of vervangen wordt door die zucht naar onafhankelijkheid, welke in sommige Fransche Diocesen de Bisschoppen zoo zeer bedroeft, — wannéér Kerkbesturen zonder, of erger nog *met* den Pastoor tegen de Geestelijke Overheid in verzet komen, wat dan? Ik weet, en ik weet het bij ondervinding, dat in die en andere gevallen het Wereldlijk Gezag *weinig ten goede* vermag, en vooral nu dat gezag meer en meer in zijne handelingen beperkt is, doch UHoogw. zult gereedelijk instemmen dat hetzelfde zoo veel te meer vermag *ten kwade*, indien namelijk de weerspannigen steun vinden bij de Regering, ja aanmoediging en opruijing, en dat wel bij eene Regering, welke op hare beurt op de overmagtige Protestantsche bevolking steunt. Deze en meerdere inconvenienten kunnen mijnsrachters onder 't *onstoffelijk aspect* oprijzen. Op *materiëel* gebied zullen ze zich niet minder levendig doen gevoelen. De subsidien voor kerkbouw hebben weinig meer te beduiden, doch anders is het met *de personele jaarwedden of toelagen*. Ik heb een goeden dunk van de mildadigheid mijner landgenooten met opzigt tot het onderhoud hunner geestelijken, en toch vrees ik, nu die landelijke bijdragen reeds een geruimen tijd in voege, vroegere gebruiken afgeschaft, aan het bespaarde andere bestemmingen zijn gegeven, en de behoeften uit weelde geboren met den dag toenemen, — dat velen nieuwe of hoogere giften uit hunne privé-middelen bezwarend zullen vinden, en al ras den Kerkvoogden hunne niet-verzoening met de Regering als eene grief zullen tegenwerpen. Dit zal vermoedelijk de eerste twee jaren wel niet het geval wezen, doch ik spreek geen borg

voor het tegendeel zóó de rupture langer aanhoudt. De gedwongen krijgsdienst kan ook zijn rol spelen, en nieuwe zwarigheden wekken...

In den gespannen toestand, wacht ik al mede de strengste manutentie van het Besluit van 16 Augustus 1824, ¹²⁾ waarvan men niet dulden zal dat één haar breed worde afgeweken. En dat dit ten aanzien van *gemeentes-oprigtingen, kerkbestuurs-handelingen*, ja van *de geringste kerkreparaties* tot tallooze kwellingen leiden moet, behoef ik naauwlijks aan te stippen, daar gelaten nog dat in het *Goubausche* Archief stof tot knellender maatregelen voorhanden is.

Wannéer ik dat alles overweeg, schijnt het mij wenschelijk dat een *middenweg* ervindelijk ware, dien de Kerkvoogden *salvâ conscientiâ* inslaan konden. — Ik geef toe dat onder zulke omstandigheden ook de Regering niet op haar gemak wezen zal, doch met een bondgenoot als 't onverbeterlijk Calvijsch fanatisme is voor haar de positie lang houdbaar.

Te dezer gelegenheid valt mij eene bijzonderheid bij. Toen met Paschen 1768 *Voltaire* te *Ferneij* tot de H. Tafel naderde, om den indruk zijner goddelooze schriften bij de Koninklijke Familie te Parijs weg te nemen, schreef hem de Bisschop van *Genève*, onder Wiens Kerkgebied *Ferneij* stond, — de eerbiedwaardige Msgr. *Biord*, — zijne klimmende jaren te gedenken, niet met het heiligste der godsdienst te spotten en, zóó bekeering hem ernst was, door regtzinnige herroeping de gegeven ergernissen te herstellen. *Voltaire*, welke zeer goed wist dat Msgr. *Biord* Bisschop was van *Genève*, zoo als hij dit ten overvloede in den hem geworden brief las, en dat alléén diezelfde calvijsche dweeperij, waarover wij zoo zeer te klagen hebben, ZijnHoogw. belette in de Bisschoppelijke stad te resideren. — *Voltaire* antwoordde op hoogen toon „à Monsieur l'Evêque d'Annecy”, in welke plaats de Bisschop om der vervolging wille verblijf hield. Ten einde het verloren schaap zoo mogelijk terug te brengen, getrooste Msgr. *Biord* zich die miskennis, en daarover heenstappende, ving ZijnHoogw. die correspondentie aan, welke te vinden is in *Voltaire's Correspondance Générale tom. IX. p. 453 sqq.*, waarbij de Filozof zijn wettigen Bisschop nooit anders noemt dan „M. d'Annecy”. — Ik gevoel het, Monseigneur, „omnis similitudo

¹²⁾ Bij dit Koninklijk Besluit was o.a. vastgesteld, dat geen nieuwe kerken mochten worden gebouwd of bestaande kerken herbouwd, geen nieuwe kerkelijke gemeenten mochten worden opgericht enz. zonder verlof van hoger hand. *Staatsblad* 1824.

claudicat”, en de gevallen staan onder méér dan één opzigt niet gelijk : doch ik heb niet willen afzijn die herinnering hier te vermelden.

Ik geef alléén in bedenking of de Kerkvoogden, indien zij het *genot der zaak* erlangden, zich niet *lijdelijk* zouden kunnen gedragen ten aanzien der onthouding van de hun verschuldigde titels ?

Ik expliceer mij :

Volkomen stem ik in dat, wannéér men UHw. van Regeringswege kwalificeert „*Bisschop van Gerra, Apostolisch Vicaris van 's Bosch*”, elk antwoord *onmogelijk* is, of het zou de teregtwijzing in quantum moeten zijn : „inhaererende de kennisgevingen, zoo „van Z.Exc. den Internuntius van de H. Stoel, als die door mij „persoonlijk gedaan, moet ik ten overvloede herinneren dat ik de „mij van Regeringswege toegedachte hoedanigheden sedert den „25 April jl. heb verloren, en dat ik van dien dag als Aarts- „bisschop van Utrecht en als Administrator des Bisdoms van „'s Bosch krachtens en op bevel van de Pauselijke Brevens van „4 Maart bevorens ben opgetreden, in welke hoedanigheden al- „léén en geene andere, het mij in geweten geoorloofd is brief- „wisseling te voeren.” — Defereert de Regering daaraan *niet*, — gaat zij met de vervallen titulatuur voort, — ik besef het ; — *gebroken*, *advienne que pourra !* De zaak aan God !

Doch, zóó zij schreef „*aan Zijne Hoogw. Msgr. Zwijzen, aan Zijne Hoogw. Msgr. Van Vree*”, en wel *respectievelijk* over *Kerk-aangelegenheden van het Aartsbisdom van Utrecht en van het Bisdom van Haarlem*, — zou in dat geval niet over de phobomanie met opzigt tot de Episcopale titulatuur kunnen heengezien worden ? Er is dan toch *erkenning der jurisdictie : de zaak is er, minus de vorm*.

Zóó daartegen geen gewetensbezwaar zich verheft, zoude ik wel voor dien *mezzo termine* zijn, — natuurlijk met het oog op de verwikkelingen, die *eene volslagen rupture* noodwendig na zich slepen moet. Die *miskenning*, 't is waar, kan lang aanhouden : 't is en blijft *eene miskenning, een onregt, eene soort van verdrukking* : doch, hoe die ontgaan, zonder grooter kwaad te gemoet te loopen ?

Miskenning blijft ons lot, ook onder eene grondwet, die niet vrijgeviger kon geschreven zijn, ook na de opheffing van allé Concordaatsbanden, ook na de plegtigste Regeringsverklaring : „Ge hebt de handen vrij : alles is U onverlet !” Zou ze geene toelating Gods wezen, om Zijner Voorzienigheid bekende redenen; en handelen we niet wijst met ze al wederom geduldig te ver-

duren, zoo verre 't geweten zulks gedooft, Gods H. Wil aanbiddende; doch met dankzegging tevens dat we in weerwil dier, — we hopen 't — *tijdelijke* miskennen, in bezit zijn van een normaal Kerkbestuur, hetwelk geene Aardsche magt, geen geweld ons meer rooven kan?

Met eerbied en de opregtste hoogachting heb ik de eer te verblijven

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 6 juni 1853.

J. B. van Son.

De geruchten eener op het stuk aan te bieden *wet* winnen veld. Dat zal dan *de bevreddiging* wezen, bij 't adres van 26 april beloofd! Kan 't niet anders, fiat! Men zal dan de Kerkvoogden wat minder handelbaar bevinden, dan met opzigt welligt tot de titulatuur: elk artikel zal Hun het „confortare, et esto robustus” toeroepen. In alle geval, een weinig *vervolg*ing zou het werk waardiglijk bekroonen.

18. 10 Juni 1853. Ingek. Br. n. 634 1/2.

Vertrouwelijk.

Monseigneur,

Mijn neef de Notaris *Bijvoet* raadpleegde mij heden morgen *geheel confidentieel* of hij eenig gevaar liep door, ten verzoeke van den Hr President van het Seminarie, een opdracht te verlijden ten behoeve van *het Bisdom* van 's Bosch. Ik heb hem geantwoord dat, terwijl geene wet de oprigting van Bisdommen verbiedt, hij zich daardoor *niet 't minst* compromitteren kon.

Dit herinnert mij een onderwerp, waarover ik de eer had Uwe Doorl. Hoogwaardigheid in 't begin van April te onderhouden,¹³⁾ — *het constitueren* namelijk *der nieuwe diocesen*, vooral *die van Utrecht* en *Haarlem*, als *burgerlijke zedelijke lichamen*. Dáár UHoogw. Collega Msgr. van *Haarlem* goede katholieke Regtsgeleerden om zich heeft, is het misschien niet ondoelmatig dat Uwe Hoogwaardigheid dit punt eens beschrijft, te welken einde, zóó UHoogw. met mijne beschouwing zich vereenigt, ik de vrijheid neem hier eene nota bij te voegen. — Mogt toch het Ministerie art. 1690. Burg. Werb. doen intrekken, zoo als de Heer

¹³⁾ Bij de besprekingen te Tilburg op 7 en 8 April. Albers II, 405.

Donker Curtius tijdens zijn vroeger bestuur daartoe het voorstel gedaan heeft, dan was het voor immer gedaan, en hing de verheffing der Bisdommen tot burgerlijke zedelijke lichamen geheel van het Gouvernement af.

Als ik de ophanden Iide Kamer overzie, moet ik besluiten dat veel, ja schier alles afhangen zal van de houding der katholieke leden. Zij zullen de schaal doen overslaan, en hunne roeping wordt daardoor allergewigtigst. Buiten hen, zijn Groenianen en Conservatieven vereenigd meester van het terrein; met hen worden die door de liberalen, of zoo men ze noemen wil, geëquilibreerd. Zal die belangrijkheid, welke de uitkomst der keuzen, aan de vota der Katholijken geeft, het Ministerie niet voor uitersten doen terugschrikken? Ik hoop het.

Met eerbied en bijzondere hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 10 juni 53.

J. B. van Son.

Bijgevoegde nota: N.N.

Om voor of namens een *Bisdom* burgerlijke handelingen te kunnen verrigten, als daar zijn *koop*en, *verkoop*en, *schenken*, *legateren*, *schenkingen* en *makingen aanvaarden*, *verdragen* enz., — behoort het *Bisdom burgerlijk* te bestaan als *zedelijk ligchaam*.

Zonder dat, zouden de bedoelde handelingen plaats hebben voor en ten behoeve van of namens een denkbeeldig wezen, van *burgerlijk* daarzijn beroofd, en dus civiliter van een *non-ens*, en derhalve geheel *nietig* wezen.

Niets belet voor als nog de nieuwe diocesen als *zedelijke lichamen* burgerlijk op te rigten. Immers art. 1690. Burg. Wetboek verklaart als zoodanig *ipso jure* te erkennen: „*elke vereeniging van personen, tot een bepaald oogmerk, niet strijdig met de wetten of met de goede zeden.*”

Atqui, *geene wet noch wettelijke verordening* verbiedt in Nederland *de oprigting van Bisdommen*, en het *licitum est quidquid lege non prohibetur*; terwijl wel niet behoeft aangemerkt dat in die oprigting niets met *de goede zeden* strijdig opgesloten ligt.

Wat *den vorm* dier oprigting betreft, komt de hier volgende nog al eigenaardig voor: s.m.: „Een akte (notariëel of *onderhandsch*, dan *lieftst* notariëel, om het blijvende der minuut en de authenticiteit), waarbij *de Bisschop* en *al zijn onderhoorige Pastoors*, tot dat einde door hunne respectieve *Kerkbesturen* voor zoo veel noodig speciaal gemagtigd, mitsgaders *Provisoren der Seminarie* en *andere kerkelijke stichtingen of inrigtingen*,

zoo er die zijn, verklaren als zedelijk ligchaam voor alle effecten regtens burgerlijk zamen te stellen het Aartsbisdom van Utrecht, (Het Bisdom van Haarlem enz.) bestaande uit (hier de omschrijving vermelden, zoo als die vervat is in de Breve van 4 Maart jl. of nader van den H. Stoel te wachten explicatoire rescripten) Waarvan akte."

De zaak schijnt voor het oogenblik overweging te verdienen, om dat tot zijne vorige optreding als Minister, de Heer Mr Dirk Donker Curtius bij zijn wetsontwerp op 't regt van vereeniging heeft voorgedragen de intrekking juist van art. 1690. Burg. Wetb. ons plechtanker met opzigt tot deze aangelegenheid.

Zij geldt vooral de nieuwe diocesen van Utrecht en Haarlem, daár de Apostolische Vicariaten van 's Bosch, Breda en Roermond, vroeger reeds bestaande, beweren kunnen (in quantum) dat zij slechts eene titel- of naamverwisseling ondergaan.

19.- 15 Juni 1853. Ingek. Br. n. 647 (gehecht aan de tweede brief van 28 April). Geschreven na de troonrede van 14 Juni.

Monseigneur,

De troonrede, die ik daar vlugtig doorlees, is een waardig corollair van 't adres van 26 April jl. Toen deed men beroep op 't anti-Katholiek fanatisme om eene anti-Thorbeckische Kamer te krijgen: — thans werpt men datzelfde fanatisme een wetsontwerp op 't stuk der eerediensten toe, om er met de aanbidding **enkel en alléén van spoedvereischende wetsvoordragten** af te komen.

Die tactiek van 't ministerie, om zich minstens een jaar levens te verschaffen, is meesterlijk uitgedacht. Ware ze zoo eerlijk als ze sluw is! De Groenianen en protestantsch-conservatieven hebben nu voor deze zitting de *la pâture à foison* en zullen voor als nog de Regering niet om politieke wetten lastig vallen, terwijl onder die, uit haren aard langwijlige discussien, de oppositie alle gelegenheid zal missen om over andere onderwerpen haar verzet te voeren.

De speech is boos, — § 8. in betrekking tot Rome beleedigend, zelfs brutaal, — het geheel contradictie, wijl men op één en 't zelfde stuk tegelijk **laten** en **nemen** wil. En N.B. na zulk een coup d'état, bij zulk eene gewigtige opening, aan eene geheel nieuwe Kamer, wordt geen woord politiek, maar louter over de godsdienstige spanning gesproken!

Ik wist dat de Heer van Hall tacticien was, doch ik achtte

hem te regtschappen om, *na* de verkiezingen, tot behoud der portefeuille op 't fanatisme te *blijven* speculeren, en 't zelfs te *verlevendigen*.

Lightenvelt schijnt geëmbarasseerd : hij schrijft mij niet. Ik bouw nog steeds op zijn loyaal karakter, doch moge de *amicitia Caesaris* hem niet verblinden !

Is 't nu nog niet meer zaak, Monseigneur, van de constitutie der Bisdommen als *zedelijke ligchamen* werk te maken? Zóó UHoogw. en Uwe Hooge ambtgenooten dit oordeelen, geef ik in overweging in de akte te voegen : „dat de comparanten 't „Aartsbisdom (en Bisdom) constitueren als burgerlijk zedelijk „ligchaam, *ter uitoefening der R.K. Godsdienst*; tot het einde, „overeenkomstig en volgens de regelen van het R.K. Kerkelijk „of Canoniek regt, en ter bevordering van al de belangen dier „Godsdienst of der R.K. Kerk hier te lande ook onder het burger- „lijk opzigt.”

De Geestelijkheid treedt een tijdperk van *strijd* in, reeds begonnen door het weigeren, naar ik lees, van porto-franco, door 't niet-vragen van een Te Deum voor 's Prinsen huwelijk enz. dan *moed* ! In dagen, zoo afwisselend als die wij beleven, kan de worsteling mijns erachtens *niet lang* duren. Wie waarborgt dat de discussien over *diezelfde* wet, waarmede men zich vleit *de politiek* in slaap te wiegen, niet tot *politieke* incidenten leiden, zich *tegen* onze bewindslieden keeren, en die met hun ontwerp doen vallen ? De partij-Groen, ja, kan dan aan 't roer komen, maar *hoe lang*, vooral *tegen over* de rationalisten en de geheime genootschappen ? En zal het *dan* volgende ministerie het niet oorbaar achten, zelfs zich genooddrongen zien, met de *Katholijken* te pactiseren ? En zóó de wet, die ons thans bedreigt, onschadelijk is, wien zal ze dan voldoen ? Zóó ze daarentegen *vijandig* is en *vervolging* eischt, zal dan zelfs het ministerie *na* ze bekomen te hebben, niet terug deinzen voor de *geweldadige* uitvoering ?

John Russell te heeten, zegt nog iets meer dan *van Hall* ; en toch, waar is de *titel-bill* ? Vergelijk, Monseigneur, den intogt nu onlangs van Msgr. *Wiseman* te *Manchester* en *Engelands* gezindheid vóór nauwelijks 2 jaren ! — Ik zie de toekomst zoo dreigend *niet* in. Wij hebben eene goede zaak voor : het regt voor en God met ons ! In die gesteltenis, moeten wat tegenstribbelingen ons niet ontmoedigen. Si consistant adversum te castra...

Gisteren deed de benoeming ¹⁴⁾ van den Hr *Borret*, als eerlijk

¹⁴⁾ Tot lid van de Raad van State.

man en goed en bekwaam Katholijk, mij innig genoeg, hoezeer ik 't *anguis in herbâ* voorzag. Heden is die benoeming het verguldsel der pil om de Katholijken de troonrede te doen slikken. En toch, duidt *dat verguldsel* niet aan dat men de Katholijken niet te erg stooten moet, en dat men beseft *qu'il faudra compter avec eux* ? ik vat het zoo op. Emmanuel ! Emmanuel !

Met eerbied en de opregtste hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

15 Juni 53.

J. B. van Son.

20. 18 Juni 1853. Ingek. Br. n. 656.

Monseigneur,

Met verzoek om geheimhouding en retour, heb ik de eer Uwer Doorl. Hoogwaardigheid het schrijven mede te deelen, waarbij L. zijn altum silentium afbreekt. Mijn laatste brief was die, waarvan UHoogw. 't concept heeft. Ik heb geantwoord dat ik noch gezag te oefenen noch raad te geven voor had, als tot een en ander onbevoegd en niet geroepen, doch blootelijk de tolk was geweest van het vaste besluit mijner geloofsgenooten. Wijders heb ik hem uitgenoodigd en aangespoord van onze *regten* de kampvechter te blijven, gedachtig aan het „non tàm turpe vinci „quam contendisse decorum”, en zijne Collegaas wel te ver-
toogen; dat het gemakkelijker is eene godsdienstvervolging aan te vangen dan ten einde te brengen, terwijl die bij slotsom gewoonlijk noodlottiger is voor hare auteurs dan voor de slagtoffers.

Zou het „l'avenir vous apprendra sous peu etc.” ook doelen op eene aftreding van L. om hetzij den grijzen Generaal Baron *Fagel* te *Parijs*, of Graaf *Liedekercke* te *Rome* te gaan aflossen ? Gezind als hij is, zag ik hem liefst nu eenigen tijd in 't binnenland.

Met eerbied en opregte hoogachting onderschrijf ik mij
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch

J. B. van Son.

Zaterdag avond. 18 juny 53.

Ik neem de vrijheid deze onder couvert aan een van UHoogw. bijwonende Priesters te rigten, om dat *de Fakkel* heden meldt dat er *brieven aan UHoogw.* als „aan onbekend adres” voor de ramen der postkantoren staan. Ik heb echter nog te goeden dunk van

de loyaleit onzer administratie om zulks aan te nemen, en ik vertrouwd dat het een louter paskwil wezen zal. Zijn ook mijne 3 vorige terecht gekomen? ¹⁵⁾

21. 22 Juni 1853. Ingek. Br. n. 670 1/2. Antwoord op brief van 21 Juni.

Monseigneur,

Innig zeg ik Uwe Doorl. Hoogwaardigheid dank voor de vrouwelijke mededeeling van het teruggaande.

Ita Principe dignum! zegt Plinius als hij van de staatsstukken van Trajaan gewaagt: *Româ dignum*, zal elk onbevooroordeelde bij de lezing van dit opstel zeggen moeten. Immers ik daag een ieder uit meer bevredigingszin aan meer waardigheid te paren, zonder echter eenig uitzigt op terugtred te openen. Waarlijk! *Voltaire* had gelijk toen hij, in de *Henriade* de *politiek* personifierende, die plaatste te *Rome*. De *Curia* is van hare bestanddeelen onder den herder van Montalto nog niet ontaard, en kan, zoo wel onder *Pio Nono* als onder *Sixto Quinto* de sluwheid der geslepenste kabinetten tarten. — Wat mij het meeste genoegen doet, is de allusie op de *verplaatsing* der zetels: hoe beleefd ook, wordt echter vrij duidelijk te kennen gegeven dat tot zoodanige verplaatsing weinig gezinning bestaat, en *mits die achterblijve* zeg ik „Nunc dimittis etc.”

Met eerbied en de opregtste hoogachting heb ik de eer te zijn van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid de onderdanige dienaar

22 juni 1853.

J. B. van Son.

Na zulke expliciete verklaring wordt de zending van vriend *L. moeijelijk*, immers indien men iets meer dan eene wijziging in den wijdingseed beoogt.

Te dezer gelegenheid herinner ik mij wat in de *Authentica* van wijlen UHoogw. Doorluchtigen Ambtgenoot *Clemens August* p. 203. gelezen wordt: „Der Staatskanzler *Hardenberg* reisete selbst nach Rom, und in zeit von 8 tagen hatte man sich über die grundzüge eines Konkordates geeinigt. *Hardenberg*, ein Mann von unbefangener und groszartiger Anschauung der politischen

¹⁵⁾ Blijkbaar heeft Van Son zijn volgende brieven steeds op de hier genoemde wijze verzonden. Op 26 Juli schreef Mgr. Zwijsen hem: „U.H.Eg. kan de brieven vrijelijk aan mijn adres zenden, de brieven worden geregeld bezorgt.” *Papieren Van Son*. AK—36—13a.

und religiösen Verhältnisse, als Preußen bis dahin einen unter seinen Staatsmännern gezählt hatte, äuserte sich selbst in bezug auf seine zu Rom gemachten erfahrungen: „dasz er *nie einen „Hof* gefunden habe, mit dem *leichter* zu unterhandeln sei als ..den *Römischen*: *aber* man müsse *eines* mitbringen, nämlich, „*redliche gesinnung*: ohne die werde man mit Rom *nicht „fertig.*”

Fiat applicatio! Met de stemming van *Hardenberg* is te Rome veel mogelijk: wil daarentegen de Hr. *van Hall*, tegen geest en letter der grondwet aan, op *legale* verdrinking subtiliseren en daarmede Rome *dreigen*, dan is van nu af de zending van *L. gemankeerd*. —

22. 28 Juni 1853. Ingek. Br. n. 689.

Monseigneur,

Heden avond van een reisje van vijf dagen terugkeerende, vind ik ingesloten briefje van *L.* van 25 dezer hetwelk ik de eer heb Uwe Doorl. Hoogwaardigheid, met verzoek om retour, mede te deelen. Hij schijnt er zeer aan te hechten dat men rekene op zijne *loijauteit*.

Onze vriend *Luyben* zal het aangeboden interimaat, waarvan ook UHoogw. weet, afslaan, of heeft het reeds op dit moment afgeslagen. (Dit hoogst vertrouwelijk.)

Overmorgen *donderdag* moet het beruchte wetsontwerp bij de IIde Kamer inkomen: op *Petri-Pauli*-dag zou de coincidentie tot al te scherpe rapprochementen geleid hebben, anders was het morgen de dag.

Met eerbied en onbegrensde hoogachting betuig ik te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

28 juni 1853.

J. B. van Son.

23. 29 Juni 1953. Ingek. Br. n. 692.

Vertrouwelijk.

Monseigneur,

De zwager van *L.*, de Hr. *Kemenade*, doet me zoo even op zijnen last eenen brief van gisteren lezen, waarin *L.* schrijft: „*heden nacht* (van 28 op 29) vertrek ik naar de eeuwige stad: „de Couranten doen mij zoo snel reizen dat ik niet meer blijven

„mag. Ik neem den jongsten *Verheull* (behuwdzoon van *L.*) als „particulier secretaris mede.”

Of in 't interimaat voorzien is, dan of 't departement onbezet en de 1ste Referendaris ad urgentia gedelegeerd blijft, weet ik niet. In alle geval, *L.* is vertrokken, en 't ware niet ondienstig dat men dat te *Rome* wist. Moge toch om duizenden redenen, doch vooral met opzigt tot het schisma, en op dat wij zegevierend tegen over de beweging blijven, nimmer in *eene verplaatsing der zetels* getreden worden! *Quod faxit D.O.M.!*

Met eerbied en de innigste hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doordl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

In festo SS. P. et P.

J. B. van Son.

24. 5 Juli 1853. Ingek. Br. n. 715. Op 30 Juni had Mgr. Zwijsen geschreven, dat President Cuyten van het Groot-Seminarie te Haaren Van Son zou komen spreken over het petitioneren tegen de wet op de kerkgenootschappen en over een model van petitie. ¹⁶⁾

Monseigneur,

Daar mijn ontwerp van petitie vrij uitgebreid ¹⁷⁾ is, gaf mij de Heer President in overweging er eene wat korter voor de buitengemeenten te concipieren. Mij dunkt dat bijgaande schets, of iets dergelijks, nu de stad voldoende redenen van bezwaar aangeeft, volstaan kan. Is dit ook het oordeel Uwer Doordl. Hoogwaardigheid, zoo neem ik met den Praeses de vrijheid UHoogw. in consideratie te geven die aan de Zeer Eerw. Heeren Dekenen voor hunne respectieve districten te doen geworden, wijl de plaatsing daarvan in en de aanbeveling door de dagbladen den schijn zou kunnen hebben of onze beweging blootelijk van *courantiers* (een niet zeer gezien slag van menschen) uitging, en ik vlei mij dat UHoogw. die mijne beschouwing deelen zult.

Het vulgus hier (en ik versta daaronder de fatsoenlijke lieden) wenscht, naar ik hoor, een Concilie van Bisschoppen. Minder met de zaak bekend, verstaan zij daardoor eene plegtige, openbare,

¹⁶⁾ Albers II, 464. Deze auteur laat Mgr. Zwijsen schrijven, dat Cuyten een model van petitie zal *meebrengen*. In de brief staat alleen, dat de president zal komen spreken „over het petitioneren en een model van petitie.”

¹⁷⁾ Dit uitgebreide ontwerp is nog aanwezig onder de *Papieren Van Son*. AK—36—23.

ostensibele vergadering van Kerkvoogden, welke zij gaarne — als eene staten- of gemeente-raadsvergadering — en foule zouden bijwonen. Sic murmura vulgi. Dit in zijne waarde gelaten, moet ik er echter bijvoegen dat, zoo ik van de eene zijde noode Katholijk straatrumoer zien zou, wat alarm in de *dagbladen* en *gesprekken* mij onmisbaar schijnt, wijl aan bloote petitien, vooral na de legio protestantsche adressen minder zal worden gehecht, en de protestanten *nimmer* ten onzen aanzien billijk wezen zullen dan ten gevolge van *intimidatie*. Jammer dat het *modus in rebus* ten deze zoo moeilijk is; en men het volkje niet in de hand heeft. „Je sais bien museler le tigre, zeide Mirabeau, mais je ne sais pas comment nous le remuserons.”

Met eerbied en de opregtste hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

5 july 1853.

J. B. van Son.

25. 25 Juli 1853. Ingek. Br. n. 885 (de nummering van den brief is foutief).

Monseigneur,

Gisteren en eergisteren heb ik bezoeken gehad van de HH. van *Sonsbeek* en *Jespers*. Beiden, — laatstgenoemde na deswege met zijn collegae te 's Hage te hebben gesproken, — waren van oordeel dat een petitionnement der Katholieken *aan den Koning* op dit oogenblik vruchten dragen zou, in aanmerking genomen Z.M. stemming, ook ten opzigte van den President-Minister, en 't vrij algemeen verhaalde feit, dat het adres der R.K. Kerkvoogden gunstigen indruk gemaakt had. De Hr. *Jespers*, welke morgen vertrekt, zeide mij aan Uwe Doorl. Hoogwaardigheid te hebben geschreven, ¹⁸⁾ en verzoekt mij zijne en des Hr. *van Sonsbeek* nadere beschouwingen UHoogw. te willen kenbaar maken, met de bijvoeging, dat *Limburg* reeds op dien voet petitioneert, en de Hr. *van Ispen* voor Gelderland ijveren zal, terwijl ook de *prot. Groningers* (zoo als UHoogw. in vertrouwen is medegedeeld) niet achterblijven zullen. Mogt Uwe Hoogwaardigheid hunne zienswijze deelen, zoo begrepen zij, en ik met hen, dat ook deze reis het petitionnement *van UHoogw.* door intermediair der Zeer Eerw. Heeren *Dekenen* behoort uit te gaan, aangezien de clerus, op dit werk niet zeer gesteld, van meening is dat thans genoeg is gedaan, en zonder zulke aansporing het zich niet zal aantrekken,

¹⁸⁾ Bij schrijven van 19 Juli. Ingekomen Brieven 1853 n. 769.

in welk geval niet dan een onbeduidend getal handteekeningen te verwachten is.

De petitie, indien Uwe Hoogwaardigheid den maatregel oorbaar acht en goedkeurt, kan zeer kort en eenvoudig zijn, hoewel een hartelijk woord nog al toegang tot 's Konings gemoed schijnt te vinden, in 't genre bij v. van wat ik hierbij voeg, of iets dergelijks; want ik matig mij volstrekt niet aan modellen te leveren, en ik laat zulks volgaarne aan elk ander over, bereid om er mijne handteekening op te plaatsen. Het komt mij niet waarschijnlijk voor dat het ontwerp, hoe ook geämendeerd, doorga; terwijl in alle geval de Iste Kamer een zoo *hartstogtelijk* wetsvoorstel dat niet dan bij *geringe* meerderheid door de 2de Kamer kan worden aangenomen, uit haren *behoudenden* aard verwerpen moet. Inmiddels betaamt het ons den vijand niet te klein te achten, noch eenig middel tot afwering van het onheil te verzuimen, en het is die beschouwing welke het mij wagen doet UHoogw. de consideratien van de in 't hoofd dezes gemelde Heeren mede te deelen. De Hr. Luyben, sectie-president zijnde, is niet kunnen overkomen.

Met eerbied en de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 25 juli 1853.

J. B. van Son.

Men verwittigt den Heer *Jespers* dat morgen 't rapport zal uitkomen, en de Hr. *van Hall* onmiddellijk antwoorden wil, om reeds morgen 8 dagen de openbare discussie te voeren. — Zijne Exc. is in eens *pressant* geworden.

26. 27 Juli 1853. Ingek. Br. n. 792 1/2. Antwoord op brief van 26 Juli. (Albers II, 473 en 459).

Monseigneur,

Ik waardeer volkomen de beschouwingen Uwer Doorl. Hoogwaardigheid, nopens de gezinning der Geestelijkheid op dit oogenblik, met opzigt tot 't petitionnement aan den Koning. Het middel kan *later* worden aangewend, indien b.v. 't fataal wetsontwerp aangenomen werd. Intusschen heb ik met mijn vader niet willen afzijn zoodanige petitie te teekenen, daar zoo even ons aangeboden, en uitgaande, naar ik hoor, van den Heer Advokaat N. Sassen: onze notabelste ingezetenen figureren er op.

Met UHoogw. bid ik God dat toch de zetels van Utrecht en

Haarlem niet verplaatst mogen worden! Greep dit onverhoopt plaats, dan zou, uit het **politisch** oogpunt, de invoering der hiërarchie eene *ramp* in stede van een *zegen* zijn; want zoo als UHoogw. zóó juist opmerkt, wij zijn dan *eeuwig* à la merci van 't calvinismus... Wat mij vooral ter harte gaat, is de forcering der Jansenisten in hunne laatste verschansing; niet zoo zeer om dat hunne Bisschoppen bij hun mandement van 4 september 1845 formeel mij in den ban gedaan hebben, als om dat zij nu, door hunne aansluiting aan de prot., onweerlegbaar toonen dat ze niets anders dan „*gemitigeerde calvinisten*” zijn. *Thans*, nu de *Katholieken* petitioneren, zwijgen zij: zij zullen dus, en kunnen ook goedschiks de wet ondergaan: maar, toen vóór 3 maanden de *prot.* petitioneerden, deden ook zij zich hooren: — is er voor den onzijdigen beoordeelaar meer noodig om hun hunne plaats aan te wijzen?

Doch de scheuring daargelaten, zóó *Rome* nopens de zetels toegeeft, is voor de *prot.* de baan glad. Wat wij ook vragen, en met welk regt ook, zóó 't hun lust (en dit zal hun steeds lusten) 't te weigeren, welaan! wat straatrumoer: „daarmede hebben wij hunnen Paus te *Rome* doen wijken!” God inspire Uwe Hoogw. om die gevolgen te *Rome* wèl te doen gevoelen!

Een brief van *Lurasco*, *eergisteren* morgen ontvangen, is neerslagtiger. *Van Hall* heeft aan *L.* geschreven dat hij op 't aannemen der wet met eene *beduidende meerderheid* rekent. *L.* went zich nu in alle bogten, doet zich als goed katholiek voor, doch schildert de gevolgen, vooral voor ons *materiëel* welzijn, als *ijzingwekkend* af. Moge die list maar geen ingang vinden!... Ik heb verzocht te *Rome* te doen weten, dat *L.* iemand is met een *goed hart* en een *knap en vlug hoofd*, doch tevens van een *vaniteit* die beide beheerscht; zoo dat de *Romeinen*, indien zij zijne *ijdelheid* weten te streelen, alles met hem doen zullen wat zij willen, ja, hem *onverrichter zake* en toch *voldaan* zullen laten vertrekken. Ik ken hem a teneris et a vertice ad calcem: vlei *L.* en hij is aarde in de hand eens pottenbakkers. Atqui, om zoo iemand te staan, daartoe is niet eens 't talent en de ervaring van een *Antonelli* noodig. — *Rome* nog eens, *Rome*, — en niet van *Hall*, — heeft het lot, de toekomst, 't burgerlijk zijn of niet zijn der *Katholieken* van *Nederland* in handen. Dat de *H. Vader* niet aan de gevolgen denke: ze zijn voor *ons*, *wij* zullen ze dragen. De stap is gedaan: elke terugtred is voor ons *ondergang*, en *onherstelbare* ondergang.

Het rapport der IIde Kamer moet wel de wet afkeuren, zoo

als ze aangeboden is, doch eene wet op het stuk grondwettig achten. Dat beginsel is *allernoodlottigst*: immers waar *volle* vrijheid verleend is, behoudens de grenzen der strafwet, — kan eene wet niet anders dan de verleende vrijheid *beperken*, en die beperkende is ze noodwendig *ongrondwettig*. De grondwet heeft het stuk der godsdienst *volledig* behandeld, *zonder reserve* van organieke wetten of van andere dan de strafwet, en zij kan niet anders doen, zonder de verleende vrijheid wederom te verkorten en dus met zich-zelve in tegenspraak te komen. Ergò, is *elke wet* op dit stuk een inbreuk op de grondwet. Rampzalig calvinismus, hetwelk dit niet zien wil!

Onze Kath. Leden wachten nu wijzigingen van *van Hall*, welke dagelijks met de leden der Commissie geconfereerd heeft; en zij vreezen dat hij door die modificatien zich eene *meerderheid* zal weten te verschaffen, quod Deus avertat!

Monseigneur, doe de goede zielen, doe de Zusters en de religieusen bidden, en onverpoosd bidden: wij hebben daar bondgenooten die *Mr Floris* mist!...

Met eerbied en oprechte hoogachting

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch 27 july 1853.

J. B. van Son.

27. 18 Aug. 1853. Ingek. Br. n. 850.

Monseigneur,

Ik heb de eer Uwe Doorl. Hoogwaardigheid hierbij de besproken conceptpetitie te doen toekomen. Dáár het betamelijker zijn zal dat die der Kerkvoogden eenigermate van de volkspetitie verschille, heb ik er eene variante op gemaakt, of die soms *mutatis mutandis* van nut zijn kon.

Met eerbied en de opregtste hoogachting betuig ik te zijn

van Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

's Bosch donderdag

18 augustus 53.

J. B. van Son.

28. 24 Aug. 1853. Ingek. Br. n. 866.

Monseigneur,

De Heer *Smits*, onbekend met het verblijf Uwer Doorl. Hoogwaardigheid op dit moment, verzoekt mij onderstaanden brief van *Lur.* ter kennis van UHoogw. te brengen:

Rome 12 augustus.

„Gisteren heb ik den Kardinaal A. een bezoek gebragt. Omtrent de laatste nota van antwoord vernam ik nu dat het punt van den eed ook daarin behandeld is. De H. Stoel had zich nimmer verzet om den Bisschoppen den *civiel*en eed te laten afleggen. Dit blijkt ook uit het Concordaat van 1827. Ook thans zou Hij zich daartegen niet verzetten, mits het zij volgens een door Hem *voorgescreven* of *goedgekeurd* formulier. Overigens moet de nota zijn in den geest, zoo als ik gisteren opgegeven heb, en daarin treedt men dan ook in de beschouwing der voorgedragen *wet*, als onbestaanbaar met de aangegane verbindtenissen.

Lightenvelt heeft hier het geluk van de menschen zeer voor zich te hebben ingenomen. Zijne verklaringen moeten geheel het kenmerk van rondheid en eerlijkheid dragen, en daarin is hij van 't begin tot 't einde gebleven. Zijn verzet tegen de handelingen van 't tegenwoordig gouvernement heeft zeker bijgedragen om hem de gunst der Romeinsche staatslieden te doen verwerven. Dit verzet is uitgekomen in zijn wegblijven bij het uitspreken der troonrede en in het bestrijden der wet in den ministerraad. Van dit laatste is eene *acte* opgemaakt, die hij ten allen tijde vertoonen kan. (1.) Bij dat verzet heeft zich gevoegd zijne onbewimpelde goedkeuring van de handelingen des H. Stoels. Nu laatstelijk nog heeft hij het feit der *prealabele kennisgeving* aan den Kardinaal in tegenwoordigheid zijns zoons herhaald. ¹⁹⁾ De Kardinaal had hem de stukken getoond waaruit dat feit hier te Rome blijkt. En nu zeide hij dat het ook aangeteekend was door den *Secretaris van Eeredienst*, op den dag zelve dat de mededeeling geschied is, en dat hij die aantekening gezien had. En zoo heeft hij dan met een en ander de lieden geheel voor zich ingenomen. Maar ook *hij* is geheel ingenomen met de personen, waarmede hij hier te doen heeft gehad, en dat in weerwil dat deze hem niet minder rond alle fouten (les bêtises zeide hem de Kardinaal) onzer Regering en des Konings onder het oog bragten en één voor één optelden. Wat hij hier hoorde, heeft een diepen indruk op hem gemaakt. De Paus heeft — 't zijn zijne eigene woorden — zijn hart gestolen. Mgr. *Barnabo* vertelt mij dat, bij het afscheidsgehoor, de Paus *Lightenvelt* met een cameo begiftigd heeft.” —

Monseigneur, zóó mij eene uitboezeming vergund is, — feliciteer ik *Lightenvelt* met zijn camée en ons dat aan verplaatsing der zetels door den H. Stoel niet is gedacht; doch ik betreur den

¹⁹⁾ Albers II, 458.

politieken eed, wannéér die toegegeven wordt nu die uit de wet geligt is en onze Regeringslieden daardoor een dubbelen en geheel gratuiten triomf op Rome behalen.

Met eerbied en ware hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

Sti Bartholomaei. 24 aug. 53.

J. B. van Son.

(1) Hier worden blijkbaar bedoeld *de notulen, bij elke vergadering van den Ministerraad gehouden*, en waarin men zijn votum *pro* aut *contra* kan doen opteekenen. Ego

29. 7 Sept. 1853. Ingek. Br. 1853 n. 911 (foutief genummerd).
Antwoord op brief van 6 Sept. (en 30 Aug. ?)

Monseigneur,

Ik zeg Uwe Doorl. Hoogwaardigheid innig dank voor de mededeeling der teruggaande nota. Zóó mij eenig oordeel veroorloofd is, heeft de H. Stoel oneindig meer edelmoedigheid betoond dan onze huidige Staatslieden verdienen. On est allé au devant de leurs souhais; getuige alléén het stuk van den *politieken eed*.

UHoogw. hebt van den beginne af een al te juist gevoelen van den rol van *L.* opgevat. A posteriori is het, voor wie zien wil, blijkbaar dat hij het dociel werktuig is geweest van Mr. Floris, en meesterlijk diens inzigten gediend heeft. Sedert zijn retour heeft hij Monsgr. *B.* op nieuw tot zijne dupe gemaakt, blijkens het schrijven van den Prelaat aan *de Tijd* om een *zachten* toon aan te slaan, aangezien het Ministerie ons (onzes ondanks) helpen, en de desastreuse strekking der wet paralyseren wil, — wel ligt door die — in te trekken. *Credat Judaeus Apella: non ego!*²⁰⁾

Bitterst betreur ik de defectie van *Van Pannerden* en *Cremers*: — mogten zij nog tot inkeer komen. Zoo niet, dan vrees ik dat zij de eerste bestanddeelen worden eener phalanx van „*aufgeklaerte*” Katholijken, erger nog dan de dweepziekste Calvinisten voor onze belangen te duchten; — van 't ras namelijk zoo als België ze heeft.

De wet, hoe ook uitgelegd en toegepast, en wannéér ze zelfs met opzigt tot de Kerk onschadelijk mogt gemaakt worden, — is en blijft eene *politieke* vernedering van de Katholijken. Rome heeft niets meer gedaan dan van het regt gebruik maken: de Aprilbeweging heeft grond noch zweem van redelijkheid: haar

²⁰⁾ Horatius. Sat. I, 5, 100.

intusschen is de wet een offer, ten koste, laste en schade der Katholijken : derhalve moet ze afgestemd of ingetrokken worden, om ons genoegdoening te geven. Daarbuiten schijnt mij (ook politiesch) geene bevrediging met het Gouvernement aannemelijk. — En intusschen worden onze Kerkvoogden en *état de sus-picion légitime* geplaatst, en onze belangen aan de goede of vijandige gezindheid van zich afwisselende Ministerien gedemandeerd. O ! dat Rome en haar Internuntius *de lui hier*, kenden, zoo als wij die kennen !

God, en de Beschermster van onze Kerk wier geboorte wij morgen vieren, mogen ons bij-zijn, zoo als Zij ons steeds zijn bij-geweest !

Met eerbied en de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige dienaar

In vig. nat. SS.V. 1853.

J. B. van Son.

30. 14 Sept. 1853. Ingek. Br. n. 900.

Monseigneur,

De Eerw. Hr. Smits, welke valetudinis ergò te Eindhoven zich heeft opgehouden doch *voornemens is* morgen naar de Hoofdstad af te reizen, meldt mij, met verzoek om het Uwer Doorl. Hoogwaardigheid mede te deelen, dat men te Utrecht openlijk van een *coup d'état* spreekt, op of om 16 dezer te volvoeren, in niets minder zullende bestaan dan *opheffing der grondwet* en de sequelen, — ontbinding der Kamers, staatsregeling bij besluiten, alles zoo wat à la Francaise van 1851... ²¹⁾

De inhoud van het *album*, de algemeenheid des optogts, de louter oranjen of oranje-blanje-bleu (loco *rood-wit-blaauw*) vlaggen te Utrecht wapperende, de oranjen-cocarde of 't oranje lint, zonder welke niemand meer op straat verschijnt of zich waagt, de volksliederen, en vooral zijne correspondentie met *Belgie*, waar men zich van 't overleg tusschen 't Fransche Kabinet en Willem III om *hier* de liberale constitutie omver te werpen verzekerd houdt, — schijnen Zijn Eerw. feiten genoeg om aan de waarschijnlijkheid van den *coup d'état* te hechten. Hij heeft slechts één wensch, dat, — bij alle gebeurlijkheden, — Limburg en Noord Brabant *bedwaard* blijven, en niet door opstand of uitsteken van Belgische of andere vlag onze schoone zaak bederven mogen. — Dit laatste zeg ik *casu quo* hem gaarne na : „non in commotione Dominus !”

²¹⁾ Albers II, 500vv.

Ik kan mij echter van den *coup d'état* geen denkbeeld maken. Dat in zeker gedésorganiseerd hoofd de absurdste gedachten oprijzen kunnen, zal UHoogw. de bejegening van Pastoor Steenhof van Zoest aan *zekere* tafel getuigd hebben: — doch, *waar*, onder Onze groote lui, mannen gevonden, welke van zulk een bedrijf *medestanders* zullen willen zijn? Ik weet het: de heerschzucht durft *veel*: doch wij zijn geen *Franschen*: en hoe ook door ambitie gekitteld, kan toch het Hollandsch flegma niet aflaten vóór de onderneming eens te rekenen. Ik voor mij, geloof dus zoo gereedelijk aan een *coup d'état* *niet*: — *eerst*, om dat ik geen *twee* menschen vinden kan, die daartoe zouden durven medewerken: — en *dan*, om dat nog een *coup d'état* met *legalen vorm* mogelijk is, *ontbinding der huidige Kamers, en oproeping van 't volk, midden onder den Utrechtschen triomf, bij een duchtig-oranje-geus-manifest tot nieuwe verkiezingen*, ten einde langs dien *wettelijken* weg tot eene herziening der grondwet te geraken.

Dat men echter ook te 's Hage *veel mogelijk* acht, blijkt mij uit het mysterieus schrijven van den Heer Jâques Mutsaers, dien ik met eene ontvangers-sollicitatie had moeten lastig vallen. Ook ZijnEd. vreest *revolutionnaire* zotheden van de Utrechtsche ovatie.

De godsdienstkwestie geraakt reeds op den achtergrond: le vent est à *la politique*: en is van de *coup d'état* *iets waar*, dan is het niet meer om suprematie van Roomsche of protestantsche te doen, — maar om eene *re-constructie* van 't monarchaal gezag ad normam Napoleonis, en onder diens inblazing, ja onder diens leiding. *Zaturdag* zullen we meer weten. —

Hoogachtend en met eerbied heb ik de eer te zijn
van Uwe Doorl. Hoogw.
de onderdanige dienaar

Exalt. S. Crucis.

J. B. van Son.

31. 27-Sept. 1853. Ingek. Br. n. 957.

Monseigneur,

Onze Zeer Eerw. Heer Deken zegt mij dat Uwe Doorl. Hoogwaardigheid mijn gevoelens wenscht te kennen, nopens de opgave aan de Regering omtrent *de Seminarie* te doen.

Heeft Zijn Zeer Eerw. de vraag wèl onthouden (waaromtrent hij zelf niet zeker scheen), zóó dunkt mij *salvo meliori* raadzaamst op te geven, met betrekking tot ons diocees, dat het Bisdom 's Hertogenbosch heeft *één Seminarie*, waarvan *de ééne afdeeling* te *Haaren* en *de andere* te *St. Michiels-Gestel* gevestigd is.

Ik houd die opgave verkieslijk boven die van twee seminariën, of van een Groot en een Klein Seminarie: 1mo. om dat onder de Regering van Willem I, bij de onderscheiding tussen Groot en Klein-seminarie, het Gouvernement steeds zijn verlangen heeft te kennen gegeven dat er slechts één Seminarie bestaan zou, waarom dan ook de Kleine Seminariën nooit anders dan *provisioneel* en nog wel blootelijk *facto*. erkend zijn. 2do. om dat het Klein-Seminarie, wannéér het slechts eene afdeeling of sectie, een bestanddeel of onderdeel van het eenige theologische seminarie is, van zelve ontsnapt aan alle verordeningen, welke de te wachten wet op het onderwijs ten aanzien van het *middelbaar* onderwijs zal daarstellen, en waartoe de Kleine-seminariën, als onderrigt gevende in de humaniora, of in de Fransche en andere talen, gereedelijk zouden worden gebragt, zoo als zelfs onder de huidige wetgeving wel eens gepoogd is. — als onderdeel van het eenige theologische Seminarie, is het niet mogelijk bedoelde sectie aan eenige verordening op het *laïcaal* onderwijs te onderwerpen. — 3tio. om dat daartegen immers geene canonieke bezwaren bestaan, en die opgave, ni fallor, geheel in den geest is van de Trentsche Kerkvergadering.

Die opgave komt mij de veiligste voor om, bij alle gebeurlijkheden, bemoeijelijking van wege de Regering te verhoeden.

Zal het, met hetzelfde doel, niet dienstig wezen dat Uwe Doorl. Hoogwaardigheid ook ten aanzien der *Metropool* eene opgave voor de toekomst doet? Bij v. „dat besloten is, zoodra de benooidigde middelen zullen voorhanden zijn, op te rigten een Seminarie voor het Aartsbisdom van Utrecht, waarvan de eene afdeeling zal gevestigd wezen te en de andere te”. Wenschelijk ware het dat UHoogw. nu reeds de plaatsen kondt vermelden, ten einde later, wannéér het werkelijk tot de oprigting, al ware het dan slechts van een der afdeelingen, komen zal, te kunnen aanvoeren: „dat UHoogw. daarvan den ... October 1853 „aan de Hooge Regering kennis gegeven, deze zulks goedgekeurd, „althans daarin berust, dus stilzwijgend bewilligd heeft, en derhalve geene nadere goedkeuring of erkenning van het Gouvernement noodig is?” Men zegt van het ijzer „dum calet, valet.” 't is alles behalve zeker dat het Gouvernement, — nu uiterst verlegen met zijnen bij de beruchte wet behaalden triomf, — die gedweë stemming, welke het thans aan den dag legt, behouden zal, vooral als dit personeel van Ministers eens door anderen zal vervangen worden: en ik acht het mitsdien geraden zoo weinig mogelijk aan de toekomst over te laten.

Oordeelt UHoogw. de opgave van één Seminarie, in twee af-

deelingen gesplitst, met vermelding der *vestigingsplaatsen* het verkieselijkste, zóó is het van het meeste belang dat UHoogw. *Collegae* in den zelfden geest aan het Gouvernement rapporteren. *Haarlem* heeft *Warmond* en *Voorhout*, *Roermond* die stad en *Rolduc*, en *Breda* zou *Oudenbosch* als vestigingsplaats der 2e afdeeling, al ware het enkel voor de toekomst, in de opgave kunnen vermelden. — Wenselijk ware het almede dat op die opgaven eene goedkeuring of erkenning van het Gouvernement kon uitgelokt worden: immers het Concordaat van 1827 gaf *elken Bisschop* het regt tot oprigting van *één Seminarie*, doch, bij het wegvallen van 't Concordaat, bestaat te dien opzichte geene *wettelijke* vergunning meer, anders dan die uit de beginselen der grondwet op 't stuk van godsdienstige vrijheid kan afgeleid worden: en hoe men de grondwet verknedden kan, heeft de wet van 10 september doen zien.

De vraag „of 't besluit van 16 augustus 1824 nu nog vigeert?” heeft de Heer *van Hall* bij de discussien der wet van 10 september niet willen trancheren, doch omtrent hare oplossing naar den *Regter* verwezen. Edoch: de naam van bloote „*politie-wet*” daaraangegeven, haar opschrift „*wet van toezigt*”, haar considérans „*eenige bepalingen*”, de *strekking* in die considérans uitgedrukt, haar *slot-artikel* waarbij *alléén* worden afgeschafte de wet van *Germinal* en de verordeningen *met haren inhoud strijdig*, haar *onderwerp*, welk onderwerp *niet* is de *bekwaamheid*, de *magt of de bevoegdheden der Kerkbesturen* te regelen, noch iets omtrent hare *tijdelijke goederen of derzelver beheer*, noch ten aanzien van 't oprigten van gemeenten of wat dies meer zij in te voeren, of te veranderen, — dat alles, met het stilzwijgen der Regering op de vraag, duidt dagklaar aan dat zij 't besluit van 16 augustus 1824 wel degelijk *als nog vigerende* aanmerkt, terwijl het wel niet twijfelachtig is of de *Regter* (indien die niet van de school van *Thorbecke* is, welke er, en met regt naar mijn begrip, er de grondwettigheid *abstract* de wet van 10 sept. van betwisten zou) zal het even eens *als bestaande* aanmerken. Blijven dus uit dat besluit nog hinderlijke gevolgen te wachten, en mogt er *gelegenheid* zijn daarin thans verandering te krijgen, zóó is het oogenblik *précieus*.

Uwe Doorl. Hoogwaardigheid houde mij mijn geschrift ten goede, en gelieve de betuiging te aanvaarden zoo van mijnen eerbied als van mijne bijzondere hoogachting

van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid.
de gehoorzame en onderdanige dienaar

's Bosch 27 september 1853.

J. B. van Son.

32. 6 October 1853. Ingek. Br. n. 986.

Monseigneur,

Zou het, om eenig antwoord van het Gouvernement uit te lokken, niet het doelmatigst zijn dat Uwe Doorl. Hoogwaardigheid met opzigt tot ons Seminarie opgaaft in substantie :

„In het Bisdom 's Hertogenbosch bestaat, zoo als aan de Hooge „Regering bekend is, één Seminarie ter opleiding van de R.K. „Geestelijken voor dat Kerkdistrict, waarvan de Eerste Sectie is „gevestigd te St. Michiels-Gestel en de Tweede Sectie te Haaren „(beiden in Noord-Brabant) ; terwijl ik de vrijheid neem bij deze „eerbiedig te verzoeken, tot mijne en mijner Geestelijkheid gerust- „stelling eenig berigt te mogen ontvangen, dat a. aan de Kweek- „lingen van beide sectien *vrijstelling van de dienst der nationale „militie zal b verzekerd wezen.*”

a. misschen ware het niet kwaad te dezer plaatse (a) te stellen het bijwoord „voortdurend”, als of UHoogw. begreep dat ook steeds de afdeeling St. Michiels-Gestel van de vrijstelling genot had gehad.

b. In plaats van „verzekerd wezen” kon UHoogw. schrijven „vrijstelling zal *toegekend worden*”, en zulks om het antwoord te vermijden „dat de vrijstelling *op den ouden voet* zal voortduren”, met welk antwoord U Hoogw. niet zou gebaat zijn. Wat mij echter „verzekerd wezen” schrijven deed, is de aanneming der houding als of wij de vrijstelling ten behoeve van beide de afdeelingen als uit den aard der zaak voortvloeiende beschouwen, en enkel tot volkomen geruststelling nog eenig rescript verlangen.

UHoogw. zult wel gelieven te overwegen wat hier het dienstigste zijn zal, terwijl in alle geval gelegenheid overblijft om, wannéer het antwoord van het Departement onvolledig wezen mogt, de gewenschte verklaring nader te provoceren. Welligt schuift R.K. Eeredienst dit onderwerp op *Binnenlandsche Zaken*, als waarvan de militie en hare organisatie ressorteert, edoch, ook dan behoort de medewerking van eerstgemeld Departement, om het andere tot uitbreiding der vrijstelling te bewegen, ingeroepen te worden. Al spoedig zal blijken hoe *Eeredienst* er over denkt, wanneer UHoogw. zich verder zult kunnen beraden.

Met eerbied en de innigste hoogachting heb ik de eer te zijn

Van Uwe Doorl. Hoogwaardigheid
de onderdanige en gehoorzame dienaar

's Bosch 6 October 1853.

J. B. van Son.

Van Alphen en de eerste Pogingen tot Herstel der Hiërarchie

door

A. M. FRENKEN, pr.

Toen in 1853 de kerkelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld, was de Bossche apostolische vicaris, Antonius van Alphen, reeds ruim 20 jaren ter ziele. Hij heeft dus aan dat herstel part noch deel gehad. Wel komt hem een plaats toe onder de mannen, die in de voorgeschiedenis van dat herstel een rol hebben gespeeld.

In het eerste hoofdstuk van het gedenkboek van het 100-jarig bestaan der kerkelijke hiërarchie geeft prof Rogier een critisch overzicht van enige hoofdmomenten uit de voorgeschiedenis. Op 2 van de 119 bladzijden brengt hij Van Alphen ter sprake, doch slechts uitsluitend in verband met diens verzet in 1810 tegen Napoleons plan tot oprichting ener nieuwe kerkorganisatie in het Bossche vicariaat. ¹⁾ Toch is over Van Alphens persoon en werk met betrekking tot de voorgeschiedenis van het herstel der kerkelijke hiërarchie in Nederland heel wat méér te zeggen dan de korte uiteenzetting van R. zou doen vermoeden. Bovendien was de auteur bij het schrijven van die twee bladzijden over bedoeld verzet van Van Alphen jammer genoeg niet erg gelukkig, want ze wemelen van onjuistheden, welke noodzakelijk gecorrigeerd dienen te worden.

Rogier opponeert tegen de communis opinio, welke sinds bijna anderhalve eeuw in Brabant bestaat aangaande de kerkelijk-

¹⁾ L. J. Rogier en N. De Rooy, *In Vrijheid Herboren Katholiek Nederland 1853—1953*, blz. 30, 32.

politieke gebeurtenissen in dit gewest, bijzonder in het Bossche vicariaat, onmiddellijk nadat de Franse troepen op 2 Febr. 1810 de stad 's Bosch bezet hadden en Napoleon 16 Maart d.a.v. de provincie Noord-Brabant bij het Franse keizerrijk had ingelijfd. Aangaande het feit, dat de keizer vicaris Van Alphen 14 April 1810 liet arresteren, schrijft R. : „De met zekere zorg gecultiveerde opinie, dat de arrestatie het gevolg zou zijn van Van Alphens weigering de door Napoleon benoemde bisschop van Den Bosch M. F. van Camp als zodanig te erkennen, is onjuist.” Natuurlijk is die opinie onjuist, want Van Alphens arrestatie had plaats méér dan zes maanden, vóórdat Van Camp door Napoleon tot bisschop werd benoemd, maar onze Brabantse geschiedschrijvers hebben die opinie nooit verkondigd, laat staan „met zorg gecultiveerd.” De keizer liet de vicaris arresteren, omdat hij wist, dat deze hem in de doorvoering van zijn plan ener kerkorganisatie naar Gallicaans model in de weg zou staan ; Van Alphens weigering om het *Salvum fac* en *Te Deum* voor de keizer te laten zingen was slechts aanleiding, mogelijk nog beter gezegd, voorwendsel. Zijn weigering was de consequentie van zijn vast besluit, om van meet af tegen de met zekerheid te verwachten aanmatigheden en anti-kerkelijke maatregelen van Napoleon krachtig op te treden, overtuigd als hij was, „dat hoe meer men toegeeft, zoo meer ook geëischt zou worden.” 2)

Aangaande die weigering schrijft R., dat Van Alphens standpunt door niemand in de Hollandse Zending werd ingenomen en in heel Frankrijk en België alleen door de z.g. Stevenisten. Hij vergeet echter, dat men hier in Nederland tegenover de openbare gebeden voor de keizer anders stond dan in Frankrijk en België, waar men *in gevolge het daar geldende concordaat van 1801* reeds verscheiden jaren lang openbare gebeden voor Napoleon gedaan had. 3) Bovendien, toen Van Alphen op 26 Febr. 1810 weigerde om het *Salvum fac* voor de keizer te doen zingen, was

2) B.B. I 92, 111.

3) Benedictus XIV had in 1743 aan de burgerlijke machten het recht ontzegd om openbare gebeden voor te schrijven, maar bij het concordaat van 1801 had Pius VII dit aan Napoleon toegestaan *voor de landen van het toenmalig Franse rijk*.

hij de enige, die daartoe het gebod ontvangen had, zodat alstoen nog nergens hier te lande openbare gebeden voor Napoleon gehouden werden. Het heeft dus weinig of geen zin te schrijven : „Door generaal d'Hastrel, blijkbaar een goed katholiek, gewezen op het exceptionele karakter der weigering, bleef de vicaris bij zijn standpunt.” Die weigering was volstrekt niet zo „exceptioneel” als R. doet voorkomen en generaal d'Hastrel, door hem „blijkbaar een goed katholiek” genoemd, vindt men gesignaleerd als... vrijmetselaar. 4) Dat de vicaris bij zijn standpunt bleef, is waar.

Men kent immers de verdere geschiedenis. Een militaire deputatie van generaal d'Hastrel meldt zich in de nacht van Zaterdag op Zondag 1 April om 2 uur op de Schijndelse pastorie en overhandigt de uit zijn nachtrust opgeroepen vicaris een schrijven van haar commandant. Deze veronderstelt in dat schrijven, of fingeert althans te veronderstellen, dat Van Alphen thans met het oog op het tweede huwelijk, dat de keizer diezelfde Zondag zal sluiten met Marie Louise, het houden van openbare gebeden voor Z.M. wel zal inwilligen. 5) De deputatie eist op het schrijven onmiddellijk antwoord. De vicaris zet zich neer en schrijft inderhaast, niettemin weldoordacht en zeer hoffelijk, dat het huwelijk des keizers geen verandering kan brengen in zijn reeds vroeger gedane weigering ; hij voegt er aan toe, dat hij dit tweede huwelijk van Napoleon in strijd acht met de leer der katholieke kerk. R. noteert, dat Van Alphen hierbij geheel over het hoofd zag, dat het eerste huwelijk van Napoleon door de kerkelijke rechtbank van Parijs ongeldig verklaard was, en vervolgt dan : „Hij zag zich dan ook genoodzaakt deze brief te herroepen. Het baatte hem echter niet : zijn arrestatie op last van de keizer op 14 April 1810 is van de ongelukkige brief blijkbaar het rechtstreekse gevolg geweest.” Dit lezend krijgt men onwillekeurig de indruk, dat

4) H. v. Alfen in B.B. I 251.

5) Rogier beweert, dat die dag wegens Napoleons huwelijk in alle kerken van het rijk een plechtig Te Deum gezongen werd, behalve in die van het Bossche vicariaat. Vergissen wij ons niet, dan werd bij die gelegenheid in geen enkele nederlandse kerk het Te Deum gezongen, behalve misschien in het vicariaat van Breda en in het land van Megen en Ravenstein, maar hoogstwaarschijnlijk ook daár niet en dus nergens hier te lande.

Van Alphen, in verlegenheid en beschaamd over die „ongelukkige” brief, voor de commandant opeens in zijn schulp kroop en alles herriep. De waarheid is heel anders. In de loop van diezelfde Zondag 1 April bedoelde ongeldigverklaring vernemend, zond hij eerlijkheidshalve onmiddellijk een brief aan de generaal, waarin hij herriep hetgeen hij hem die nacht geschreven had, dat nl. Napoleons tweede huwelijk in strijd was met de leer der katholieke kerk; hij verzocht de generaal dit als niet geschreven te beschouwen; méér niet. Zijn weigering in die „ongelukkige” brief, om op het commando van een onbevoegde openbare geboden te doen houden voor een geëxcommuniceerde, herriep hij allerminst en die bleef dus ten volle gehandhaafd. De vicaris van Breda, A. van Dongen, en anderen stelden zich de vraag: „Waar is het minste gevaar bij?” Die vraag stelde Van Alphen zich niet, ziedaar het verschil. Kan men voor de moed en onverschrokkenheid van Van Alphen in het handhaven van de kerkelijke discipline geen woord van lof of bewondering over hebben, het zij zo — *vera virtus non eget alienis praeconiis* —, maar denigrerend over de Bossche vicaris schrijven kan niet hem, doch alléén de schrijver zelf compromitteren. Eén is er echter geweest, die wèl een woord van waardering over had voor Van Alphens cordaat verzet tegen de aanmatigingen van Napoleon en diens creatuur, de pseudo-bisschop M. van Camp, t.w. de gevangene van Savona, Paus Pius VII. Gevraagd, of hij het gedrag van de Bossche vicaris kon goedkeuren, schreef hij eigenhandig tot antwoord: „*que la conduite du Vicaire Apostolique de Bois-le-Duc avait excité son admiration et lui avait paru superbe; qu'il était extrêmement content de sa conduite et qu'il l'approuvait en tout.*” 6)

Na het vertrek van Van Alphen gingen de meeste pastoors niet op eigen hand tot het zingen van het *Salvum fac* over, gelijk R. beweert, doch eerst toen hij op zijn ballingstocht van uit Antwerpen had bericht, dat aan het *Salvum fac*-bevel van Napoleon naar de mening van de plebaan van Antwerpen en van de vicaris van Breda gehoorzaamd zou mogen worden, evenwel zonder zich-

6) B.B. I 111.

zelf in zijn bericht uit te spreken over wat hun te doen stond ; en niet vóór Zondag 3 Juni, nadat de seminarie-president Antonius van Gils twee dagen te voren had bekend gemaakt, dat de H. Stoel het nodige verlof had verleend, werd in Noordbrabant het openbaar gebed voor de keizer algemeen. In het vicariaat van Breda was men er, althans hier en daar, drie weken vroeger mede begonnen, t.w. op Zondag 13 Mei, toen Van Alphen reeds sinds een maand in ballingschap was. 7) In de Hollandse Missie werd er op last van de vice-superior Mgr. Ciamberlani een begin mede gemaakt, nadat op 9 Juli het land in zijn geheel bij Frankrijk was ingelijfd.

Vooraf heeft het ons verbaasd, hoe R. kon schrijven, dat de conditionele aanvaarding van het bisschopsambt door Van Camp uit handen van Napoleon „moeilijk een misstap genoemd kan worden.” Van Camp nam het bisschopsambt aan uit handen van een geëxcommuniceerde, uit handen van een despotisch monarch, die de kerk diensten bewees om haar des te zekerder te kunnen kniebandelen, die hoewel zelf een zoon der kerk, de kerkelijke staten aan de paus ontweldigde en paus Pius VII deed gevangen nemen ; maar wat het ergste van alles was : hij nam een bisschopsbenoeming aan, welke enkel en alleen geschiedde uit grof machtsmisbruik, volkomen wederrechtelijk, en hij nam die aan zonder enige pauselijke goedkeuring, — zou zo iets maar moeilijk een misstap te noemen zijn ? Mannen als Mgr. van Velde de Melroy, president Van Gils en prof. Moser, voor de keus gesteld verbannen te worden of met Van Camp te collaboreren, kozen de ballingschap, — en nog eens : Van Camps handelwijze zou maar moeilijk een misstap te noemen zijn ? Dat zal R. ons niet doen geloven, al voert hij aan, dat Van Camp zijn benoeming slechts conditioneel heeft aanvaard en „zowel de consecratie als elke uitoefening der jurisdictie principieel heeft nagelaten, in afwachting

7) De voorafgaande Zondag had Napoleon in het gerechtshof te Breda in een van verbolgenheid bruisende toespraak de apostolische vicaris A. v. Dongen en de mede ter audientie aanwezige pastoors toegefoeterd : „Vous ne voulez pas prier pour le Souverain parce qu'un prêtre de Rome m'a excommunié ! — qui est ce qui a donné le droit à un Pape d'excommunier un Souverain ?” H. J. Allard, *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd* (1875), bl. 400.

van de pauselijke bevestiging, die bij het herstel der normale verhoudingen waarschijnlijk evenzeer afgekomen zou zijn als in Frankrijk en België veelal gebeurd is." Van Alphen bepaalde zijn gedrag naar de toestand, welke zich toen, in 1810, aan hem voordeed, en niet naar een toestand, welke zich in later tijd misschien of hoogstens met min of meer waarschijnlijkheid zou kunnen voordoen. Dat had ook Van Camp moeten doen en omdat hij dit niet deed, was hij fout. Natuurlijk ware hij nog erger fout geweest, indien hij zich als bisschop had laten consacreren en bisschoppelijke jurisdictie had willen uitoefenen. ⁸⁾ Dit laatste zou hem evenwel onmogelijk geweest zijn om de tegenstand van clerus en volk, gelijk hij zelf allerduidelijkst begrepen moet hebben. ⁹⁾ Zijn handelwijze blijven wij voor de grote en ergerlijke misstap houden, waarvoor nagenoeg de gehele toenmalige Brabantse clerus en het Brabantse volk ze gehouden heeft. ¹⁰⁾

Het enige, wat men ten gunste van Van Camp zou kunnen zeggen, is dit: misschien verkeerde hij in de mening, dat zijn benoeming wettig was op grond van het tussen Napoleon en Pius VII 15 Juli 1801 gesloten concordaat. Een mening, die echter volkomen vals was, want al verklaarde Napoleon 22 Juni 1811 dat concordaat en de daarop door hem uitgevaardigde organieke artikelen van kracht en toepassing voor het Departement der Rijnmonden en dus voor het door hem opgerichte bisdom 's Hertogenbosch, die verklaring, geschied buiten de medecontractant (de Paus) om, was vanzelfsprekend volkomen onwettig, daar het concordaat voor deze streek niet aangegaan en dus ongeldig was. Het was immers, gelijk Van Alphen terecht met nadruk betoogde, „alleen aangegaan voor de landen, uit welke de Fransche Repu-

⁸⁾ Toch liet hij zich eens ontvallen, dat men wettig bisschop kon zijn zonder pauselijke aanstelling. H. J. Allard a.w. bladz. 195, 393.

⁹⁾ Hij oefende geen bisschoppelijke jurisdictie uit, maar wel bisschoppelijk bestuur en bisschoppelijk gezag, voor zover hem dit ten minste mogelijk was.

¹⁰⁾ Rogier beweert ook, dat de traditionele beoordeling van Napoleons kerkelijke politiek in de noordelijke Nederlanden een Stevenistisch karakter zou dragen. Het verzet hier in Brabant tegen die politiek (a fortiori de traditionele beoordeling daarvan) had met het Stevenisme in België niets te maken. Tussen Stevenisten en, laten we maar zeggen, Van Alphenisten of Van Gilsianen bestond niet het minste verband. Verzet tegen Napoleons anti-kerkelijke politiek was het enige wat ze met elkaar gemeen hadden.

bliek op dat moment (15 Juli 1801) bestond." Men kan er op aan, dat Van Alphen, toen hij tijdens zijn ballingschap in Antwerpen en Parijs tegenover de geintrudeerde Van Camp geconfronteerd werd, hem dit ter dege onder het oog zal hebben gebracht.

Volgens R. zou het voornamelijk de seminarie-president Antonius van Gils geweest zijn, die de vicaris weerhield aan Van Camp zijn jurisdictie te delegeren. Begrijpelijk, wijl hij schrijft, dat Van Alphen „geheel werd beheerst" door Van Gils en professor G. Moser. Deze mening kan ons geenszins verwonderen. Bij het lezen van al wat vroegere Brabantse historieschrijvers over Van Alphen en Van Gils gepubliceerd hebben, hebben ook wij meer dan eens de indruk gekregen, dat de vicaris sterk onder de invloed van de seminarie-president stond. Na evenwel de zeer uitgebreide archievenverzamelingen betreffende Van Alphens ambtsperiode te hebben doorgenomen, zijn wij geheel van mening veranderd. Van Gils was een werkzaam, geleerd en hoogstaand man, maar figuurlijk gesproken, kon zijn gestalte niet op tegen die van Van Alphen. Het groot respect, dat hij voor Van Alphen had, zegt genoeg, dat Van Gils zelf daarvan overtuigd was. ¹¹⁾ In gewichtige kwesties van kerkelijke aard liet de vicaris zich meer dan eens door Van Gils en Moser voorlichten, maar niet leiden, want hij ging zelfstandig en zeer beslist zijn eigen weg. Hij woog de adviezen, die ze hem gaven, en de redenen die ze aanhaalden en vormde zich daarover een eigen oordeel; bevond hij ze te licht, dan voer hij voort geheel naar eigen inzicht, meermalen rechtstreeks tegen de ontvangen adviezen in, zoals in 1809, toen Van Gils hem adviseerde, dat deken Hoogaerts als lid der z.g. consulerende commissie behoorde te bedanken, of waar het ging over de rijkssaliëring der geestelijkheid. Toen èn Van Gils èn Moser èn Adrianus Oomen (van af Juni 1798 seminarie-president te Breda) hem trachtten te suggereren, dat de bekende Verklaring van 1798, af te leggen door politieke bestuurders en burgerlijke ambtenaren, door geen katholieken mocht afgelegd worden, ver-

¹¹⁾ Zijn levensbeschrijver spreekt zelfs van de „grenzenloze eerbied" van v. Gils voor v. Alphen; Allard a.w. blz. 173.

zette hij zich tegen het driemanschap zo pertinent mogelijk. Gewoonlijk geeft R. rake persoonsbeschrijvingen, maar in het karakter van Van Alphen heeft hij zich deerlijk vergist.

Van enig rigorisme op het gebied der moraal zouden wij hem niet willen vrij pleiten. Enkele zijner maatregelen waren naar onze opvattingen wat overdreven streng. Toch dient men rekening te houden met de spreuk: „Tempora mutantur et nos mutamur in illis.” Zijn rigorisme had trouwens voor die tijd weing uitzonderlijks, want een vleugje der janßenistische gestrengheid had zich in de mentaliteit van de gehele Nederlandse clerus vastgezet. Dat hij van geen toegeven wilde weten op het stuk der katholieke beginselen, kan hem natuurlijk enkel maar tot lof strekken, maar overigens zou hij het geknakte riet niet gebroken en het rokende lemmer niet uitgedoofd hebben. Waar geen godsdienstige of kerkelijke belangen op het spel stonden, was hij soepel en kon hij veel geduldig en zwijgzaam over zich heen laten gaan. Doch wáár of wanneer hij ook optrad, was zijn optreden steeds wel overwogen, bezonnen en tactisch. Bijzonder voorzichtig ten opzichte van andersdenkenden, zoals bij het naasten der kerkgebouwen. „Handhavinge der goede harmonie tussen Gereformeerden en Catholieken” was zijn streven altoos geweest, schrijft hij in 1802, maar vervolgt dan: „Hoe voorsigtig ook, zo ik vermeen, mijn gedrag is geweest, heeft hetzelfde geen ander gevolg gehad dan dat ik daarmede den haet ¹²⁾ van veele mijner geloofsgenoten heb op den hals gehaald en méér als eens verplicht ben geweest te condescenderen om mijn gezag niet teenemaal te verliezen.” R. beweert, dat de Bredase vicaris Van Dongen de overtuiging heeft uitgesproken, dat „een meer bezonnen optreden” van Van Alphen Napoleons decreet tot oprichting van een bisdom 's Hertogenbosch zou hebben voorkomen. Alsof Napoleon zijn poging tot die oprichting zou hebben nagelaten, indien Van Alphen maar het *Salvum fac* en *Te Deum* had laten zingen! Dat Van Dongen werkelijk zulk een overtuiging zou hebben uitgesproken, kunnen wij moeilijk geloven, niet alleen omdat ze al te naief is, maar ook omdat hij zijn collega al te goed kende, om hem in

¹²⁾ Natuurlijk geen haat in strikte zin, maar toorn, gramschap.

geen geval een tekort aan bezonnenheid toe te schrijven. Wie de Bossche vicaris zou beschuldigen van onbezonnenheid in zijn optreden, zou hem onrecht aandoen. ¹³⁾

Het zou dwaasheid zijn te beweren, dat Van Alphen in zijn langdurig bestuur geen fouten zou begaan hebben. Zeker is echter, dat hij een der respectabelste kerkvoogden van katholiek Nederland is geweest, maar dat in de beperkte ruimte van slechts een paar bladzijden druks een verbazend uitgebreide tentoonstelling van vergissingen en onjuistheden rondom zijn persoon gearrangeerd kan worden.

In het eerste hoofdstuk van het gedenkboek *In Vrijheid Herboren* beschouwt prof. Rogier, zoals wij reeds zeiden, Van Alphen enkel en alleen in diens houding tegenover de oprichting van het pseudobisdom 's Hertogenbosch door Napoleon in 1810. Toch lijkt het zeer gewenst ook eens een onderzoek in te stellen naar diens houding tegenover een eventueel herstel der kerkelijke hiërarchie in Nederland, zoals dit ten laatste in 1853 een voldongen feit is geworden. Geen der kerkelijke overheden in Nederland genoot immers een zo algemene hoogachting bij het katholieke volk als Van Alphen in zijn tijd. ¹⁴⁾

De nu volgende bladzijden zullen wij daarom gaan wijden aan „Van Alphen en de eerste pogingen tot herstel der hiërarchie”, om zodoende de zienswijze van de Bossche vicaris aangaande het herstelprobleem in het gewenste licht te stellen.

In het tijdperk der plakkatens en kerkschuren zal ongetwijfeld bij vele katholieke Nederlanders dikwijls een verlangen naar het herstel van het bisschoppelijk bestuur zijn uitgegaan. De gehele voorgeschiedenis van dat herstel levert één doorlopende reeks

¹³⁾ Op blz. 33 schrijft Rogier nog, dat de aartspriester Cramer zich van Van Alphen en Van Gils door tact en stijl van optreden onderscheidde. Na hierboven op zijn misvattingen omtrent Van Alphen en Van Gils gewezen te hebben, kunnen wij deze laatste bewering wel laten voor wat ze is.

¹⁴⁾ Ook de bisschop van Roermond, baron J. B. R. v. Velde de Melroy, stond om zijn onvermoeide ijver in het uitoefenen van zijn bisschopsambt zonder twijfel in-hoog aanzien, maar toch niet zo algemeen als v. Alphen. Monseigneur toonde zich te weinig zelfstandig, te veel afhankelijk van zijn

van bewijzen, dat er voor de katholieken in bedoeld tijdperk redenen te over waren om over het gehele land reikhalzend naar een bisschoppelijk bestuur uit te zien. ¹⁵⁾ In het Bossche vicariaat schijnt men reeds in 1703 verlangd te hebben, dat de apostolische vicaris Petrus Govarts tot bisschop zou aangesteld worden; afgevaardigden van de Bossche seculiere clerus gaven in dat jaar aan de Romeinse Congregatie der Propaganda althans de wens te kennen, dat Govarts hogere autoriteit zou ontvangen en met meer luister de persoon des Pausen zou kunnen vertegenwoordigen. ¹⁶⁾ De eerste daadwerkelijke stap — helaas, een roekeloze en ongelukkige misstap — op de lange en periculouse weg naar het hierarchie-herstel werd echter eerst gezet door H. F. Ten Hulscher, aartspriester van Holland en Zeeland, toen hij begin Maart 1795 namens de gehele r.k. geestelijkheid van Holland — naar hij voorgaf — aan de Provisionele representanten van het Volk van Holland bij rekest vroeg, of zij er bezwaar tegen hadden, dat supplianten zich kerkelijk zouden organiseren en tot het kiezen van een eigen bisschop overgaan.

Hoewel hij het initiatief zijner onderneming geheim had willen houden — slechts een kleine kring van vertrouwelingen, waaronder drie pastoors uit Amsterdam en één uit Leiden, had hij in zijn plan ingewijd — had hij het toch nodig geacht de Bossche vicaris apostolicus Antonius van Alphen over de zaak te polsen.

Al was de kerkelijke bestuursinrichting in het apostolisch vicariaat van 's Hertogenbosch tijdens de tweede helft der 18e eeuw bij lange niet zo abnormaal en gebrekkig als in de Hollandse Missie met haar aartspriesterschappen en doorgaans in het buitenland residerende romeinse vice-superior, toch verlangde Van Alphen niet minder vurig dan Ten Hulscher of wie ook naar een nieuwe kerkelijke indeling, zó dat geheel katholiek Nederland weer door bisschoppen bestuurd zou worden. Hij was evenwel

secretaris Consgen en liet zich met haast kinderlijke naïveteit wat te veel voorstaan op zijn bisschoppelijke waardigheid, iets wat bij sommigen, zoals Ten Hulscher, de aartspriester van Holland en Zeeland, volstrekt niet in de smaak viel.

¹⁵⁾ Zie het uitstekend artikel van Aug. Commissaris over het herstel in *Kath. Archief*, jg. 8 blz. 3vv.

¹⁶⁾ B.B. XXI 325.

van oordeel, dat daartoe de geschikte tijd moest worden afgewacht. Toen Ten Hulscher in 1795 zijn rekest bij de Hollandse volksvertegenwoordiging indiende, achtte de Bossche vicaris de tijd nog niet gekomen. Geen wonder, de Bataafse Republiek was immers nog in haar eerste levensjaar. 't Was een tijd van geweldige politieke omwentelingen en men kent het gezegde: *violenta non durant*. Zulk een tijd gunstig achten voor het herstel van een bisschoppelijk bestuur zou ongeveer hetzelfde zijn als stormachtig getij gunstig achten voor het te water laten van een nieuw schip. Hoe spoedig zou de buitensporige vrijheidsroes, die over het volk gekomen was, voorbij zijn en zouden de gepasseerde omwentelingen wellicht weer gevolgd worden door nieuwe, die de zoëven pas tot stand gekomen besturen, wetten en instellingen weer zouden vernietigen. Zo begreep het Van Alphen.

Hij vond de onderneming van Ten Hulscher erg importuun. In een brief van 9 Maart 1795 waarschuwde hij hem, want de zaak wekte bij hem „veele bekommeringe en ongerustheijd wegens de gevolgen”, ofschoon hij ze aan het oordeel van de aartspriester overliet. 17)

Zich niet storend aan deze waarschuwingen, diende Ten Hulscher zijn rekest in en schreef 16 Maart aan Van Alphen een brief, waarin hij hem verzekerde, dat er volstrekt geen reden tot ongerustheid bestond. Over de indiening van zijn rekest repte hij echter met geen enkel woord; wel voerde hij enige motieven aan, waarom hij naar een eigen kerkelijk bestuur verlangde. Van Alphen antwoordde hem 22 Maart, dat die motieven hem juist voorkwamen en het was volgens hem te wensen geweest, dat de Hollandse Missie al sinds lang kerkelijk bestuurd ware geworden, gelijk het vicariaat van 's Bosch; verandering van het kerkelijk bestuur te bewerken, achtte hij evenwel „in dese tijdsomstandigheden” allergevaarlijkst. Het inroepen der hulp van „de politieke bestierders” zou de Kerk wellicht nog tot groter slavernij brengen; zeker zou Rome, „vooral in dese tijden en daer de relatien wegens de clergie niet gunstig sullen zijn”, er niet gemak-

17) Dr. M. J. M. v. d. Heyden *De Dageraad van de Emancipatie der Katholicken*, blz. 211.

kelijk in bewilligen; naar het voorbeeld harer herders zouden ook de katholieke gemeenten wellicht haar pastoors willen gaan aanstellen. 18) Hij verwachtte van dergelijke onderneming dus niets goeds voor de Missie en gaf daarom aan de geestelijkheid in Holland de raad zich „voor 't tegenwoordige” stil te houden. Zo spoedig als „de saeken des lands vast gereguleert sullen wesen en de rust herstelt”, zou zij zich tot Rome kunnen wenden en dan zouden „mannen van aensien uit Brabant, wier naemen te Rome wel te boek staen” haar daarbij zeker ondersteunen, om alzo „met gevoegzaamheid” te bekomen, wat thans niet „sonder de grootste opschudding” zou te verkrijgen zijn. 19)

Van Alphen deelde zijn mening ook mede aan H. Berendtzen, aartspriester van Utrecht, die de onderneming zo mogelijk nog sterker afkeurde 20) en 3 April de Bossche vicaris navolgend antwoord zond: 21)

Van 't request, in Holland gepresenteerd door de wereldsche Priesters, heb ik niets geweeten, voordat het reeds ingeleeverd was. Uw Hoogw. merkt wel terecht aan, dat de eendragt onder ons Priesteren in deze landen thans noodzakelijker is als ooit, maar wat ik doe of niet, ik kan het vertrouwen niet winnen van den Amplissimus van Holland. 22) Al wat ik ten zijnen dienst ooit heb kunnen doen, heb ik gedaan. Heeft hij mij ooit geconsuleerd, ik heb hem geraaden als een eigen broeder, latende hem nogthans altijd zijne eigene verkiezing. Hij zou niet kunnen ontkennen, had hij altijd mijnen raad gevolgd, dat zijne zaaken beter zouden uitgekomen zijn, als nu is geschied. Maar het is niet alleen, dat hij

18) Hij schreef: „expertus loquor”, doelend op het feit, dat de overspannen vrijheidsideeën de katholieken op een paar plaatsen van zijn vicariaat er toe gebracht hadden de steun der gewestelijke representanten in te roepen om eigenmachtig een nieuwe parochie (in St. Hubert) of een andere pastoor (in Oisterwijk) te verkrijgen (Dr. v. d. Heyden a.w. blz. 227, 228). Waarschijnlijk stond hem ook de toestand in Holland wel voor ogen, zoals die beschreven wordt in *Bijdr. Bisd. Haarlem*, Dl. 39 p. 108.

19) J. C. v. d. Loos, die deze brief (in *B.B. XII 360*) grotendeel mededeelt, voegt er bij: „De gevolgen, welke het rekest op de Missie heeft teweeggebracht, bewijzen wel sterk, hoe scherp Van Alphen hier in de toekomst gezien had.”

20) Zie zijn brief aan Ten Hulscher d.d. 25 Maart bij Dr. v. d. Heyden a.w. blz. 214, 215.

21) Arch. bisd. 's Bosch, origineel.

22) Ten Hulscher.

dikwils liever zijnen eigen (raad) of dien van anderen volgd, maar ik kan duidelijk bespeuren, dat hij dan nog gestoord tegen mij is. Dat hij mij nu geen kennis heeft gegeven van het request, is zekerlijk uit die oorzaak voortgekomen. Wat zal men tog met zo een man doen? Hoogwaardigste Heer! ik zie nog verschrikkelijke onheilen over ons land zweeven. De goedertieren God wil, hoop ik, dezelve afwenden.

Ten Hulscher, die tegen het waarschuwend advies van Van Alphen in en buiten diens voorkennis het rekest had ingezonden, die hem wel gepolst, maar zijn eigenlijk plan tegelijkertijd voor hem verborgen gehouden had, zal het oncollegiale, om niet te zeggen het unfaire van zijn handelwijze tegenover de Bossche vicaris wel van meet af hebben aangevoeld. Zo niet, dan zal hij onder de indruk van de protesten en aanvallen, welke zijn rekest terstond van alle kanten uitlokte, ²³⁾ wel tot enig schuldbesef gekomen zijn. Blijkbaar achtte hij het dan ook raadzaam bij de vicaris eens op de zaak terug te komen, hetgeen hij deed in een brief van 11 Mei. Hij legde hem daarin uit, hoe hij tot zijn onderneming gekomen was, maar een woord van excuus vloeyde niet uit zijn pen; zelfs durfde hij Van Alphen verzoeken hem te steunen bij de Pauselijke Curie, welke hij op 15 April over zijn onderneming had ingelicht. Hij schreef: ²⁴⁾

Ten aanzien van ons verlangen naar een eigen kerkbestuur, waarvan ik Uw HoogEerw. in mijnen vorigen onderhouden heb, zal Uw H.E. zeeker uyt de publicque nieuwspapieren ontwaar zijn geworden den stap, die ik daartoe gedaan heb. Zeeker heeft deese menigen, die onsen toestand niet van nabij kennen, kunnen verbaasen, maar daar ik meende, dat de tijd, die ons hiertoe nog noyt is voorgekomen, nu daar was, moest de grond gelegd worden, waarop Romen bouwen kon.

Het is reeds voor veele jaaren en onder anderen nog weer voor 6 à 7 jaaren ten tijde van den nuntius Zondadari, dat mij van Romen commissie gegeven was — — edoch dit vertrouw ik Uw H.E. sub strictissimo silentio — —, om te informeeren, of er mogelijkheid toe zou zijn om in 's Hage de permissie te verkrijgen

²³⁾ Rogier en De Rooy a.w. blz. 22.

²⁴⁾ Arch. bisd. 's Bosch, origineel.

van in ons land Bisschoppen te hebben. 25) Ik heb naar die zaak mij toen laten informeeren, maar, gelijk het toen wel te gissen was, is zij toen van de hand gewezen, echter met er bij te voegen, dat die tijd nu nog niet gekomen was, dat men daar vooralsnog wat mee moest inzien. De publieke bisschoppelijke bedieningen, die de tegenwoordige Nuntius 26) in 's Hage en elders verricht heeft, had de Groten 27) hun vooroordeel al meer en meer weggenomen, die zij te voren tegen een Bisschop hadden. Dit ging zoo verre, dat men opentlijk onder hun zeide: „Nu zien wij wel, dat een Bisschop ons geen quaad kan, dat hij slegts zijn bedieningen verricht, die tot den Roomschen godsdienst behooren; en wanneer wij dan die godsdienst tolereeren, waarom den Bisschop niet?” Edoch, of onse Heer B(arendtzen) wel van datzelve sentiment was, kan ik niet verzeekeren. Hoe dit zij, Zijne Excellentie had ons met deese omstandigheden verlaten; 28) wij zaten als schapen zonder herder, wij zagen geen vooruitzicht, hoe wij niet alleen door hem, maar door zijne nazaten zelve zouden kunnen gered worden. En dat nog het ergste was en mijnen stap heeft doen verhaasten, was, dat de Jansenisten ons sterk agternaar zaten. Het is Uw H.E. bekend, hoe die luyden hunne gewaande Bisschoppen hebben, hoe zij altijd gezogt hebben om ons onder hun juk te doen bukken. En hiermee, gelijk ik in het zoekere onderricht was, waren zij met het begin der tegenwoordige revolutie weer sterk in de weer. En in de daad, wat zouden zij met deese voor hen gunstige tijden niet hebben kunnen uitvoeren? Men vind thans menschen in ons land, die mogelijk meer hunne dan onse vrienden zijn, menschen, die onse Representanten gemakkelijk diets konden maken, dat wij ons met de Jansenisten vereenigen moesten, of ons ten minsten den weg konden afsluyten om oyt met Rome correspondentie te hebben. Waar moesten wij in zoo een toestand heen? Ik weet, er zijn hier genoeg, die zig, of uyt blinde onkunde, of uyt eygenbelang, tegen mijne gedane pogingen verzetten, en het zou mij zelve niet verwonderen, dat zij tot Rome toe alles in het werk zouden stellen om dezelve te verijdelen. Dog indien zij hierin al eens mogten slagen, zal ik

25) In 1789 reeds was bij de nuntius Zondadari de gedachte opgekomen aan het herstel van een bisschoppelijk kerkbestuur in de Hollandse Missie. Dr. v. d. Heyden a.w. blz. 209, 210 vergist zich, waar hij opmerkt, dat de nuntius zich daarover (slechts) in verbinding stelde met J. Stafford, deken van het z.g. oud-kapittel van Haarlem, en niet met de aartspriester Ten Hulscher.

26) Cesare Brancadoro.

27) De grote heren.

28) Brancadoro, die als vice-superior de Hollandse Missie bestuurde, was bij de komst der Franssen in Januari 1795 naar Munster uitgeweken.

zeeker geduld moeten neemen, maar teffens die troost hebben, dat ik mijn best voor onse Hollandsche kerk aangewend heb. Voor het overige kan ik niet manqueeren om Uw H.E. deese zaak ten sterksten te recommandeeren en nederig te verzoeken om, daar ik weet, dat de achting, die Uw H.E. te Romen heeft,²⁹⁾ onse beede te ondersteunen. Wij zullen met alle eerbied en onderwerping ons tot den H. Stoel wenden en van haer afsmeeken, dat zij ons verzoek, zoo zij het billijk en nuttig oordeelt, gelieft te vergunnen dan en zodanig als zij zulks oirbaar vind, want buyten haar kunnen of willen wij niets.

Denkelijk zal Van Alphen op dit schrijven liefst gezwezen hebben.

In tegenstelling met Ten Hulscher vond hij de Nederlandse bodem in 1795 nog veel te onvast, om daarop een bisdom te vestigen. Eerst een achttal jaren later, toen de Hervormde kerk uit haar overheersende positie voor goed was teruggedrongen en de godsdienstvrijheid al sinds geruime tijd in den lande bevestigd was, achtte hij de tijd gekomen, om in het noorden des lands bisschoppen te doen aanstellen, of althans om de opportuniteit van een bisschoppelijk bestuur aan de bevoegde instanties in raad te geven. ³⁰⁾ In een schrijven aan de Congregatie der Propaganda, handelend over zekere aangelegenheden betreffende zijn vicariaat, moet hij immers de zaak, al zij het misschien slechts ter loops, aangeraakt hebben, wijl Aegidius de Smedt O.Praem. uit de abdij van Tongerlo, president van het Norbertijns College te Rome en procurator-generaal zijner orde, ³¹⁾ door wiens bemiddeling hij zijn schrijven aan genoemde Congregatie had doen bezorgen, hem 10 Dec. 1803 van uit Rome schreef : ³²⁾

Quod Aplitudo vestra meminit de ita necessariis per Hollandiam episcopis, quantum et quoties ego pariter loquor ! Nuper

²⁹⁾ Aan dit tussenzinnetje hapert iets, maar de betekenis blijft duidelijk.

³⁰⁾ Ook Ten Hulscher en de Amsterdamse pastoor J. Cramer hadden toentertijd de onderbroken actie voor het herstel der hiërarchie weer voortgezet; *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 39 p. 119 vv.; *Kleyntjens* I 49 vv., Rogier en De Rooy a.w. blz. 24 vv.

³¹⁾ L. Goovaerts, *Ecrivains, savants et artistes de l'Ordre de Premontré* I 179.

³²⁾ Origineel in *Coll. I, doss. 1, nr. VI.*

adhuc Emo Dno Borgia ³³⁾ alterique desuper sermonem feci, necessitatemque exponens. Si non forent ista infausta bellica tempora, forsitan citius manus admoveretur. Utcumque sit, vos qui istic terrarum commoramini, opportunitatem magis noscere debetis. Id unum dico, dum inter vos desuper deliberatis, ut unum, vel saltem plures, mihi commissionem mittatis, quatenus sic vestitus apud S. Patrem primum instare possim. Hic quidem rem ad S. Congregationem de Prop. Fide mittet, sed cum per Congregationem coepta sit, magis congrue pro acceleratione... accedere possum et debeo...

29 Juli 1805 was v. Alphen in gezelschap van zijn Bredase ambtgenoot A. v. Dongen en van J. Hoogaerts, deken van 's Bosch, op audiëntie bij raadpensionaris R. J. Schimmelpenninck om hem als het nieuwe staatshoofd te complimenteren. Enkele dagen later berichtte hij aan de secretaris der Propaganda, bij die gelegenheid de indruk gekregen te hebben, dat de regering wel eens na niet al te lange tijd de kwestie van één of méér bisschopszetels aan de orde zou kunnen stellen, zonder zich daarover verder uit te laten.

Het altijd bedachtzame Rome vond de nieuwe toestanden, door de omwenteling in de Nederlanden geschapen, ook toen nog te onvast en onzeker voor het herstel van een bisschoppelijk bestuur. ³⁴⁾

De pogingen, welke onder de regering van Koning Lodewijk Napoleon werden aangewend, om tot een concordaat met de H. Stoel en tot een nieuwe Nederlandse kerkorganisatie te komen, ³⁵⁾ wekten bij Van Alphen slechts wantrouwen. Niet zonder reden, want al spoedig had hij gemerkt, dat het toenmalig gouvernement, ondanks de goede gezindheid des Konings, niets anders beoogde dan de Kerk afhankelijk te maken van de Staatsmacht. „Ex iis, quae audivimus et intelleximus, dum ante septimamas aliquot... Hagae-Comitis morabamur, ³⁶⁾ non obscure colligere potuimus,

³³⁾ De kardinaal Steph. Borgia.

³⁴⁾ Over de pogingen van Stafford in die tijd tot herstel van zulk bestuur zie *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 39 p. 213 vv., Rogier en De Rooy a.w. blz. 26.

³⁵⁾ P. Albers S.J., *Gesch. v. h. Herstel der Hiërarchie in de Nederl.* I 9vv.

³⁶⁾ Met A. v. Gils was hij 11—13 Mei 1807 in Den Haag geweest, om er de rijksbezoldiging van de clerus in Brabant te bespreken, zie B.B. XX 130, 131.

etiam in Regno nostro ³⁷⁾ brevi allaboratum iri redigendo et ineundo concordato cum S. Sede, quando et nos experiemur, non omnem mutationem esse meliorationem, non obstante omnibus nota Suae Sanctitatis prudentia et animi firmitate", zo schreef hij 1 Juli 1807 aan de Romeinse Propaganda. ³⁸⁾

Over zijn verzet tegen Keizer Napoleon, toen deze in 1810 eigenmachtig, achter de Paus om, het bisdom 's Hertogenbosch wilde herstellen, schreven wij vroeger reeds. ³⁹⁾

Zoals bekend, wilde ook Koning Willem I een nieuwe Nederlandse kerkorganisatie tot stand brengen. Aanvankelijk (in de jaren 1815—1817) zonder daarover in onderhandeling te treden met de Paus. Om zijn doel te bereiken, wilde hij eenvoudig het concordaat van 15 Juli 1801, gesloten tussen Pius VII en het toenmalig Frans gouvernement, voor het gehele rijk in toepassing brengen. ⁴⁰⁾ Zo zou hij — want dat was zijn doel — een Nederlandse nationale kerk naar Gallicaans model verkrijgen.

Het schijnt, dat de Koning vier nieuwe bisdommen wilde oprichten, Groningen, Den Haag, Den Bosch en als aartsbisdom Utrecht, en van plan was, de mislukte Bossche bisschop uit de jaren 1810—1813, M. van Camp, opnieuw tot bisschop van Den Bosch te promoveren. ⁴¹⁾

In een brief van 10 Maart 1817 vroeg kardinaal de Litta, prefect der Congregatie de Propaganda, hieromtrent inlichtingen aan

³⁷⁾ Evenals in Frankrijk in 1801 geschied was.

³⁸⁾ Coll. III, doss. IV.

³⁹⁾ B.B. XXI 13vv.

⁴⁰⁾ Dat concordaat was voor het zuidelijk deel des rijks (België) nog altijd grotendeels van kracht gebleven, niettegenstaande het door vele Katholieken aldaar als geheel vervallen werd beschouwd. Bij besluit van 10 Mei 1816 wees de koning voor het gehele rijk de functionarissen aan, die op de onderhouding van het concordaat van 1801 en de organieke artikelen toezicht moesten houden (Terlinden, Guillaume I et l'Eglise Cath. en Belgique I 128—132, 262, 263). Hij kon zich daarbij beroepen op het 2e additioneel artikel der grondwet van 1815: „... alle thans in werking zijnde wetten behouden kracht, totdat daarin op een andere wijze zal zijn voorzien." Daarmede, gelijk Dr. J. Witlox (*De Katholieke Staatspartij* I 73) schrijft, stond geheel het cesaropapistisch arsenaal der Napoleontische wetgeving een kwaadwillige regering ten dienste.

⁴¹⁾ B.B. II 346—349. Kort na zijn terugkeer uit de ballingschap (24 April 1814) was v. Alphen met prof. J. H. Smits naar 's Hage gegaan, waarschijnlijk om zijn opwachting bij de regering te maken. Aangaande het onderhoud, dat

Van Alphen. 42) Deze zal daarop wel onmiddellijk geantwoord hebben, maar in een schrijven van ongeveer midden Augustus 1817 aan de Kardinaal kwam hij aan het slot toch nog even op de kwestie terug met deze woorden : 43)

Quod Dominum van Camp attinet, ad adventum Confoederatorum in has oras tempestive dioecesim nostram reliquit, non amplius in eam reversus. Neque in ea postea ullam exercuit jurisdictionem, quam, osus ab omnibus, exercere non pötuisset, etiamsi voluisset. Gratia interim Gubernii et pensione gaudet, titulumque nominati Episcopi retinet. Necesse interim est, ut ab Eminentia Vëstra sciatur, quod Dominus van Camp ante 2 circiter septimanas in gazulis publicis, quae ordinarii sunt eorum, quae evenire vidimus, praecursores, annuntiatu sit a Gubernio ad episcopatum, et quidem Buscoducensem designatus. 44)

Sentiet Em. Va sensationem, quam inter fideles hi rumores causaverint. Inter omnia mala, quae dioecesis Buscoducensis subiiit, quaeque eam adhuc manent, malum maximum foret, si rumores hi verificarentur umquam. Actum enim foret de Religione nostra in dioecesi illa. Neque nuntia haec inter leves sine fundamento rumores referenda sunt; scitur enim ex certa scientia, hominem illum se spe illa adhuc laetari, et ex fonte certo et puro habemus, hanc quoque esse Gubernii mentem.

Si, ut ambitio ejus salvetur, ad mitram promoveri debeat, promoveatur non ad Buscoducensem. Ut a malo hoc, omnium malorum cumulo, liberentur, indesinenter Deum fideles enixe rogant et auxilium Eminentiae Vae cum fiducia implorant.

Toen de regering uit de tegenstand, welke zij van de zijde der Katholieke geestelijkheid en gelovigen ondervond, ten laatste begreep, dat van een kerkorganisatie achter de Paus om niets kon

zij toen met Koning en ministers hadden, tekende Smits aan : „De koning en de ministers spreken meest over v. Camp, die een pensioen van f 1500 (van het Rijk) gekregen had en die wij merken, dat in een goed blaadje stond bij het gouvernement.” Dat pensioen beschouwde Van Alphen als een bewijs van 's Konings milddadigheid, maar verdacht leek het hem, dat de Koning van Camp ook de titel van „benoemd bisschop” liet behouden ; B.B. II 198, 347.

42) B.B. II 348, 349.

43) Coll. II ; het hier door ons benutte stuk is door v. Alphen geschreven en gekwalificeerd als „ruwe schets quoad substantiam.”

44) Zie het bericht van de „Merkuur van Antwerpen” op 23 Juli 1817 in B.B. II 349.

komen, begon zij daarover in 1817 met Rome te onderhandelen. Om verschillende oorzaken en beweegredenen (zoals de moeilijkheden met de bisschop van Gent, Mgr. de Broglie) hield zij deze onderhandelingen lange tijd slepende, totdat zij in 1822 voor de dag kwam met een project-concordaat, opgesteld door de minister of directeur van het departement van R.K. Eredienst, baron Goubau. ⁴⁵⁾

Volgens dit project zouden aan het bestaande aartsbisdom Mechelen en de vier andere in de zuidelijke provinciën bestaande bisdommen, nog drie nieuwe bisdommen toegevoegd worden: een voor Vlaanderen (Brugge) en twee voor de noordelijke provinciën (Utrecht en 's Hertogenbosch). ⁴⁶⁾

Van Alphen, die gedurende geheel zijn bestuur onvermoeid gestreden had voor de kerkelijke onafhankelijkheid en zich steeds gekant had tegen elke staatsbemoeiing met kerkelijke zaken, stond min of meer huiverig tegenover een eventueel te sluiten concordaat. De gezindheid der regering kennende, was hij terecht bevreesd, dat zij daaraan dezelfde nadelen voor de Kerk zou willen verbinden als die van het concordaat van Napoleon uit 1801, maar niet dezelfde voordelen. Vooral was hij beducht, dat de koning de benoeming der bisschoppen voor zich zou willen op-eisen. Intussen was hij innig overtuigd, dat de gebrekkige kerkelijke toestand in de noordelijke provinciën van het Verenigd Koninkrijk de oprichting van althans een tweetal nieuwe bisdommen noodzakelijk maakte, één boven en één beneden de grote rivieren, die dan echter volgens hem het best door een paar titulair-bisschoppen, z.g. bisschoppen i.p.i., bestuurd zouden worden. Hij vond het nuttig zijn zienswijze aan de Congregatie der

⁴⁵⁾ Terlinden a.w. I 271vv.

⁴⁶⁾ 19 Maart 1822 deelde de Bossche burgemeester, Mr. A. G. Verheyen, lid der Staten-Generaal, van uit 's Hage de Bossche plebaan J. Hoogaerts in het geheim mede, dat de Ministers v. Maanen, Falck, Nagell, Mollerus en Goubau besloten hadden, hem (Hoogaerts) aan de Koning als bisschop (van 's Hertogenbosch?) voor te dragen (B.B. II 356). In 1828 wilde de regering Hoogaerts tot bisschop van Brugge benoemen en J. M. Schrant, hoogleraar te Gent, of wel deken Clerens, pastoor van St. Cathrien te Brussel, tot bisschop van 's Bosch; Dr. Witlox, a.w. I 210, Allard a.w. blz. 336, 338, Rogier, *Schrant en de Kath. Herleving* p. 91.

Propaganda via Ciamberlani eens duidelijk uiteen te zetten ⁴⁷⁾ en deed dit bij schrijven van 17 Febr. 1823. ⁴⁸⁾

Eminentissimi viri.

Post suspensam a longo tempore cum Eminentissimis Vestris litterarum communionem, quam more solito intertinere prudentia non sinivit, neque adhuc sinet, saltem via ordinaria, ⁴⁹⁾ tandem compellor ea, qua par est filiali reverentia, coram Eminentissimis Vestris exponere statum vicariatus nostri et aliarum ecclesiarum partis septentrionalis regni nostri relate ad inopiam spiritualem.

Post subactum religionis et omnis societatis humanae inimicum, ⁵⁰⁾ sperabamus Ecclesiam sanctam Dei brevi ex dira persecutione et servitute amarissima liberatum iri, eamque brevi recuperaturam eam libertatem eamque independentiam, quacum a Divino suo Institute fundata est. Aliter tamen usque nunc visum est Deo nostro, cujus inscrutabilia sunt judicia et a nobis, etiam in adversis, adoranda.

Praeter servitutum durissimam, sub qua gemit Ecclesia universa, exponimur nos in parte septentrionali regni nostri inopiae spirituali ex defectu nempe facultatis et possibilitatis suscipiendi ea Sacramenta, quae ordinis sunt episcopalis, Confirmationem nempe et Ordines Sacros.

In hisce nostris seductionis et fidei naufragii periculosis temporibus, quae apostolorum principes, unacum apostolo Juda, in spiritu praedixerunt et ad vivum depinxerunt, in parte regni nostri septentrionali millia millium sunt non confirmati, neque roborati gratia istius sacramenti in fide, quam a nobis auferre omni medio et conatu conatur impietas. Si non prorsus adhuc impossibilis, valde tamen difficilis est modo, difficiliorque in dies venit S. Ordinum susceptio. In parte regni nostri septentrionali nullus, in parte australi nonnisi tres supersunt Episcopi, in aetate et corporis invaletudine versantes. ⁵¹⁾ Episcopus olim Ruraemun-

⁴⁷⁾ Een tijd te voren (in 1822) had hij A. v. Gils over de toestand reeds aan Ciamberlani laten schrijven en de wens te kennen gegeven, dat een of andere bisschop i.p.i. zou aangesteld worden. Allard *a.w.* blz. 282, 422.

⁴⁸⁾ Eigenhandige copie in *Coll. III, doss. IV.* Allard blz. 423—425 deelt het concept mede, dat v. Gils hem bezorgd had; bij vergelijking van beide stukken ziet men, dat v. Alphen dat concept geheel omwerkte en ook naar de inhoud merkeliijk wijzigde.

⁴⁹⁾ Wegens haar verzet tegen het koninklijk *Placet* was het aan de geestelijkheid verboden met Rome te corresponderen.

⁵⁰⁾ Keizer Napoleon.

⁵¹⁾ Het bisdom Luik was al vacant sinds 1808, Doornik sinds de dood van Mgr. Hirn in 1819 en Gent sinds de dood van Mgr. de Broglie in 1821.

densis ⁵²⁾ prorsus impotens est; Namurcensis, ⁵³⁾ decrepitus, suis adhuc, non extraneis ordines confert; celsissimus Archyepresul Mechliniensis, ⁵⁴⁾ praeter onus immensae archydioecesis, in diebus suis modo multum processit et etiam infirmæ est valetudinis, qui solus necessitati sacrorum ordinum conferendorum satisfacere non potest. Mala haec praesentia et futura indesinenter animos occupant et torquent superiorum ecclesiasticorum, qui in hac nostra septentrionali parte sub vigilantia et auctoritate Eminentiarum Vestrarum fidelium curam gerunt.

Si debita reverentia et perfectissima submissione coram Eminentissimis Vestris vota nostra exponere liceat, desiderium nostrum foret, ut si Suae Sanctitati placere possit, ut unus vel duo ex sacerdotibus partis nostrae septentrionalis episcopi in partibus consecrarentur qui caractere episcopali insigniti, ea quae ministerii sunt episcopalis sacra fidelibus nostris impertirent.

Cum pars haec nostra septentrionalis per flumina ingentia in duas partes divisa sit, duo similes episcopi, si fieri posset, convenirent. Eligi deberent sani in fide et omni ex parte exceptione majores sine ulla prorsus episcopali jurisdictione in hoc regno. ⁵⁵⁾ Nullo etiam publico ecclesiae regimini praefici deberent, tum ut in exequendis functionibus expeditiores forent, tum maxime ut a Gubernio independentes manerent in omnibus. Functiones suas exercere tantum deberent in ecclesiis, intra muros, sine strepitu, ne offensivum detur aliter sentientibus. Sustentationi honestae pro hac patria fidelium pietas providere non omitteret.

Novimus, viri eminentissimi, et amare deflemus tristem Suae Sanctitatis positionem. Absit a nobis, ut eam aggravare vellemus. Non! ea enim est fidelium nostrorum erga Ecclesiam sanctam Dei, ea erga Sanctitatem Suam, quae fundamentum est, quod eam sustentare potest, ea est, inquam, pietas, observantia et fidelitas, ut nihil durius fidelibus nostris accidere posset, quam extorta a Sancta Sede conventio, quae libertati aut independentiae Matris nostrae Ecclesiae derogaret. In Domino confidentes praeferemus omnes omnem inopiam spiritualem. Absit etiam a nobis,

⁵²⁾ Mgr. v. Velde de Melroy.

⁵³⁾ Mgr. Pisani de la Gaude.

⁵⁴⁾ Mgr. de Méan.

⁵⁵⁾ Door de woorden *sine ulla prorsus episcopali jurisdictione* schijnt hij zowel zichzelf als A. v. Dongen, de apostolische vicaris van Breda, voor een bisschopsbenoeming te hebben willen uitsluiten. Een begeerde candidaat van v. Alphen was, althans zeker enkele jaren later, de pastoor van Gemert en deken van Helmond, H. den Dubbelden, die *daarom* na de dood van v. Alphen werd aangesteld tot administrator apost. ad interim van het Bossche vicariaat, gelijk blijkt uit diens aanstellingsbrief van 5 Juni 1831.

Sanctitatem Suam exponere velle vel minimo periculo compromittendi se cum Gubernio nostro. Confidimus enim et persuasum nobis habemus, quod ea res nullum involvere queat periculum cujuscumque molesti negotii, S. Sedi aut ecclesiis nostratibus ingruentis. Rationes hujus fiducia, qua par est reverentia, coram Eminentissimis Vestris exponam earumque iudicio submittam. ⁵⁶⁾

Sunt hae: 1a neque Concordatum cum republica Gallicana in initum, ⁵⁷⁾ neque articuli organici, postea super illud fabricati et fundati, in septentrionali Regni nostri parte vim legis habent, neque a nobis agnoscuntur; omni quidem modo et omni medio illa apud nos introducere conati sunt, sed viriliter nos omnes, et hactenus cum successu, nos opposuimus et, Deo juvante, ad extremum nos opponemus. 2a Constitutio, lex nostra fundamentalis, cujuscumque cultus et religionis plenam libertatem omnibus promittit et publicat. 3a Nulla religio subsistere potest sine ministris; libertas igitur exercitii cultus et religionis libertatem ministros instituendi per se involvit. 4a Religionis ministri non nascuntur, sed ex hominibus assumpti legitime instituuntur. 5a Haec ministrorum institutio et consecratio in religione catholica fieri non potest nisi per eos, qui characterem episcopali insigniti sunt.

Constitutio igitur nostra, quae libertatem cultus et religionis omnibus proclamat et manutenendam omnibus promittit, hanc libertatem nobis catholicis denegare non potest. Gaudemus igitur et nos libertate cultum nostrum exercendi, religionem nostram profitendi, necessarios ministros eligendi, ad ministerium sacrum per ordinationem promovendi, viros episcopali characterem insignitos habendi, cum penes illos solos sit inferiores ministros ordinare. Haec omnia in libertate cultus et religionis necessario involvuntur. Gubernium hisce se opponendo, directe sese constitutioni opponeret, eam subverteret. Nobis omnibus functionariis functiones nostras indicere posset, quae omnia manifestam in religionem catholicam persecutionem proderent, quo audaciae Gubernium nondum pervenit, neque, ut confidimus, perveniet umquam. Nuper vicarius apostolicus Bredanus super negotio hoc Gubernii mentem expiscatus est apud virum, in ministerio cultus nostri valde respectabilem — — nobis inimicum — —, ⁵⁸⁾ qui respondit, nullam ex ejusmodi ordinatione et ministerio episcopali offensionem Regis incurrendam esse.

⁵⁶⁾ Wat nu verder volgt, had grotendeels kunnen dienen voor een program van katholieke emancipatie in die tijd.

⁵⁷⁾ Het concordaat van 1801.

⁵⁸⁾ P. G. van Ghert hoogstwaarschijnlijk.

Hoc scuto armati hactenus omnia tela nequissimi ignita extinximus et sub adjutorii Altissimi extinguere conabimur.

Haec in confidentia exponere et iudicio Eminentiarum Vestrarum submittere necesse iudicavi. Sensa confratrum meorum optime novi; iis tamen inconsultis et insciis haec scripsi. Litterarum solus conscius est Illmus Dus Ciamberlani, Missionum Hollandiae vicesuperior, ad quem has litteras, non clausas, occasione tuta pervenire feci, rogans eum, ut eas cum suis considerationibus ad Eminentias Vestras dirigere dignetur.

Indesinentur D.O.M. pro Sua Sanctitate et Eminentis Vestris deprecantes enz.

Schijndel, 17 Febr. 1823.

De Pauselijke delegaat, Mgr. Nasalli, die 26 Aug. 1823 te Brussel arriveerde om de in Rome begonnen onderhandelingen over het concordaat in de Nederlanden voort te zetten, ⁵⁹⁾ had van de kardinaal-staatssecretaris Consalvi de raad gekregen, aangaande de affaires van Noord-Nederland zijn licht op te steken bij Ciamberlani. ⁶⁰⁾ Deze laatste wist waarschijnlijk niet beter te doen, dan Nasalli te verwijzen naar de pastorie van Schijndel. Zeker is, dat de Pauselijke legaat kort na zijn komst hier te lande aan Van Alphen te Schijndel een bezoek bracht en hem alsdan over een eventueel concordaat raadpleegde. ⁶¹⁾

Met de eigenlijke onderhandelingen over het te sluiten concordaat had de Bossche vicaris niets te doen, zoals trouwens a priori te verwachten was. Niet zozeer omdat zijn Schijndelse residentie al te ver van het toneel der onderhandelingen verwijderd was, doch vooral omdat de regering hem zeer vijandig gezind was wegens zijn bekende intransigentie op het stuk der

⁵⁹⁾ P. v. Ghert had aan v. Alphen, toen hij „het genoeg had” met hem op het Seminarie te eten, beloofd om hem belangrijk nieuws over het concordaat zo spoedig mogelijk mede te delen. Daarom berichtte hij hem op 1 Juli 1823, dat Graaf Nasalli, nuntius in Zwitserland, door Z.H. tot minister plenipotentiaris was benoemd en herwaarts gezonden; brief in *Coll. III, doss. IV*.

⁶⁰⁾ Terlinden a.w. I 300, noot 3.

⁶¹⁾ Bij die gelegenheid ontving Van Alphen een brief van baron Goubau, die hem schreef, „dat het kerkelijk (administratief) bestuur geen object was, waarover men met Rome mocht handelen.” Van Alphen toonde zich zeer verwonderd, dat een persoon, „die de R.C. religie nog wil belijden” zo iets durfde schrijven; zie zijn brief aan Hoogaerts, d.d. 25 Jan. 1824, in *Br. en Circ.*

katholieke beginselen en zijn afkeer van elke staatsinmenging in zaken van zuiver-kerkelijke aard. ⁶²⁾ Toch deed hij zijdelings op de besprekingen zijn invloed gelden, zoals blijkt uit verscheiden notities van zijn hand, meer bijzonder uit een brief aan de Katholieke advocaat te 's Hage, mr. Charles van der Horst (afkomstig van 's Bosch), die de Katholieke zaak ijverig diende en in de Haagse regeringskringen en vooral bij Nasalli en diens ondergeschikt personeel zeer gezien was. Deze had de Bossche vicaris allerbereidwilligst zijn diensten aangeboden ⁶³⁾ en in een brief aan Van der Horst van omstreeks einde Mei 1824 zien wij Van Alphen daarvan gebruik maken, om zijn ideeën over een te sluiten concordaat aan de onderhandelaars te 's Hage kenbaar te maken. De onafhankelijkheid van Kerk en hiërarchisch gezag stond bij hem voorop, doch aangaande bijkomstigheden, welke hij niet beschouwde als te behoren tot het eigenlijk wezen van de katholieke godsdienst, bepleitte hij een tamelijk ver gaande toegeeflijkheid. Hij schreef : ⁶⁴⁾

Er loopt sedert eenige dagen een gerugt, dat Z.M., een concordaat verlangende, uit Hoogstdezelfs Staatsraad 2 leden zoude verkozen hebben, onse religie belijdende, waarvan onze Heer Borret eenen zoude wezen, ⁶⁵⁾ om met Z.M. te raadplegen opzigtens een te sluiten concordaat. Deze gerugten, schoon maar gerugten, verblijden alle weldenkende R.C. en wanneer dezelve bevestigd wierden, ⁶⁶⁾ zoude mijne vervallen hoop herleven. Ik zou dezelve beschouwen als van den Heer voorschikt om bij Z.M. als eene andere Esther de goddeloze aanslagen van onzen

⁶²⁾ Voor zich zelf wenste hij niet af te wijken, gelijk hij schreef in 1802, „van mijnen eens voor altoos aangenomen regel, namentlijk van mij alleen met het kerkelijke te bemoeien, zonder mij direct of indirect in 't borgelijke in te laten.” Hier bedoelt hij natuurlijk : zich niet in te laten met zaken van zuiver-burgerlijke aard.

⁶³⁾ Zie de brief, welke hij tegen het einde van 1823 aan v. Alphen schreef, bij Allard p. 291—293.

⁶⁴⁾ *Corresp.* p. 189, 190.

⁶⁵⁾ A. J. L. Borret, geb. te Gemert, advocaat te 's Bosch, die in 1821 door Willem I tot lid van de Raad van State werd benoemd ; *De Kath. Encycl.* Dl. 5, kol. 752, 753.

⁶⁶⁾ Hetgeen niet geschied schijnt te zijn, want uit niets is ons gebleken, dat Borret aan de onderhandelingen over het concordaat zou hebben deel genomen.

Aman ⁶⁷⁾ te vereidelen. Die lieden, door hunne duidelijke gevoelens en bekende zorg voor kerk en religie, zouden gelegenheid hebben Z.M. te overtuigen van de berijdwillegheid, onderwerping, getrouwheid, liefde en hoogagting voor en aan Z.M. der R.C. in alles, dat tijdelijk en burgerlijk is, in alles, wat de belangen van Z.M. en van het land aangaat ; hoe deze plichten bij hun steunen op dat eenig en solide fundament, hetgeen de conscientien bindt, de religie, waarvan ten allen tijden de doorstralendste bewijzen en onder alle de gouvernementen hier gegeven hebben. Die lieden zouden alsdan gelegenheid hebben aan Z.M. onder 't oog te brengen, hoe dat onze kerkelijke hierarchie gene menschelijke, zoals velen zich inbeelden, maar volgens ons geloof en religie eene goddelijke instelling is, waarin volgens ons geloof gene menschelijke magt, noch den Stoel van Rome wegens het wezentlijke gene verandering kan of vermag te maken ; dat dus al het geestelijke, zoals die punten der kerkelijke discipline, welke met onze leer en kerkelijk gezag zo nauw verbonden zijn, aan den H. Stoel en het kerkelijk gezag moeten blijven, zijnde dit den eenigen middel, om het onderling vertrouwen tussen de 2 machten en om de goede verstandhouding en vrede tussen de belijders van verschillende religien te onderhouden, zijnde de H. Stoel thans des te meer verplicht zig aan de goddelijke hierarchie stipt te houden, geleerd door het gedrag van Napoleon en de Duitsche vorsten. Rome zou denklijk ook wel wat toekomen in de te maken uitwendige schikkingen, al zouden dezelve ook van de canonieke rechten afhangen, b.v. wegens de uitgestrektheid, wegens het getal en plaatsing der bisschoppelijke stoelen, wegens de capittels, opzigtens de openbare uitoeffening van onzen godsdienst, welken men op vele plaatsen al wat vrij verre drijft. De hier noch overige geestelijke goederen zijn voor altoos weg. Indien Rome konde overgaan om van haar regt op dezelve af te zien, aan allen de permissie gaf dezelve *pleno jure in utroque foro* te kopen, te verkopen, te bezitten, ⁶⁸⁾ blijvende aan de Kerk het oppergezag over alle hetgeen essentieel is aan onze religie — de leer, de bediening der H. Sacramenten, de benoeming der bedienaars, de vrije uitoeffening van onzen godsdienst in de kerken, het bestuur der middelen, nodig tot de uitoeffening van onzen godsdienst, ⁶⁹⁾ de discipline der Kerke, vooral in hetgene zo nauwe betrekking (heeft) op onze religie en godsdienst, en

⁶⁷⁾ Ongetwijfeld minister Goubau.

⁶⁸⁾ In die tijd was er veel te doen over het kopen en bezitten van kerkelijke goederen, welke tijdens de Franse revolutie geconfisceerd waren.

⁶⁹⁾ De kerkelijke administratie of het beheer der kerkfabrieken.

den vrijen toegang tot Rome in al hetgeen geestelijk is en puur kerkelijk ⁷⁰⁾ —, indien, zeg ik, men hiertoe konde overgaan, zoude men veel gewonnen hebben. Bij het renonceren aan de kerkelijke goederen zoude de Kerk niets verliezen, de R.C. gerustheid van conscientie vinden en gelegenheid hun geld te beleggen, terwijl bij verkoop, hetgeen te voorzien is, het gemeene land zeer veel zoude profiteren en daardoor noch wel invloed vinden bij Z.M. Indien de gerugten zig bevestigen, zouden de Heeren gelegenheid vinden met den Afgezant daarover in vertrouwen te handelen of te sonderen.

Dit aan UEd. uit zugt voor religie en kerk. Ik hoop, dat de gerugten zig mogen confirmeren en dat God over die mannen mag afzenden, vooral met het aanstaande feest, zijnen Geest van raad en wijsheid om zijne zaak te maintineren. Bij gelegenheid gelieven onzen vriend B(orret) van mijne hoogachting te verzekeren en vooral de hoge personagien, die UWE. de eer heeft dikwils te zien.

T.T.

A. v. A.

Evenals bij de regering, stond Van Alphen ook bij hare tegenwoordigers, met wie Nasalli te onderhandelen had, slecht aangeschreven, bijzonder bij de minister van Eredienst, baron Goubau, en de referendaris P. G. van Ghert. Bij het drijven hunner Josefistische politiek was hij hun immers meer dan eens in de weg getreden; in alle principiële kwesties hadden ze zijn onverzettelijkheid leren kennen; Van Ghert noemde hem „den halstarrigste aller vicarissen”, ’t Was dus zeer verklaarbaar, dat zij hun best deden, om Van Alphens invloed bij Nasalli zo grondig mogelijk te vernietigen. In plaats van een gelijkend portret, hingen zij in hun gesprekken met de legaat een afschuwelijke caricatuur van hem op; ’t was een illusionist, een fanaticus, een domper, beweerden zij. Van der Horst, wien dit bekend was, achtte het nodig Van Alphen daarover in te lichten. Omstreeks

⁷⁰⁾ Dus geen recht van placet. Hoe hij tegen het placet gekant was, bleek nog in 1829, toen de regering wilde, dat de nieuw-benoemde bisschoppen van Gent, Doornik en Luik het placet op hun bul zouden vragen. J. F. v. d. Velde, nieuw-benoemde bisschop van Gent, informeerde bij pres. v. Gils, wat hij dacht over het aanvragen of het aannemen van het placet. Van Gils raadpleegde daarop zijn kundigste vrienden, vooral Van Alphen, en antwoordde: „Omnes illi sententiae firmiter insistunt, et praecipue Vicarius Apostolicus, illud placitum minime postulandum, nec, si sponte a non rogatis praeberetur, adhibendum, nec fidelibus propalandum esse”; Allard p. 340, 430, 431.

dezelfde dag, waarop Van Alphen hem bovenstaande brief schreef, richtte ook hij daarom een schrijven aan Van Alphen. ⁷¹⁾ Hij nodigde hem uit, om zelf eens naar Den Haag te komen, „niet zozeer om een pleiziertoertje te doen, want ik begrijpe zeer wel, dat uwe hoge jaren, gevoegd bij uwe veelvuldige bezigheden etc. etc. UE. onder alle opzigten thuis houden.” Maar — zo vroeg hij dan — „is 't wel zaak om die Menschen ⁷²⁾ te laten vertrekken, zonder hun met alles bekend te maken? Is het niet nodig, dat die Heeren UE. eens zien en spreken om zich te overtuigen, dat die Man, ⁷³⁾ welke altoos en aanhoudend als een visionnaire, fanatique, obscurant is uitgeschilderd, zich die scheldwoorden niet op den hals haalt dan door zijne gehechtheid aan de goede beginselen en aan den H. Stoel? Vordert dit niet het belang der Kerk?” Tevens polste hij de vicaris over de vraag, wie van de Nederlandse geestelijkheid „bij eene eventuele organisatie” zoal in aanmerking behoorden te komen, een vraag, welke hem (v. d. Horst), naar hij schreef, al meermalen gesteld was. ⁷⁴⁾

Het feit der totstandkoming van het concordaat in 1827 vervulde Van Alphen met grote blijdschap, ⁷⁵⁾ omdat hij nu kon hopen, dat voor de Nederlandse kerk en bijzonder voor zijn vicariaat een betere toekomst zou aanbreken en hij het herdersambt, dat hem voor zijn leeftijd — hij was toen 79 jaren — al te zwaar begon te vallen, zou kunnen nederleggen. ⁷⁶⁾ Te winterdag reisde de grijsaard naar Den Haag, de ongemakken, in die tijd aan zulk een reis verbonden, trotserend, om zijn erkentelijkheid te betuigen aan de Koning, ⁷⁷⁾ aan wiens medehulp, volgens de uit-

⁷¹⁾ *Corresp.* p. 190, 191.

⁷²⁾ Nasalli en zijn gevolg.

⁷³⁾ Van Alphen zelf.

⁷⁴⁾ Wat voor antwoord Van Alphen op dit schrijven van Van der Horst gegeven heeft, is ons niet bekend.

⁷⁵⁾ Rogier in het door ons meervermelde hoofdstuk blz. 36 schrijft, dat de Noordnederlandse apostolische vicarissen en aarts priesters in hun hart waarschijnlijk nooit veel voor een concordaat gevoeld hebben. Wat Van Alphen betreft, gaat deze veronderstelling niet op.

⁷⁶⁾ Aan deken Hoogaerts schreef hij 14 Nov. 1827: „Niemand wenscht vuriger een goed concordaat tot behoud van rust en vreedem in Staet en Kerk dan ik, om ontheven te worden van eenen last, welke mijne jaaren niet meer toelaten te dragen”; *Br. en Circ.*

⁷⁷⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 105.

drukkelijke verklaring van Paus Leo XII, de tot-stand-koming van het concordaat te danken was.

Bij mandement van 3 Dec. 1827 liet hij het concordaat de dan eerstvolgende Zondag in de kerken van zijn vicariaat afkondigen en schreef hij een plechtige Mis van dankbaarheid met Te Deum en andere gebeden voor, „om de gelukkige uitkomst en de gevolgen van het voorwerp onzer blijdschap te mogen verwerven.” ⁷⁸⁾ Overigens gaf hij in zijn mandement „genoegzaam woordelijk” de inhoud weer van het mandement, dat de Aartsbisschop van Mechelen voor diezelfde gelegenheid op 17 November had uitgevaardigd; ten slotte voegde hij daaraan echter nog deze weinige, maar treffende woorden toe :

Deze is waarschijnlijk de laatste gelegenheid, in welke ik u als Herder aanspreek. Bidt, smee ik u, onzen God en Opperherder en aanstaanden Regter, dat zijne barmhartigheid mijne nalatingen en gebreken gewaardige te vergeven, in mijn moeilijk bestuur van méér dan veertig jaren, vervuld ook met toevallen van onrust, wederwaardigheden en gevaren; en kan het met zijnen aanbiddelijken Wil overeenkomen, te mogen uitroepen, wanneer mijne dagen zullen ten einde loopen: *Zend nu, o Heer! uwen dienaar volgens uw woord in vrede weg, want mijne oogen hebben den lang gewenschten vrede in Kerk en Staat hersteld gezien.*

Helaas, het alom zo luide toegejuichte en druk befeeste concordaat ⁷⁹⁾ werd voor de gehele Katholieke bevolking des lands, bijzonder voor de grijze Simeon, die het Bossche vicariaat bestuurde, een ontzaglijke teleurstelling, daar het niet werd uitgevoerd. ⁸⁰⁾

⁷⁸⁾ Het mandement van 3 Dec. 1827 (*in Br. en Circ.*) is gedrukt en draagt door zijn randversiering ook uiterlijk een enigszins feestelijk cachet; een uittreksel van de inhoud geeft Albers I 233, 234.

⁷⁹⁾ *Godsdienstvriend*, deel 20, Albers I 234—236.

⁸⁰⁾ Aan het concordaat, het middelpunt, waar de gehele voorgeschiedenis van het herstel der hiërarchie zich om bewogen heeft, schenkt Rogier niet voldoende aandacht.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOP 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

A. FRENKEN
DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

D E E L XXII
AFLEVERING 2
OCTOBER 1954

DRUKKERIJ INSTITUUT VOOR DOOFSTOMMEN, ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD:

De nieuwste Sint Oda-legende door A. M. Frenken, <i>pr.</i>	blz. 97
Het oudste Liber Anniversariorum der kerk van Tilburg door Dr. P. C. Boeren	blz. 116
Aanvullingen op de geschiedenis der Tertiariissenkloosters achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch en Catharinenberg te Oisterwijk door J. A. ten Cate.	blz. 145
De oprichting der Parochie Liempde in het jaar 1603 door H. Hens, <i>pr.</i>	blz. 154
Missionarissen in Maas en Waal en in het Land van Nijmegen tijdens de Protestantse Overheersing door P. David de Kok O.F.M.	blz. 178
Onderzoek naar de geestelijke goederen in Maas en Waal in 1797 door M. van Oss (Slot in het volgend nummer).	blz. 191

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

De nieuwste Sint Oda-legende

door

A. M. FRENKEN, pr.

Rondom de heiligen, die leefden in het verst verleden, heeft de volksfantasie velerlei legenden geweven. Ook rondom Sint Oda, een oude Heilige, die voornamelijk in het bisdom van Den Bosch, bijzonder te St. Oedenrode vereerd wordt (feestdag 27 November). Maar bij deze doet zich het zonderlinge feit voor, dat men in de jongste tijd begonnen is met rondom haar nog een nieuwe legende te weven.

Ik houd wel van die oude heiligenlegenden en ik zou het betreuren, als men er op een kwade dag toe zou overgaan, zoals wel eens gezegd is dat gebeuren zou, om ze uit het kerkelijk breviergebed te elimineren. Want al bevatten ze geen echte historie, er schuilt toch meestal een kern van waarheid in; en vooral, ze zijn lief en stichtend. De jongste Sint Odalegende smaakt me echter niet. Ik vind ze niet stichtend, integendeel aan vele St. Odavervaarders, zeker die van St. Oedenrode en het Bossche bisdom, moet ze min of meer aanstoot geven. Ook vind ik ze niet lief, integendeel. En geen greintje waarheid vond ik er in, hoe ik ook zocht. Het is waarlijk niet de eerste de beste, die het nieuwe fabricaat op touw heeft gezet, immers niemand minder dan de bekende historicus dr. P. C. Boeren. Maar ook de beste geschiedvorbser kan wel eens een „dies ater” hebben en onze doctor moet wel zulk een dag gehad hebben, toen hij in Rolduc's jaarboek over St. Oda het artikel schreef, dat ik hier stoutelijk als „de nieuwste St. Odalegende” heb durven kwalificeren.¹⁾ Uitdrukkelijk zij

¹⁾ *Rolduc's Jaarboek* XXXI 84—86.

echter vooropgesteld, dat de auteur zijn mening niet heeft gegeven als zijn vaste overtuiging, maar slechts bij wijze van hypothese, al schijnt hem die als zodanig wel zeer aanlokkelijk toe.

Als men deze hypothese moest geloven, dan zou het verband, dat ten allen tijde tussen St. Oda en het Bossche bisdom, bijzonder de parochie St. Oedenrode, gelegd werd, grotendeels op een grove mystificatie berusten, want dan zou met de plaatsnaam Rode (Roda), bekend uit het levensverhaal en de verering van St. Oda, niet St. Oedenrode bedoeld zijn, doch Rolduc ('s-Hertogenrode). Een of ander buitenlander, over St. Oda schrijvend (b.v. in de *Monumenta Germaniae Historica*), aan wie St. Oedenrode in Noord-Brabant waarschijnlijk niet bekend was, maar wel 's-Hertogenrode of Rolduc in Zuid-Limburg, zag de plaatsnaam Rode per abuis voor Rolduc aan; mogelijk heeft dit Dr. Boeren aanleiding gegeven tot zijn Oda-hypothese. Of zou het boek van prof. L. van der Essen *Etude critique et littéraire sur les Vitae des Saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* (1907) de aanleiding geweest zijn?

Deze Leuvense hoogleraar wijdt daarin een critisch-literaire studie aan niet minder dan 80 heiligen, die in de Merovingische tijd in de toenmalige Dietse bisdommen geleefd hebben, waaronder Oda van Amay (Amaniensis) en Oda van St. Oedenrode (Rodensis).²⁾ Als het gedegen resultaat van veel studie dwingt het boek respect af, maar het artikel over de Santinne van St. Oedenrode moet grotendeels als mislukt beschouwd worden.

Het Vita der H. Oda van Rode, dat door een anonieme kanunnik van Rode op aansporing van zijn mede-kanunnik Guetzelo omstreeks 1160 of 1170 geschreven werd, is in 1794 door Isfridus Thijs O.Praem. uitgegeven.³⁾ Prof. v. d. Essen acht de anonieme schrijver niet onbekwaam („il n'était pas sans instruction”), maar noemt zijn biografie van St. Oda toch volkomen legendarisch zonder enige historische waarde. Over het leven der maagd St. Oda zou men feitelijk niets anders weten dan dat zij als heilige

²⁾ Over de St. Oda v. Amay p. 189—191, over die v. St. Oedenrode p. 192—197.

³⁾ *Acta Sanctorum Belgii* VI 587v.v.

stierf en begraven werd in Noord-Brabant te St. Oedenrode ⁴⁾; al wat de anonymus verder over haar verhaalt, zou enkel maar legende zijn, welke haar grond en oorsprong zou vinden in het willekeurig verzinsel, dat de H. Oda dezelfde persoon zou zijn als het jonge blinde meisje Oda, waarvan de Vitae van Sint Lambertus verhalen, dat zij bij diens graf door een wonder zou genezen zijn van haar blindheid. Toen het hagiografisch thema, de identificatie n.l. van de H. Oda met dat meisje, eenmaal was opgesteld, zou de legende zich daaruit verder ontwikkeld hebben. Prof. v. d. E. onderzoekt dan vervolgens de wijze, waarop zich dat zal voorgedaan hebben, en weet op interessante en scherpzinnige manier die ontwikkeling ook zeer waarschijnlijk te maken, althans voor iedereen, die op zijn gezag geloof zou hechten aan het legendarisch en onhistorisch karakter van bedoelde identificatie. De vraag is echter, of die identificatie inderdaad slechts een willekeurig verzinsel zou zijn.

Ongetwijfeld waren er oudtijds en zijn er tegenwoordig nog verscheiden legenden over St. Oda in omloop. Ook in het Vita van de anonymus komen zeer zeker enkele fragmenten voor van legendarische aard, maar daaronder reken ik niet de passus, welke St. Oda vereenzelvigd met het blinde meisje Oda uit de Vitae S. Lamberti. Wel leest men daarin niet, dat dit meisje later te St. Oedenrode stierf en begraven werd, doch daaruit valt natuurlijk volstrekt niet te besluiten, dat die vereenzelving slechts een willekeurig verzinsel zou zijn. De auteur van het Vita S. Odae, die het meisje zeer stellig met St. Oda identificeert, heeft daarvoor mogelijk meerdere redenen gehad; één reden wordt in ieder geval uitdrukkelijk door hem vermeld, t.w. het getuigenis van de Bisschop van Osnabrück, graaf Philips van Katzenellenbogen, die te St. Oedenrode geboren was uit de daar van ouds wonende en regerende gravenfamilie. Bij hem was onze anonymus voor het samenstellen van St. Oda's levensbeschrijving zijn licht gaan opsteken, omdat Philippus toen geacht werd het leven

⁴⁾ v. d. E. schrijft: „Sint-Oden-Roey près du Bommel”, fout veroorzaakt door drukfout in de Acta p. 587, waar St. Oedenrode gezegd wordt te liggen „ad Bommelam amnem”, hetgeen zijn moet „ad Dommelam amnem.”

van St. Oda het best van al te kennen (tunc optime celeberrimam beatae Odae vitam nosse putabatur). Welnu, deze uitstekend gekwalificeerde getuige, verzekerde hem van zijn voorvaderen ontvangen te hebben, o.a. dat St. Oda in haar jeugd blind was geweest en te Luik door de verdiensten van St. Lambertus van haar blindheid miraculeus genezen werd.⁵⁾ Om de waarde van dit getuigenis te niet te doen, veronderstelt Prof. v. d. E., dat Philips de tolk zal geweest zijn van een ongeloofwaardige locale legende,⁶⁾ terwijl het toch veel redelijker ware in een dergelijk gekwalificeerd getuige de tolk van een geloofwaardige traditie te zien. Ook te Luik zelf leefde de traditie, dat St. Oda daar van haar blindheid genezen was, getuige een brief van Henricus, elect-bisschop van Luik, d.d. 24 Maart 1252, waarin hij schrijft, dat hij de St. Odakerk te St. Oedenrode nog te meer lief heeft om de grotere glorie, welke St. Lambertus, de patroon van Luik, geworden is door St. Oda's wonderbare genezing.⁷⁾

De anonymus noemt St. Oda een Ierse van afkomst.⁸⁾ In het verhaal over haar wonderbare genezing laat hij haar dan ook van uit haar vaderland met haar gezellinnen een verre reis maken naar het zuiden, naar het graf van St. Lambertus te Luik. Toen de reis haar einddoel naderde en de gezellinnen van uit de verte Luik (toen nog een vlek) beneden in het dal vóór zich zagen, riepen zij uit: „Ecce Leodium, ecce monasterium S. Lamberti, ecce prosperum fecit Dominus iter nostrum.” Als het gezelschap reeds op korte afstand gekomen is, stijgt Oda van haar lastdier, werpt zich biddend ter aarde en het wonder geschiedt.

De biograaf van St. Oda beschrijft haar dus als een vreemdelinge, doch — zo merkt prof. v. d. E. hiertegen op — de biografen van St. Lambertus spreken van de te Luik genezen Oda als van een meisje uit de omgeving.⁹⁾ Omdat het hier gaat over de identificatie van St. Oda met dat meisje uit de Vitae S. Lamberti, het punt, waar de historische waarde of liever, volgens prof.

⁵⁾ Acta p. 620.

⁶⁾ „on peut croire qu'il reproduisit la légende locale”, *Etude* p. 192.

⁷⁾ Arch. bisd. 's Bosch, doss. St. Oedenrode.

⁸⁾ „nazione Schota”; de Sc(h)oti waren Ieren.

⁹⁾ *Etude* p. 193.

v. d. E. de historische waardeeloosheid van het gehele Vita S. Odae van afhangt, mocht men verwachten, dat hij met een krachtige argumentatie voor den dag zou komen ten bewijze, dat de biografen van St. Lambertus inderdaad spreken van een meisje uit de omgeving van Luik. Maar juist over dat kardinale punt ziet men den hoogleraar met een verbluffende gemakkelijheid heenwippen. Want tot staving van die bewering geeft hij aan de voet der bladzijde in een noot slechts deze drie citaatjes uit een drietal Vitae S. Lamberti: 1° „In diebus illis erat virgo nomine Oda coeca, cum intellexisset signa et virtutes Dei manifestas, cum magna fide coepit iter carpere ad sanctum locum...”; 2° „Veniebat cum fide ad hunc locum virgo Oda et ipsa coeca, et loco proxima”; 10) 3° „In illis diebus quaedam virgo coeca, nomine Oda... fide adducta, sanctum locum... adiit...” Bij dit derde citaatje noteert hij: „Ici on ne voit pas non plus que Ode fût étrangère.” Ditzelfde had hij ook kunnen noteren sub 1°; beide citaatjes sub 1° en 3° zeggen zeer zeker niet, dat het meisje een vreemdelinge was, doch evenmin dat zij uit de omgeving (van Luik) afkomstig was. En het citaatje sub 2°, waarin hij de woorden *loco proxima* liet cursiveren, is niet zo te verstaan, dat het meisje uit de naaste omgeving (van Luik) afkomstig was, maar zo, dat het wonder geschiedde, toen zij in de nabijheid der plaats gekomen was en derhalve geheel overeenkomstig met het verhaal van anonymus.¹¹⁾ Bovendien verhaalt onze anonymus, dat hij tijdens zijn verblijf in Osnabrück nabij die stad in het Benedictinessen klooster van Gertrudenberg een *libellum vetusti voluminis* vond, waarin een gedeelte van een Vita S. Lamberti voorkwam en dat daarin te lezen stond: „quod nobilis quaedam

¹⁰⁾ Hier staan geen puntjes om het weglaten van een volgend zinsgedeelte aan te duiden. Een tikje misleidend?

¹¹⁾ De nog al vage mededeling, dat het meisje uit de omgeving afkomstig was, zou op zich zelf al weinig zin hebben, maar bovendien lijkt de kwalificatie, dat ze blind was, direct verbonden met de kwalificatie, dat ze uit de omgeving afkomstig was, een nog al vreemde en scheve combinatie. Wat echter veel méér zegt, de woorden *loco proxima* kunnen hier niets anders betekenen dan dicht nabij de plaats (gekomen) zijnde. Ze kunnen niet betekenen van dicht nabij de plaats afkomstig zijnde, want dan hadden ze anders moeten luiden.

puella nomine Oda, *de longinquo veniens*, Leodii meritis sancti Lamberti curata sit." 12) Prof. v. d. E. acht het waarschijnlijk, dat dit het Vita S. Lamberti van de pseudo-Godeschalk geweest zal zijn, 13) en stelt met het oog op de woorden *de longinquo veniens* de vraag: „Le manuscrit d'Osnabrück avait-il été interpolé, pour corroborer la légende ou le fut-il sous l'influence de la légende?" Zoals men ziet, wederom een gemakkelijke manier om zich van moeilijkheden af te maken. 14)

Ook vergist hij zich, waar hij zegt, dat Isfr. Thijs, de uitgever van het anonieme Vita S. Odae in dat manuscript van Gertrudenberg een fragment van een Vita S. Odae zou willen zien, waarin de marteldood van St. Lambertus verhaald werd. Thijs schrijft immers, dat het was „pars quaedam seu historiae fragmentum, referens passionem S. Lamberti et illuminationem S. Odae." 15)

Maar nu nog een andere vergissing van den hoogleraar, een vergissing van meer betekenis en die ons bijzonder interesseert vanwege het Rolduc en Sint Oedenrode-artikel van Dr. Boeren. De namen St. Oedenrode en Rolduc worden door prof. v. d. E. wonderlijk dooreen gehaspeld, zonder de minste poging om daarvan enige verklaring te geven. Tot driemaal toe vermeldt hij St. Oedenrode als de plaats, waar St. Oda stierf en begraven werd. Desondanks ziet hij de namen *Rode* en *Rodensis*, voorkomend in het Vita S. Odae, niet voor St. Oedenrode, maar telkens voor Rolduc aan, terwijl Rolduc, zoals straks nog blijken zal, niets met St. Oedenrode of met de geschiedenis van St. Oda te maken heeft. Zo verstaat hij in het Vita S. Odae voorkomende uitdrukkingen als „*Rodensis ecclesia*”, „*Rodensium dominium*” niet van

12) *Acta* p. 620. In de woorden „*nobilis quaedam puella*” stemt het praedicaat *nobilis* goed overeen met de persoonsbeschrijving, die de anonymus van St. Oda geeft.

13) *Etude* p. 193. Bedoeld Vita is van de 8e eeuw; het werd gewoonlijk toegeschreven aan Godeschalk, diaken van een klerkencollege te Luik, maar v. d. E. schrijft het aan een pseudo-Godeschalk toe.

14) In het bovenstaande heb ik enkel de argumentatie van Prof. v. d. E. tegen de historische waarde van het Vita S. Odae willen weerleggen; meer positief hoop ik de geloofwaardigheid van de hagiograaf vast te stellen in een latere studie over het kapittel van St. Oedenrode.

15) *Acta* p. 621.

de kerk en het domein van St. Oedenrode, maar van Rolduc. De auteur van het Vita, die lid was van het monasterium (een klerkencollege) te St. Oedenrode, ziet hij aan als een „clerc du chapitre de Rolduc.” Van het monasterium, waaruit het kanuniken-kapittel van St. Oedenrode ontstond, schrijft hij „dont sortit le chapitre canonical de Rolduc” en als de makers (les créateurs) der locale legende, welke volgens hem St. Oda geïdentificeerd zou hebben met het wonderbaar genezen blinde meisje Oda, meent hij „les clerics de Rolduc” te kunnen beschouwen. Het professorale voorbeeld (pessimum exemplum!) heeft Dr. Boeren — met wie ik me nu verder zal gaan bezig houden — mogelijk aanleiding gegeven, om zijn St. Oda-hypothese uit te vinden en om daarin nog een nieuw element van verwarring in te lassen door de St. Oda van St. Oedenrode te vereenzelvigen met de St. Oda van Amay, niettegenstaande de waarschuwing van prof. v. d. E. : „Cette Ode d'Amay ne doit point être confondue avec sainte Ode, vierge, qui mourut dans le Brabant septentrional.”¹⁶⁾ Bij de voorbereiding van dit mijn artikel, al die verwarring gadeslaande van St. Oedenrode met Rolduc bij Prof. v. d. Essen en Dr. Boeren en bovendien van St. Oda van Amay met die van St. Oedenrode bij Dr. Boeren, heb ik het tot spreekwoord geworden gezegde van Goethe's Faust wel eens nagezegd :

Mir wird von alle dem so dumm,
Als ging mir ein Mühlrad im Kopfe herum.

Maar nu ter zake „de nieuwste Sint Oda-legende” van Dr. Boeren.

De eerste stap op weg naar de legende, helaas reeds een fatale misstap, zette Dr. Boeren al in 1944 in zijn *Rodensia*,¹⁷⁾ waar hij, hoewel nog zeer aarzelend, de veronderstelling uitte, dat het lichamenlijk overschot der H. Oda in 1103 van Amay in de provincie Luik naar Rolduc, of misschien naar Kerkrade, zou zijn

¹⁶⁾ *Etude* p. 191.

¹⁷⁾ *Rodensia* III (Maastricht 1944) blz. 103—105.

overgebracht en dat de abdij van Rolduc de verering van de Santinne van uit Rolduc zou hebben ingevoerd te St. Oedenrode. Minder aarzelend en meer zekerheidsbewust herhaalde hij zijn veronderstelling in 1951 in het reeds vermeld Rolduc's Jaarboek. Hij had de steen „aan het rollen” gebracht, schrijft hij daar, en „van verschillende zijden kwam instemming.” Met blijkbare vol-doening ziet men hem constateren, hoe Dom. M. Lejeune O.S.B.¹⁸⁾ reeds de uiterste conclusie had getrokken, dat de H. Oda niet in St. Oedenrode, maar in Rolduc moet worden gelocaliseerd. Sint Oda zou dus niet een Noord-Brabantse, maar een Zuid-Limburgse heilige zijn. Om het verder voortrollen van de bal, door Dr. Boeren opgeworpen, te beletten, zal ik zijn uiteenzettingen in het Jaarboek stuk voor stuk volgen en, zo ik meen, weerleggen.

Hij begint zijn artikel, waaraan hij het opschrift gaf „Rolduc en Sint Oedenrode”, met een onderzoek naar de relaties, welke tussen Rolduc en Sint Oedenrode bestaan zouden hebben. Hij wijst dan op de machtige heren uit het geslacht van Stakenburg, onder welke er ook voorkomen, die heer van Rode waren. Welnu, zo redeneert hij dan, een lid van dat geslacht, Leo van Stakenburg, die in 1146 op Hooidonk onder Nederwetten een priorij stichtte, was regulier kanunnik van de abdij Rolduc. Volkomen juist, maar de toenmalige Stakenburgs, Leo inclus, kwamen niet „uit het huis St. Oedenrode”, maar uit het huis „de Stakenburg” onder Breugel (op slechts enkele honderden meter afstand van Hooidonk). Leo, de stichter van Hooidonk, en ook de door Boeren vermelde Arnulf van Stakenburg, die in 1244 bij het bekende kruiswonder op Hooidonk tegenwoordig was, zouden dus wel als bewijs kunnen dienen van het verband tussen Rolduc en Hooidonk en desnoods ook van enig verband tussen Rolduc en Breugel, maar niet als bewijs van enig verband tussen Rolduc en St. Oedenrode.

Om zijn veronderstelling te bevestigen haalt de doctor een acte aan uit 1207 of kort daarna, waarbij Ghiselbertus, heer van St.

¹⁸⁾ Met de Heiligen het jaar rond III (Bussum 1949) blz. 353.

Oedenrode, een overeenkomst sluit met de abdij Tongerlo over het patronaatsrecht en het pastoraat te Hoogeloon.¹⁹⁾ De doctor schrijft Loon-op-Zand in plaats van Hoogeloon,²⁰⁾ een vergissing slechts van bijkomstige aard. Ernstiger vergissing begaat hij, waar hij de aldaar genoemde „canonicus Rodensis”, met name Theodericus, een zoon van Ghiselbertus, voor een kanunnik van Rolduc aanziet, terwijl hij heel zeker een kanunnik van het kapittel zijner woonplaats St. Oedenrode was. De latijnse woorden Roda en Rodensis kunnen, in het algemeen en zonder nadere aanduiding gebruikt, van elke plaats, die Rode heet, gezegd worden, dus van Rolduc (’s Hertogenrode of Kloosterrode), even goed als van St. Oedenrode. In zulk geval moet uit het tekstverband of uit andere omstandigheden blijken, welk Rode bedoeld zal zijn. In die acte van overeenkomst staan als getuigen vermeld Alexander, Marsilius „et alii Rodensis ecclesie canonici.” De doctor vermeldt dit en vervolgt dan: „In deze kanunnik Marsilius herkent men direct de latere abt van Rolduc van die naam (1222—1243). Ook een Alexander wordt in die tijd onder de kanunniken van Rolduc aangetroffen. De andere kanunniken van Roda, die als getuigen tegenwoordig waren, worden in de oorkonde alleen aangeduid met de beginletters G., H., F., T., A. Vijf kanunniken, wier namen met die letters beginnen, worden omstreeks 1207 werkelijk in Rolduc aangetroffen. Het is dus practisch zeker, dat hun confrater Theodericus, zoon van heer Giselbert van Sint Oedenrode, een kanunnik van Rolduc was.” Altemaal niets meer dan gissingen, op zich zelf al van twijfelachtige aard, maar nog twijfelachtiger, omdat de namen Marsilius en Alexander in die tijd zeer veelvuldig voorkomen en er vrij grote kans bestaat, dat er in een normaal convent van kanunniken, welk dan ook, vijf waren, wier verscheiden namen met een van die vijf letters begonnen. Ik spaar me dus de moeite doctors bewering aangaande die vijf letters te controleren en het komt me voor, dat ik die controle in volkomen gerustheid achter-

¹⁹⁾ Dr. A. M. Erens, *De oorkonden der abdij Tongerlo* nr. 57.

²⁰⁾ Hij had de fout, door Erens t.a.p. gemaakt, achter diens werk onder de „errata” gecorrigeerd kunnen zien.

wege kan laten, aangezien bewuste acte met het zegel der zalige Oda (sigillum beate Odae) bekrachtigd werd, zoals de doctor zelf gezien moet hebben, indien hij de plaats, waar hij de acte vond uitgegeven, goed gelezen heeft. Van welk kanunnikenconvent was dat „sigillum beate Odae”, van de abdij van Rolduc of van het kapittel van St. Oedenrode? Natuurlijk niet van Rolduc, dat geen Odazegel had. Het kapittel van St. Oedenrode bezat zulk een zegel wèl, zoals duidelijk blijkt uit een acte van 1283, waarin Rutgerus de Rode, dictus de Ligno (het edelhuis Ten Houte, ofwel Houthem, gehucht onder St. Oedenrode) verklaart: „quia proprium non habeo sigillum, praesens scriptum sigillo capituli beatae Odae in Rode... sigillavi.” Welvaarts, die de oorspronkelijke acte uitgaf, verklaart, dat het zegel, waarvan de fragmenten nog aan de acte hangen, de H. Oda voorstelt met de palm der overwinning (niet de martelaarspalm, zoals Welvaarts schreef) in de rechter- en een boek in de linkerhand en dat alleen de woorden „sanctae Odae in Rode” nog leesbaar zijn ²¹⁾ Hiermede meen ik het onomstotelijk bewijs geleverd te hebben, dat de „Rodensis ecclesie canonici” die als getuigen voorkomen in de oorkonde, waarop Dr. Boeren zich beroept, geen kanunniken van Rolduc, maar van St. Oedenrode waren. ²²⁾ Hetgeen trouwens reeds a priori te denken viel, omdat Ghiselbertus en Theodericus van St. Oedenrode afkomstig waren.

In het Jaarboek leest men verder: „Volgens de gangbare voorstelling (die nog wel eens gecontroleerd diende te worden) zou het kapittel van St. Oedenrode zijn gesticht in 1173. Guétzelo, kanunnik van *Roda*, die omstreeks 1170 een Leven van de H. Oda schreef, kan dan moeilijk een kanunnik van St. Oedenrode

²¹⁾ Welvaarts, *Reusel naar de archieven van Postel's Abdij* (1877) blz. 32—34.

²²⁾ De oorkonde werd opgemaakt „temporibus G. decani de Beke” (waarschijnlijk niet de kapitteldeken van Hilvarenbeek, maar de deken van het dekenaat) en zij werd mede ondertekend door de proost van het kapittel van Hilvarenbeek; vandaar dat naast het St. Odazegel van het kapittel van St. Oedenrode ook het St. Petruszegel hing van het kapittel van Hilvarenbeek. De kapitels van Beek en Rode stonden met elkaar ten alle tijde in nauwe relatie.

zijn geweest, maar moet dan eerder als kanunnik van Rolduc worden beschouwd. Trouwens" enz.

Vooraf worde hierbij even opgemerkt, dat bedoeld Leven van de H. Oda niet door Guetzelo geschreven werd, maar door een anonymus op aansporing van frater en sacerdos Guetzelo. Een kleine vergissing, die iedereen overkomen kan, en hic et nunc van weinig betekenis. Wel van belang is echter de vraag, of Guetzelo een frater van Rolduc dan wel van St. Oedenrode was. Het advies, dat de doctor gaf, heb ik opgevolgd. De door hem aangeraden controle heb ik met zorg op me genomen en dientengevolge ben ik tot de overtuiging gekomen, dat het kapittel van St. Oedenrode ontstaan is uit een vroegmiddeleeuwse klerkenfraterniteit, die omstreeks 1150 werd omgezet in een kapittel van seculiere kanunniken, zoals ik later nog hoop aan te tonen. fr. Guetzelo moet dan ook beschouwd worden, zoals hij vroeger ook altijd beschouwd is geworden, als een kanunnik van St. Oedenrode en niet van Rolduc.

„Trouwens — zo gaat Dr. Boeren voort — Sint Oedenrode heette in die dagen nog Eerschot en krijgt pas in stukken van de 13e eeuw de naam Roda, die zo gemakkelijk tot verwarring met Rolduc aanleiding kan geven." Dit laatste is maar al te waar, want in het besproken St. Oda-artikel van prof. L. v. d. Essen en in het Jaarboek-artikel „Rolduc en Sint Oedenrode" van Dr. Boeren vindt men daarvan bewijzen in overvloed, maar niet waar is de bewering, dat ons Peellands dorp pas in de 13e eeuw de naam Rode zou gekregen hebben.

Het dorp bestond uit twee delen, door de rivier de Dommel van elkaar gescheiden; aan de rechteroever lag Eerschot aan de linker Rode. Nu eens wordt gesproken van Eerschot, dan weër van Rode, maar het spreekt van zelf, dat zowel de een als de andere naam uiterst zelden vóór het jaar 1200 voorkomt, omdat dorpsarchieven, ook die van St. Oedenrode, van vóór dat jaar zeer zeldzaam zijn. Ik zou wel eens willen weten, hoeveel bronnen van vóór 1200 met de naam Eerschot Dr. Boeren zou kunnen opnoemen. De plaatsnaam Rode was in ieder geval reeds lang vóór 1200 bekend. Zo vindt men als een der plaatselijke heren van

het dorp omstreeks 1100—1125 een zekere Arnulf (Arnold) van Rode (alias van Rothem, samentrekking van Rodehem) vermeld. De heren van Rode stamden uit het geslacht de Rover (waarvan sommige leden zich van Stakenburg noemden); Herbertus, heer van Heeze, verklaart in 1172, dat een dochter zijner zuster gehuwd is met Rodolphus de Rover van Rode. Deze verklaring vond ik op folio 1r van het cartularium der heerlijkheid Mierlo.²³⁾ Nog meer doorslaand bewijs, dat de naam Rode al vóór de 13e eeuw in gebruik was, is nog te vinden in het Vita S. Odae, geschreven, zoals gezegd, door een anonymus te St. Oedenrode omstreeks 1160 of 1170. Na verhaald te hebben, hoe Oda zich ter plaatse vestigde en men er een soort herdershutje voor haar bouwde, schrijft de hagiograaf, dat de mensen daar toen de woeste, ruwe omgeving begonnen om te werken (*rodere*) en dat de plaats daarom door de inwoners *Rode* geheten werd: „unde idem locus ab incolis terrae nuncupatus est *Rode*” (Acta S.S. VI 629).

Laat ik nu de schrijver in het Jaarboek weer verder volgen. Ik lees: „Als deze redenering juist is, zouden daaruit belangrijke conclusies zijn te trekken. In de eerste plaats, dat het leven van St. Oda omstreeks 1170 in Rolduc zou zijn te boek gesteld. En vervolgens, dat de verering van St. Oda in St. Oedenrode zou zijn ingevoerd door Rolduc. En in de derde plaats zou er nog uit kunnen volgen, dat de kanunniken van Rolduc een rol hebben gespeeld bij de oprichting van het kapittel van St. Oedenrode. Misschien is het kapittel van St. Oedenrode een geestelijk kind van de ablij van Rolduc.”

Let wel: „Als deze redenering juist is.” Maar ik meen afdoende te hebben aangetoond, dat die redenering in alle delen en onderdelen totaal onjuist is. Dus zijn ook de daaruit getrokken conclusies totaal onjuist. Het door schrijver bedoelde leven van St. Oda werd niet in Rolduc, maar in St. Oedenrode te boek gesteld, waar frater Guezelo, zoals gezegd, kanunnik was. Wat

²³⁾ Dit cartularium schijnt in het oorlogsgeweld te Nijmegen in 1944 vernietigd te zijn.

betreft de hypothese over de rol, welke Rolduc zou hebben gespeeld bij de oprichting van het kapittel van St. Oedenrode, schreef Dr. Boeren in een ander artikel van hetzelfde Jaarboek, getiteld „De Congregatie van Rolduc” aangaande de kanunniken van Rolduc: „Mogelijk hebben zij omstreeks 1173 een aandeel gehad in de stichting van het kapittel van St. Oedenrode en ook in die van het kapittel van Hilvarenbeek.”²⁴⁾ Hij moge er van verzekerd zijn, dat in de archieven van beide kapittels niets te vinden is, wat ook maar in de verste verte zou kunnen wijzen op enige betrekking, die oudtijds tussen een van die kapittels en Rolduc bestaan zou hebben. Tussen Rolduc in Limburg en Hilvarenbeek en St. Oedenrode in Brabant gaapte eeuwenlang een diepe, wijde afgrond.

Dat de verering van St. Oda in St. Oedenrode door Rolduc zou zijn ingevoerd, of, zoals de schrijver iets verder in zijn artikel zegt, door Rolduc aan Eerschot zou zijn doorgegeven, ook aan die conclusie zij nog even aandacht geschonken. Vooreerst kan ik me onmogelijk voorstellen, op welke manier die invoering of die doorgeving zou hebben kunnen geschieden. En vervolgens, zou ze werkelijk hebben plaats gehad, dan zou er toch allicht wel een of ander bewijs van die invoering of doorgeving over zijn gebleven. Maar zelfs geen schijn van bewijs wordt gevonden. Integendeel, het *Vita S. Odae* der 12e eeuw bewijst duidelijk genoeg, dat St. Oda in St. Oedenrode al lang vereerd werd, toen de abdij van Rolduc nog gesticht moest worden, om van het eenparig getuigenis van latere Brabantse historieschrijvers maar te zwijgen.

Daarna echter komt de doctor tot een veel redelijker conclusie, waar hij zegt: „Ik moet toegeven: dit alles is veronderstelling. En toen ik deze veronderstelling in 1944 voor de eerste maal uitte, was zij nog niet meer dan dat.” Hadde hij het hierbij maar gelaten, doch dan vervolgt hij: „nieuwe argumenten werden inmiddels aangeboord.” Hij begint dan met twee geschiedschrijvers uit het begin der 12e eeuw aan te halen, Sigebertus van Gem-

²⁴⁾ *Rolduc's Jaarboek* 1951 blz. 81.

bloers en Lambertus Parvus, die zouden berichten, „dat in het jaar 1103 Otbertus, bisschop van Luik, het lichaam van de heilige Oda van Amay liet verheffen en overbrengen naar de kerk van Roda.” Waarna hij aldus verder schrijft : „Met dit Roda kan natuurlijk niet Sint Oedenrode bedoeld zijn, dat nog gesticht moest worden.” Dit schrijft hij van de plaats, die met haar St. Martinuskerk en haar klerkencollege in genoemd jaar 1103 al eeuwenlang bestaan had ! Dan komt de vraag, welk Rode dan wel bedoeld zal zijn. Ziehier zijn antwoord : „Het meest voor de hand ligt, te denken aan de kerk van Kerkrade (Roda), die al lang vóór 1103 bestond, ofwel aan de abdijkerk van Rolduc zelf, waarvan de grondslagen in 1104 werden gelegd. Het verschil van één jaar behoeft niet te wegen, het kan een gevolg van het gebruik van een bepaalde jaartijl zijn. Ten andere blijft het mogelijk, dat het lichaam der heilige werkelijk in de kerk van Kerkrade werd ondergebracht, die nauw met de abdij van Rolduc was verbonden, ofwel dat het na enige tijd van die kerk naar de abdijkerk werd overgebracht.”

Het komt me voor, dat de auteur zelf met heel deze uitleg, gewrongen als hij is om hem pasklaar te maken, zijn eigen pasgeponeerde stelling al dadelijk en danig ondermijnt. Maar het ergste voor hem is, dat het bericht, waarop hij zijn stelling heeft opgebouwd — het bericht nl. van Sigebertus van Gembloers en Lambertus Parvus over de overbrenging en verheffing van *St. Oda van Amay* in 1103 — niet schijnt te bestaan. Omdat de werken der twee genoemde geschiedschrijvers niet zo heel gemakkelijk voor mij te consulteren waren, stak ik mijn licht op bij M. Coens S.J., de praeses der Bollandisten te Brussel, die zo vriendelijk was mij mede te delen : „Noch in Sigebertus van Gembloers, noch in Lambertus Parvus heb ik iets kunnen opsporen (anno 1103 of elders) betreffende een elevatie van de heilige Oda Amaniensis door bisschop Otbertus van Luik.”

Wel bestaat er een bericht van de reeds vermelde anonieme auteur van het *Vita S. Odae* over de overbrenging en verheffing van de *heilige van St. Oedenrode* door bisschop Otbertus van Luik en deze plechtigheid, een der grootste gebeurtenissen uit de

geschiedenis der eeuwenoude St. Odaverering, verdient wel even onze aandacht.

Translaties (overbrengingen) van heiligen, t.w. van hun stoffelijk overschot, waren in de middeleeuwen niet zeldzaam. Twee soorten dient men naar mijn mening te onderscheiden. Sommige hadden plaats enkel met het doel, om een of andere parochie-, kapittel- of kloosterkerk met het kostbaar bezit van een vereerde heilige te verrijken. Zulke translaties geschieden gewoonlijk op verzoek van een kerkelijk of burgerlijk machthebber, zoals vorst, graaf, hertog, bisschop of abt. In dergelijke gevallen hadden er dikwijls translaties op grote afstanden plaats. Er waren echter ook translaties, welke meer uitsluitend ten doel hadden de verering van een heilige ter plaatse te verhogen, hem gelijk het heette, te verheffen (elevéren), vandaar dat men in zulk geval ook sprak van elevatie, een term, die feitelijk ook juist was, daar de translatie dan slechts iets accidenteels was, terwijl de essentiële plechtigheid bestond in de elevatie, welke in die tijd ongeveer gelijk stond met een pauselijke heiligverklaring in onze tegenwoordige tijd. Toch bleef men ook in zulk geval dikwijls nog spreken van een translatie en inderdaad ging de plechtigheid ener elevatie steeds vergezeld van enige translatie, hoe gering deze ook was.²⁵⁾ Een ver transport kwam er dan evenwel niet aan te pas, want de plechtigheid bleef dan in de regel binnen de grenzen van een en dezelfde parochie besloten. Het stoffelijk overschot van de heilige werd dan b.v. opgenomen uit het graf, waarin het berustte, en overgebracht naar een boven of nabij het graf nieuwgebouwde kapel, of wel van uit een oude kapel naar een nabij gebouwde nieuwe kerk, om het aldus een waardiger en eervoller plaats te bezorgen, waar het ook beter en gemakkelijker door de gelovigen zou kunnen vereerd worden. Soortgelijke translatie-elevatie nu had te St. Oedenrode plaats met St. Oda.

Uit haar Vita, haar oudste levensbeschrijving, al moge die op

²⁵⁾ Voor dergelijke plechtigheid werden door de schrijvers de uitdrukkingen translatie en elevatie vaak als synoniem gebruikt. Wat door de een elevatie of verheffing wordt genoemd, noemt een ander soms translatie of overbrenging en omgekeerd. Zelfs vond ik het woord *translatio* wel eens weergegeven met „verheffing” en *elevatie* met „overbrenging”.

een of ander bijkomstig punt niet volkomen duidelijk zijn, valt met zekerheid te besluiten, dat zij te Rode, het naar haar genoemde St. Oedenrode, begraven werd, ter plaatse in latere tijd St. Odaberg genaamd. Zekere edelvrouw liet, waarschijnlijk kort na de dood van St. Oda omstreeks 726, de Heilige ter ere boven het graf een houten oratorium of bedehuisje timmeren, dat in de loop der 9e eeuw door een stenen kapelletje vervangen werd. Toen nu bisschop Otbertus op verzoek van heer Arnulf van Rode circa 1100 Oda's gebeente kwam verheffen, werd dit door hem uit het graf in dat kapelletje opgenomen en overgebracht naar de vlak nabij nieuw-gebouwde St. Odakerk, welke niet lang daarna zou dienen voor het nieuwe kapittel, dat toentertijd uit het oude klerkenmonasterium ontstaan was. De overbrenging van het gebeente werd jaarlijks op 14 Mei, later op Dinsdag na Pinksteren, door de parochie gevierd. ²⁶⁾

Verondersteld dat het gebeente van St. Oda van Amay circa 1100 naar Rolduc of Kerkrade zou zijn overgebracht, hoe is het dan mogelijk, dat van zulk een allerbelangrijkste gebeurtenis met geen enkel woord gerept wordt in de „Annales Rodenses”? Bovendien Haraeus schrijft in zijn Annales op gezag van Aegidius van Orval uitdrukkelijk, dat de elevatie plaats had in het dorp Rode in de *Brabantse Kempen* (in pago Rhodensi in campinia Brabantica). ²⁷⁾

Boeren is van mening, dat de toch zo allerwankelste constructie van zijn nieuw St. Odaverhaal er zeer waarschijnlijk uitziet en een grote aantrekkelijkheid bezit (waarin die aantrekkelijkheid zou kunnen gelegen zijn, begrijp ik niet). Niettemin erkent hij toch ook, dat zijn constructie „grote bezwaren” heeft. Ik citeer: „Het eerste bezwaar is wel gelegen in het feit, dat van bijzondere verering van St. Oda in Rolduc of Kerkrade verder niets meer te bemerken valt.” Verder niets meer? Beter ware geschreven: Helemaal niets! niet het minste spoor zelfs! Doch ik citeer verder: „Een ander bezwaar biedt de overlevering, die twee heilige Oda's onderscheidt: een Oda van St. Oedenrode en een Oda

²⁶⁾ Coppens III: 1 blz. 123, Schutjes V 1035.

²⁷⁾ Ons Geestel. Erf. jg. 9 blz. 78.

van Amay. En juist over Oda van Amay handelen de boven aangehaalde mededelingen van Sigebert van Gembloux en van Lambertus Parvus." Mits men hier de woorden „de boven aangehaalde mededelingen” (welke, zoals gezegd, niet bij genoemde schrijvers gevonden worden) vervangt met „de boven bedoelde geschiedkundige werken, is deze bekentenis juist, waaraan nog kan toegevoegd worden, dat Oda van Amay volgens de traditie een weduwe was, omstreeks het jaar 600 stierf en in de kerk van St. Georgius te Amay begraven werd en dat geen andere overbrenging van haar gebeente bekend is dan die, welke verricht werd door de H. Floribertus, bisschop van Luik ± 720—746, die het plaatste in het hoofdaltaar van genoemde kerk. ²⁸⁾

Om echter de effectieve kracht van zijn voorafgaande bekentenis lichtelijk te ontzenuwen, merkt Boeren op: „het is niet zeker, dat de overlevering gelijk heeft met haar onderscheiding van twee Oda's." Vervolgens deelt hij nog mede, dat een medewerker der Bollandisten zich bezig houdt met de vraag, of wellicht Oda van Amay en Oda van St. Oedenrode een en dezelfde persoon zijn, en dat die medewerker bereids heeft aangekondigd, dat de uitslag van zijn onderzoek zeer verrassend zal zijn. Met grote belangstelling, maar tegelijk met grote gerustheid zie ik die uitslag tegemoet. Zoals te verwachten is, zal bedoelde medewerker dan revens wel een onderzoek instellen naar Dr. Boeren's hypothese aangaande de overbrenging van het gebeente der H. Oda van Amay naar Rolduc of Kerkrade. De uitslag dáárvan vooral zal me heel bijzonder interesseren. Intussen zal ik, in afwachting daarvan, mijn vertrouwen maar blijven schenken aan de oude Miraeus, volgens wien het gebeente van St. Oda Amaniensis in

²⁸⁾ Prof. v. d. Essen *Etude* p. 189, 190. Een Luiks calendarium van de 11e eeuw (*Anal. Bolland.* t. LVIII 48v.v.) stelt het feest der heilige van Amay op 23 October als *Odae viduae*; nog een ander calendarium van het bisdom Luik (afkomstig van de kerk van Baardwijk) uit de tweede helft der 14e eeuw stelt het feest der *Oda vidua* een dag later op 24 October, terwijl een lijst van officia propria van datzelfde bisdom uit de 15e eeuw of vroeger (Schutjes II bij blz. 282) het feest der heilige van St. Oedenrode vermeldt op 27 November als *S. Odae virginis*. Moest men de hypothese van Dr. Boeren geloven, dan zou de vidua van 23 of 24 October in de 14e of 15e eeuw (mirabile dictu!) omgetoverd zijn in de virgo van 27 November.

zijn tijd nog steeds rustend was in de St. Georgiuskerk van Amay,²⁹⁾ of aan Dr. J. van Asbroeck, die in 1933 schreef, dat diezelfde kerk van Amay het gebeente zelfs ook toen nog in een kostbaar schrijn bewaarde.³⁰⁾

Op het eind van zijn betoog haalt Boeren nog iets aan, wat in de onderhavige kwestie van enige, hoewel zeer luttele betekenis zou kunnen zijn, indien hetgeen hij daar schrijft, volkomen juist ware. Twee latijnse acten van 1282, uitgegeven door Dr. Erens in zijn werk „De oorkonden der abdij Tongerlo” nr. 234 en 235, noemen de Bosschenaar Gozewijn Knode (Kenode), die zijn tienden onder Enschoot aan de abdij Tongerlo afstaat, kanunnik van Roda. Erens — aldus Boeren — „ziet in hem een kanunnik van Rolduc. Terecht of ten onrechte? Ik durf het niet uitmaken.” In een noot bij nr. 234 en in het register op zijn boek noemt Erens die Bosschenaar inderdaad kanunnik van Rolduc; vermoedelijk is dit toe te schrijven aan een doodgewone lapsus calami, want in de bovenschriften der beide acten noemt hij hem kanunnik van St. Oedenrode. Dezelfde Gozewijn, Bosschenaar en canonicus Rodensis, die in 1282 zijn tienden onder Enschoot aan de abdij Tongerlo afstaat, verschijnt op 26 Jan. 1281 voor schepenen van 's-Hertogenbosch, staat alsdan enige goederen onder Bladel aan het convent Postel af en verkoopt in de maand April 1280 of 1281 (blijkt niet in welk van beide jaren, omdat de juiste dag van April niet wordt vermeld) een hoeve onder datzelfde Kempische dorp Bladel aan de abdij van Floreffé.³¹⁾ Al deze omstandigheden in aanmerking genomen, meen ik met Dr. Erens en met de vroegere Brabantse geschiedschrijvers Aug. Sassen en Ign. Welvaarts in genoemde Gozewijn geen kanunnik van Rolduc, maar van St. Oedenrode te moeten zien.

Ik hoop, dat de auteur van het besproken Jaarboek-artikel, die mij meer dan eens zeer gewaardeerde historische inlichtingen verschafte, mij niet euvel zal duiden mijn vaste overtuiging tegen-

²⁹⁾ Aub. Miraeus, *De Collegiis Canonicorum* (1615) p. 57, 58.

³⁰⁾ *Kath. Encycl.*, II 112. Dr. v. Asbroeck noemt de heilige weduwe van Amay niet Oda, maar Odilia, gelijk ze trouwens meestal genoemd wordt.

³¹⁾ Welvaarts, *Gesch. v. Bladel en Netersel* p. 19, 157.

over zijn wankelachtige vermoedens gesteld te hebben. De oude spreuk: „Amicus Plato sed magis amica veritas”, meen ik te moeten eren, altijd en bijzonder wanneer het gaat over een Heilige van het Bossche bisdom.

Het oudste Liber Anniversariorum der kerk van Tilburg

door

Dr. P. C. BOEREN

Sedert 19 Jan. 1231 (n.st.) stond de kerk van Tilburg ter begeving van de abt van Tongerlo, ¹⁾ die al van 1164 af het patroonaat der kerk van Enschoot bezat. De oude twistvraag, of Enschoot een dochter was van Tilburg danwel Tilburg een dochter van Enschoot, is kort geleden beslist door de publicatie van twee voorheen onuitgegeven acten van het jaar 1317. ²⁾ Geen der twistende partijen heeft gelijk gehad, want blijkens genoemde acten werden de twee kerken in 1317 geunieerd, d.w.z. dat zij met behoud van eigen zelfstandigheid, voortaan een gemeenschappelijke bedienaar zouden hebben.

De kerk van Tilburg was een personaat. De door de abt van Tongerlo aangewezen *persona* behoefde niet te resideren en kon de feitelijke uitoefening der parochiezielzorg overlaten aan een *vice-cureit*. In feite is dit ook zo gebeurd tot omstreeks 1500, zoals de pouillés van Kempenland leren. ³⁾ In 1502 is hierin verandering gekomen; het is niet duidelijk om wat voor reden. Sedert dat jaar heeft de *persona*, die altijd een Witheer van Tongerlo was, altijd te Tilburg verbleven, in het aloude persoonshuis aan de Heuvel. In de 17e eeuw verdween het onderscheid tussen persoon en *vice-cureit*: de persoon werd feitelijk pastoor en de *vicecureit*, die altijd een wereldgeestelijke uit de streek

¹⁾ A. E. Erens, *Oorkonden van Tongerlo*, deel I, no. 103.

²⁾ Erens, o.c., deel I, nos. 520 en 543.

³⁾ Taxandria, 1923, blz. 75—80.

was geweest, werd een soort eerste kapelaan.

De eerste persoon, die resideerde, was *frater Doctor Rutger van Holten O.Praem.* (1502—1527). Aan hem dankt Tilburg de opbouw — eventueel de reorganisatie — van zijn kerkelijke administratie. In de eerste jaren van zijn bestuur legde hij een *Liber Anniversariorum* en een tweetal bezitsregisters aan, welke door zijn opvolgers tot het einde van de katholieke tijd zijn bijgehouden. Eigenaardig genoeg heeft Rutger de inkomsten der kerk van Enschoot onder die van de kerk van Tilburg geboekt. Dat is niet bepaald naar de letter der *unio* van 1317, maar naar de omstandigheden wel verklaarbaar.

Rutger's drie registertjes worden, in een enkel omslag saamgemaakt, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, die het geval 4 Nov. 1901 voor 50 francs heeft gekocht van de Jezuit Kieckens te Antwerpen. Enkele genealogische notities werden er al uit overgenomen door wijlen pastoor G. C. A. Juten en als sprokkelingen door de jaargangen van *Taxandria* gestrooid. ⁴⁾

Beschrijving van het handschrift.

Het handschrift II 2802 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel omvat 44 bladen van papier, in de XXe eeuw met rode inkt doorlopend genummerd van 1 t/m 44. Ofschoon bibliothecaris J. van den Gheyn S.J. het in de catalogus (deel VI, no. 4478) beschreef onder de titel: *Livre d'anniversaires de l'église de Tilbourg*, bevat het handschrift meer dan deze titelbeschrijving aangeeft. Het is een verzamelhandschrift, bestaande uit drie naar de inhoud bijeenhorende kleinere handschriften, in veel later tijd vermeerderd met een verzameling losse stukken.

De voorzijde van het perkamenten omslag draagt het opschrift: *Tilborch. Frater Rutgherus de Holten*, aangebracht door een onbekende calligraphenhand. Daaronder schreef pastoor Jan van Zichem (1556—1564): *Primum et secundum registrum*. Het schijnt derhalve, dat deze pastoor het *Liber Anniversariorum* en de twee registertjes van het huidige omslag heeft voorzien.

⁴⁾ Bijvoorbeeld de drie anniversaria der Van Broeckhoven's in *Taxandria*, 29 (1922), blz. 241.

Het gebruikte soort omslag past trouwens eerder bij het midden dan het begin der zestiende eeuw. De losse stukken kunnen eerst na 1711 zijn toegevoegd. Een 18e eeuwse hand schreef op de achterzijde van het omslag: *Tilborgh. Liber Anniversariorum*.

Eerste deel. Vijf bladen (III—1), 280 X 206 mm. Oorspronkelijke foliering (1—5). Het watermerk gelijkt op Briquet 1696. Opschrift: *Primum registrum domini Rutgeri ab Holten*. Inhoud: inkomsten en uitgaven der pastorie van Tilburg over de jaren 1513—1524, genoteerd door de persona Dr. Rutger van Holten (1502—1527).

Tweede deel. 26 bladen (3 IV), 293 X 213 mm. Watermerk Briquet 8987 (annis 1493—1523). Geen oorspronkelijke foliering. Gelinieerd en afgeschreven met scherpe droge stift (247 X 140 mm.). Geen opschrift. Inhoud: *Liber Anniversariorum* (jaar-getijdenboek) der kerk van Tilburg, door een onbekende schrijver aangelegd tussen 1502 en 1509, en door verschillende handen bijgewerkt tot en met 1614. Uitgevoerd in de vorm van een anniversariekalender. De feestaanduidingen in gothische lettre de forme; de oudste anniversarieinschrijvingen van dezelfde hand in een gothische cursiva formata, die nog bastarda-elementen vertoont. De namen der maanden en de *fešta fori* (geboden rustdagen) zijn in vol-rood getekend. In de oudste anniversarie-optekeningen zijn de hoofdletters rood doorstreept. Vreemd genoeg, bevat de kalender geen telling der maanddagen, zelfs niet naar Romeinse telling. Het enige hulpmiddel om de dag van de maand te bepalen wordt (afgezien van de feestaanduidingen) geboden door de omstandigheid, dat per bladzijde zeven dagen zijn voorzien. De pastoor van Tilburg telde blijkbaar niet naar de maanddagen, maar naar de weken. Aan de aangegeven Zondagsletters heeft men geen houvast, omdat hier, zoals steeds in dergelijke kalenders, aan 1 Januari der traditie getrouw de Zondagsletter A wordt gegeven.

Derde deel. 7 bladen (III—3, II), 294 X 214 mm. Oorspronkelijke foliering (1—7). Watermerk Briquet 11426 (annis 1514—1524). Opschrift: *Secundum registrum*. Inhoud: inkomsten van het persoonschap van Tilburg, in de vorm van een kohier, naar

heerdgangen ingedeeld (fol. 34—38). Dit kohier werd geschreven door dezelfde hand, die het oudste deel van het *Liber Anniversariorum* schreef. De bijschrijvingen geschiedden ten dele door Rutger van Holten, ten dele door diens opvolgers. Rutger voegde nog eigenhandige aantekeningen toe aan de bladen 32—33, waarin hij verklaart, dit in 1516 te hebben geschreven. Het kohier is dus aangelegd uiterlijk in 1516, maar vermoedelijk al in 1502—1509, gelijk met het *Liber Anniversariorum*.

Vierde deel, fol. 39—44. Losse bladen en fragmenten van verschillende formaten, tijden en handen, in de 18e eeuw toegevoegd :

- 1) fol. 39 : lijst der onroerende bezittingen van het personaat van Tilburg, in 1554 door pastoor Jan van Zichem opgesteld met het oog op de heffing van de 10e en 20e Penning ;
- 2) fol. 40 : idem, voor het jaar 1558 ;
- 3) fol. 41 : cijfers van de Tilburgse communicanten over de jaren 1620—1633, 1707—1711, van de hand van pastoor Walterus Petri Colen in 1712 ;
- 4) fol. 42 : enige anniversaria van Augustus en September, waaromtrent onderzoek gewenst was (opschrift : *Inquisitio fiat de anniversariis*), van de hand van pastoor Joannes Beris (1603—1616) ;
- 5) fol. 43 : ontvangsten en uitgaven van de persona (Gerardus Vuchts) over enkele maanden van het jaar 1546 ;
- 6) fol. 44 : fragment van het testament van *Adrianus f. leg. qd. Danielis vanden Sandt*, d.d. 2 Mei 1449, verleden vóór *Nicholaus Jonghelincx presbyter clericus leodiensis*. ⁵⁾

Het Liber Anniversariorum.

De datering van de aanleg van het *Liber* eist verantwoording. Blijkens het opschrift op de voorzijde van het omslag, dat van het midden der 16e eeuw schijnt te dateren, stammen de eerste drie delen uit de tijd van de persona Rutger van Holten (1502—1527). Het oudste, door de oorspronkelijke hand (die wij verder

⁵⁾ De *Catalogus Vanden Gheyn* geeft het foutieve jaartal 1409. Het fragment geeft het jaar 1049, wat ook fout is, en, gezien de naam van de notaris, gelezen moet worden : 1449.

hand 1 zullen noemen) aangetekende, anniversarium is van het jaar 1505 (1 Augustus). Maar onder 29 Januari wordt ridder Jan Bac, die 11 Febr. 1509 overleed, nog als levend vermeld. Hand 1 heeft dus het *Liber Anniversariorum* (verder LA te noemen) aangelegd tussen 1502 en 1509, waarschijnlijk tussen 1505 en 1509.

Deze datering wordt van verschillende zijden bevestigd. Jan van de Wouwer, wiens anniversarium onder 8 November voorkomt, overleed vóór 1511. ⁶⁾ Rutger van Holten heeft de notities, welke hij in 1516 op de twee eerste bladen van het derde deel (fol. 32—33) schreef, laten doorlopèn op de laatste bladzijde van het LA (fol. 31), welke door hand 1 onbeschreven was gelaten. Een zeer duidelijke aanduiding is te vinden in een acte van 15 Aug. 1516, ⁷⁾ waarin het heet, dat *heer Rutgheer (heeft) bevonden inden Anniversariumboeck zekere diversche pachten ende renthen van coeren ende andersins die welck den persoën metten altaristen voers. ghemaect ende gelaten syn.*

Op verschillende wijzen blijkt, dat hand 1 werkte onder het oog van persoon Rutger. Hetgeen voor het jaargetijde verschuldigd was, vulde zij gemeenlijk niet in; dat schreef dan achteraf Rutger bij. Een zelfde verhouding geeft het rentekohier in deeltje drie te zien. Beide heren hadden hun taak goed verdeeld: hand 1 zorgde voor mooi schrift, Rutger vulde de financiële aangelegenheden in. Toch heeft ook hand 1 zich wel eens aan een rekenpost gewaagd: juist op fol. 1r onderaan, welke bladzijde overigens door Rutger is beschreven, laste zij een huishoudelijke post in, die in organisch verband staat met Rutger's aantekeningen ter plaatse. Hoe het met de identiteit van die hand 1 ook gesteld moge zijn, zo goed als zeker was het de hand van een jonger geestelijke, die in de nabijheid van Rutger verkeerde.

Dat hand 1 in 1502—1509 die van een betrekkelijk jeugdig

⁶⁾ Rijksarchief Den Bosch, Stad Den Bosch, R. 1282 (21 Juli 1511), fol. 210v: *Johannes f.qd. Joh. van den Wouwer*, als H. Geestmeester van Tilburg. De gelijknamige zoon, schout van Tilburg, werd na de dood van zijn vrouw priester en overleed tegen 14 Febr. 1539 (delingsacte van die dag, Gem. Arch. Tilburg, R. 286, f. 55v).

⁷⁾ Gem. Arch. Tilburg, R. 267, fol. 12.

schrijver moet zijn geweest, blijkt vooral hieruit, dat zij achteraf nog menigmaal naar de pen heeft gegrepen om aanvullingen in het LA te doen, wel tot omstreeks 1521 toe, waarschijnlijk zelfs nog daarna. Onder 28 Maart wordt *Heyn Claes Truyen*, die 18 Febr. 1526 testeerde ⁸⁾ en vóór 3 Febr. 1528 o.st. overleed, ⁹⁾ nog als levend vermeld. Onder 21 September wordt *Meeus Bijckens*, die tussen 1521/22 ¹⁰⁾ en 1527/8 ¹¹⁾ overleed, nog tot de levenden gerekend. Ook in de achteraf toegevoegde anniversaria van hand 1 zijn de hoofdletters rood doorstreept, zelfs nog in de juist aangehaalde uit de twintiger jaren. Er zijn evenwel ook anniversarieoptekeningen van deze hand, dit rood versieringselement niet hebbende en dus wel geschreven zouden kunnen zijn na ca 1521.

Tot en met 1614 hebben de diverse opvolgers van Rutger nieuwe jaargetijden ingeschreven en financiële bijzonderheden toegevoegd. De meeste toevoegingen zijn van de hand van de pastoors Jan van Zichem (1556—1564) en Jan Beris (1603—1616), die elk een onderzoek naar de titels en de prestaties hebben ingesteld.

De berichten, die het LA geeft, lopen over de jaren 1468—1614, doch niet alle berichten uit de jaren 1468—1502 zijn geboekt door hand 1, die tussen 1502 en 1509 schreef. Het belangrijke bericht der kerkwijding in 1483, bijvoorbeeld, werd pas in de tweede helft der 16e eeuw ingeschreven. Een wel wonderlijke gang van zaken. De berichten uit de jaren 1468—1502 zijn echter te weinig talrijk dan dat zij de conclusie zouden kunnen toelaten, dat hand 1 een ouder voorbeeld afschreef.

De kalender, die aan het LA ten grondslag is gelegd, geeft niet de Zondagen en de hoogfeesten van de kerkelijke jaarcyclus, maar slechts heiligenfeesten en memories. Het is een feestkalender. In totaal zijn 168 feesten aangegeven, als men de vigilies meerekent, en hieronder zijn niet minder dan 39 geboden feesten (*festa fori*), die als publieke rustdagen gevierd werden. De ge-

⁸⁾ Gem. Arch. Tilburg, R. 274 (18 Febr. 1526), fol. 2—6.

⁹⁾ Gem. Arch. Tilburg, R. 276 (3 Febr. 1528), fol. 10r.

¹⁰⁾ Gem. Arch. Tilburg, R. 272 (1521/22), fol. 40v.

¹¹⁾ Gem. Arch. Tilburg, R. 274 (1527/28), fol. 10v.

boden feesten zijn hieraan kenbaar, dat zij in vol-rode inkt zijn getekend.

Behoudens enkele, nog te vermelden uitzonderingen, komt de Tilburgse kalender volledig overeen met de toenmalige kalender van het bisdom Luik. Geen wonder, daar Tilburg tot 1559 (1561) onder het bisdom Luik ressorteerde. Vreemd lijkt het op het eerste gezicht, dat de Tilburgse kalender geen enkele ontlening bevat aan de kalender van Tongerlo en van de orde der Norbertijnen. Toch is dit bij nader inzien vanzelfsprekend. Tot in de 16e eeuw bestonden er tussen de kerk van Tilburg en de abdij Tongerlo slechts financiële banden; de parochiezielzorg werd altijd uitgeoefend door een wereldgeestelijke (*vice-cureit*). Pas na het Concilie van Trente zijn de Witheren van Tongerlo in het kerkelijk en godsdienstig leven van Tilburg een rol van betekenis gaan spelen.

Het liturgisch eigen van Tilburg beperkt zich tot de volgende elementen :

- 1) de memories van de consecraties der altaren van *Maria in het Nieuwe Koor* (Zondag na 8 September), van *St. Jan Evangelist en St. Jan Baptist* (30 Maart) en van de *HH. Dymphna en Barbara* (15 Mei) ;
- 2) het feest van *St. Dymphna* (15 Mei), als eenvoudig feest, in verband met de memorie van de consecratie van het Dymphna-altaar op die dag ;
- 3) het feest van *St. Dionysius en Gezellen* (9 October), feest van kerkwijding, geboden feestdag ;
- 4) het feest van *St. Leonard Abt* (6 November), geboden feestdag.

Het is soms moeilijk te onderscheiden, of de namen der geboden feestdagen met rode of paarse inkt zijn geschreven. Wat paars lijkt, is meestal geoxydeerd rood als gevolg van een te hoog loodgehalte in de inkt. Maar soms is ook duidelijk te zien, dat met paarse inkt over rode inkt is heengetekend ; zeer duidelijk is dat met het *St. Laurentiusfeest* het geval, waar de trekken van de overtekende letters niet overal samenvallen met die van de er overheen getrokken letters. Het schijnt wel, dat de oorspron-

kelijke schrijver (hand 1), die op verschillende tijdstippen schreef, niet iedere keer inkt van gelijke samenstelling gebruikte; ja, dat hij later zelfs wel compleet paarse inkt in plaats van rode gebruikte.

Bekijken wij nu nog eens de aantekening van het Sint Leonardus-feest. Deze is met echt paarse inkt gedaan. En zij is niet eens een overtekening. Bij de eerste uitvoering van de kalender (tussen 1502 en 1509) is de ruimte van 6 November wit gelaten; pas in later tijd is daar het feest van Leonardus ingeschreven. Te oordelen naar de lettervormen is die inschrijving toch nog wel van hand 1, dus van vóór ca 1530 daterend.

Een Leonardus-altaar had de kerk van Tilburg niet, maar wel bestond er een Leonardus-broederschap of -gilde, voor de eerste maal vermeld in 1516 (fol. 33v van het LA). In de Tilburgse protocollen van de 16e eeuw komt ook vrij veel de doopnaam Leonardus (Leendert) voor. Bedenken wij enerzijds, dat de kalender van het LA aanvankelijk de naam van Leonardus niet heeft bevat en anderzijds, dat het Leonardus-broederschap vóór 1516 niet wordt vermeld, dan moeten wij wel besluiten, dat de verering van St. Leonardus pas zeer kort vóór 1516 in Tilburg werd ingevoerd. Maar waarom werd het Leonardus-feest in Tilburg meteen een geboden feestdag? Voor dit buitengewone feit weten wij geen verklaring te geven.

Sint Leonardus werd bijzonder vereerd als patroon der gevangenen; verder als beschermer der zwangere vrouwen en van allerhande boerenzaken. In onze streken kwam de verering van deze heilige pas in de late middeleeuwen op en werd vooral verbreid door de Cistersiënsers. Maar de toen groeiende populariteit van de heilige, zelfs de eventuele verwerving van een relikwie, kunnen nog niet verklaren, waarom in Tilburg zijn feest een geboden feestdag werd. Er moet in Tilburg rond 1510 of wat later een zeer belangrijke gebeurtenis zijn voorgevallen, die aanleiding werd tot de invoering van dit nieuwe hoogfeest.¹²⁾ Het gebeurde

¹²⁾ Een voorbeeld van oudere Leonardus-verering in de streek biedt de kerk van Alphen, waar reeds in 1436 een Leonardus-altaar vermeld wordt (Taxandria, 1919, blz. 139).

wel, dat men zulk een feest invoerde om bevrijding van een ramp (bijvoorbeeld van de pest) af te smeken, of om dank te brengen voor het gespaard blijven voor zulk een ramp.

Het blijft intussen gissen naar de aard van deze belangrijke gebeurtenis. Het Leonardus-broederschap had jaarlijks op Sacramentsdag aan de persoon twee stuivers te betalen, *pro servitio* zoals Rutger van Holten schrijft (LA, fol. 33v). Blijkbaar was het feest van Sacramentsdag ook een bijzonder feest voor de leden van het Leonardus-broederschap. Misschien kan dit gegeven op weg helpen naar de oplossing van het vraagstuk.

Tekstuitgave.

Voor zover niet het tegendeel wordt aangegeven, is de tekst geschreven door de hand die de kalender tekende: hand 1. Wisseling van pen of hand wordt aangekondigd met het rangcijfer van de betrokken hand. Hier volgt een verklaring der rangcijfers:

- (1): oorspronkelijke hand, tekende de kalender tussen 1502 en 1509, waarschijnlijk tussen 1505 en 1509, schreef ook de oudste anniversaria in, maar voegde ook later nog enige anniversaria toe, zeker tot na 1521. Deze hand rubriceert haar hoofdletters, zelfs wanneer zij hand 2 corrigeert.
- (1a): oorspronkelijke hand, maar nu zonder rubricering.
- (2): hand van Dr. Rutger van Holten (1502—1527), schreef gelijktijdig met hand 1, vulde de namen der betalingsplichtigen en de verschuldigde bedragen in, plaatste in margine recapitulatiecijfers der bedragen.
- (3): op 1 gelijkende hand, vermoedelijk daarmede identiek, laste enige bijzonderheden betreffende de betaling in, rubriceerde ook wel eens haar hoofdletters (20 October, 8 November), dus zeker gelijktijdig met 1 en 2.
- (4): hand van pastoor Jan van Zichem (1556—1564), die omstreeks 1557 de inhoud en de titels controleerde.
- (5): niet te identificeren hand van de tweede helft der 16e eeuw, schreef o.a. de notitie over de kerkwijding in 1483.
- (6): hand van pastoor Joannes Beris (1603—1616), die om-

streeks 1610 de gegevens controleerde en de administratie der betaling bijwerkte. Van haar is ook fol. 42.

[LIBER ANNIVERSARIORUM ECCLESIAE DE TILBORCH]

8 jan.

(1a) Anniversarium Jutte filie quondam Walteri Wandealers et parentum eiusdem que legavit domino investito [5: capellanis et custodi, beneficiatis presentibus et residentibus in ecclesia parochiali de Tilborch] duos lopinos siliginis annuatim levandos quos solvere habet nunc temporis (3) Goiart Thijs ex domistadio suo in Loven. (6) Arnoldus Roeloffs in Loven solvit ex domistadio supradicto.

16 jan.

(1a) Anniversarium Marcellii van Vessem qui legavit domino investito annuatim duos lopinos siliginis quos nunc temporis solvere habet (3) Petrus Korstkens. (6) Dequitatum et tenetur nunc solvere altaris S. Johannis rector, anno 1610.

17 jan.

Anthonii confessoris. (1a) Anniversarium domini Johannis Bak¹³⁾ qui legavit domino investito [6: et capellanis] 4or lopinos siliginis annuatim levandos ex manso heredum suorum [5: ad decantandum eadem die vigiliis et missam defunctorum] quos nunc temporis solvere habet (3) Gerardus Fabri opt Fen. (6) Nunc heredes Mr Anthonij Cauwenberchs.

18 jan.

Prisce virginis. (5) Anniversarium domicelle Katherine de Broehoven¹⁴⁾ et domicelle Wilhelme eius filie que legaverunt investito capellanis et custodi residentibus quatuor lopinos pro anniversario earum decantando per eosdem. (6) Et solvit nunc anno 1610 ex villa domini Meroden in Broehoven Symon Claes.

¹³⁾ Jan Bac, heer van Asten, overleed 11 Febr. 1508 o.st.; vgl. A. F. O. van Sasse van Ysselt, *Voorname huizen en gebouwen van 's Hertogenbosch*, III, 183—189. Erfgenaam werd zijn schoonzoon Wolphard van Brederode, heer van Cloetinge († 1548).

¹⁴⁾ Katharina van Broehoven, dochter van Beatrijs van Broehoven en Gerbrand van Coulster, huwde met Johan van Merode, heer van Duffel en Muggenborch. Zij en haar man overleden beiden vóór 1561.

20 jan.

Fabiani et Sebastiani. (1a) Anniversarium Adriani Smeyermans cum duabus uxoribus suis scilicet Maria et Heijlwige et legavit domino investito duos lopinos siliginis quos nunc temporis solvit (2) Art die Kock, (6) et anno 1610 prope ecclesiam vidua Jan Toten, den selven begroot in divisione heredum Gulielmi Meeussen op X st. Actum 24 aprilis anni 1598 presentibus Magistro Johanne de Roy Secretario, Johanne Cornelii, Geert Hermansz et fratre Johanne Rethy Pastore una cum domino Gerardo Alen.

28 jan.

Octava Agnetis. Anniversarium Walteri filii quondam Johannis Bartholomei Roeygherits qui legavit domino investito duos lopinos siliginis annuatim mensura loci de et ex domistadio et hereditatibus adjacentibus ipsius sitis in Tilborch ad locum dictum vulgariter die Stochasselt, quos nunc temporis solvere habet (2) Vranck Lemmens.

29 jan.

Valerii episcopi. Anniversarium Petri Nouwen quondam filii Petri Nouwen et parentum qui legavit domino investito duos lopinos siliginis quos solvere habet ex parte ecclesie Dominus Johannes Bac miles ex manso suo in Eijnthoven. (4) Creditur esse cultura Cloetinge, ubi nunc habitat anno LIX Laurentius Colen (6) post illum Jan Spijkers, et post illum filius Laurentius Spijkers.

3 febr.

Blasii episcopi. (4) Anniversarium Petri Verschueren et Barbare eius uxoris cum duabus prolibus ac Wilhelmi Verschueren et Johanne eius uxoris, et tenetur solvere mensa Sancti Spiritus in Tilborch, et legaverunt annue. (6) Solvunt rectores mense S. Spiritus annue pro hoc anno septem stuferos, ita et anno 1610 solverunt magistri mense Spiritus Sancti. Solvuntur annuatim pastori II st. et reliquis I st.

5 febr.

Agathe virginis. (1a) Anniversarium Wilhelmi Thijs Nouwen et prolium, legavit domino investito annuatim levandos duos lopinos siliginis de et ex domistadio suo prope Oerle quos nunc solvere habet (2) Gijb Scuijten retro ecclesiam. (4) Postea scilicet

anno XVc LVII Anna Schuijten in Oerle. (6) Anno vero 1610 solverunt proles Jan Geert Jan Lauwen.

9 febr.

Apollonie virginis. Anniversarium Wouter Wouterssoen qui legavit domino investito septem lopinos siliginis annuatim levandos per dominum investitum quos nunc temporis solvere habet (2) Hermans Mans swager cum custode. (6) ut patet ex literis scabinalibus et testimoniis.

10 febr.

Scolastice virginis. Anniversarium Adriani Denis Meijnaertssoen ac Katherine uxoris sue et Danielis dicti vander Amelvoert Marie sororis et parentum qui legaverunt domino investito 4or lopinos siliginis annuatim in festo Purificationis levandos quos nunc temporis solvere habet (3) ecclesia et mensa Sancti Spiritus.

24 febr.

Mathie apostoli (rubr.) (4) Obitus Beatricis domicelle de Broecheoven relicte Gerebrandi de Coulster que legavit pastori et altaris pro anniversario suo faciendo 4 lopinos siliginis. Obiit ipso die Mathie anno XVcXXXII, possunt redimi IX florenis. (6) ex villa in Broeckhoven quam anno 1610 colit Symen Claessen domini Meroden.

26 febr.

Anniversarium Henrici Bloemaerts Heilwigis eius uxoris et Elisabeth sororis eius legitime et legaverunt predictae persone domino investito de Tilborch 4or lopinos siliginis annue pactionis qui 4or lopini siliginis sunt assignati hereditarie levandi de et ex octo lopinis siliginis, prout in litteris scabinalibus de Oesterwijck continetur quas provisosores mense Sancti Spiritus detinent. Et fiet pauperibus distributio 4or lopinorum siliginis per provisosores Sancti Spiritus. Quos 4or lopinos solvere habet nunc temporis...

28 febr.

Anniversarium Gherardi Bont senioris ac Agnetis eius uxoris et legavit domino investito duos lopinos siliginis hereditarie pactionis annuatim levandos, quos solvere habet nunc temporis (2) Jan die Bont aen die Velthoven, (6) et solvunt anno 1610 heredes Joannis de Bont.

10 mart.

Obitus domini Franconis de Ghestel anno XIIIcLXVIII rectoris altaris beate Marie in novo choro qui legavit domino investito de Tilborch quatuor lopinos siliginis perpetue levandos et fiet distributio pauperibus 4or lopinorum siliginis per provisos mense Sancti Spiritus quos 4or lopinos solvere habet nunc temporis (3) Steven Smitten¹⁵⁾ prope molendinum aen Velthoven. (4) Servantur litere scabinales apud curatum. (6) Anno 1610 Sijmen de Leermaker.

15 mart.

(4) Anniversarium Wilhelmi Jan Mutsarts et Elizabet uxoris qui legavit perpetuo pastori et capellanis residentibus pro decantatione vigiliarum et missarum per eosdem peragendarum duo lopina siliginis. Et tenetur solvere Antonius de Bruijn, ex bonis sive agro situato in loco dicto den Huevel tendens inde ad plateam dictam dat Molenstraetken. Nunc scilicet anno XVc LX tenetur filius Joannes vulgo dictus Jan de Wit.

17 mart.

Gertrudis virginis. Anniversarium Johannis Reynneri de Broechoeven ac Mechteldis uxoris sue, et legaverunt domino investito annuatim quatuor lopinos siliginis hereditarie pactionis quos solvere habet pro presenti tempore (3) Em Elkens. (4) Litere scabinales servantur apud pastorem.

19 mart.

Joseph filii David. Anniversarium Luijtgardis et Margarete sororum et filiarum quondam Mathie Smolders ac parentum ipsarum. Et legaverunt investito ecclesie de Tilborch duos lopinos siliginis hereditarie pactionis quos solvere habet nunc temporis (2) Jan Leemans opt Laer. (4) Sunt huic litere scabinales apud curatum.

21 mart.

Benedicti abbatis. Obitus anno XCmo Anthonii filii legitimi Henrici Hagaerts. Et legavit domino investito pro anniversario suo ac parentum sororum et fratrum ipsorum faciēdo perpetue quatuor lopina siliginis mensure loci ex quadam pecia terre. Et habetur testamentum apud provisos Sancte Barbare datum per

¹⁵⁾ Hand 3 schreef: Smyt. Hand 5 veranderde dit in Smitten.

dominum Arnoldum Gruyter. Quos nunc solvit (2) Henricus van Gestel, (6) Nunc anno 1610 solvit Hermannus de Roy secretarius ex bonis quondam Henrici Vos. Sita in Stockhasselt.

26 mart.

Anniversarium Nicolai vander Hoeven qui legavit domino investito perpetuis temporibus duos lopinos siliginis quos solvit relicta quondam Johannis Maes ex domo et hereditatibus suis levandos ex duobus modiis siliginis. Quos nunc solvit (2) Peter Lemmens aen die Rijt. (4) Nunc scilicet anno XVc et LXI tenetur Henricus Aeriaens aenden Couwenberch qui habet filiam Petri Lemmens, (6) et nunc 1610 Wouter Aert Cauwenberchs alias Pelster.

28 mart.

Anniversarium Engelbergis de Oerle dicta communiter Engel Berijs et legavit domino investito annuatim 4or lopina siliginis in quibus obligati sunt proles seu heredes quondam Gerardi Berijs et Johannis Berijs. Que 4or lopina nunc temporis solvit Heyn Claes Truyen in Broecheven et Adrianus Reyneri quondam sculteti.

30 mart.

Anniversarium Gerardi Bac fundatoris altaris Sanctorum Johannis et Johannis qui legavit in testamento suo domino investito una cum uxore sua Mechtelde perpetuis temporibus octo grossos antiquos. Quos solvit nunc temporis...

16 april.

Anniversarium Johannis Hermani Tswevers ac Luytgardis uxoris sue ac Huberti filii eius et parentum qui legaverunt domino investito perpetuis temporibus tres lopinos siliginis hereditarie pactionis quos solvere habet nunc temporis (2) Huib Leenkens in Loven. (6) Nunc anno 1610 Cornelis Peter Vehninx.

(2) Anniversarium Wilhelmi Jan Mutsarts et prolium et Elizabeth uxoris qui legaverunt duos lopinos siliginis pro anniversario faciendo cum vigiliis et missa. (3) quos solvit nunc Thonis de Bruyn aen den Hovel. (4) Istud anniversarium prius conscriptum est quare hic vacat. ¹⁶⁾

18 april.

Ursuarii episcopi. Anniversarium Johannis Nouwen filii quon-

¹⁶⁾ Geheel de passage betreffende Wilhelmus Jan Mutsarts is door hand 4 doorgehaald en overgeschreven onder 15 Maart.

dam Johannis Nouwen qui dicebatur alias Smitt Nouwen qui legavit annuatim investito pro se uxore sua et parentibus suis quatuor lopinos siliginis quos solvere habet ecclesia ibidem. Quos 4or lopinos provisosores ecclesie demonstraverunt deponendo pac-tionem eandem ad et supra molendinam in Goerle ex uno modio siliginis spectanti quondam Petro Wijsschel. Quos nunc solvit... (3) Nunc ecclesia et Theodricus Back. (4) Huic habetur testa-mentum apud curatum.

20 april.

Anniversarium Laurentii Ghestel ac Hadewydis Aleydis et Beatricis legitimarum suarum uxorum qui quondam Laurentius predictus legavit domino investito quator lopinos siliginis per litem scabinalem levandam (!). Que 4or lopina siliginis nunc temporis solvit (2) Jan Tjissoen in Goerl. ¹⁷ (6) Tenentur proles Jan Gijsberts ex villa in Goirle quam vendiderunt, quam inhabitavit Petrus Beris alias Vriesken.

23 april.

Georgii martiris. (5) Obitus Catherine filie quondam Arnoldi de Loet uxoris dum vixit Joannis vanden Wouwer filii Petri qui legavit investito et capellanis beneficiatis in ecclesia de Tilborch quatuor lopinos siliginis ex omnibus bonis suis etc. pro memoria sua facienda et possunt redimi novem renensibus.

25 april.

Marci evangeliste. Anniversarium Reyneri Johannis Reyneri et Jutte uxoris sue qui legaverunt domino investito annuatim levandos duos lopinos siliginis quos nunc temporis solvit (2) Jan die Becker op die Hoorenvort. (6) Nunc heredes Cornelis Henrick Smolders anno 1610.

3 maii

Inventio crucis (rubr.). (5) Anniversarium Aleijdis uxoris Marcellii de Vessem que legavit duos lopinos siliginis hereditarie pro anniversario suo perpetuo faciendo per investitum cum altaristis residentibus cum vigiliis et missa per eosdem decantandis.

6 maii

Johannis ante portam latinam. (1a) Anniversarium Martini Bax alias vander Velthoven cum uxore et tribus filiis et parenti-

¹⁷) Hierachter is anderhalve regel doorgehaald.

bus; legaverunt domino investito hereditarie duo lopina siliginis ad decantandam missam cum vigiliis perpetuis temporibus. Que duo lopina solvit (2) Jan Mertes in die Velthoven. (4) Nunc scilicet anno XVcLIX Willem Wouters super arvis habitans Jan Martens quondam. (6) Dequitatum est de Pastore Mutsaerts.

7 maii

Anniversarium Johannis Nouwen filii quondam Wilhelmi Nouwen et Corneliae uxoris sue Jan Ermen dochter de Riel, et legaverunt domino investito perpetuis temporibus quatuor lopinos siliginis mensurae Bredensis tradendos in villa de Riel, et habetur littera scabinalis. Que 4or lopina solvit nunc temporis (2) vidua in Riel. (4) Nunc scilicet anno XVc LIV solvit Jan Dielis Hermans in Riel. (6) Nunc anno 1600 Adriaen Cornelis van Heyst Tilburgensis qui emit.

8 maii

Anniversarium Johannis quondam Johannis Tswevers et Katherine sororis sue qui legarunt investito perpetuis temporibus pro anniversario ipsorum faciendo cum missa et vigiliis duos lopinos siliginis quos solvit (2: Willem Leenkens, *doorgehaald*) relicta Gerardi Leenkens in Loven. ¹⁸⁾

13 maii

Servacii episcopi (rubr.). Anniversarium Jan Denis Meynnaerts et Gertrudis eius uxoris et Heylwigis eius filie, et legaverunt domino investito de Tilborch quatuor lopinos siliginis levandos ex prato communiter dicto die reept; quorum duos solvit Denis Jan Denissoen et duos solvit Ariaen Willem Mutsaerts soen. (6) Ecclesia et Sanctus Spiritus solvunt modo.

15 maii

Dymne virginis. Dedicatio altaris Dimne et Barbare.

26 maii

(5) Anniversarium domini Gerardi Cuijper a Deschel rectoris olim altaris beate Marie virginis a latere chori aquilonem versus, qui legavit pastori seu eius vicario ceterisque beneficiatis residentibus in ecclesia de Tilborch et presentibus pro anniversario suo faciendo quindecim stuferos super omnibus bonis per eum relin-

¹⁸⁾ Hier heeft hand 1 achteraf hand 2 verbeterd. Hand 1 heeft daarbij nog met rood gewerkt, want de r van *relicta* is rood doorstreept.

quendis post mortem. Et obiit anno XVcLVI. Solvit Willem Meeussen (6) alias Toten, nunc anno 1610 heredes Joannis Toten ex domo prope ecclesiam, potest redimere 15 stuferos cum summa capitali quindecim Renensium sed assignati Joanni Gulielmi Meeussen in divisione bonorum anno 1598.

11 jun.

Barnabe apostoli. Obitus domini Arnoldi Godescalci anno MoCCCCoXCIIIlo rectoris altaris beatorum Rumoldi Anthonii ac Lucie, et legavit pro anniversario suo faciendo perpetuis temporibus investito VII stuferos de et ex quodam prato situato in Tilborch ad locum retro malle continens de semine duos lopinos terre. (4) Et semper solvit rector altaris sanctorum Anthonii Rumoldi et Lucie.

15 jun.

Viti et Modesti. Anniversarium Jan Meeus Roeijgherits Mechelt uxoris et parentum amborum et Bertholomei filii et Margarete filie, qui legaverunt investito 4or lopinos siliginis mesure loci levandos et solvandos de et ex domo quam inhabitavit et eam nunc tenet Gherit Jan Wouterssoen Aen die Hasselt cum domo et hereditatibus adiacentibus. Et idem solvit. (6) Nunc anno 1610 Joest Hoeck.

17 jun.

Anniversarium Johannis Backs de Broehoven Marie uxoris et prolium et legavit domino investito 4or lopinos siliginis annuatim quos solvit Johannes filius Godefridi Mutsaerts ex hereditatibus suis scilicet domistadiis et adiacentibus ad locum communiter dictum in Eijnthoven. (6) Nunc anno 1610 Adriaen Hendrick Cornelis Smolders alias Schuerhuys.

25 jun.

(5) Dominica post festum Joannis Baptiste semper est anniversarium Dionisii Meynaerts. Solvit in manibus ecclesia et mensa Sancti Spiritus.

27 jun.

Septem dormientium. Anniversarium Johannis Meeus Jonghelinx ac Aleijdis eius uxoris qui legaverunt domino investito tres lopinos siliginis hereditarie pactionis levandos ex omnibus suis bonis in Corvel, quos nunc solvit Ghijsbertus filius Ghijsberti Beerten ex eodem domistadio in Corvel etc. (5) Solvit nunc Jan

Joosten in Oerl. (6) Anno 1610 Cornelis Janssen van Buerden et Petrus eius filius qui habet medietatem.

29 jun.

Petri et Pauli apostolorum (rubr.) (6) Anniversarium domini Joannis Eelens et parentum eius, tenentur provisores confraternitatis S. Petri annue quindecim stuferos.¹⁹⁾

9 jul.

Octava visitacionis. Anniversarium Johannis Mutsaerts filius quondam Wilhelmi Mutsaerts et uxoris eiusdem, qui legavit investito ecclesie de Tilborch annuatim quatuor lopinos siliginis quos nunc temporis ex hereditatibus suis solvit (2) Art Herman Marie et nomine eius Huijb Leenkens in Loven. (5) Istud anniversarium non cantatur quia a multis annis non est solutum.

13 jul.

Margaretè virginis. Anniversarium domicelle de Brakel uxoris quondam Gherardi Back que legavit investito annuatim quatuor lopina siliginis levanda ex omnibus suis bonis salvo quod dicta 4or lopina possunt redimi novem florenis ut habetur in testamento, que 4or. lopina nunc temporis solvit (2) Theodricus Back in Broeckhoven. (6) Dequitavit Joannes de Roy, et nunc anno 1610 solvit filia Hendrick Goyaert Peter Goyaerts, cum aliis pecuniis, habitat opt Laer. Actum anno 1603.

16 jul.

(5) Anniversarium domini Laurentii vanden Venne presbyteri qui legavit investito et capellanis residentibus cum custode decem stuferos solvendo per receptores mense Sancti Spiritus pro anniversario suo perpetuo faciendo cum eo onere quod dumtaxat presentes et cantantes gaudebunt, campana maiori prius pulsata a custode, et quicumque defuerit ante finem Magnificat et misse introitum non gaudebit.

21 jul.

Praxedis virginis. Anniversarium Katherine filie quondam Wilhelmi Stelaerts ac uxoris Martini Backs dicti vander Velthoven, legavit investito annuatim tria lopina siliginis levanda in festo Purificationis et ex domo et hereditatibus Martini dicti Cort Da-

¹⁹⁾ Er is een verwijzingsstreep naar 27 Juni. Meester Jan Eelen Petersz uit Tilburg was kanunnik van St. Jacob te Leuven en stierf tussen 1559 en 1568.

nels ex una littera VIII lopinorum quam detinent heredes ipsius. Quos solvit Adrianus Martini in Corvel prope crucem. (6) Nunc anno 1610 solvunt heredes Jan Cornelis alias dictus Rijken. Post illum pubes Jan Peter de Bont.

22 jul.

Marie Magdalene (rubr.). Anniversarium Gerardi Bac filii Johannis Bac Berthouts qui legavit domino investito pro anniversario suo faciendo annuatim in ecclesia de Tilborch 4or lopina siliginis levanda ex omnibus suis bonis salvo quod dicta lopina possunt redimi novem florenis ut habetur in testamento, que 4or lopina nunc temporis solvit (2) Jan Meeus. (3) Uxor Gerardi Jan Meeus aen die Hasselt. (6) Dequitatum et nunc solvitur a filio Henrici Goyaerts aent Laer et facie precedenti.

25 jul.

Jacobi apostoli (rubr.). Anniversarium Johannis Back alias Bynckom qui legavit investito pro memoria sui anniversarii 4or lopina siliginis.

1 aug.

Petri ad vincula (rubr.). Anniversarium Adriani Reyneri Crillaertssoen qui legavit domino investito de Tilborch annuatim duo lopina siliginis pro anniversario suo faciendo levanda ex omnibus suis bonis. Et obiit anno millesimo quingentesimo quinto. Que duo lopina nunc temporis solvit (3) Adrianus Reijneri in Vulpe (6) et grue, nunc anno 1610 Christianus van Baerdwijck inhabitans Gruem et Vulpem.

4 aug.

Dominici confessoris. Anniversarium Godefridi Bruyn Elisabeth uxoris ac Elisabeth filie eius, que Elisabeth legavit investito de Tilborch annuatim pro anniversario suo faciendo cum vigiliis et missa quatuor lopina siliginis perpetue levanda ex domistadio suo; que 4or lopina nunc solvit (3) Wilhelmus die Bruijn aen den Hovel. (6) Deargentatum quatuordecim florenis quos tenetur Willem Adriaen Cauwenberchs.

5 aug.

Anniversarium Godefridi quondam Walteri Bac et Elisabeth uxoris eius et legavit domino investito annuatim quatuor lopina siliginis queolvere habet Petrus Verschueren senior ac heredes quondam Baldewini Roosen mediatim unusquisque duo lopina.

(2) Peter van Spaendonck aenden Bercdijck et Jan Mertenssoen aen die Velthoven.

9 aug.

Vigilia Laurentii martyris. Anniversarium Gerardi quondam Adriani Gheritssoen Gertrudis eius uxoris ac parentum et legavit domino investito pro anniversario suo faciendo annuatim quatuor lopina siliginis que solvit Theodricus quondam Theodrici Tielmans alias Pals prope molendinum in Velthoven. (6) Est villa Spiritus Sancti. Anno 1610 solutum a rectoribus mense Spiritus Sancti et semper solutum fuit.

(5) Ista bona unde anniversarium hoc solet solvi devenerunt ad manus rectorum mense S. Spiritus qui solutionem recusant et proinde amodo in tribus aut 4 annis non fuit cantatum ut relatatum est michi anno 64, sed an hoc Spiritui Sancto gratum sit ipsi provisares viderint. ²⁰⁾

12 aug.

Anniversarium Nicolai Sculenborgs qui in testamento suo annuatim legavit domino investito de Tilborch pro anniversario suo faciendo tria lopina siliginis perpetuis futuris temporibus, que solvit nunc temporis (2) Jan Korskens retro ecclesiam apud molendinum in Corvel. (4) Nunc scilicet anno 58 solvit Jan van Gilze mair de stede dair bij liggende is mede pont, ut relatatum est nobis. (6) Anno 1610 et annis preteritis agnoscit se solvisse Peter Adriaen Neelen ex agro pre molam in Corvel dicto het bylken.

13 aug.

Ypoliti martiris. Anniversarium Laurentii Mutsaerts pro se et uxore sua, legavit investito ecclesie de Tilborch annuatim levanda quatuor ²¹⁾ lopina siliginis que nunc solvit (3) uxor Johannis Aert Oijen.

20 aug.

Bernardi abbatis. Anniversarium Hermanni Heyst et Elisabeth uxoris eius, et legavit domino investito pro anniversario decantando tria lopina siliginis hereditarie pactionis de et ex hereditatibus Cornelii filii eius, que tria lopina nunc solvt (3) Cornelius Heysten aen die Heijdsyde.

²⁰⁾ Heel deze alinea doorgehaald door hand 6.

²¹⁾ Te veranderen in *duo*, blijkens een recapitulatiecijfer II, door hand 2 in margine geplaatst.

23 aug.

Vigilia Bartholomei apostoli. Anniversarium domicelle Elisabeth de Neyssele uxoris quondam Johannis Bac Bartoldi et legavit pro anniversario suo faciendo investito quatuor lopina siliginis hereditarie pactionis perpetue futuris temporibus levanda de et ex molendinis in Tilborch, et fiet distributio pauperibus unius modii siliginis per provisos Sancti Spiritus, (3) et solvit molen-dina in Corvel.

24 aug.

Bartholomei apostoli (rubr.). (5) Anniversarium Wilhelmi Koolen qui legavit pastori et reliquis capellanis et custodi residentibus pro anniversario suo perpetuo celebrando vigiliis IX lectiones cum missa pro se ipso ac uxore et prolibus IIII lopina siliginis. (6) Dequitatum 15 florenis per Johannem de Roy schultetum, et heredes Wouteri Knoijen tenentur anno 1610.

27 aug.

Rufi martiris. Anniversarium Hermanni Tswevers Katharine uxoris et Johanne filie eius, qui legavit domino investito pro anniversario ipsorum IIII lopina siliginis annuatim levanda, que 4or lopina solvit (3) Katharina Sijmons in Loven. (4) Servantur litere testamentarie apud curatum significantes ac declarantes fraternitatem sancte Catharine astringi ad hec 4or lopina siliginis.

3 sept.

Remacli episcopi. Anniversarium Wilhelmi Petri Scellekens et Beatricis et Engelberge uxorum suarum, et legavit domino investito annuatim quatuor lopinos siliginis levandos de et ex bonis suis, quos nunc temporis solvit (3) Peter Vrancken in Loven vulgo inden bruynenbaert. (6) Anno 1610 Jan Pauwels weduwe tot Loven Cort Eelken.

4 sept.

Obitus domini Adriani Bont et obiit anno...²²⁾, quondam rectoris altaris beate Marie Virginis in novo choro, qui legavit domino investito pro anniversario suo faciendo annuatim quatuor lopinos siliginis quos nunc temporis solvit (2) Peter Vrancken in Loven. (6) Paulus Aertsen ex pratis aent Ven.

²²⁾ Het jaartal is niet ingevuld.

5 sept.

Anniversarium Amelii Nouwen et Marie Appels uxoris sue et legavit in testamento domino investito quatuor lopina siliginis perpetue pactionis de et ex hereditatibus Wilhelmi Pauli Mecheldis, que 4or lopina nunc temporis solvit (2) uxor Johannis Martini aen die heij doer den dreijboem. (6) Nunc anno 1610 solvit Jan Cauwenberchs ex terris suis aen die heysyde.

7 sept.

Magdberte virginis. Anniversarium Adriaelne quondam relicte Adriani Reyneri Crillaerts, que dum vixit hospita in Vulpe, et legavit domino investito pro memoria anniversarii sui duo lopina siliginis levanda ex bonis suis, et obiit hec anno decimo 3°. (6) Solvit anno 1610 Corst van Baerdwyck in vulpe et grue aenden Hoevel.

8 sept.

Nativitas Marie (rubr.). (5) Dominica post istud festum semper est dedicatio altaris beate Marie in novo choro.

12 sept.

(6) Anniversarium domini Theodorici Laurentii vanden Broeck huius ecclesiae quondam sacellani, qui legavit pro anniversario suo perpetue faciendo summam capitalem quinquaginta renensium, quorum proventus habet solvere Johannes de Wael ex domo sita int nieulant aende kerck.

14 sept.

Exaltatio crucis (rubr.). Anniversarium Martini Vels et Yde uxoris sue, et legaverunt investito annuatim pro anniversario eorum faciendo duo lopina siliginis que nunc temporis solvit (3) Ariaen Leyten aen die Rijt. (6) Nunc anno 1610 Aenden Rijt haeredes Aenken Kauwenberchs. Pastor ex mirica in Gestel quum emit, heer Johannes Beris, et Petrus Johannes habet sub se nummos de capitali et verloop II Ren.

16 sept.

Anniversarium Petri filii Ghijsberti Maes et parentum, et legavit domino investito annuatim duos lopinos siliginis de et ex pactione viginti lopinorum siliginis hereditarie in Weelde, et posunt redimi novem florenis, quos nunc solvit (3) Em die Canter

aen die Rijt. (4) Nunc scilicet anno XVcLIX solvit Geerit Em Canters aen die Rijdt.

17 sept.

Lamberti episcopi (rubr.). Anniversarium Margarete et Elisabeth Gherardi Goessens, et legaverunt pro se et parentum fratrum et sororum duo lopina siliginis annuatim hereditarie pactionis investito, que nunc solvit (3) Gherit Belijen in Corvel. (6) Nunc Adriana vidua Petri van Son.

21 sept.

Mathei apostoli (rubr.). Anniversarium Petri Bac Onmaten ac Elisabeth uxoris sue, qui legaverunt investito post mortem amborum quatuor lopina siliginis, et inde sunt littere scabinales, et solvit nunc temporis (3) Meus Bijckens prope Oerle. (5) Solvunt filii Jan Crillarts. (4) Littere scabinales servantur apud curatum.

27 sept.

Cosme et Damiani. Anniversarium Amelii filii quondam Hubetri Melis qui pro se et pro Wilhelmo fratre et parentum suorum legavit investito tria lopina siliginis hereditarie pactionis, que solvit Johannes Bax custos, et habetur littera scabinalis. (4) In litteris scabinalibus etiam fit mentio quarti lopini pro quo luminaria certa accendentur in officio anniversarii. (5) Non cantatur nec solvitur.

29 sept.

Michaelis archangeli (rubr.). (5) Anniversarium Arnoldi Ghijsberti Schuyten et Heylwigis eius uxoris qui pro se et pro Godefrido fratre eius legaverunt investito et beneficiatis residentibus quatuor lopinos siliginis quos solvit Henricus Wilhelmi Leijten aenden Velthoven.

30 sept.

Jeronimi presbyteri. Anniversarium Gerardi Bont junioris et Katherine uxoris, et legavit investito 4or lopina siliginis annuatim levanda ex domo et hereditatibus testatoris prefati, que solvit Joannes die Bont aen die Velthoven.

3 oct.

(5) Anniversarium: Dionisii Daniels et Angele eius uxoris qui legaverunt investito. Non cantatur nec solvitur.

4 oct.

Francisci confessoris. Anniversarium Godefridi de Erckel et parentum suorum, et legavit in testamento ipsius domino investito de Tilborch octo lopinos siliginis hereditarie pactionis ex hereditatibus et domibus Walteri Gheritssoen et Yde Mathie, quorum sex solvet (6: Henricus filius Johannis Leyten), reliquos duos lopinos solvit (3) filius Johannis Danielis prope ecclesiam. (6) Iam solvere debet Cornelius Johannis de Beer de summa capitali 32 renensium annue duos renenses. Nunc Wouter Cornelis Janssoen Vergorp. Actum 28 Januarii anno 1613.

6 oct.

Anniversarium Dyonisii Wouters cum uxore suo et legaverunt domino investito quattuor lopina siliginis hereditarie pactionis que 4or nunc temporis solvit Ariaen scriver²³⁾ opten Hovel. (5) Non cantatur nec solvitur.

9 oct.

Dyonisii et sociorum (rubr.). (5) Ecclesia de Tilborch consecrata est anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio per Reverendum in Christo Patrem et dominum dominum Godefridum Episcopum Dagnensem a capitulo venerabili Leodiensi Lamberti sede episcopali vacante in ea parte ad hoc specialiter deputatum, in honore omnipotentis dei et gloriose virginis Marie et S. Dionisii martiris. Concessit idem Episcopus omnibus vere contritis atque ecclesiam visitantibus in festo Dionisii 80 dies indulgentiarum.²⁴⁾

11 oct.

Anniversarium Thome die Beer et Gerardi filii et Katherine et Agnetis filiarum, et legaverunt domino investito duo lopina siliginis hereditarie pactionis, et post mortem Elisabeth uxoris Thome prescripti adhuc duo lopina siliginis, solvit duo Peter die Bruijn opt sant. (5) Non cantatur nec solvitur (*achteraf doorgehaald door 6*).

(6) Anniversarium Dionisii Petri Geertssen eiusque parentum pro cuius servitio reliquit 1 lopensaet terrae arabilis committens cognatis suis ut pro eiusdem terrae emolumentis singulis annis

²³⁾ Ariaen scriver is Adriaen Buckinck, die van 1507—1519 als gemeente-secretaris fungeerde.

²⁴⁾ Deze notitie van kerkwijding werd reeds (met transcriptiefouten) door pastoor G. C. A. Juten uitgegeven in Taxandria, 28 (1921), blz. 18.

perpetuis temporibus curent celebrari, et celebratur omni anno et solvunt omni anno heredes Godefridi Petri Geertssen 20 stuferos.

12 oct.

Anniversarium Johannis filii quondam Walteri Danels uxoris sue et prolium, qui legaverunt domino investito pro anniversario faciendo annuatim duo lopina siliginis hereditarie pactionis levanda de et ex bonis suis, que nunc solvit (3) Peter van Spaendonck aen den Bercdijck. (4) Nunc autem anno XVcLIX tenetur Baeijen Peeters van Spaendonck.²⁵⁾ (6) Mensa Sancti Spiritus ex cultura Balduini Bayens aenden Bercdijck.

16 oct.

(5) Anniversarium domini Nicolai (6: Willemmi) presbyteri qui legavit investito et capellanis residentibus et presentibus cum custode decem stuferos. Solvit Wilhelmus Laureys tamquam tutor filiorum. (6) Solvit Gulielmus Laureys. Solvit per ministros Sancti Spiritus.

17 oct.

Anniversarium Arnoldi Broehoven et domicelle Katherine eius uxoris et domicelle Beatricis matris sue et domicelle Luytgardis relicte quondam Henrici van den Hout et domicelle Luytgardis filie Arnoldi de Broehoven, et legaverunt domino investito de Tilborch sex lopinos siliginis hereditarie pactionis ex manso eius, quos nunc solvit (3) domicella de Kolsteren. (4) Hec octo cum 4or lopinis in anno loco possidentis reddit Joannes Zon custos pro annis XVc et LV, LVI, LVII, LVIII, LIX et LX festo Purificationis stilo leodiensî.

19 oct.

Obitus Petri Wysschel sculteti in Tilborch anno LXXIXo qui legavit domino investito pro memoria anniversarii sui quatuor lopinos siliginis annuatim levandos ex molendina in Goerle. Et post mortem Heylwigis uxoris eius ex eisdem hereditatibus IIII lopinos siliginis pro anniversario suo et Robberto filio prefati Petri Wysschel. Quos nunc temporis solvit (2) Dirck Back in Broehoven.

20 oct.

Anniversarium Johannis Bac filii Bertoldi Bac. Legavit inves-

²⁵⁾ Door zelfde hand verbeterd uit : *Henrick Claessen*.

tito annuatim pro memoria anniversarii sui perpetuis futuris temporibus 4or lopinos siliginis levandos de et ex molendinis in Tilborch. (3) Et solvit molendina in Corvel. ²⁶⁾

29 oct.

(5) Anniversarium domini Henrici Blanckaert rectoris altaris beatorum Joannis et Joannis qui legavit investito seu eius vicario ac beneficiatis residentibus et presentibus pro anniversario suo faciendo 4 lopinos siliginis recipiendos ex agro. Solvit nunc Claes die Cuyper, (6) nunc Gerit Geritssen aenden Hoevel, potest dequitare 14 renensibus.

3 nov.

Huberti episcopi (rubr.). Anniversarium Petri Nouwen et Elisabeth uxoris sui (1) et cum parentibus et prolibus, et legaverunt investito perpetuis futuris temporibus duo lopina siliginis hereditarie pactionis, que duo lopina nunc solvit. (3)²⁷⁾ et investitus dabit custodi II blancken. ²⁸⁾ (5) Non cantatur nec solvitur.

5 nov.

(5) Anniversarium Hagewidis filie quondam Reyneri Crillaerts que legavit pro anniversario perpetuo faciendo pastori et capellanis residentibus IIII lopinos siliginis ex bonis omnibus. Solvit tres lopinos ex eisdem Godefridus Arnoldi Goyarts cum suis et quartum lopinum Joannes de Gierl. Non cantatur nec solvitur.

(6) Anniversarium domini Leonardi Slaets de Bladel capellani huius ecclesiae, tenetur ecclesia Tilburgensis annue solvere XX stuferos, nam ecclesia recepit quadraginta florenos prout patet in computu Henrici Vermee aeditui anni 1605 et sequentis.

6 nov.

Leonardi abbatis (rubr.). Anniversarium Wilhelmi Wijfliet domicelle Johanne eius uxoris, qui legaverunt investito annuatim levanda ex manso suo tria lopina siliginis hereditarie pactionis, que nunc solvit (2) Peter die Paep. (4) sed nunc scilicet anno LIX Gijsbertus de Leeuwe qui habet filiam Petri de Paep. Nunc scilicet anno XVc et LX solvit relicta Eysken.

²⁶⁾ Toevoeging van hand 3. Toch is de eerste letter van Et met rood doorstreept.

²⁷⁾ drie woorden doorgehaald.

²⁸⁾ hierachter meer dan twee regels doorgehaald.

7 nov.

Willibrordi episcopi. Anniversarium Johannis Jordens et parentum fratrum et sororum qui legavit investito quatuor lopina siliginis hereditarie pactionis, que quatuor lopina ecclesia in Tilborch habet solvere donec posuerit contrapignus satisvalidum. (6) Quos nunc tenetur Michiel Swagemakers et jam pastor ratione permutationis pascuae sitae prope aedes pastoris cum praedicto Michaele factae anno 1599 ut latius in contractu.

8 nov.

Quatuor coronatorum. Anniversarium Johannis vanden Wouwer sculteti in Tilborch qui legavit investito annuatim pro memoria anniversarii sui perpetuis futuris temporibus quatuor lopina siliginis levanda ex omnibus suis bonis salvo quod dicta lopina possunt redimi novem florenis ut habetur in testamento. Et solvit (3) hospes in Cervo.²⁹⁾ (5) Nunc scultetus. (6) Nunc Hermannus de Roy secretarius qui habitat in Cervo et emit anno 1614.

10 nov.

Anniversarium Haywich Reynkens, et legavit investito perpetuis futuris temporibus quatuor lopinos siliginis quos solvit relicta Gerardi Hagarts aen die Hasselt.

15 nov.

Eugenii episcopi. Anniversarii Laurentii vanden Laer et parentum fratrum et sororum ipsorum et legavit domino investito annuatim hereditarie pactionis quatuor lopina siliginis que solvere habet Adrianus Laurentii in Riel ex uno modio siliginis. (4) Nunc scilicet anno XVc LIX tenetur solvere Dries Aeriaen Laureissen. (6) Nunc Adrianus van Ginneken in Riel.

23 nov.

Trudonis confessoris. Anniversarium Johannis filii quondam Reyneri Crillaerts qui legavit domino investito annuatim duo lopina siliginis pro se et uxoris sua hereditarie pactionis, que duo lopina nunc temporis solvit...

25 nov.

Lini pape. Anniversarium domini Nicolai Jungelinx officiantis ecclesie XLVII annis, rectoris altaris sanctorum Johannis et

²⁹⁾ Toevoeging van hand 3. Toch is C van Cervo rood doorgestreept.

Johannis, qui legavit annuatim investito duo lopina siliginis levanda ex bonis suis in Oerle iacentibus versus ecclesiam de Tilborch, et possunt quitari cum sex petris aureis, que duo lopina nunc temporis solvit. (4) Apud curatum servantur litere scabinales sic incipientes: Heer Adriaen de Bont, sed ille product de tribus lopinis. (5) Solvit dominus Adrianus Bont anno XCII ex hereditatibus suis sitis aent inter hereditates Petri Cuepers et Hermanni Wijten tendentibus ad aggerem cum uno fine.

10 dec.

Obitus Arnoldi van Loet ³⁰⁾ anno LXXXIIIo. Et legavit domino investito quatuor lopina siliginis annuatim perpetuis futuris temporibus. Deinde anno XCIO mensis ianuarii die penultima heredes predicti Arnoldi van Loet et Marie uxoris eius assignarunt 4or lopina siliginis levanda et exigenda de et ex domo area cum orto adiacenti et aliis hereditatibus ut in litteris scabinalibus continetur. Que solvit (2) uxor Wilhelmi die Bont. (4) Litere scabinales servantur apud curatum, sed est ille Arnoldus van Loot qui alias vere cognominabatur Arnoldus Vessem qui obiit anno XVcLVI. Sic nobis relatam est. (6) Solvit uxor Gulielmi de Bont.

12 dec.

Anniversarium Johannis Tijberii de Oerle ac Jutte de Larenvenne eius uxoris, et legavit investito de Tilborch quattuor lopina siliginis hereditarie pactionis annuatim levanda, que 4or nunc temporis solvere tenetur (2) Jan van Ghestel in Oerle. (3) Huius filiam habuit in uxorem Jan Hijben. (4) Nunc delegatur Helliger Crillarts scilicet anno LXII super millesimum quingentesimum cuius Helliger uxoris mater emit hec bona a Jan Hijben. (6) Joannes de Roy violenter et fraudulenter deargentavit, quia ipse accepit ab heredibus quinquaginta florenos et noluit dare pro deargentatione nisi duodecim, ergo ista deargentatio est invalida quia sine licentia superiorum, episcopi et abbatis, facta.

13 dec.

Lucie virginis. (4) Anniversarium Wilhelmi Laurentii Ancelmi qui legavit investito capellanis et custodi residentibus pro decantatione anniversarii ipsius et Heylwigis eius uxoris quatuor lopina siliginis que solvere tenetur nunc scilicet anno XVcLX proles

³⁰⁾ Van Loet toegevoegd door hand 2 door bovenschrijving.

Mathie filii Wilhelmi Laurentii iunioris in confinio dicto de Broeckzijde.³¹⁾

15 dec.

Anniversarium Elisabeth filie naturalis quoniam Arnoldi van Loet que legavit domino investito annuatim tres lopinos siliginis hereditarie pactionis de et ex hereditatibus etc., quos nunc temporis solvit (2) duos lopinos Peter Korstkens et tertius levatur in Breda.

21 dec.

Thome apostoli (rubr.). Anniversarium Henrici Melis et Johanne eius uxoris de post Petri Bax, que Iohanna legavit investito annuatim duo lopina siliginis hereditarie pactionis perpetuis futuris temporibus, que duo lopina nunc temporis solvit (3) Jan Martens aen die Velthoven. (4) Apud curatum servantur huic litere scabinales.

30 dec.

Anniversarium Godefridi Arnoldi Smolners alias Gobelens et legavit domino investito annuatim duos lopinos siliginis hereditarie pactionis, et post mortem Engelberte uxoris eius, quos nunc temporis solvit.

³¹⁾ Broeckzijde door hand 6 veranderd in Broechoven.

Aanvullingen op de geschiedenis der Tertiarissen- kloosters achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch en Catharinenberg te Oisterwijk ¹⁾

door

J. A. TEN CATE

Volgens pagina 320 van J. F. Foppens' *Historia Episcopatus Silvaducensis* zou het aan de heilige Elisabeth en de heilige Agnes gewijde klooster achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch in 1452 op de Windmolenberg aldaar gesticht zijn, vooral ten gevolge van de milddadigheid van jonkvrouwe Johanna van Vlierden. In andere kloosterbeschrijvingen wordt echter 1402 als stichtingsjaar genoemd ²⁾ en dit wordt waarschijnlijker gemaakt door een cijnsboek van het klooster, dat in 1560 werd aangelegd, tot 1656 werd voortgezet door de rentmeester der geestelijke goederen te 's-Hertogenbosch en in 1951 door de Algemene Rijksarchivaris aan de Rijksarchivaris in Noord-Brabant werd overgedragen. ³⁾ Uit dit cijnsboek blijkt namelijk, dat Henric Bac Willem Posteels soen op 11 April 1410 (des Vrijdachs nae den Sondach als men singt Misericordia) een cijns uit een stuk land te Sint Oedenrode voor dit klooster voorbehold en dat hij deze cijns in een op 11

¹⁾ L. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, DI IV, 483—491 en dl. V, 394—397.

²⁾ *Origo, Progressus et Modernus Status Provinciae Germaniae Inferioris Anni Domini 1647*, folio 56, en *Anni foundationis, erectionis, destructionis, selictionis et restitutionis conventuum ordinis Seraphici Germaniae Inferioris (1723)*, folio 4. Beide handschriften berusten in het archief der Minderbroeders te Weert. Het laatste werd naar een ander handschrift gepubliceerd op blz. 31—88 van het 2de deel (1875) van het Archief van het Aartsbisdom Utrecht. Zie daarin op blz. 37 en 67.

³⁾ *Verslagen omtrent 's-Rijks Oude Archieven 1951* blz. 30, *Staat van Aanwinsten*, I, 4.

Juli 1441 voor notaris Godefridus Mels verleden testament aan dit klooster vermaakte. ⁴⁾ Tevens blijkt uit het genoemde cijnsboek, dat het klooster in 1560 nog in het bezit was van een pacht, die op 6 Februari 1443 was uitgegeven door „suster Cristina Arnsts geheyten Hermans soen als meesteresse der susteren vander dorder regulen Sancti Francisci ten Bossch opten Papenhuls”. ⁵⁾ Verder staat er in het cijnsboek een ongedateerd uittreksel uit een voor notaris Johannes Amelrici verleden acte, volgens welke het klooster „eertijts opten Papenhuls, nae opten Wintmolenberch ende nu achter die Tolbrugge” heeft gestaan. ⁶⁾

Volgens Dr J. S. van Veen zouden de nonnen achter de Tolbrug Zusters des Gemenen Levens geweest zijn, voor zij Tertiariissen werden. ⁷⁾ Ik vroeg mij derhalve af, of zij uit het zelfde huis kwamen als de Zwarte Zusters, die in 1420 als Zusters des Gemenen Levens op de Papenhulst woonden en in 1477 Augustinesen werden. ⁸⁾ Ik acht het echter waarschijnlijker, dat Dr van Veen deze Tertiariissen achter de Tolbrug verwarde met de Zusters des Gemenen Levens, aan wie deze Tertiariissen krachtens het op 12 October 1459 door de bisschop van Luik verleende verlef ⁹⁾ hun in 1452 op de Windmolenberg gebouwde ¹⁰⁾ klooster verkochten en die op 31 Januari 1466 van genaemde bisschop toestemming kregen om reguliere kanunnikessen te worden. ¹¹⁾

Ik heb namelijk reeds vermeld, dat deze Tertiariissen reeds Tertiariissen waren, toen zij op 6 Februari 1443 op de Papenhulst woonden. Er is dan ook in tegenstelling tot de door Schutjes geuite twijfel alle reden om aan te nemen, dat het klooster achter de Tolbrug tot de kloosters behoorde, van welke kardinaal Erard van der Marck als bisschop van Luik op 15 October 1532 de

⁴⁾ Rentmeestersarchieven, voorlopig Inv. no. 33-b, folio 91.

⁵⁾ Idem, folio 51.

⁶⁾ Idem, folio 80.

⁷⁾ Geschiedkundige Atlas van Nederland. Toelichting bij kaart 9, 3de stuk, blz. 116.

⁸⁾ Schutjes' Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, deel IV, blz. 505 en Monasticon Batavum, deel II, blz. 98.

⁹⁾ Analecta Gijsberti Coeverincx, deel II, blz. 322.

¹⁰⁾ Jacobus van Oudenhoven, *Silva Ducis aucta et renata* (1630), blz. 38. In de druk van 1670 werd dit echter niet vermeld.

¹¹⁾ Schutjes, als boven, deel IV, blz. 499.

visitatie opdroeg aan het generale kapittel der Minderbroeders te Zepperen.¹²⁾ Op 30 Mei van het volgende jaar vaardigde genoemde kardinaal een bevelschrift uit voor Katharina Thoelinx, de toenmalige moeder van het klooster achter de Tolbrug. Volgens dit bevelschrift, waaraan een weliswaar beschadigd, maar niettemin fraai kardinaalszegel in Italiaanse stijl hangt, moest genoemde moeder aan pater Wijnand van Ravestein 20 gulden uitbetalen en deze pater als biechtvader van het klooster ontslaan wegens zijn voortdurende onenigheden met de zusters.¹³⁾ Veertien dagen na de uitvaardiging tekende de clericus Joachim van Oeteren, turrarius te Diest, als visitator van het klooster achter de Tolbrug in dorso van het bevelschrift aan, dat het bevel was uitgevoerd.

De op genoemd ontslag gevolgde verwickelingen tussen het klooster achter de Tolbrug en het kapittel van Zepperen zijn reeds ten dele beschreven door Jhr Mr A. F. O. van Sasse van Ysselt, die zijn kennis daarvan putte uit een protocol van de notaris en kanunnik Petrus Colen.¹⁴⁾ Dit protocol berustte in Schutjes' tijd in het archief der gemeente Aarle-Rixtel,¹⁵⁾ maar in 1916 in een niet door Jhr Mr van Sasse van Ysselt vermelde bewaarplaats, die ik niet heb kunnen ontdekken. Desondanks meen ik te mogen beweren, dat de acte, waarin de zusters opkwamen tegen het wraken van hun biechtvader Leonard van Gemert door het kapittel van Zepperen, in 1552 verleden is en niet in 1562, ook al zou deze acte verkeerd gedateerd zijn. Leonard van Gemert wordt namelijk als biechtvader vermeld in uittreksels van acten uit 1539 en 1557, die in het meermalen genoemde cijsboek zijn ingeschreven, doch in de uittreksels van acten uit het tijdvak 1558—1567 komt slechts Jan Henricx van

¹²⁾ Idem blz. 484. Zie verder Archief van het Aartsbisdom Utrecht, 2de deel (1875), blz. 37 en Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden, bundel 12, blz. 349—371, en bundel 13, blz. 93—122.

¹³⁾ Archief van het klooster achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch, Inv. no. 1.

¹⁴⁾ Taxandria, jaargang 1916, blz. 273.

¹⁵⁾ Schutjes, als boven, deel IV, blz. 261.

Nunen als biechtvader voor. Laatsgenoemde, en niet de gewraakte Leonard van Gemert, was dan ook vermoedelijk de „Religiosen, devoten ons seer beminde pater” aan wie de minister generaal van het kapittel van Zepperen op 4 Juni 1565 zijn door Jhr Mr van Sasse van Ysselt aangehaalde brief richtte.¹⁶⁾ Verder blijkt uit het cijnsboek, dat Cristina Zeberts van Megen in 1557 en 1559 mater van het klooster achter de Tolbrug was. Clara Jonckers moet derhalve tussen 1552 en 1557 als zodanig zijn afgetreden en zij werd dus in 1563 inderdaad herbenoemd.¹⁷⁾

Behalve van de gespannen verhouding met het kapittel van Zepperen, waaraan Paus Pius V op 3 Juni 1568 het gezag over de Franciscanessen ontnam,¹⁸⁾ had het klooster achter de Tolbrug te lijden van de daar op 22 Augustus 1566 woedende beeldenstorm en van een onweer, dat op 5 Mei 1575 grote schade aanrichtte aan de kloosterkerk.¹⁹⁾

De door Schutjes gepubliceerde lijst van zusters in het klooster achter de Tolbrug kan met behulp van het genoemde cijnsboek en het eveneens genoemde bevelschrift worden aangevuld met de volgende namen, waarachter tussen haakjes de jaartallen zijn geplaatst van de acten, waarin deze namen werden vermeld: Cristina Arnt Hermans (mater in 1443), Alit en Mechtelt Keelbrekers (1462), Jutken Schunen (1464), Agnes Gerits van den Broek (1467), Yda Hubertusdochter Steenwichts (1469), Gijsbertken Claessen Spierinx (1471), Elisabeth Gerits van den Molengrave (1472), Yken Jan Tuppens (1482), Jenneken van der Goest (na 1484), Elisabeth Voets, dochter van Jan Knoep (1488), Thoensken Wouters van Esch (1495), Beatrix van Oss (procuratrix in 1499), Catharina van Munster (1500), Christina Herinx (1501), Geritken Thielmans (1504), Katharina Thoe-linx (1518, mater in 1533), Hillegundis van Asten (1533), Margriet van Coelen (1533), Dorothea van Delft (1549) en Maria en Margriet Anthonisdochter van Laerhoven (1601). Verder

¹⁶⁾ Taxandria, jaargang 1916, blz. 275.

¹⁷⁾ Schutjes, als boven, deel IV, blz. 486.

¹⁸⁾ Idem, blz. 491.

¹⁹⁾ Kroniek eener Kloosterzuster, ingeleid en toegelicht door H. van Alphen, blz. 3 en 61.

blijkt uit het cijnsboek, dat Ida Monicx reeds in 1517 geprofeest was, dat Elisabeth van Boxtel een dochter was van Christiaan Gijsbrechts en dat Agnes van Wel in 1625 als procuratrix van het klooster achter de Tolbrug fungeerde.

Ook de lijst van paters van dit klooster kan als volgt worden aangevuld: Jan van Hokelen was pater in 1465, Peter van Dornick in 1472, Jan van Zwol in het tijdvak 1508—1519, Wijnant van Ravestein in het tijdvak 1521—1533, Leonard van Gemert in het tijdvak 1539—1557, Jan Henricx van Nuenen in het tijdvak 1558—1567, Laurens Peijnenborch van Oisterwijk in 1567 en Leonardus Bornbergen in het tijdvak 1601—1631.

De voor het klooster bestemde cijnzen werden in notariële acten meestal aan deze paters opgedragen, doch in schepenbrieven meestal aan een der secretarissen van 's-Hertogenbosch. Dit laatste bleef ook het geval, toen de bezittingen van het klooster beheerd werden door de rentmeester van de geestelijke goederen te 's-Hertogenbosch.

De archivalia betreffende deze bezittingen behoorden blijkbaar niet tot de compromitterende archivalia van het klooster achter de Tolbrug, die pater Leonardus van Bornbergen na de verovering van 's-Hertogenbosch in 1631 van bisschop Ophovius in veiligheid moest stellen.²⁰⁾ Ze zijn tenminste terechtgekomen in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en werden vervolgens evenals de archieven van de rentmeesters van de geestelijke goederen in Noord-Brabant aan de Rijksarchivaris in deze provincie overgedragen. Dit was niet alleen het geval met het in 1951 overgedragen cijnsboek, maar ook met een rentebrief, die zuster Walburch de Bye in 1619 ten overstaan van schepenen van 's-Hertogenbosch ten behoeve van het klooster achter de Tolbrug aan een der secretarissen van die stad transporteerde. Genoemde rentebrief werd namelijk in 1879 door de Algemene Rijksarchivaris te 's-Gravenhage aan de Rijksarchivaris in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch overgedragen.²¹⁾

²⁰⁾ Bossche Bijdragen, deel XV, blz. 227.

²¹⁾ Archief van het klooster achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch, Inv. no. 2.

Het genoemde bevelschrift van de bisschop van Luik is echter vermoedelijk in overeenstemming met het testament van de laatste nonnen in het klooster achter de Tolbrug²²⁾ overgegaan aan het klooster Catharinenberg te Oisterwijk. Het werd althans in 1953 krachtens een ruilovereenkomst met de Algemene Rijksarchivaris in België door bemiddeling van de Algemene Rijksarchivaris te 's-Gravenhage aan de Rijksarchivaris in Noord-Brabant overgedragen met een tweetal archivalia van laatstgenoemd klooster. Deze archivalia zijn: een copie van een acte van attestatie ten overstaan van schepenen van Breda d.d. 5 Januari 1529 betreffende de overdracht van een cijns uit Gilze aan het klooster²³⁾ en een in 1590 aangelegd renteboek, bevattende uittreksels uit rentebrieven sedert 1378 en voortgezet tot 1698.²⁴⁾

De titels van aankomst der renten aan het klooster zijn in deze uittreksels minder uitvoerig overgenomen dan in die uit het tijdvak 1341—1656 in het in 1560 aangelegde cijnsboek van het klooster achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch. Toch kan Schutjes' lijst van maters van het door twee volle zusters gestichte²⁵⁾ klooster Catharinenberg te Oisterwijk met behulp van het genoemde renteboek worden aangevuld. Zo blijkt Jan Willemsdochter Kepkens mater te zijn geweest in 1450, Agnes Alaerts in 1490, Willem van Hedel in 1510 en 1511, Elisabeth Schellens in 1514 en 1528, Kathalijn Jansdochter Versluysen in 1518 (Elisabeth Schellens was toen procuratrix) en Maria Anthonis in 1540. Verder blijkt uit een acte in een schepenprotocol van Oisterwijk, dat Jenneken van Nassouwe in 1552 mater van Catharinenberg was,²⁶⁾ terwijl uit het renteboek blijkt, dat de door Schutjes genoemde mater Anna Lucas (die in 1595 of 1596 te Boxtel werd geboren en, met een mooie stem begaafd, in 1615 geprofest werd,²⁷⁾) de Visschere heette en in 1645 nog als mater

²²⁾ Foppens' *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, noot op blz. 320.

²³⁾ Archief van het klooster Catharinenberg te Oisterwijk, Inv. no. 2.

²⁴⁾ Idem. Inv. no. 1. Hierover ook een artikel van F. W. Smulders in *De Kleine Meerij*, Jaargang VII, no. 3.

²⁵⁾ Archief van het Aartsbisdom Utrecht, deel II (1875), blz. 37.

²⁶⁾ Rechterlijk archief van Oisterwijk, Inv. no. 256, folio 115 verso.

²⁷⁾ Visitatierapporten van 1615 en 1627 in de papieren van Schutjes, berustende in het archief van het bisdom 's-Hertogenbosch.

fungeerde.

Schutjes heeft bij zijn beschrijving van het klooster Catharinenberg geen lijst van zusters opgenomen, zoals hij gedaan had bij zijn beschrijving van het klooster achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch. Wel is een lijst van zusters van het klooster Catharinenberg te Oisterwijk uit 1570 gepubliceerd in de *Analecta Gijsberti Coeverincx*.²⁸⁾ Deze lijst kan voor andere jaren worden aangevuld met de volgende namen uit het genoemde renteboek, de genoemde schepenacte van 1552 en de visitatierapporten van 1615 en 1627 in de papieren van Schutjes, die in het archief van het bisdom 's-Hertogenbosch berusten en mij welwillend ter inzage werden gesteld: Alijt Brocken (na 1437), Maria Henricx van Mechelen (1463), Rycxken Bernaerts van Geffen (1473), Mechtelt Aerts van Ghierl (1473, ondermoeder in 1483), Lysken Appel (na 1484), Zykaert Bernaerts (ondermoeder in 1490), Cornelia Stollaer (na 1494), Elisabeth Antonius Pauwels van Herenthals (1495, procuratrix in 1510), Joesken Spierincx (1499), Margriet Henrix Embrechts van Riell (na 1502), Jacomyn Scolaster (na 1505), Margriet Pauwels (1508), Margriet Gruyters (1510), Jacop Gijsbrechts (1510), Barbara van Houbergen (1510), Mariken Jacops (ondermoeder in 1511), Sophie Jansdochter (1511), Margriet Kepkens (1511), Alijt Floris (1513), Joesken Laurens Greven (1514), Anneken van Driel (1521), Gerit Jansen (1521), Lucia Willems van Berlicum (1523), Heylwich Wouters van der Ven (ondermoeder in 1540), Clara van Erven (1541), Clara van den Alst (procuratrix in 1552), Jenneke dochter Mr Aert die Leeuwe (na 1560), Lysken Ariaenss. (1563), Luytgart Willems van Brakel (na 1570), Margriet Somers (1571), Heylken Hynis (1575), Margriet Willem Peters (1579), Helena of Heylken Janss (geboren in 1566 te 's-Hertogenbosch, geprofest in 1580, leefde nog in 1640), Hylken Bell of van Bree (na 1580), Maryken Henricks. (procuratrix in 1584 en 1587), Margriet van Heuykelen (ondermoeder in 1587), Gertrudis van Asperen (geboren in 1562 te 's-Hertogenbosch, ge-

²⁸⁾ 2de deel, blz. 393.

profest in 1590, procuratrix in 1627), Heesken Appel (na 1590), Sara Willemsen (geboren in 1578 of 1579, geprofest in 1596, ondermoeder in 1640), Catharina Janss (geboren in 1581 te 's-Hertogenbosch, geprofest in 1596), Maria Hermans (geboren in 1566 of 1567, geprofest in 1597); Catharina Jansdochter de Roey (geboren in 1591 te Drunen, geprofest in 1608, hulpprocuratrix in 1627), Maria Janss (geboren in 1591 of 1592, geprofest in 1612), Petronella Gerits (geboren in 1595 te Teeffelen, geprofest in 1613, was in 1627 belast met de zorg voor de zieken), Joanna Huberts (noviet in 1615), Catharina Lenaerts (geboren in 1601 of 1602 in Holland, geprofest in 1616), Anneken Jacops de Bonger (geboren in 1591 of 1592 te Oisterwijk, geprofest in 1616, was in 1627 belast met de zorg voor de tuin), Maria Lambrechts (geboren in 1597 of 1598 te 's-Hertogenbosch, geprofest in 1618), Joanna van Loon (geboren in 1601 of 1602, geprofest in 1621, leidde in 1627 met de latere mater Anna Lucas de Visschere het nonnenkoor), Maria Roberti (geboren in 1601 of 1602 te 's-Hertogenbosch, geprofest in 1622), Margarita van der Sterre (geboren in 1596 of 1597 te Eindhoven, geprofest in 1623), Cornelia Martini (geprofest in 1626, was in 1627 belast met de zorg voor de keuken), Mayken Henricx van Asperen (geboren in 1607 of 1608 te 's-Hertogenbosch, geprofest in 1627), Andrisca Andreae (geboren in 1606 of 1607 te Boxtel, noviet in 1627), Catharina Adriani van Tilburg (noviet in 1627), Hildegonda of Mechteld Janssen (geboren in 1601 of 1602, noviet in 1627 en procuratrix in 1640 en 1645), Margriet Janssen (noviet in 1627), Agnes Peters (noviet in 1627), Mariken Helmberts (1640), Trijntje Geeraerts (1640) en Margriet Brants (1640). Laatsgenoemde werd gedwongen de door haar in het klooster ingebrachte 400 gulden te restitueren aan de rentmeester van de geestelijke goederen, omdat zij na de reductie van 's-Hertogenbosch geprofest was, doch haar broers en/of zusters hebben dit bedrag blijkens het renteboek in 1640 weer aangezuiverd. Verder blijkt uit het renteboek, dat de in Coeverincx lijst genoemde Anna Momboirts in 1612 procuratrix was.

Tevens blijkt uit het renteboek en enige andere bronnen, die

in de betreffende noten vermeld zullen worden, dat Willem Jans Breen in 1450, Willem de Byë in 1468 en 1469, Henrick Aerts de Gruyter in het tijdvak 1475—1486, ²⁹⁾ Claes van der Hage in het tijdvak 1490—1496, Reinier Croes in het tijdvak 1508—1519, Hugo van Delft in 1540, Dierick Vuysten of Swoesten in het tijdvak 1548—1552, ³⁰⁾ Jan Pauli in 1559, Henricus Jacobi in 1560, Henricus Godefridi in 1627 ³¹⁾ en Jacob Willemsen van Wassenberg in 1645 paters van het klooster Catharinenberg te Oisterwijk zijn geweest. Bovendien werd Henrick Verrept, deken van Hilvarenbeek, blijkens het renteboek in 1571 syndicus en in 1574 toesiener van dit klooster genoemd.

Ook bevat het renteboek een lijst van rentebrieven, die in 1648 aan de „Heren Staten ten Bossche” werden overgedragen.

Ten slotte vestig ik de aandacht op een tweetal bijzonderheden over het klooster Catharinenberg te Oisterwijk, die vermeld staan in het handschrift „Origo, Progressus et Modernus Status provinciae Germaniae Inferioris Anni Domini 1647” en die mij weillend werden medegedeeld door pater Daniel van Wely, archivaris provinciaal van de Minderbroeders te Weert, bij wie dit handschrift berust. De eerste bijzonderheid is, dat de nonnen van Catharinenberg op het feest van de presentatie van Maria (21 November) plachten te vasten sedert hun klooster gespaard werd door een grote brand, die op die dag Oisterwijk teisterde, en de tweede bijzonderheid is het verhaal van een wonder, dat geschied zou zijn, toen de Geuzen dit klooster in 1574 bezet hadden. Naar aanleiding hiervan staat er namelijk in het genoemde handschrift: „Traditur tunc circa Laudum Vespertinarum tempus auditas esse diversimode dulcissimas de Coelo melodias tamquam Conventus Angelorum, qui vices ac voces sororum absentium quasi supplerent.” ³²⁾

²⁹⁾ Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden, bundel 13, blz. 111.

³⁰⁾ Idem en rechterlijk archief van Oisterwijk, Inv. no. 256, folio 115 verso.

³¹⁾ Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden, bundel 13, blz. 111.

³²⁾ folio 56.

De oprichting der Parochie Liempde in het jaar 1603

door

H. HENS, pr.

Tot aan het jaar 1603 is het gebied der huidige parochie Liempde kerkelijk onderhorig geweest aan de parochie Boxtel, evenals het tegenwoordige dorp ook de baron van Boxtel (en Bassignies) als zijn wereldlijke heer moest erkennen.

Wel bezat het dorp een kapel, toegewijd aan Sint Jan de Doper, maar voor het vervullen van hun Zondagsplicht, het ontvangen der Sacramenten en het begraven van hun doden waren de inwoners op Boxtel aangewezen. Nergens blijkt, dat de rector der kapel, zelfs in noodgevallen, hen kon gerieven. Het staat zelfs te bezien, of er rond de wisseling van de 16de en 17de eeuw wel een rector in Liempde aanwezig was.

Er waren dan ook voor de Liempdenaren, zoals aanstonds nader zal blijken, zeker in de loop van de tweede helft der 16de eeuw, tal van redenen om te verlangen naar een eigen parochie en een eigen pastoor. „Sedert vele jaren”, zo zullen ze schrijven aan Bisschop Masius, „hebben wij uitgezien naar de oprichting van een eigen parochiekerk in het dorp Liempde.”

Op het einde der 16de eeuw gaan ze pogingen in het werk stellen om hun lang gekoesterde wens vervuld te krijgen. Maar de bekroning van die pogingen zal niet zo spoedig bereikt worden als Schutjes ons in zijn beschrijving van de Liempdse parochiegeschiedenis wil doen geloven.¹⁾ Het is deze schrijver der geschiedenis van het Bossche Bisdom evenwel niet kwalijk te ne-

¹⁾ L. H. C. Schutjes: Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch, St. Michielsgestel 1873, IV, 694vv.

men, dat hij het verloop der parochiestichting zo optimistisch voorstelt. Zijn bronnen immers bleven beperkt tot de sobere gegevens, die Coppens ²⁾ verstrekt, alsmede tot een ongedateerde suppliek en een schepenbrief, waarin aan de toekomstige pastoor een bepaald bedrag voor zijn onderhoud en een behoorlijke woning worden toegezegd. Deze beide laatste documenten waren het enige originele materiaal, dat het bisschoppelijk archief te 's-Hertogenbosch hem ter reconstructie dezer geschiedenis verschafte, en deze kon bijgevolg slechts zeer summier en onvolledig en te vlot verlopend uitvallen.

Het toeval bracht echter enkele jaren geleden stukken aan het licht, die ons in staat stellen een betere kijk te krijgen op de moeilijkheden, waarmee de oprichting der parochie te Liempde gepaard ging. Toen wij nl. in het jaar 1949, in verband met een heel andere kwestie inzage kregen van het archief der parochie van Sint Jacob te 's-Hertogenbosch, kwam ons een map in handen, die stukken bevatte betreffende Liempde. Deze hielden blijkbaar geen enkel verband met de genoemde Bossche parochie. Hoe ze in dat archief terecht gekomen zijn, zal wel een onoplosbaar raadsel blijven.

Allereerst troffen we dan aan een lias van zes aaneengenaaide foliobladen, alle gericht aan bisschop Masius en betrekking hebbend op de stichting der parochie Liempde. En vervolgens nog een zéér gehavend, bevlekt en deels verbleekt document, dat zich als het meest belangrijke ontpopte. Bij nadere moeizame bestudering bleek het nl. te zijn een authentieke copie uit het jaar 1694 van de oprichtingsacte der parochie. De pastoor van Sint Jacob was zo welwillend het hele dossier aan het bisschoppelijk archief af te staan. Aan de hand hiervan en in combinatie met de reeds bekende gegevens kunnen we thans een, naar wij hopen, vrij nauwkeurig relaas geven van het verloop der gebeurtenissen.

Eerste poging : 31 Juli 1597.

In de maand Juli van het jaar 1597 richtten Jordanus Petri

²⁾ J. A. Coppens: Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch 1843, Deel III, 2de Afd., 277vv.

Wolffs en Christianus Eymberti³⁾ zich, als gevolmachtigden van de Liempde gemeenschap, met een verzoekschrift tot Gijsbert Masius, sedert begin 1594 bisschop van 's-Hertogenbosch. In deze, evenals alle volgende, in het Latijn gestelde suppliek (Bijlage I) brengen zij al hetgeen zij maar aan motieven hebben kunnen vinden, bijeen om de bisschop te bewegen de Sint-Janskapel te Liempde tot een zelfstandige parochiekerk te verheffen en hun een eigen pastoor te geven. De opsomming daarvan maakt wel een enigszins verwarde indruk, maar dat doet niets af aan het feit, dat zowel de hoeveelheid der aangehaalde argumenten als de zwaarte van ieder argument afzonderlijk de niet-bevooroordeelde lezer moest aanspreken en de redelijkheid van het verzoek in een helder daglicht stelde. Men kan ze tenslotte tot een zestal terugbrengen.

Als eerste argument komt natuurlijk naar voren de *verre afstand* van de parochiekerk te Boxtel. Het is een uur lopen, en dit heeft tot gevolg, dat men dikwijls op Zon- en feestdagen de kerkdiensten niet kan bijwonen en dus de Mis en de preken moet missen, vooral 's winters, als de wegen door het hoge water onbegaanbaar zijn geworden. Deze omstandigheid brengt ook mede, dat er geen priester uit Boxtel kan komen, zodat er niet weinig mensen zonder bediening zijn gestorven. Tevens is er sprake van het ongedoopt blijven van kinderen en van het feit, dat wegens de vorst de lijken niet naar Boxtel vervoerd konden worden. Vooral in verband met het ontberen van de kerkelijke diensten van Mis en preek merken de supplianten „niet zonder groot leedwezen” op, dat daardoor de liefde en de ijver voor de katholieke godsdienst verkoelen, „die toch vooral in deze betreurenswaardige tijdsomstandigheden op alle manieren moeten worden aangewakkerd.” (Bijlage II).

Het tweede argument staat geheel in het teken van de on-

³⁾ In de Schepenprotocollen van Liempde worden zij genoemd: Joerdaen Peters Swolffs en Corstiaen Eymberts; beiden waren schepen der dingbank van Liempde. Volgens een acte van Notaris Van den Heuvel te St. Oedenrode (Rijksarch. N.-Br. N. 4693 fol. 380v—381) werd een kleinzoon van eerstgenoemde, de priester Hendrick Swolffs, in Juli 1658 in Liempde opgepakt en gevangelijk naar Den Bosch gevoerd.

rüstige periode van de 80-jarige oorlog. De wegen zijn *onveilig*. Dagelijks zijn er strooptochten te duchten van de rondzwervende soldaten: „vijanden van het geloof” zoals ze in de oprichtingsacte genoemd worden. Afzonderlijk wordt nog melding gemaakt van het roven van paarden en wagens bij gelegenheid van het vervoeren van doden naar Boxtel: een euvel, dat de boerenbevolking wel zeer zwaar moet hebben gevoeld.

Op de derde plaats menen de supplianten er terecht op te mogen wijzen, dat hun *aantal* meer dan voldoende is om aanspraak te kunnen maken op een eigen parochie. Liempde telt immers ongeveer 150 huisgezinnen. Als men dit getal eens gaat vergelijken met dat van andere plaatsen, dan blijkt, dat er in deze streken en in het bisdom van Masius zeer veel dorpen zijn, die drie-, vier-, ja zelfs wel zesmaal minder inwoners hebben dan Liempde en toch een afzonderlijke parochie vormen.

Ten vierde: op *wereldlijk* gebied is de heerlijkheid Liempde, ook al staat ze onder de baron van Boxtel, op een belangrijk terrein *reeds gescheiden* van Boxtel. Men beschikt er nl. over eigen rechtspraak en men heeft er een eigen dingbank. Reden, om ook op kerkelijk gebied tot zelfstandigheid te komen.

Bij het vijfde argument geven de supplianten blijk goed op de hoogte te zijn van de *kerkelijke verordeningen* betreffende het oprichten van nieuwe parochies. Dit zal nog duidelijker blijken bij een latere suppliek. In de onderhavige bepalen zij zich tot de vermelding, dat het *Concilie van Trente* voorschriften geeft om op grond van de boven aangehaalde redenen nieuwe parochiekerken te stichten en deze van de moederkerk af te scheiden.

Ten slotte brengen ze nog naar voren, dat het Kapittel der parochiekerk te Boxtel zgn. *novaaltieden* heft in het gebied der supplianten. Deze factor zal de aanstelling van een eigen pastoor en de voorziening in diens levensonderhoud vergemakkelijken.

Na de opsomming van dit alles komen de supplianten dan met het dringend verzoek aan de Bisschop: Neem een beslissing en stem er in toe, dat — tot nut, gemak en heil van de Liempdenaren — de bestaande kapel tot zelfstandige parochiekerk wordt verheven. Deken en Kapittel van Boxtel moeten zorgen voor een

behoorlijke alimentatie van de te benoemen pastoor. Willen deze echter liever de boven vermelde novaaltienden laten vervallen, dan belooft Liempde, dat het op eigen kosten zijn pastoor zal doteren.

Op 31 Juli ging deze suppliek naar het secretariaat van het Bisdom. Het wachten was nu op de actie van de diocesane curie en de reactie van degenen, die allereerst moesten meewerken, wilde het plan slagen, nl. het kapittel te Boxtel.

In de apostille, die Masius nog diezelfde dag door zijn secretaris Mart. Bardoul liet aanbrengen op de rand van het verzoekschrift, lezen we, dat het verzoek moet worden meegedeeld aan Deken en Kapittel alsook aan Baron de Bassignies als wereldlijk Heer van Boxtel en Liempde. En er wordt verwacht, dat zij binnen 14 dagen, natuurlijk na ontvangst van het desbetreffende stuk, zullen laten weten, hoe zij er over denken.

De eerste, die op de gedane mededeling reageert, is de Baron. Dit was toentertijd Gerard van Horne, graaf van Bassignies in Frankrijk, die op 5 Maart 1580 de baronie van Boxtel (met Liempde) van zijn vader in leen had ontvangen. Deze edelman wordt ons beschreven ⁴⁾ als een der meest hoofse ridders van zijn tijd, die aan het hof van aartshertog Albertus van Oostenrijk in hoge achting stond, en hij wordt geprezen om zijn buitengewone zachtaardigheid en zijn bescheidenheid in heel zijn optreden. Van zo iemand kon men alleen maar medewerking en begrip in zake het parochie-plan verwachten.

Op 24 September 1597 schrijft hij een eigenhandige brief aan Masius en sluit daarbij in zijn advies aangaande de oprichting der nieuwe parochie alsmede het schrijven, dat hij vanuit Liempde heeft ontvangen. Jammer genoeg zijn de beide ingesloten documenten niet meer aanwezig. Maar zijn gevoelens omtrent het geopperde plan is ons duidelijk uit de brief, die wèl bewaard bleef. Hij vraagt daarin aan de bisschop om op het verzoek der „arme inwoners, die bezorgd zijn voor het heil van hun zielen”, gunstig te willen beslissen ook ter wille van hem zelf. Hij merkt

⁴⁾ F. V. Goethals: Histoire Généalogique de la Maison de Hornes, Brus-sel 1848, 323v.

echter op, dat hij vernomen heeft, dat de Kapittelheren van Boxtel nog geen advies uitgebracht hebben en dat ze zich verschuilen achter het excuus, dat het verzoek hun niet rechtsgeldig d.w.z. door een officieel gemachtigde van de bisschop ter kennis is gebracht. En daarom vraagt hij hem daarvoor te willen zorgen : dan hebben ze geen voorwendsel meer om te blijven treuzelen. Bovendien trede de bisschop tegen hen op met inzet van zijn autoriteit, om een zo gerechtvaardigd en noodzakelijk verzoek van zoveel inwoners effect te doen sorteren. Hij besluit dan met zich volledig ten dienste te stellen van zijn adressant.

Masius liet er geen gras over groeien. Reeds op 2 October gaf hij aan Petrus Conincx, secretaris der baronie van Boxtel, opdracht om voor de verlangde inkennisstelling zorg te dragen. Deze gaf nu op 6 October de verklaring af, dat hij zich op diezelfde dag naar Deken en Kapittel, in vergadering bijeen, begeven had en hen op de hoogte gesteld van de suppliek. Hier was hem geantwoord, dat ze binnen een maand van zich zouden laten horen.

Of de bisschop hoge verwachtingen koesterde van deze belofte, staat te bezien. De ervaring, die hij had opgedaan na de „onofficiële „aanbieding van het rekest, zal hem niet optimistisch gestemd hebben. Toen de termijn van een maand, door de Heren Kanunniken zelf gesteld, verstreken was, was dan ook geen antwoord noch pro noch contra binnengekomen. En er zou er geen komen ook ; zelfs na anderhalf jaar wachten had men vanuit Boxtel geen teken van leven gekregen.

Toen werd het die van Liempde toch te machtig !

Tweede poging : eind Februari of begin Maart 1599.

Opnieuw gaat een suppliek naar het Bisdom, aanknopend aan de voorafgaande (Bijlage IV). Maar nu geen opsomming meer van de motieven, die voor de parochieoprichting pleiten. Die kent de bisschop reeds : ze zijn in 1597 voldoende uiteengezet. De supplianten zeggen nu alleen, dat die motieven overtalrijk en volstrekt dwingend zijn.

Bij de lezing van dit tweede verzoekschrift blijkt wel duidelijk,

dat er na de teleurstellende ervaring met de eerste poging mondeling contact is opgenomen met het bisdom. Het is zelfs waarschijnlijk, dat dit reeds gebeurd was, vóórdat de eerste stappen anderhalf jaar te voren gezet werden. De kennis van het kerkelijk recht, die uit beide supplieken, speciaal uit de tweede, blijkt, wijst dat duidelijk uit. Bovendien doet deze nieuwe suppliek uitkomen, dat men zeer concrete toezeggingen gedaan heeft voor wat betreft de bijdrage in het onderhoud van pastoor en kerk. De Liempdenaren hebben, zo schrijven ze, gegarandeerd: 1. de bouw van een nieuwe pastorie, 2. een jaarlijkse toelage van 75 rijnguldens en 3. het dragen van alle kosten, die gemaakt zullen moeten worden om de kerk van binnen en van buiten geheel te herstellen. Ze zijn hiertoe wel niet verplicht, aangezien, zoals bekend is, met het oog op de eredienst en de toediening der Sacramenten de personele en praediale tienden betaald worden, maar blijkbaar is hun zelfstandigheid op kerkelijk terrein hun wel een flink offer waard.

Van dit alles was, in deze concrete vorm, in de eerste suppliek nog geen sprake geweest: er moet dus sindsdien wel voeling geweest zijn met het Bisdom.

Nog duidelijker komt dit naar voren, als men constateert, hoe goed de indieners der nieuwe suppliek op de hoogte zijn van de kerkelijke verordeningen op het stuk van parochie-stichting en parochie-splitsing. Daar is allereerst een letterlijke aanhaling uit het IVde hoofdstuk van het hervormingsdecreet, dat tijdens de XXIste Sessie van het Concilie van Trente werd opgesteld.⁵⁾ Het gaat daar over de plicht der Bisschoppen om te maken, dat er in de parochiekerken voldoende priesters zijn om voor de H.H. Diensten en de toediening der Sacramenten te zorgen. Als er kerken zijn, waar vanwege de afstand of om een andere moeilijkheid de parochianen zonder groot bezwaar de diensten niet kunnen bijwonen, dan dienen ze, „ook al zijn de beheerders der kerk onwillig”, nieuwe parochies op te richten. Hierbij wordt verwezen naar de constitutie van Paus Alexander III (1159—

⁵⁾ Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini ... Canones et Decreta. Mechelen 1847, 174.

1181), die een concreet voorbeeld aanhaalt, dat als twee druppels water lijkt op het Liempdse geval. Ook uit deze constitutie worden enkele gedeelten letterlijk geciteerd. ⁶⁾ Er is in dat voorbeeld sprake van een dorp (een „villa”, staat er in het Latijn), dat zo ver van de parochiekerk gelegen is, dat de mensen, die er wonen, in de winter („als de regen de wegen onder water zet”) heel moeilijk naar de kerk kunnen komen. Die kerk had echter, zo werd gezegd, meer dan voldoende inkomsten om, ook zonder de revenuen van genoemd dorp, een priester te onderhouden. Daarom werd door Alexander III voorgeschreven, dat er in dat dorp een kerk zou worden gebouwd, een pastoor benoemd en dat deze voor zijn onderhoud zou ontvangen, wat het dorp aan revenuen opleverde. Mocht de persona der moederkerk talmen met het voordragen van een geschikte priester of de zaak willen tegenhouden, dan moest de bisschop toch er toe overgaan om de onderneming tot een goed einde te brengen, en een bekwaam iemand aanstellen, zonder dat er gelegenheid openbleef tot appèl.

Door deze pauselijke verordeningen geruggesteund voelden de Liempdenaren zich sterk. Aangezien gebleken was, dat Deken en Kapittel in Boxtel volstrekt niet van zins waren om aan de aanmaning van de Bisschop gevolg te geven — terwijl de Heer van Boxtel en Liempde schriftelijk zijn volledige medewerking had toegezegd —, bleef er voor hen niets anders over dan een beroep te doen op de volmacht, die het Concilie van Trente aan de Bisschoppen gegeven had.

Zo gaat dan begin Maart 1599 de tweede suppliek naar Masius. Ook nu laat de Bisschop — op 4 Maart — een kanttekening aanbrengen, maar dan met enkele opmerkelijke afwijkingen van die bij het eerste rekest. Er wordt thans gezegd, dat van het verzoekschrift „in primis et ante omnia”, dus „eerst en vóór al” moet worden kennis gegeven aan Deken en Kapittel van de collegiale kerk te Boxtel. Van de Heer van Boxtel en Liempde wordt geen melding meer gemaakt: die is immers volledig voor

⁶⁾ l.c. 396.

het plan gewonnen. Verder wordt de termijn, binnen welke een antwoord wordt verwacht, gehalveerd; binnen acht dagen moet dit thans gegeven worden.

Als nu Petrus Coninx op 13 Maart namens de bisschop aan het Kapittel de suppliek overhandigt, krijgt hij reeds onmiddellijk te horen, dat er binnen acht dagen en zelfs vóór Zondag „Laetare” geen antwoord te verwachten is. Als motief wordt opgegeven, dat ze het tot dan toe veel te druk hebben met allerlei beslommeringen, waarmee de inwoners van de baronie en anderen hen lastig vallen (Bijlage V). Dit haastige en van een zekere korzeligheid getuigende antwoord lijkt verdacht veel op onwil en een poging om de zaak op de lange baan te schuiven.

Inderdaad voorspelde dit alles weinig goeds voor de Liempdenaars. De voorgeschreven termijn verstreek, Zondag „Laetare” ging voorbij alsook een groot gedeelte van April: een antwoord uit Boxtel bleef uit. Maar men is in Liempde ongeduldig geworden, men wacht niet meer zo lang als de vorige maal met een nieuwe poging.

Derde poging : 22 April 1599.

Opnieuw werd een suppliek ingediend bij de Bisschop. (Bijlage VI). De inhoud er van moest natuurlijk in grote trekken met die der beide voorgaande overeenkomen, maar er vallen in dit nieuwe stuk toch een paar nog niet gehoorde klanken op te merken.

Zo valt het op, dat nu voor het eerst duidelijk uitgesproken wordt, dat er een „controverse” is ontstaan tussen de gemeente en de inwoners van Liempde enerzijds en Deken en Kapittel van Boxtel anderzijds.

Vervolgens wordt geconstateerd, dat het Boxtelse Kapittel de termijn van acht dagen heeft laten verstrijken zonder iets van zich te hebben laten horen en zonder ook maar het geringste tegen het gedane verzoek in te brengen, dit alles „tot zeer groot nadeel der supplianten en met niet geringe verachting van 's Bisschops macht en voorschriften.”

Daarom menen de Liempdenaren de Bisschop dringend te

mogen verzoeken om zich nu voor de derde, maar dan onherroepelijk voor de laatste keer tot het Kapittel te willen richten: Hij stelle hun nu nog eens een termijn van tien dagen om — en wel schriftelijk — hun bezwaren naar voren te brengen; hij verklare, dat ze bij nog langer talmen en uitstellen, wegens hun hardnekkigheid alle recht om appèl aan te tekenen verliezen, dat ze dan de originele supplieken moeten inleveren of dat hij anders aan de hand van authentieke copieën daarvan de maatregelen zal treffen, die rechtvaardig voorkomen. Bovendien stelle hij hen aansprakelijk voor de kosten, die de supplianten reeds hebben gemaakt of nog zullen moeten maken.

Ook nu is het weer secretaris Petrus Coninx, die — bij apostille van 22 April — belast wordt met de opdracht om aan Deken en Kapittel te Boxtel mededeling te doen van het rekest. En als hij zich van die opdracht kwijt, moet hij er uitdrukkelijk bij zeggen, dat het slechts uit welwillendheid is, dat hun een termijn van tien dagen wordt toegestaan. Op 26 April had de officiële mededeling door Coninx plaats.

Vierde suppliek : datum onbekend.

Hoeveel tijd er na de derde suppliek is verlopen, vooraleer de Liempdenaren, wier geduld wel erg op de proef gesteld werd, zich nogmaals tot Masius wendden, valt niet te bepalen. Het Kapittel in Boxtel trok zich niets aan van het gerechtvaardigde verlangen van zijn Liempdse onderdanen en al evenmin van de dwingende eis van Masius om binnen de vastgestelde tijd uitsluitel te geven omtrent zijn gevoelens ten aanzien van de nieuw te stichten parochie.

We weten, dat in 1603 de zaak haar beslag heeft gekregen, maar of het laatste verzoek uit Liempde nog in 1599 of eerst in de loop der volgende jaren gedaan is, is aan de hand der nog voorhanden stukken niet meer uit te maken. Vermoedelijk heeft men de zaak nog enige tijd afgekeken, voordat de knoop werd doorgehakt. Van verdere onderhandelingen met het Kapittel is geen spoor meer te vinden.

Er is in elk geval nog een vierde suppliek bij Masius ingediend

(Bijlage VII), waarin herinnerd wordt aan de maatregelen, die in April genomen zijn. Daarbij zijn dan gevoegd alle documenten, waarvan in het verloop van ons relaas sprake is geweest. Men verzoekt de Bisschop nederig om, gezien de duidelijk gemanifesteerde onwil van het Boxtelse Kapittel, dat immers al Masius' bevelen en verordeningen volkomen genegeerd heeft, gebruik te maken van de Apostolische volmacht, hem door het Concilie van Trente verleend, en over te gaan tot oprichting en dotatie van de nieuwe parochie overeenkomstig het verlangen der supplianten.

Na dit laatste schrijven vanuit de parochie-in-spe heeft Masius dan eindelijk doorgezeten. Liempde zou zijn parochiekerk en zijn pastoor krijgen. Doch vóóraf moest nog een vaste regeling getroffen worden voor het onderhoud van de te benoemen pastoor.

Op 19 April 1603 komt deze tot stand. Het desbetreffende stuk, voorzien van het scabinale zegel (Bijlage VIII), begint als volgt: „Wij Scepenen, borgemeesteren, kerckmeesteren, heyli-geestmeesteren ende geswoerens ofte raedtsmannen der heerlycheit van grooter Liempde, representerende tgeheel corpus derzelve heerlycheyt ... in onsen naeme alsmede inden naeme ende van wegen allen den anderen onsen medeingesetenen ende geerfden der zelve heerlycheyt, met consent ende believe van allen den zelve ingesetenen ende geerfden enz.” Hierna wordt dan beloofd „tot sustentatie, alimentatie ende behoirlyck onderhoud vanden aencoemenden ende residerenden Pastoir ende deserviteur onser Parochien van Sinte Jans Baptiste” jaarlijks een som van 200 Carolus-gulden. Bovendien zeggen ze hem toe een „behoirlycke woeninge, huysinge ende residentie”, zo dat de pastoor tevreden zal kunnen zijn. Zij stellen zichzelf en hun goederen garant voor de uitvoering van de toegezegde ondersteuning, die op nader overeen te komen dagen betaald zal worden. Tenslotte wordt gezegd, dat de afspraak een voorlopig karakter zal dragen en zal komen te vervallen, zodra op een andere en betere manier in het onderhoud van de pastoor zal zijn voorzien.

Oprichting der Parochie : 28 April 1603.

Het duurt na de zo juist besproken toezegging geen 14 dagen meer, of de stichtingsacte der nieuwe parochie wordt opgesteld, ondertekend en gezegeld. De originele acte is, helaas, verloren gegaan, maar we bezitten, zoals in het begin van dit artikel reeds werd meegedeeld, uit het jaar 1694 een geauthoriseerd afschrift van de authentieke copie. (Bijlage IX). Jammer genoeg heeft dit afschrift nogal veel geleden. Het is een dubbel vel in folio-formaat, waarvan drie bladzijden beschreven zijn; van de derde bladzijde is het rechter kwart afgescheurd en de overige tekst is hier en daar bevlekt of verbleekt. Toch is, op het verdwenen gedeelte na, de resterende inhoud nagenoeg volledig te ontcijferen. Deze wordt hier slechts in grote lijnen weergegeven.

Voorop stelt Masius, dat het geestelijk heil van de hem toevertrouwde kudde hem zeer ter harte gaat en dat hij, waar nodig, uit plicht van zijn herderlijk ambt daaraan gaarne zijn krachten wijdt. Nu is bij hem namens de inwoners van Liempde geklaagd over de moeilijkheden, waarin ze zich op het stuk van hun godsdienstige verzorging bevinden (alle argumenten, die in de eerste suppliek waren aangevoerd, passeren hier een voor een nog eens de revue), en er is gevraagd de Sint-Janskapel tot parochiekerk te verheffen. Welnu: hij is ten aanzien van het verzoek, dat zo billijk is, gunstig gestemd, hij wil aan hun behoeften en bezwaren te gemoet komen en is voldoende ingelicht omtrent de waarachtigheid der naar voren gebrachte argumenten.

Daarom, zo schrijft de Bisschop, hebben Wij de heerlijkheid Liempde en al haar inwoners van de parochiekerk van Boxtel afgescheiden en de Sint-Janskapel verheven tot parochiekerk of vicaria perpetua. Deze zal moeten worden vergeven aan iemand, die reeds priester is, of anders aan een seculiere geestelijke, die binnen een jaar priester zal zijn. De pastoor zal verplicht zijn persoonlijk in de parochie te resideren en de lasten der zielzorg te dragen. Het vergeven der parochie en het recht om een pastoor voor te dragen behoudt de bisschop zich en zijn opvolgers voor.

Hierna wordt dan betreffende de dotering van de nieuwe herder bepaald, dat het beneficium van het Sint-Jansaltaar met al zijn vruchten en lasten aan de pastoor wordt toegekend en met het pastorele beneficium verenigd. Wat verder volgt, is slechts ten halve leesbaar, maar er wordt blijkbaar gesproken over de toevallige baten van het pastoraat („vrije giften”, „jura stolae”), over de 200 gulden, die Liempde heeft toegezegd, en vermoedelijk over het aan de pastoor beloofde huis. Ook wordt nog gezegd, dat de parochie Liempde de moederkerk te Boxtel altijd de haar toekomende eer zal bewijzen.

Tenslotte volgt dan de datering: 28 Juli 1603. Als getuigen waren aanwezig Anthonius Mollijn en Mr. Matthias Brants. Masius' secretaris Johannes Bardeel en kanunnik Balthasar de Bont ondertekenden. Aan het origineel was het bisschoppelijk zegel bevestigd. De authentieke copie hiervan werd gemaakt door Gerardus Goossens, openbaar notaris en secretaris te Liempde.

Na veel tegenwerking van de kant der Boxtelse Kapittelheren mocht Liempde zich gelukkig prijzen eindelijk een zelfstandige parochie te zijn geworden. Het had de strijd gewonnen tegen een van die oude Kapittels, die zich na de vestiging der Hiërarchie van 1559 niet zo gemakkelijk door de Bisschoppen lieten zeggen. Het heeft de vrucht mogen plukken van de vastberadenheid en het doorzettingsvermogen van Gijsbertus Masius, die — naar Prof. Rogier's woord ⁷⁾ — getoond heeft te zijn: een der bisschoppen, met wie vastberaden de Trentse koers werd ingeslagen en gevolgd.

Als eerste parochieherder ging optreden Gerardus Reyneri Dobbeleyns, afkomstig van Sint Oedenrode, die tot 1622 de parochie zou besturen.

BIJLAGEN

I.

Rmo Episcopo Buscoducensi D.
Ghisberto Masio etc.

Exponunt debita cum obedientia Jordanus Petri Wolffs et

⁷⁾ L. J. Rogier: Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw, Amsterdam, 1945, I 370v.

Christianus Eymberti tanquam potentes et ex parte communitatis et incolarum domini et jurisdictionis de Liempde, quomodo supplicantes cum suis coinhabitantibus tanquam longè et itinere unius horae disiecti ab ecclesia parochiali Baronatus de Boxtel saepe diebus dominicis et festis defraudati manserint ac etiam in praesentiarum carere debeant officiis sanctae ecclesiae, tam per intermissionem sacrarum concionum quam missarum. Imo (quod summe deplorandum existit) ob quotidianas hostium excursions et violationes viarum, inundationem aquarum praesertim hiemali tempore aliaque complurima incommoda haud pauci ex dictis incolis hac vita excesserint absque sacrosanctorum Sacramentorum administratione. Accedit, quod dicti incolae sunt numero satis iusto (nimirum circiter centum quinquaginta domiciliis aucti) ita ut sibi merito specialis valeat constitui parochia, quod etiam permultis aliis pagis huius territorii et dioceseos vestrae, vix triplo, quadruplo, imo sextuplo pauciores incolas habentibus, de peculiari parochia, notorie sit provisum. Insuper quod dicti supplicantes habeant distinctam iurisdictionem et tribunal a Jurisdictione de Boxtel, quodque etiam ordinatione et statuto sacrosancti Concilii Tridentini definitum reperiat, conformiter sacris canonibus et decretis, unam vel plures parochiales ecclesias de novo erigendas, aut etiam capellas construendas deque matrice ecclesia separandas ex causis supratactis aliisque in praedicto sancto Concilio comprehensis. Hinc est quod praedictis attentis, imo quod notorium sit, quod temporibus sepelitionis cadaverum in itinere de Boxtel supplicantes suis equis et vehiculis (quibus cadavera imposita erant) sint spoliati, sepius etiam occasione aquarum gelu concretarum cadavera transportari nec infantes aliquoties ad baptismum deferri potuerint. Praeterea etiam quod Capitulum parochialis ecclesiae de Boxtel in territorio supplicantium percipiat decimas novalis, rogant obnixè et humillime dicti supplicantes, ut Vestra Reverendissima Gratia dignetur ad utilitatem, commodum et salutem incolarum praedicti domini de Liempde decernere et consentire erectionem peculiaris ecclesiae parochialis ex capella ibidem modo existente salva Pastoris alimentatione et dotatione debita per Decanum et Capitulum parochiae Boxtellensis ad hoc subministranda, aut si iisdem Decano et Capitulo consultius videatur praedictas decimas novalis dimittere et supplicantibus cedere, promittunt in eum eventum Pastorem huic novae parochiae praeficiendum sumptibus suis propriis rationabiliter dotare iuxta Rmae Gratiae Vrae discretionem. Quod faciendo.

In margine erat apostillatum: Communicetur Dnis Decano

seu Vicedecano et Capitulo ecclesiae collegiatae libertatis de Bóxtel et generoso Dno Barono de Bassini tanquam Dno temporali de Bóxtel et Liempde, ad dicendum in et contra hanc supplicationem intra 14 dies, quod ipsis expedire videbitur. Actum Busciducis Julii die ultima 97.

Subscriptum : De expresso mandato R.mi Epi Buscoducen. *Subsignatum* : Mart. Bardoul. *Et adhuc subscriptum* : R.mus Dns Epus Buscoducensis committit Petro Jois Coninx notario publico et Secretario in Bóxtel ad faciendam supratactam communicationem seu exhibitionem huiusmodi supplicationis. Actum secunda octob. 1597. *Subscriptum* : de mandato R.mi *Subsignatum* : Hog. Kelders.

Copia.

Petrus Coninx, secretarius libertatis Domini Baronis de Bausnij, Bóxtel etc. Attestatur communicationem huius supplicationis fecisse Dominis Decano et Capitulo collegialiter congregatis vi.^a die mensis Octobris praecedentis idque virtute commissionis Reverendissimi Dni Episcopi Buscoducensis, qui capitulariter responderunt se responsuros vel dicturos Jovis primo tunc futuro infra mensem. In cuius rei fidem propria manu haec subscripsi ac subsignavi vi.^a Octobris anni xcviij. Quod attestor; *Subsignatum* : P. Coninx.

Collatione facta cum suis respective originalibus, inventae sunt praesentes copiae suprascriptae cum eisdem concordare, per me Johannem Hogardi Kelders, notarium publicum admissum, necnon Curiae Episcopalis Buscoducensis Graphiarium. Quod attestor

Hog. Kelders.

II.

Reverendissimo Dno Episcopo Buscoducensi.

Exponunt quam possunt humillime, Scabini et incolae pagi de Liemde, siti sub Episcopatu Buscoducensi, quod iidem et eorum praedecessores hactenus caruerunt Ecclesia parochiali; non sine multis incommodis, praesertim hisce turbulentis temporibus inde exortis, eo quod dictus pagus de Liemde unius horae spatio distet ab ecclesia parochiali Baronatus de Bóxtel, ad quam parochialem ecclesiam durantibus hisce bellis et excursionibus militum incolis dicti pagi non est tutus accessus ne quidem do-

minicis et festivis diebus, sed coguntur iidem incolae tum propter magnam loci distantiam tum etiam propter viarum pericula et quotidianas militum excursiones saepenumero carere divino officio et concionibus parochialibus non sine magno animi dolore. Et quia per eiusmodi media refrigescit amor et fervor religionis catholicae, qui hisce praesertim luctuosis temporibus omnibus modis debet foveri, hinc est quod supplicantes a multis annis optarint sibi concedi erectionem ecclesiae parochialis in dicto pago de Liemde praesertim propter magnum numerum incolarum, qui quotidie excrescit et magis magisque excresceret, si de ecclesia parochiali ipsis provisum esset, quod ipsum si fiat, poterunt sacramenta ecclesiae egrotis et aliis multo expeditius subministrari, quam hactenus factum est, eo quod multae proles et aegri propter loci distantiam dictae parochialis ecclesiae de Boxtel destituantur baptisate et Eucharistia praesertim durantibus hisce bellis et in presentiarum. Quocirca cum decreta et canones et novissime Concilium Tridentinum prudentissime in hoc providerint et ordinarint, quod novae ecclesiae parochiales ob tales et similes causas possent erigi, idcirco rogant quam possunt humillime dicti supplicantes, ut Reverendissima D.V. attentis rationibus spredictis aliisque multis dignetur iis concedere erectionem novae ecclesiae parochialis in dicto pago de Liemde.

III.

Monsieur

Je vous envoye joint mon advis pour l'erection d'une Eglise paroissiale en ma Seigneurie de Liemde. Je vous supplie humblement qu'il vous plaise favoriser ce fait à la requisition des pauvres habitans soigneus du salut de leurs ames et en ma contemplation. Ceulx du Chapitre de Boxtel à ce que i'entens n'ont encores servi de leur advis, s' excusans que l'insinuation ne leur at esté faite iuredicquement par officier Vre. Je vous supplie leur faire ladicte insinuation en ceste sorte affin qu'ils n'ayent occasion de tergiversation. Et qu'il vous plaise en leur endroit user d' autorité pour l'effect d'une petition si iuste et necessaire pour la salvation de tant d'habitans. Et en mon particulier m'obligeray le reconnoistre avec tout service et en tous endroits ou il vous plairat me commander. Sur ce finissant prieray le tout puissant vous élargir

Monsieur, d'heureuse longe vie, me recommandant hublement en Vos bonnes graces et prières.
De bruxelles ce 24. de sept. bre 1597.

Ci joint sont lettres que l'ay
recheu de ceulx de Liemde.

Vre plus obéissant à vous
servir
G. de Hornes.

Adres : A Monsieur
Monsieur le Reverendissime
Evesque de Boisleduc.

IV.

Reverendissime Dne.

Exponitur pro parte communitatis et incolarum domini et jurisdictionis de Liempde, quod alias, die nimirum ultima Julii 97 per ipsos humiliter supplicatum extitit, quatenus R.ma V. Gratia dignaretur baptismalem ecclesiam baronatus de Boxtel dividere, et capellam nunc in dicto domino de Liempde existentem in parochialem ecclesiam, ex quamplurimis et plane necessariis causis, latius in praefata supplicatione expressis, erigere et sacerdotem in ea ad praesentationem matricis ecclesiae instituere, prout de jure et sacri Concilii Tridentini decreto vobis tanquam Sedis Apostolicae delegatis mandatur, ipsi investito ad sustentationem suam, eiusdem villae obventiones ecclesiasticas assignando, praecipue attento, quod dicta baptismalis ecclesia de Boxtel ita redditibus invenitur abundare, quod, praeter ipsorum supplicantium villae proventus, minister illius convenienter valet sustentationem habere aut alias de congrua et competenti dotatione providendo, iuxta R.mae Gratiae Vrae discretionem, in cuius sublevamen futuro pastori eiusque successoribus novae domus constructio sive habitatio, annua et haereditaria pensio 75 florenorum renensium, insuper omnes expensae et sumptus reparatorum totius ecclesiae intus et extra quocumque modo fiendarum et requisitarum per ipsos oblata sint, licet ad ea de jure minime teneantur, cum divini servitii et Sacramentorum administrationis intuitu decimae tam praediales quam personales notorie solvantur. Quae quidem supplicatio per Petrum Conincx secretarium in Boxtel de mandato et speciali commissione R.mi Dni Decano et Capitulo ecclesiae collegiatae libertatis de Boxtel necnon generoso Dno Baroni de Bassignij tanquam Dno temporali de Boxtel et Liempde extitit communicata, ad dicendum in et contra dictam supplicationem intra 14 dies, quod ipsis expedire videbitur. Quibus attentis, quodque etiam praedictus generosus Baro magnopere pium hoc negotium pro salute subditorum expresse suis litteris declaret promovere suaeque conscientiae facere satis, rogant et supplicant praefati exponentes, ut placeat R.mae V. Gratiae (posteaquam Dominus Decanus et Capitulum de

c. ad audien-
tiam, x. de ec-
cles. aedific. vel
repar. et Pan.
in c. cum con-
tingat nu. 8. x.
de decim. pri-
mit.

Boxtel hactenus ordinationi Vestrae distulerunt satisfacere atque ita ad praestandum consensum suum tam necessario muneri nullatenus deprehendantur esse propensi) insequendo dicti Concilii Tridentini sanctiones, etiam invitis ac renuentibus rectoribus ecclesiae baptismalis et matricis procedere ad erectionem novae parochiae ex moderna capella de Liempde et sacerdotem in ea ad praesentationem tamen rectoris ecclesiae maioris instituere et in defectum vel dilationem praesentationis ex parte matricis ecclesiae nihilominus virum bonum (appellationis cessante difugio) instituere, assignando ad hunc effectum futuro sacerdoti competentem portionem vestro arbitrio ex fructibus ad ecclesiam matricem quomodocumque pertinentibus supplendam, in quantum praedicta oblatio et presentatio per supplicationem facta videbitur minus sufficiens. Quod faciendo etc.

sess. 21 de
reform. cap. 4.

In margine erat apostillatum : Communicetur in primis et ante omnia haec praesens supplicatio Venerabilibus Dnis Decano et Canonicis ecclesiae collegiatae Baronatus de Boxtel, ut ipsi intra octiduum a die communicationis huiusmodi computandum (ad quam communicationem faciendam R.mus Dnus Petrum Coninx Secretarium eiusdem Baronatus Boxtellensis autorizat) in et ad dictae huius supplicis libelli contenta dicant et faciant prout ipsis consultum videbitur. Actum Buscoducis hac quarta Martii anno 99. *Subscriptum* : De mandato R.mi Dni Episcopi Buscoducensis praedicti. *Subsignatum* : J. Bardoul.

Collatione facta cum sua originali supplicatione et sua apostilla marginali, inventa est presens copia cum eisdem concordare per me Johannem Hogardi Kelders notarium publicum admissum necnon Curiae Episcopalis Buscoducensis Graphiarium. Quod attestor

Hog : Kelders.

V.

Ego Petrus Coninx, Secretarius Baronatus Boxtellensis ac Notarius publicus admissus, attestor originales supplicationes, de quibus presentes copiae descriptae sunt, tradidisse Venerabilibus dominis decano et quibusdam Canonicis Capituli eiusdem Baronatus, ibidem in ecclesia collegiata congregatis, qui responderunt infra octiduum imo ante Dominicam Laetare supplicantibus non posse respondere idque propter quotidianas molestias quibus eosque inhabitantibus predicti Baronatus alisque illorum subditis tenentur.

Actum xiii.^a martii 99.

P. Coninx

VI.

Rmo Dno Episcopo Buscoducensi

Exponitur debita cum humilitate, quod alias super erectione novae parochiae et eiusdem dotatione, orta controversia inter communitatem et incolas de Liempde supplicantes ex una, et Venerabiles Dnos Decanum et Capitulum collegiatae ecclesiae Baronatus de Boxtel opposcentes ex altera partibus, iteratò pro parte dictae communitatis et supplicantium devote oratum extitit, quatenus R.ma Vestra Gratia dignaretur capellam dicti domini de Liempde in parochialem ecclesiam erigere et futuro pastori de competenti alimentacione ex fructibus matricis ecclesiae providere, prout vobis tam de iure quam Concilii Tridentini decreto ac alias expedire et convenire videretur. Quae quidem supplicationes praefato Capitulo de Boxtel collegialiter congregato de speciali mandato R.mi Dni per Petrum Coninx Secretarium 13a Martii novissime praeteriti sunt exhibitae et communicatae, ut patet ex ipsius relatione hic annexa, adeo ut tempus octidui ipsis super secunda supplicatione praefixum, jam diu sit elapsum absque eo quod dicti opposcentes interea vel minimum quid contra dictas supplicationes sive petitionem in eis factam dixerint vel fecerint, in maximum orantium praeiudicium, Vestrae jurisdictionis et mandatorum contemptum non modicum. Quibus attentis, quodque tam pium opus, praecipue in animarum quod vertitur periculum, dilationibus protrahi non conveniat, obnixè supplicant, quatenus R.mo Dno placeat tertio et peremptorie Venerabilibus Dnis Decano et aliis Canonicis dictae collegiatae ecclesiae Baronatus de Boxtel mandare et ipsis terminum decendii praefigere, ad dicendum idque in scriptis in et contra dictarum supplicationum contenta, et in eventum ulterioris morae et dilationis, declarae ipsos tanquam contumaces ab omnibus defensionibus cecidisse originalesque supplicationes, elapso peremptorio termino ipsis praefigendo, fore et esse edendas et exhibendas, aut alias ex copiis earum auctenticis ordinandum et statuendum esse prout iustitia mediante vobis R.me Dne consultum videbitur, protestando nihilominus de expensis per supplicantes factis vel in posterum forte faciendis. Quod faciendò etc. Praefatum Secretarium auctorizando ad insinuationem huius ipsis Canonicis faciendam.

Als apostille is er bijgeschreven :

R.mus Dnus Episcopus Buscoducensis narratis in hac supplicatione attentis, Venerabilibus Dnis Decano et Capitulo ecclesiae

collegiatae Baronatus de Boxtel peremptorie mandat, quatenus infra decendium (quod ipsis ex gratia concedit et praefigit) post huius communicationem ipsis factam (ad quam faciendam Idem R. mus Dus Petrum Coninx Secretarium dicti Baronatus auctorizat) computandum, in et ad petitionem Liempdensium hic supplicantium in scriptis respondeant seu dicant, quod ipsis videbitur consultum. Aut alioquin in eventum ulterioris dilationis etc.

Actum Busciducis vigesima secunda Aprilis a^o 99.

De mandato praedicti R. mi Dni

Jo : Bardoul.

Dese Requeste ofte supplicatie mijn Heeren den deken ende anderen Heeren Canonicken van desen capitele gecommuniceert te syne xxvie Aprilis 99 attesteere Peter Coninx, Secretaris tot Boxtell ondergescreven.

P. Coninx.

VII.

Reverendissime Domine.

Significatur ex parte incolarum et communitatis domini de Liempde, quod alias, die nimirum vigesima secunda Aprilis anno 1599, Vestrae Dignitati placuerit super certa significantium supplicatione, Venerabilibus Dnis Decano et Capitulo ecclesiae collegiatae Baronatus de Boxtell peremptorie mandare, quatenus infra decendium post communicationem ipsis factam computandum in scriptis in et ad petitionem dictorum supplicantium super dotatione novae parochiae responderent seu dicerent quod ipsis videretur consultum, aut alioquin per vos ordinandum et statuum fore prout iustitia mediante expedire reperietis. Cuius Vestri mandati communicatio ipsis die vigesima sexta mensis praedicti per Petrum Coninx Secretarium ibidem est facta, prout tam de Vestra per supplicantes impetrata ordinatione quam praefati Secretarii relatione liquido patet ex munimentis huic annexis, adeo ut tempus decendii dictis Dnis Decano et Capitulo ad respondendum peremptorie praefixum iam diu sit elapsum, absque eo quod vel in minimo diversis V. R. mae Gratiae mandatis et ordinationibus satisfecerint. Quocirca humillimè supplicant dicti exponentes, quatenus placeat auctoritate apostolica Vobis in hac parte per Concilium Tridentinum concessa ad erectionem et dotationem novae parochiae procedere iuxta dictorum supplicantium petitionem, in diversis suis supplicationibus contentam, quae per copias auctenticas hic exhibentur

unacum relatione Secretarii praefati, Vestro nihilominus arbitrio et discretione semper salvis. Quod faciundo etc.

VIII.

Wij Scepenen, borgemeesteren, kerckmeesteren, heyligeestmeesteren ende geswoerens ofte Raedtsmannen der heerlycheyt van grooter Liempde, representerende tgeheel corpus derzelve heerlycheyt, doen conde ende te wetene eenen iegelycken, dat wy zoe inne onsen naeme alsmede inden naeme ende van wegen allen den anderen onsen medeingesetenen ende geerfden der zelve heerlycheyt, met consent ende believen van allen den zelve ingesetenen ende geerfden, gelooft hebben ende geloeven by desen inne goeder trouwen, dat wy tot sustentatie, alimentatie ende behoirlyck onderhoud vanden aencoemenden ende residentenden Pastoir ende deserviteur onser Parochien van Sinte Jans Baptiste, binnen deser onser voirs. heerlycheyt van Liempde te erigeren, jaerlycx zullen geven, confereren ende vuytreycken de somma van tweehondert Carolus gulden, tot twintich stivers elcken gulden gerekent, off die gerechte weerde der zelve inne anderen goeden ganbaeren gelde, zoe tzelve telcken betaeldaege opten comptoire der Rentmren der stadt van shertogenbossche cours ende ganck hebben zall, ende daer toe den zelve versien van behoirlycke woeninge, huysinge ende residentie, ende dat ten goeden believen ende contentemente vanden zelve residentenden Pastoir, ende op alsulcke daegen ende redelycke termynen als den zelve believen zall ons daer op t'ordineren ende stellen. Ende voer welcke voldoeninge ende betaelinge midts-gaders de voirs. woeninge wy by desen hebben verobligeert ende verbonden ende zyn verobligerende ende verbyndende onse persoenen ende allen onse ende onser mede innegesetenen goeden, die wy ende zy nu hebben ofte naemaels zullen mogen vercrygen, stellende ons ende allen deselve goeden daer voer, tot behoirlycke ende parate executie voer allen heeren ende richteren zoe geestelycke als weelycke, beloovende by desen ons daer teghens niet te opponeren noch daerop texcipieren, inne recht ofte daer buyten, inne enniger manieren maer alle tzelve telcken termyne van betaelinge wel ende getrouwelycken zonder ennige forme van rechtvoorderinge promptelycken te namptiseren,⁸⁾ aen te leggen ende betaelen naer behoeren, renuntierende mede te dien fine op alle privilegien, exceptien ende vrycheden, die ons ter contrarien van desen eenichssins zouden moghen dienen,

⁸⁾ Voorlopig tevreden stellen door onderpand te geven.

ende dit alles by provisie ende ter tyt ende wylen toe geduerende, dat de voirs. Pastoir by andere bequaemere ende naerdere middelen ter voirs. somme toe bedraegende van alimentatie ende onderhout behoirlycken zall wesen versien opt bedienen derzelter Parochie ende cure, ende dat tzelve gedaen, dese alsdan zal coemen te cessen ende egheen voider effecte meer sorteren, alle fraude ende bedroch ofte argeliste inne desen gesecludeert. Ende des toirconden hebben wy scepenen voirs. den zegel ons gemeyn scependoms van Liemde opt spacium van desen doen drucken, inne kennisse ende versterckenisse sgeens voirs. is, opten negentienden Aprilis Anno zestienhondert ende drie.

A. Feytenz.

IX.

Pro Deo.

Gijsbertus Masius, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus buscoducensis, universis et singulis presentes Nras Lras visuris, lecturis pariter et auditoris salutem in Dno. Ad providendum divini cultus augmentum et ad ea perficienda, per quae gregis Christiani nobis Nostri Episcopatus ratione concrediti animarum profectui earumque saluti consuli commode possit, ex officio nostrae (?) pastoralis debito libenter intendimus. Cum itaque nomine et pro parte Communitatis et incolarum dominii de Lyempde Nostrae buscoducensis dioecesis nobis dolenter expositum sit quod dictum dominium de Lyemde et seu ejus incolae ab ecclesia parochiali baronatus de Boxtel (cui hactenus illi subfuerunt) longe unius horae itinere distent et ob hoc dominicis et festivis diebus sacrificio missae aliisque sanctae ecclesiae officiis sepe fraudati manserint et ad presens defraudentur nec non [ea] distantia, quotidianis hostium fidei excursionibus, viarum violationibus, aquarum inundationibus maxime hyemali tempore aliisque compluribus incommodis caussantibus nonnulli ex dictis incolis absque Sacramentorum perceptione e vivis excesserint quodque etiam sepius occasione aquarum gelu concretarum cadavera sepelienda eo transportari et infantes ad baptismalem fontem deferri aliquoties non potuerint; ad hec, quod (ut eadem expositio subjungebat) praefati incolae numero sint satis justo (videlicet centum et quinquaginta vel circiter domiciliorum vulgo huysgesinnen dictorum) et secularem jurisdictionem et tribunal a jurisdictione dicti baronatus de Boxtel distincta habeant adeo ut illis specialis parochia merito constitui valeat atque idcirco nobis ut capellam divi Jois Baptistae in dicto dominio de Lyempde sitam a matrice ecclesia boxtellensi dividere eamque in pa-

rochiale ecclesiam cum debitae dotis assignatione erigere velle-
 mus et dignaremur ex parte prefatorum exponentium humiliter
 supplicatum extitit. Hinc est quod Nos huiusmodi precibus juri,
 rationi et aequitati consentaneis favorabiliter inclinati ac huius-
 modi dictorum exponentium necessitatibus, incommodis et peri-
 culis quantum ex Nobis est occurrere cupientes deque earum
 veritate sufficienter informati, praememoratum dominium de
 Lyempde [omnesque] et singulos illius incolas ab ecclesia paro-
 chiali baronatus de Boxtel quo ad animarum curas separavimus
 et dismembravimus atque praetactam cappellam divi Jois Bap-
 tistae inibi sitam in parochialem ecclesiam seu vicariam perpetuam,
 alicui in sacerdotio actu constituto seu saltem clerico secu-
 lari infra annum ad sacerdotium promovendo qui ad personalem
 residentiam et ad onera curae parochialis teneatur conferendam,
 ereximus, creavimus et instituimus atque tenore presentium auc-
 toritate nostra ordinaria ac alias per Oecumenicum Concilium
 Tridentinum hac in parte Nobis concessa respective separamus,
 dismembramus, erigimus, creamus et instituimus collationem
 dictae ecclesiae parochialis de Lyempde sic noviter erectae et
 jus ad eandem presentandi rectorem idoneum nunc et quoties
 illam deinceps perpetuis futuris temporibus quovis modo vacare
 contiserit, Nobis et successoribus Nostris tanquam loci Ordinariis
 reservamus. Ut vero futuro dictae ecclesiae Lijempdensis pastori
 seu vicario perpetuo de canonica portione ac decenti alimonia
 seu vitae subsidio in futurum perpetuo sit prospectum in partem
 suae dotis simplex beneficium seu altare S. Jois Baptistae
 fundatum reservamus illudque cum omnibus suis fructibus, red-
 ditibus, proventibus et oneribus ad usum pastoris pro tempore
 existentis sine [?] divini cultus diminutione unimus annectamus
 supprimimus et extinguimus volentes ut ob hoc idem beneficium
 post cessum vel decessum moderni ejusdem rectoris in perpetuum
 pro unito suppresso et extincto haberi necnon in eundem usum
 oblationes, jura past(oralia)
 (accidentalia vulgo dicta)
 boxtellensi solvenda eru(nt)
 mento annuam per[petuam] ducentorum florenorum
 quo-]libet floreno ad vigi [inti stuferos]
 certam commodam d.....
 seu corpus commun.....
 pective promiss..... ad.....
 et appropriamus p.....
 tanus prestanda et
 dicti supplicantes seu.....

communitatis debet
 prefato Pastori de.....
 ad similem ducent
 nis adscendente port.....
 pro de his premiss(is)
 jus et

volumus et in noviter erecta ab (?) ecclesia parochiali de
 Lyempde ecclesiae matrici de Boxtel debitus et competens de
 jure honos semper servetur. In cujus rei testimonium sigillum
 Nostrum presentibus Nostris littris per dilectum nostrum Secre-
 tarium subscriptis duximus appendendum. Datum buscoduci a^o
 a nativitate Dni millesimo Sexsentesimo tertio mensis aprilis die
 vigesima octava presentibus Anthonio Mollijn et Mgr^o Matthia
 Brants tanquam fide dignis testibus ad hoc vocatis. Subsigna:
 Johannes Bardoel et Balthasar Bontius. Sigill: inferius appende-
 bat sigillum dicti Episcopi in rubera cera impressum. Concordiam
 hujus copiae cum suo originali rite subscripto subsignato et sigil-
 lato ut supra attestor ego Gerardus Goossens nots publs et Sec-
 rets in Lijempt, in cujus rei testimonium etc, et erat subscriptum:
 G. Goossens Nots.

Concordiam hujus Copiae cum copia autentica
 subscripta attestor ego notarius curiae Brabantiae
 admissus Henr: van Hoeij Nots publs
 julii 7e 1694.

Missionarissen in Maas en Waal en in het Land van Nijmegen tijdens de Protestantse Overheersing.

door

P. DAVID DE KOK O.F.M.

Waren het aanvankelijk naast de dienstdoende wereldheren vooral rondtrekkende Jesuiten, die de Katholieken in Maas en Waal verzorgden, vrij spoedig vestigden deze paters zich meer in de steden en kwamen vooral kloosterlingen van verschillende genootschappen hun werk ten plattelande voortzetten. De Minderbroeders zijn na hun verdrijving uit 's-Hertogenbosch (1629) niet de laatsten geweest, aan wie het te danken is, dat de bevolking van Maas en Waal grotendeels katholiek is gebleven. Ook in de dorpen van het Land van Nijmegen hebben verschillende kloosterlingen onverdroten gearbeid tot behoud van het geloof.

De Franciscan Nicolaas van Rijswijck werd in 1633 reeds naar Maas en Waal gezonden en vond in 1636 een vaste woonplaats bij zijn broer te Maasbommel, waar hij verscheidene jaren gewerkt heeft. ¹⁾

Wij zullen een aantal archiefstukken laten volgen, die in het klooster te Megen, gesticht in 1645, bewaard worden en niet onbelangrijk zijn voor de geschiedenis der diverse parochies. ²⁾

Toen pater van Rijswijck in 1646 tot rector der Clarissen te Boxtel was benoemd, zonden enige inwoners van Maasbommel, Appeltern, Altforst, Puiflijk, Leeuwen, Dreumel, Alphen, Hors-

¹⁾ Zie *Monasticon Batavum*, I, en Supplement, i.v. Maasbommel en Maas en Waal.

²⁾ De stukken zijn vermeld in de Inventaris, opgenomen in de *Bossche Bijdragen*, dl. XXI, April 1952, blz. 178v.

sen en Hernen volgend schrijven aan de Minderbroeders te Megen :

Aen de Eerweerdighe Paters der Minderbroeders,
residerende tot Megen.

Demonstreren ende verthoonen ootmoedelijcken alle goede Roomsche Catholycke inwoonderen ende naebuieren der Stadt ende Vryheyt Maesbommel, mitsgaders de inwoonderen ende naebuieren van Appeltern, Altforst, Puyffelick, Leuwen, Dreumel, Alphen, Horssen ende Hernen, gelegen inde Ampte van Maes ende Waell, hoe dat sy, remonstranten, hun ten uysterste bedancken van alle goede diensten, die sy nu geduerende den tijt van drye jaeren in veele periculeuse circumstanties met volle contentement ende satisfactie als mede by tyde van Pater Rijswick hebben ontfanghen. By desen sijn attesterende ende verclaerende voer haeren eygen pastoor ende herder aengenomen te hebben ende te houden als in voergaende tyden den E. Pater Bonaventura van den Sande, president aldaer, met alle syne wettelycke successeurs ende naevolghers in syne officie, versoekende van onse voordere geestelycke Overicheyt t' selvige te bevestigen ende te approberen, ende mits de cappelle, daer wy t' samentlycke met de inwoonderen van Megen ten dienste comen, nu principaliter naer publicatie des vredes, doer haere engicheyt ende cleynheyt onbequaem is om alles te begrypen ³⁾ niet sonder veele inconventienten ende beletsel der devotia, sijn wy remonstranten eenpaerlijck ende t' samentershands supplicerende, dat die E. Paters met d' eerste gelegenheyt sullen gelieven eene bequame kercke oft cappelle te laeten beryden (?), belovende tot dyen eynde een yder naer sijn qualiteyt ende devotie in alles naer gelegenheyt van saacken behulpich te wesen, blyvende

Van U.Eerw.

geaffectionerende dienaeren ende vrinden

Maesbommel.

Adriana (?) van Berrghen.	Joest Steck.
Johan van Bommel.	H. S. van den Kerckhoff.
J. van Rijswijck.	Jacob van Beest.
Jan Dircsten (?) van Dueren.	Gerinen (?) Jacobs.

³⁾ 3 Sept. 1670 werd de eerste steen gelegd van de kloosterkerk, die einde 1674 onder dak was en 28 Augustus 1689 werd ingewijd door de bisschop van Roermond. Beda Verbeek O.F.M. en Markoen Meijer O.F.M., Drie Eeuwen Klooster en Gymnasium van Megen, Amsterdam 1946, blz. 34 en 38.

Evert Lucasz. (?). Gerinus (?). Eug. (?) Tyemmen (?).
 Handrich Peters van Ham.
 Dit is het + hantmercqt van Jacob Lenssen.
 Dit is het hantmercqt + van Peeter Jacobs, by sichselffs
 gesett.

Datum den
 7 Junij 1648.

Aertgen Joesten
 Dit is het + mercqt van Willem Schalcken by sich selffs
 gesett.
 Aertgen de Groot.
 Hendrisen Hendricks.
 Arien Boeff.
 Hendrick Jhe (?).

Appelteren.

Jean de Gent, Heer tot Appelteren.
 Scholtnis
 Frans Janssen.
 Claes Poelmans.
 Ryen Janssen.
 Jan Heenderick (?).
 Chorus Janssen.
 Van Woesick.
 Roeloff
 Dierck Jans.
 Dit is + meerck van Jan Jansz. Crynis
 Walborch Polman.
 Diercz.
 Henderick Gortres (?).
 Dit is + meerck van Jan Janssen
 Dit is + merck van Aert Wynen.
 Dit is + merck van Neelgen Gerissen.
 Dit is + merck van Jeneke Woedich, weduwe van
 Woedich.
 Dit is |—| merck van Willem Hornus.

Horsen.

Gilis Ruitter.
 Gerit Laemers. Dierch Geisberts van Dieten.
 Jan Wolters van Horssen.
 Dit is het hantmerck van Jan Otten van + Horssen.
 Hermen Gerisz. van Druieten.

Alsoe dese soude mogen dienen tot stichtinch van kerk ofte kapelle sal het ons niet mankeren, want daer noch wel sijn, die niet onder trant en sijn.

Altvorst.

Hermen Peters.	Allert Jansz. van den Kerckhof (?).
Allert van Gertsz.	Peter Jan
Jan Florissen van den	Kerckhoff.
Aellert Hermesz.	Handrijch Lamberts.
..... Geerijds.	Peter Lamberts.
Dit merckt + heft Gerit Janssen mit syne eighen hant selfs geschreven.	
Dit merckt + heft Jan Dercksen (?) met syne eighen hant selfs geschreven.	
Handrick Peters (?) Willems.
Frans (?) Willems (?)	Gerit Janssen.
Dit merckt heft Jan Jacobsz. mit syne eighen hant geschreven.	
Peter Janssen.	Jan Jansen van den Berch.

Wie nu en dan handschriften van de zeventiende eeuw ontcijferen moet, weet, dat hij zich in dit zeer moeilijk werk gemakkelijk kan vergissen. Vooral eigennamen en ondertekeningen vertonen vaak niets dan „hanepoten”. Vandaar dat ik in nr. 49 van de Inventaris schreef, dat de inwoners van Maasbommel enz. „boven haeren eygen pastoor” pater B. van den Sande tot hun godsdienstige leider aannamen. Bij nadere bestudering van het slecht geschreven stuk lees ik echter „voer haeren eygen pastoor”. De mensen van Maasbommel en de genoemde dorpen hadden toen derhalve geen geestelijke herder. Hoewel pater N. van Rijswijk zich in 1636 volgens eigen verklaring te Maasbommel vestigde, laten de opstellers van de dankbetuiging hem er eerst in 1645 optreden, wellicht omdat toen het klooster te Megen gesticht is en de pater feitelijk tot dit klooster behoorde sinds genoemd jaar.

Hoewel de schrijvers van bovengenoemd stuk de kerkelijke overheid verzocht hadden hun aanvaarding van de Megense gardiaan tot hun pastoor te willen goedkeuren, heeft het toch vele jaren geduurd vooraleer een gedeeltelijke approbatie is ge-

volgd. Blijkens een schrijven van pater Henricus Dens, die 18 April 1728 tot gardiaan werd aangesteld, maar 19 Juli 1730 reeds overleden is, ⁴⁾ behoorden de parochies Maasbommel, Altforst en Appeltern aan het Megense klooster, hoewel de pastoor van Horssen aanspraak maakte op de beide laatstgenoemde parochies. Intussen had Alphen al een Franciscaan als deservitor, Hernen een medebroeder als pastoor en Dreumel een Dominicaan als pastoor. ⁵⁾ Ziehier de ongedateerde brief van Henricus Dens :

AA. RR. et VV. Venerabilis Definitarii Patribus
Capitulariter Congregatis.

Exponit ea qua par est reverentia et submissione infrascriptus conventus Megensis guardianus, quod pagi de Maesbommel, Outvorst et Appeltern pro ecclesia parochiali habuerint ecclesiam FF. Minorum Megensium et guardianum eiusdem conventus pastorem, ut patet ex actis visitationis Illustrissimi ac Reverendissimi D. Episcopi Ruraemundensis de anno 1725, hic adiunctis sub littera A. Cumque abusive quandoque pastor in Horssen praetenderit esse pastor pagorum de Outvorst et Appeltern, supplicavit idem pater guardianus Illustrissimum ac Reverendissimum D. Episcopum Ruraemundensem, ut in eo dignaretur providere, et ut in institutione novi pastoris in Horssen duo pagi illi non exprimerentur, sed secus factum est, ut patet ex litteris eiusdem Illustrissimi ac Reverendissimi Domini, hic adiunctis sub littera B, in quibus et praetendit, quod guardianus conventus Megensis prius debeat ut pastor presentari Illustrissimo, quod factum numquam fuit. Hinc recurrit ad AA. RR. et VV. Paternitates vestras, ut sciat, quid in casu sibi sit agendum. ⁶⁾

Fr. Henricus Dens, guardianus Megensis indignus.

Howel de parochie Maasbommel blijkbaar niet door anderen opgevorderd werd, behoorde zij wettelijk nog niet aan het Megense klooster, zoals blijken zal.

De inwoners van Appeltern wilden, naar het schijnt, de pastoor van Horssen niet als hun geestelijke herder erkennen, waar-

⁴⁾ Taxandria, 1940, blz. 17.

⁵⁾ Monasticon Batavum, I, Supplement, i.v. Alphen.

⁶⁾ Deze brief is geschreven tussen 18 April 1728 en 19 Juli 1730. — De beide bijlagen zijn in het Megense archief niet te vinden.

om de bisschop van Roermond hen in de volgende brief onder de pastoor van Dieden plaatste :

Eersaemen Catholiecken en beminde Kinderen in Christo Jesu der Parochie van Appelteren.

Doordien dat den Almogenden belieft ons op te leggen de sorge van opperbestierder van Ul. siel en saeligheyt, soo ist dat wy, rypelijk geleedt hebbende op alle de redenen, door ulieden by schriftte van den 11 february lestleden ons vertoont nopende den kerckganck tot Dieten, gelegen onder het bestier van den Hooghwerdigen Heere Vicarius Generael apostolijck van 's-Hertogenbosch, hebben toegestaen, dat Uliede Catholiecke gemeente sal te kercken gaen by den Heer Everardus van Herwarden ende denselven erkennen voor Ul. echten herder en pastoor door ons aengesteld om Ul. met exempels en waere leeringen te brengen tot de saligheyt, onder conditie noghtans dat alhoewel het dorp van Dieten gelegen is onder de Meyerye van 's-Hertogenbosch, het dorp Appelteren sal altoos blyven van het bisdome van Ruremonde, oock dat Ul. aengaende alle kerckelycke onderhoudingen Ul. sult gedraegen als ondersaeten, zielen en kinderen gelijk als voren in alle het genige van onsen t' wegen sullen goet vinden te strecken tot Ul. saligheyt. Wy hebben goet gevonden Ul. hiervan te informeren en te kennen geven, dat alleenlijck onse intentie is om de bygebrachte redenen Ul. toetestaen den kerckganck tot Dieten tot gemack van Ul. catholiecke gemeynte en dat wy noyt gedenken van Ul. aftetrecken onse vaderlycke bestieringe, maer altoos Ul. willen aensien en bestieren als ons echte schaepen tot d' eenige saligheyt, bevelen vaders Ul. in den segen van den Almogenden Godt en blyve met vaderlycke genegentheyt, Eersame Catholycke en beminde kinderen

Ul. aldergenegensten Bisschop
Fr. Franc. Lud., Bisschop van Rurem.

Ruremonde den 6
Meert 1731.

De parochiekerk van Dieden was door de Protestanten in bezit genomen, waarom de bisschop in 1730 aan het verlangen der bevolking tegemoet kwam door Gerardus van Herwarden tot pastoor te benoemen, terwijl de Heer van Dieden een lokaal van zijn (thans geheel vervallen) kasteel afstond, waarin de godsdienstoefeningen zouden gehouden worden. Genoemde pas-

toor overleed in 1742 en Dieden hield op een zelfstandige parochie te zijn om eerst door de pastoor van Haren verzorgd en spoedig bij de parochie Demen gevoegd te worden. 7) Men besluite nu niet, dat alle katholieken van Appeltern en de Megense gardiaan zich met genoemde beslissing konden verenigen. 27 Maart 1748 schreef immers Joannes Schouwenburg, pastoor van Groesbeek en deken van het uitgestrekt district Nijmegen, de volgende brief aan de gardiaan van Megen :

Admodum Reverende Pater Guardiane,

Diligenter reviso ac perscrutato ingenti bullarum, mandatorum, institutionum pluriumque litterarum acervo, ab Adm. R. Patre Guiljelmo de Lonchin Augustiniani Ordinis, complurium annorum decano, relicto in favorem ac bonum vestrum quoad communitatem Maes-bommelanam, inclusas hasce pastorum manuales signaturas inveni, praeter quas vel maxime proderit sequens a decanali libro meo calamo excerpta ac per Adm. Reverendum Patrem Decanum Franciscum Donckers conscripta sequentis tenoris, registratura de anno 1729 :

Extractum ex actis visitationis factae per Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Franciscum Ludovicum, Episcopum Ruraemundensem, Geldriae Primatem, Ecclesiae parochialis de Maas-Bommel, Outforst et Appelterre. 16 Junij 1725. Parochia horum trium pagorum est ecclesia Fratrum Minorum Recollectorum Megensium. Pastor est guardianus ejusdem conventus Megensis. Inferius habetur folio 449: Quod attestor L. Mooren, secretarius Episcopatus Ruraemundensis.

Quandoquidem ergo R. Dominus Pastor in Oyen deservituram in Maes-Bommel, exceptis aedibus aliquot jurisdictioni suae vicinioribus, nunquam vel ambiaverit, minus petierit, habeatque Paternitas tua Admodum Reverenda transmissa modo pro te documenta, non video, quomodo remonstratione facta Ruremundaee antiquo in dictam communitatem jure juste frustretur. Ideoque sperans fore ut pro voto succedant omnia, subscribor sicut humili calamo ita et animo addicto

Paternitatis vestrae Adm. Reverendae Famulus
obsequiosissimus
Joannes Schouwenburg,
Pastor Missionarius in Groesbeek.

Groesbeek,
27 Martij 1748.

7) Schutjes, III, blz. 442—444.

Het is wel vreemd, dat Franciscus Ludov. Sanguessa, zelf Minderbroeder, de parochie Appeltern 16 Juni 1725 aan de gardiaan van Megen toevertrouwde en 6 Maart 1731 aan de pastoor van Dieden overdroeg. Moeten wij veronderstellen, dat hij gehandeld heeft onder invloed van de Heer van Dieden? Dit gehucht had immers op verlangen van deze Heer in 1730 wederom een eigen pastoor gekregen, die slechts een handjevol Katholieken te verzorgen had.

Er schijnt nog menigmaal onzekerheid over de drie parochies ontstaan te zijn, want eerst op 16 October 1777 benoemde de bisschop van Roermond de gardiaan van Megen tot pastoor van Maasbommel, Altforst en Appeltern. Ziehier het oorspronkelijk document, dat voorzien is van het bisschoppelijk zegel :

Philippus Damianus,

Marchio ab et in Hoensbroeck, S.R.I. Comes, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopus Ruraemundensis, Primas Geldriae, Ecclesiae Cathedralis Spirensis Canonicus Capitularis, Praepositus Embricensis, Archi-Diaconus Ultrajectensis etc. etc.

Dilecto Nobis in Christo A.R.P. Guardiano seu Praesidi pro tempore existenti Ord. Fratrum Minorum Recoll. Conventus Megensis Salutem in Domino.

Pastoralis sollicitudo qua ovium nobis commissarum saluti intendimus, ad ea potissimum curas nostras dirigit, ut nullae in hac nostra dioecesi direttore spirituali cureant, sed cuilibet determinatus assignetur parochus, ad quem pro Sacramentorum aliorumque jurium parochialium perceptione recurrere et ecclesia quam pro audiendis Divinis adire et frequentare possit et valeat. Cum igitur incolae pagorum de Maesbommel, Outvorst et Appeltern nostrae dioecesis a multis retro annis pastore, qui eis cohabitaret, caruerint et adhucdum careant, idque ob defectum sustentationis congruae eidem difficillime procurandae, Nos eisdem incolis in hoc providere quantum in Domino valemus cupientes et decessorum nostrorum vestigiis inhaerentes, A. R. Paternitatem tuam incolarum dictorum locorum de Maesbommel, Outvorst et Appeltern parochum designandum et constituendum duximus, prout designamus et constituimus per praesentes, donec aliter ordinaverimus, duraturas, concedentes tibi ad Sacramenta eis administranda et omnia munia pastoralia obeunda

omnem licentiam et facultatem necessariam et opportunam, potestatem etiam delegandi alium vel alios conventus Megensis religiosos: pro hac dioecesi approbatos, uti et si approbati non adsint in alia dioecesi pro cura animarum actualiter admissos. Volumus autem, ut ultimae hujus facultatis A.R.P. neoguardianus singulis trienniis aut aliter adveniens ab A.R. Domino districtus Neomagensis decano, pro tempore existente, renovationem nomine nostro concedendam petat, praesentes vero dicto decano registro decanali inscribendae exhibeantur, designantes ibidem ecclesiam conventus vestri Megensis dictorum incolarum parochialem. Datum in castro de Hillenraet hac 16 Octobris 1777.

D. Episcopus Ruraemondensis.

De mandato Illustrissimi ac Reverendissimi Domini mei.

L. Theunissen secretarius.

De deken schreef onder het stuk: Registro decanali inseruit hac 21 Octobris 1777. J. R. van Eck D. N. decanus.

Zo was de gardiaan van Megen ten tweede of voor de zoveelste male tot pastoor van Altvorst, Appeltern en Maasbommel benoemd. Met enige onderbreking hebben de Franciscanen van Megen de parochie Altforst tot 1812 verzorgd, die van Appeltern tot 10 April 1812, eveneens met onderbrekingen, die van Maasbommel tot 2 Mei 1804 of tot 1814. 8)

Over Puiflijk kunnen wij kort zijn. De Minderbroeder Petrus Reesen, die er deservitor was en ook in dorpen van de omstreek werkte, 9) verkreeg 8 Januari 1730 dispensatie in twee huwelijkszaken: man en vrouw waren bloedverwant in de vierde graad. De bisschop gaf de dispensatie, daar het dorp „acatholicus” was en men dus nauwelijks een wederpartij kon vinden, of zij was affinis vel consanguinea. De bisschop had genoemde pater 26 April 1713 tot deservitor benoemd. Guilielmus de Lonchin, deken van Nijmegen, had 11 Mei 1713 op het oorspronkelijk stuk aangetekend, dat pater Reesen volgens de bedoeling van de bisschop tevens deservitor van Druten en de helft van Leeuwen moest zijn.

8) Monasticon Batavum, I, Supplement, i.v. Altforst, Appeltern en Maasbommel.

9) Schutjes, III, blz. 62; IV, blz. 500.

Nu laten wij de eigenhandige verslagen van de missionarissen volgen, die in Maas en Waal en in het Land van Nijmegen gewerkt hebben.

Missionarij seu Deservitores, Pagi, Numerus Communicantium et Familiarum Aatholicorum in Districtu Decanatus Noviomagensis.

Ego infrascriptus institutus sum missionarius in hisce quatuor pagis: Doddendael, Ewick, Winsen et Bunningen. In his parvis et pauperculis pagis sunt communicantes circiter septingenti. Oratorium catholicum est in castro Doddendael.

Sunt tria templa reformatae religionis: In Ewick unum, in Winsen unum et in Bunningen unum. Pagus Bunningen fere media ex parte est acatholicus; in alijs pagis sunt circiter viginti familiae acatholicae.

Actum in castro

Doddendael 14.

Novembris 1706.

Ita attestor.

fr. Franciscus Meyer, fr. minor.

Ego infrascriptus institutus sum deservitor in Aefferden et Deest, eius attinentia sub una eademque parochia, in qua sunt circiter ducenti et triginta communicantes, familiae acatholicae circiter decem. Oratorium est in Aefferden. Actum ibidem 16. Novembris 1706.

Fr. Folpardus Uytenbogaert, minorita indignus.

Ego, fr. Reynerus van Tendeloo Ord. Fr. Minorum Recollectorum, institutus sum missionarius deservitor in his pagis: Puyffelick, Druten et Leeuwen pro parte superiori pagi. Communicantes habeo sexcentos, in Puyffelick centum et viginti, in Druten 273, in Leeuwen 207. Oratorium est in medio inter praefatos pagos ad lapidem terminalem Puyffelsenem. Duae sunt ecclesiae parochiales, scilicet in Puyffelick et in Druten. In Leeuwen fit congregatio acatholicorum in castello, in quo pago sunt sexdecem familiae acatholicorum, in Druten quindecim, in Puyffelick sunt circiter viginti acatholici. Actum ibidem 19 Novembris 1706.

Ego, fr. Gregorius Robert, Canonicus Praemonstratensis, deservitor sum institutus ab Illustrissimo Domino Cools et a Xantensibus. Communicantes quos habeo in Wamel et Leuwen sunt circiter quingenti; numerum acatholicorum non scio. Actum ... Nov. 1706.

Drie regels zijn doorgekrast en de drie regels die na

de datum volgen, zijn niet te ontcijferen, waarna weer geheel doorgekraste woorden.

Propter recentem missionem in deservituram parochiae de Dreumel non nobis perfecte numerum communicantium. Tamen ex facto calculo ab inhabitantibus reperiuntur 340 vel 350. Familiae acatholicorum dicuntur esse 6 a 8.

Ita testor fr. Petrus van den Kerckhoff Ord.
Praedicatorum.

20 Novembris 1706.

In pago de Alphen circiter centum et quinquaginta reperiuntur communicantes, oppositorum circiter triginta, — quibus ego decennio praefui.

Ita est. Henricus de Geffen, saecularis.

23 Novembris anni CIOIOCCVI.

Ego infrascriptus institutus sum deservitor in Horssen et Autvoorst. Oratorium nostrum est in Horssen. In Horssen est unum templum acatholicorum et in Autvoorst unum. In Horssen fuit etiam monasterium Ordinis Cisterciensis virorum cuius reliquiae adhuc exstant. Communicantes habeo in Horssen ducentos et quatuordecim, in Autvoorst 73. Acatholicos in Horssen sunt tantum quatuordecim, acatholici in Autvoorst 16.

Ita attestor. Anthonius Engels, deservitor indignus
in Horssen et Autvoorst.

Ego infrascriptus auctoritate superiorum deservitor institutus sum in hisce tribus sequentibus pagis: Maesbommel, Altforst et Appelterren. Communicantes habeo quadringentos, in Maesbommel 173; in hoc pago est unum templum acatholicorum et 20 familiae haereticae; in Altforst 100, in quo similiter templum acatholicorum et quinque familiae acatholicae; in Appelterren 127; in hoc pago etiam est templum acatholicorum et duodecim familiae acatholicae. Oratorium horum pagorum est ecclesia conventus Megensis.

Ita attestor.

Fr. Jacobus Laets, Minorita indignus.

Actum Megae
7 Decembris 1706.

Fr. Franciscus Donckers Ordinis Fratrum Recollectorum, missionarius in Hernen, Batenborgh, Haeren (= Bergharen), Leur.

In hisce pagis communicantes habeo circiter quadringentos. Orationarium situm est in Hernen. Maxima pars in Batenborgh est acatholica, in Hernen sunt nisi catholici, in Haeren dantur 5 familiae acatholicae.

Ita est. Fr. Franc. Donckers. 9 Decembris 1706.

Ego fr. Hugolinus Duyckers Ord. Fratrum Minorum Recollectorum, missionarius in Wichem, communicantes habeo circiter quingentos, familias acatholicas septem. Templum acatholicorum situm est in pago, similiter oratorium nostrum.

Ita attestor. fr. Hugolinus Duyckers. 11 Decembr. 1706.

Ego Fr. Eustachius Bruxellensis Ordinis Fratrum Minorum Capucinorum, deservitor in Balgoy, Kent et dimidia parte ex Nederhasselt, communicantes habeo circiter ducentos. Templum acatholicum situm est in Balgoy, similiter oratorium nostrum. Exstat insuper sacellum acatholicum in Kent. Duae solummodo sunt familiae acatholicae in Balgoy.

Ita est. Fr. Eustachius Bruxellenis, Capucinus.
12 Decembris 1706.

Mihi infrascripto commissa est deservitura in Over et Nederassel (ast medietatem de Nederassel reliqui deservitori in Balle-goy). Sunt duo pagi duoque parochiae, in quoque est ... templi. Communicantes habeo circiter 350, familias acatholicorum quinque; oratorium est in Overassel.

Ita attestor. Antonius Roelofs, alias Van Hal.

Infrascriptus institutus sum missionarius deservitor in scabinatu Neomagensi in bona parochia cum duobus sacelleis, parochia Neerbosch, sacella Hees et Atert. Principalis ecclesia acatholicorum est in Neerbosch, minus principalis in Hees. Monasterium fuit in Neerbosch monialium cuius vix exstat vestigium.¹⁰⁾ Orationarium catholicorum est in Neerbosch, familiae acatholicae sunt septem, ferme omnes officiales. Communicantes sunt sexcenti, plures si nostra parochia non foret tam propinqua civitati. Est aliud sacellum quod olim fuit sub parochia de Beuningen — Wurt (= Weurt). In illo est una familia haeretica. Sed cum sint omnes sine pastore errantes, pars venit ad meum oratorium, pars currit ad civitatem, sed cum dicant se non agnoscere pasto-

¹⁰⁾ Klooster van Regularissen. Monast. Batavum, II, i.v. Neerbosch.

rem, sic nullus pastor tenetur illos agnoscere pro ovibus suis.

Datum 28 Decembris 1706.

Ita attestor. fr. Joannes vanden Kerchove Ord. Fratrum
Praedicatorum conventus Gandensis.

Al deze oorspronkelijke verslagen volgen elkaar op hetzelfde katern. Blijkbaar is dit blanco toegezonden door de bisschoppelijke overheid van Roermond of door de deken van Nijmegen aan de deservitor op huize Doddendael met bijgevoegde vragenlijst en bevel het na beantwoording telkens door te zenden aan de genoemde deservitors. Vandaar ook de opeenvolgende datums.

Merkwaardig dat zowel Anthonius Engels als Jacobus Laets zich deservitor van Altforst noemen. Eerstgenoemde zal dan een klein gedeelte slechts te verzorgen gehad hebben, grenzende aan Horssen. Schutjes geeft geen verklaring.

Men zal vragen: Hoe zijn deze verslagen, die ten slotte in het bisschoppelijk archief thuis horen, in het Megense kloosterarchief terecht gekomen? Het antwoord ligt o.i. voor de hand. Pater Donckers, die later deken van het district Nijmegen is geworden, genoot het vertrouwen van de bisschop en zal de opdracht gekregen hebben, te zorgen, dat de vragenlijsten beantwoord werden. De verslagen zijn dan bij hem ingeleverd en hij zal afschriften naar Roermond gezonden en de oorspronkelijke stukken achtergelaten hebben te Megen, waar hij lector der godgeleerdheid is geweest en als vicarius van de missiën zijner Orde in Gelderland meermalen verbleef. Megen behoorde immers tot een onafhankelijk graafschap, waar de Staten-Generaal niets te zeggen hadden.

Ziedaar het een en ander over enige parochies over de Maas. Later volgen enige archiefstukken over parochies beneden de Maas, die tot het tegenwoordige bisdom Den Bosch behoren.

Onderzoek naar de geestelijke goederen in Maas en Waal in 1797

door

M. VAN OSS

Onder Maas en Waal verstaan we hier de dorpen, die in 1797 het ambt van Maas en Waal uitmaakten en één gemeente vormden: Afferden, Alphen, Altvorst, Appeltern, Bergharen, Deest, Dreumel, Druten, Leeuwen, Over- en Nederasselt, Puiflijk en Wamel. We rekenen daar dus niet bij de vroegere heerlijkheden Balgooy en Keent, Hernen, Horssen, Leur en de stad Maasbommel, welke met de geografisch buiten het gebied van tussen Maas en Waal gelegen plaatsen Dieden en Oijen eerst op 17 April 1798 bij het ambt zouden worden „ingelijfd”.

Volgens in deze jaren meestal door de kerkgenootschappen zelf verschaftte gegevens woonden er in het ambt 8154 katholieken en 618 gereformeerden, aldus over de dorpen verdeeld: 1)

	R.K.	Gereformeerden
Afferden en Deest	985	30
Alphen	512	42
Altvorst	202	28
Appeltern	370	75
Bergharen	527	37
Dreumel	891	40
Druten	1005	83
Leeuwen	1386	133

1) De meeste gegevens zijn ontleend aan het Oud-Archief van het voormalig polderdistrict „Maas en Waal”, waarvan de inventaris werd opgemaakt door A. Delhaye en H. F. J. Smeets.

Nederasselt	186	17
Overasselt	570	21
Puiflijk	420	19
Wamel	1100	93

Het hoofdbestuur van het ambt werd tot Maart 1795 gevormd door de ambtman, die tevens richter en dijkgraaf was, en de ridders of jonkers die als zodanig sedert 1742 professie moesten doen van de „ware gereformeerde religie”.²⁾ Ook de schouten waren meestal gereformeerd, terwijl de burgemeesters, door de geërfd en gekozen, dikwijls katholieken waren.³⁾ De koster, die tevens de schoolmeesters waren, en de kerkmeesters moesten uit de aard der zaak de gereformeerde religie belijden evenals de armenmeesters krachten de kwartiersordonnantie van 1692.⁴⁾ De laatsten speelden in deze door watersnoden herhaaldelijk geteisterde streek bij de bedeling der armen een voorname rol.

²⁾ Het vierde artikel van het „Reglement op d'admissie van de Ridderschap des Ampts van tusschen Maes en Wael, gearresteert in een vergadering tot Druten de 20 Aug. 1742”, luidde (wij cursiveren de woorden welke aan het vierde artikel van het reglement van 1670 werden toegevoegd): „Niemant sal insgelijks verschreven worden off sal eerst moeten hebben den ouderdom ten minste van twintig jaren *professie doende van de ware gereformeerde religie* en sulx bewijsen oock de discipline van scholen off accademie niet meer onderworpen te zijn.”

³⁾ De schouten der dorpen moesten de eed afleggen, in handen van de ambtman, op de instructie van 28 Mei 1677, waarvan het eerste artikel luidde: „Eerstelijck sullen de onderscholtussen deses ampts gehouden sijn de gereformeerde religie en den Godtsdienst, gelijk die van hoger Overigheijdt geordonneert en toegelaten is, na vermogen te bevorderen, immers niet te doen noch te pogen, dat tot nadeel van dien is streckende.” Meerdere copiën van deze instructie in Oud-Archief no. 2933. Onder de Bataafse Republiek werd het eerste artikel radikaal gewijzigd; hierop legden schouten de eed af op 5 Maart 1796 en 3 Juni 1800. De vroegere instructie was nog in 1773 in druk verschenen te Nijmegen. Op deze instructie staat bij artikel 1 de aantekening: „Eenige artikelen met goetvinden van Ambtman en leden van 't bestuur verandert bij hamerslaan 1803.” De verandering betrof o.a. het weglaten van „de Gereformeerde Religie.” Het is wel merkwaardig, dat dit bestuur, hetwelk wederom meerendeels uit niet-katholieken bestond, de wijziging door het bestuur van 1795 aangebracht, niet overnam of ... negeerde. Meende het, dat er feitelijk niet veel veranderd was? Wij zeggen, dat de schouten *meestal* gereformeerd waren, omdat op 9 Maart 1741 tot schout van Dreumel werd aangesteld Crijn van de Cop, van welke familie we zeker menen te weten, dat zij katholiek was.

⁴⁾ Zie bijlage 1.

De geestelijke en kerkelijke goederen, die voor de hervorming bijna alle tot buitenlandse „corpora” behoorden, waren sedertdien gedeeltelijk overgegaan in handen van leken. De Benedictijner-abdij S. Valéry-sur-mer in Frankrijk had in 1618 haar rechten en goederen te Overasselt verkocht aan jonker Hans Willem van Randwijck; ⁵⁾ de Cisterciënser-abdij Camp in Duitsland verkocht in 1621 haar grote bezittingen te Bergharen, Leur, Nederasselt en op andere plaatsen in Maas en Waal om haar schulden te delgen, maar ook uit vrees voor confiscatie, aan drie Amsterdammers. ⁶⁾ De ambtman Sweder van den Boetzelaer verwierf in 1660 de goederen van de kloosters der Clarissen en der Begijnen te Wamel. Het is opmerkelijk, dat deze geestelijke goederen alleen onder de administratie hadden gestaan van de toenmalige rentmeester der geestelijke goederen in Maas en Waal, Johan Blancken, van wie de administratie in uitvoerige rekeningen is bewaard gebleven. ⁷⁾ In buitenlandse handen bleven alleen nog de rechten en goederen van de deken en kanunniken van het kapittel van Xanten. Dezen hadden — niet altijd onder dezelfde voorwaarden — het tiendrecht in Afferden, Alphen, Altvorst, Deest, Dreumel, Druten, Leeuwen, Puiflijk en Wamel. Vermoedelijk was de heer van Appeltern patroon gebleven van de kerk aldaar. Het kapittel van Xanten beschikte bovendien volgens het toen geldend recht over de pastorie- en vicariegoederen en had tenslotte belangrijke eigen goederen te Altvorst en te Deest, resp. 59 morgen 5 hont en 6 morgen 2 hont. Volgens een opgave van 1775, waaraan we ook de juistgenoemde cijfers ontlenu, lagen er in Maas en Waal de volgende pastoriegoederen, die onder Xanten ressorteerden: ⁸⁾

⁵⁾ A. J. Maris, *De Reformatie der geestelijke en kerkelijke goederen in Gelderland, bijzonder in het Kwartier van Nijmegen*, proefschrift Utrecht, 's-Gravenhage 1937, 160—161.

⁶⁾ M. Dicks, *Die Abtei Camp am Niederrhein. Geschichte des ersten Cisterciënserklosters in Deutschland (1123—1802)*, Kempen 1903, p. 462.

⁷⁾ Zie bijlage 2. De tien laatste jaren was de administratie zo slecht, dat er meer werd uitgegeven dan ontvangen.

⁸⁾ Volgens „Staat van revenuen der geestelijke goederen in den ampte tusschen Maas en Waal... in de maand Meij 1775 opgemaakt door Mr. Otto Meijnhardt, ontvanger der amptslasten in voorsch. Ampte” (Oud-Archief no. 3839). De voornaamste bron voor de geschiedenis van de geestelijke

Afferden	21	morgen	4½	hont	binnenland	
Alphen	21	„	5	„	„	en 7 mr. 5 ht buitenland (uiterwaarden)
Altvorst	7	„	4	„	„	
Dreumel	51	„	½	„	„	
Druten	8	„	„	„	„	en 4 mr. buitenland
Leeuwen	11	„	4	„	„	
Puiflijk	20	„	½	„	„	
Wamel	36	„	3	„	„	en 7 mr. 5 ht buitenland.

Evenals bovengenoemde heren bij de aankoop van geestelijke goederen de verplichting op zich namen daaruit de predikant te onderhouden, zo moest ook het kapittel van Xanten de „congrue portie” betalen aan de predikanten en de kosteren en zorgen voor de reparatie van de zg. buiken der kerken. Een desbetreffend contract werd tussen de ambtman en het kapittel om de twaalf jaren gesloten en was sedert 1700 ongeveer in gelijke bewoordingen gesteld, behalve dat van 1776 en het laatste van 1788, waarbij het kapittel zich extra verplichtte jaarlijks 700 gld. aan de ambtman ter hand te stellen.⁹⁾ De kerktorens werden als eigendom van het dorp beschouwd. Ook de predikantshuizen en de scholen moesten door de geërfdcn onderhouden worden.

De katholieke kerk bestond officieel niet. Zij kon geen eigen-

goederen en ook voor de kerkelijke geschiedenis van Maas en Waal is het rijke archief van het voormalig kapittel van Xanten. Daarover schrijft C. Wilkes, die het archief ordende: „64 Nummern zählt die vierte das stiftische Güterwesen betreffende Abteilung MW, in der alle Kopyare und Akten über die Besitzungen und Gerechtsame des Kapitells im Gebiet zwischen Maas und Waal und in den übrigen Niederlanden zusammengefasst sind. Urkunden, Abschriften, Heberegister und Abrechnungen, die sich auf die inkorporierten Pfarreien, den Zehnten jeder Art. und auf Allodial Güter beziehen, sind ab 1370 fast lückenlos erhalten” (*Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte des Archidiakonats und Stiftes Xanten*. I, Bonn 1937, p. XVII. Over hetzelfde onderwerp handelen Peter Weiler, *Urkundenbuch des Stiftes Xanten*, erster Band (vor 590 — 1359), Bonn 1935, en E. Weis e, *Die Memorien des Stiftes Xanten*, Bonn. 1937. Deze boeken verschenen als delen II, III en IV van de Veröfentlichungen des Vereins zur Erhaltung des Xantener Domes E.V. Sedert het einde van de oorlog verscheen C. Wilkes, *Inventar der Urkunden des Stiftsarchivs Xanten (1119—1449)*, Keulen 1952, als deel 2 van Inventare Nichtstaatlicher Archive.

⁹⁾ Zie bijlage 3.

dommen verwerven. De godsdienstoefeningen hadden plaats in gehuurde huizen, kerkhuizen genaamd, gewoonlijk achterhuizen of schuren.¹⁰⁾

Alvorens de rapporten te geven, welke de buurmeesters in 1797 over de geestelijke goederen uitbrachten, lijkt het ons nodig een overzicht te geven van de pogingen, welke de katholieken van Maas en Waal in de jaren 1794—1796 ter plaatse en in gewestelijk verband aanwendden om de restitutie van de geestelijke goederen te bekomen.

Het is te begrijpen, dat de katholieken bij de komst der Fransen op het einde van 1794 van de geboden vrijheid profiteerden om hun lot in eigen handen te nemen. Dikwijls met medewerking van de Fransen stelden zij katholieke schoolmeesters en armenmeesters aan en op meerdere plaatsen legden zij beslag op de kerken of eisten het mede-gebruik ervan op. In Maart 1795 kozen zij een gemeente-bestuur, dat grotendeels zo niet uitsluitend bestond uit katholieken, terwijl de door hen gekozen provisionele volksrepresentanten katholieken waren. Tegenover de meerderheid der katholieken stonden de protestanten ter plaatse machteloos. Zij lieten echter niet na dorp voor dorp — een georganiseerde actie zou eerst in 1798 tot stand komen — om hun beklag te doen bij het stadsbestuur van Nijmegen en bij de Gelderse landdag.¹¹⁾

Reeds op 16 Februari 1795 werd door deze een rekest behan-

¹⁰⁾ In de *Tegenwoordige Staat van alle Volkeren, XIIIde deel ... Gelderland* (Amsterdam 1741), 273—283, worden de kerken van de protestanten beschreven, dikwijls in staat van verval verkerende; van Roomse kerken wordt niets gezegd. Onnodig te wijzen op de talrijke bepalingen, dat geestelijke personen als zodanig niet mochten erven etc., in het *Groot Gelders Placaatboek*. Het zij hier voldoende te verwijzen naar *Gereformeerde Landt-rechten ende gewoonten van het Rijk van Nijmegen, van de ampten van tusschen Maes en Wael...* goedgekeurd bij resolutie van 3 April 1683, Art. XIII „Aen kloosters ende conventen van de Rooms-gesinden kan geen opdracht, noch vestenisse noch verbintenisse van ongerede goederen gedaen werden, ende indien die evenwel de facto mochte zijn of werden gedaen, soo sal dezelve wesen nul ende van onwaerde.”

¹¹⁾ P. Noordeloos, *De restitutie der kerken in den Franschen tijd* (Nijmegen 1937), 13—38, gaf deze feiten reeds volgens de landdagsrecesen. Wij volgen ook deze, maar leggen meer verband tussen de aangehaalde feiten en voegen er enige stukken uit het Oud-Archief aan toe.

deld „van de inwoonders van Druuten over publiek gepleegd geweld met ontneming der kerk aan de gereformeerde gemeente door de roomsgezinden aldaar.” De landdag besloot deze zaak „ten scherpste” te onderzoeken en „op de rigoreuste wijze” te behandelen en committeerde vier harer leden om onder geleide van een detachement huzaren naar Druuten te gaan en maatregelen te treffen „tot herstelling der publieke rust... gevende volle macht en de strikste last, om, uit naam van het Souveraine Volk, in alle de districten van voorschreven ambt... de belhamels te doen apprehenderen... voorts de ongeregeldheden... op de spoedigste en efficacieuste wijze te redresseren.” In dezelfde geest werd een publicatie gearresteerd.

Het is echter zeker, dat noch de commissie, waarvoor de personen benoemd waren, noch de huzaren kort daarop naar Maas en Waal zijn gekomen, en dat ook het placaat niet onmiddellijk werd gepubliceerd. Want op 22 Maart kwam in de landdag een verzoek in behandeling van meerdere roomse ingezetenen van Maas en Waal om van de klachten der gereformeerden, welke zouden zijn ingediend, inzage te krijgen, vóórdat de landelijke publicatie, welke volgens requestanten zou zijn ontworpen, openbaar werd gemaakt. De volksvertegenwoordigers „difficulteerden” in dit verzoek, gelijk zij ook het verzoek van de katholieken van Bergharen naast zich neerlegden, die gevraagd hadden „om in de gereformeerde kerk aldaar mede hun godsdienst te mogen oefenen.” Op 10 April maakten de gereformeerden van Wamel hun beklag, volgens hetwelk de katholieken zich niet aan de publicatie van de vierde der maand zouden storen, zelfs zouden weigeren de kerk voor de protestanten te openen en de predikant Noret hadden aangezegd, dat hij op 13 April het predikants-huis moest ontruimen. Daarop werd wederom tot het aanwijzen van een commissie besloten om te trachten „of men niet... enige schikkingen zoude kunnen concipiëren... opdat de twist tussen de wederzijdse gezindheden vereffend, en soortgelijke eigenrichingen in het toekomstige gepraeveniëerd wierden.” Nadat van gereformeerde zijde nog meerdere klachten waren ingezonden, o.a. van Leeuwen en van D. Sterk, de schout van Alphen, en

van katholieke zijde verzoeken om inzage hiervan, werd op 16 April goedgevonden deze en verdere rekestten te verwijzen naar een commissie. Op 18 (17?) April werd deze daar werkelijk ingesteld en reeds op 20 April begon zij haar werk. Op drie plaatsen in Maas en Waal had zij een ontmoeting met de twistende partijen: Druten, Maasbommel en Wamel. De katholieken van Druten lieten zich door de vermaning van de commissie niet overreden, die van Afferden daarentegen stemden in met een gezamenlijk gebruik van de kerk. Te Maasbommel wilden de katholieken de kerk voor zich alleen en een eigen schoolmeester; die van Altvorst, Appeltern en Bergharen kwamen tot een vergelijk en men kwam daar zelfs overeen, dat de respectievelijke pastoors en predikanten van dezelfde woning zouden gebruik maken! Te Wamel wilden de katholieken niet toegeven, ook al stelde de pastoor zich niet aan hun zijde; zij beriepen zich op de rechtmatige teruggave door generaal Pichegru. Ook die van Dreumel lieten zich niet bewegen. Zonder veel succes geboekt te hebben keerde de commissie terug en ondertekende op 25 April haar verslag. Nog voordat dit in de landdag werd behandeld, besprak deze op 2 Mei een rekest van de predikant van Druten en zijn twee schoolmeesters „nopens de verregaande baldadigheden door roomsgezinden aan de gereformeerde kerken, schoolhuizen enz. bij aanhoudendheid gepleegd wordende.” Zij verzochten een spoedige beslissing „als het gewicht der zaak zoude eisen.” Op dezelfde dag klaagden B. Koolhaas en D. Sterk van Alphen „over verregaande ongeregelde heden en geweldensrijen... aan de gereformeerde kerk, als de predikant en schoolmeester gepleegd.” De landdag was ongetwijfeld op de hoogte van het gedeeltelijk mislukken van de taak der commissie. Hij besloot nu doortastend op te treden. Niet alleen werd besloten een placaat te emaneren, waarbij aan de katholieken een termijn van acht dagen werd gesteld „om alle gepleegde eigenrichting te herstellen”, maar bovendien werd besloten om zich tot de desbetreffende commissie te wenden „om een behoorlijk getal troupes ter adsistentie... ten spoedigste over te zenden.” Deze troepen waren inderdaad spoedig ter plaatse, want reeds op 9 Mei achtte

het gemeente-bestuur zich verplicht de provisionele volksvertegenwoordigers kennis te geven „dat verscheiden Franse detachementen op de meeste dorpen in het voornoemd ambt (van Maas en Waal) quartier genomen en orders van de Franse generaal Sauviac vertoond hadden, volgens welke de protestanten het gebruik der kerken, scholen en schoolhuizen teruggegeven, en zij in hetgeen hun door de roomsgezinden mocht ontnomen zijn, hersteld zouden worden.” Het gemeentebestuur verzocht „met rescriptie en informatie gehonoreerd te mogen worden, hoe zich in dezen te gedragen, en in hoeverre de orders van een Franse generaal in meré politique zaken behoorden gerespecteerd te worden.”¹²⁾

Op 15 Mei werd het verslag van de commissie behandeld — waarin met geen woord over Franse soldaten gesproken wordt — en in handen gesteld van het provinciaal college van politie, finantie en algemeen welzijn. Daarheen werden ook daags daarna de rekestes van acht dorpen van het Rijk van Nijmegen en van Maas en Waal verwezen „alle strekkende om te mogen hebben het gebruik van de respectieve dorpskerken en administratie der kerk- en armengoederen.”

Het provinciaal college was spoedig met zijn plan klaar. Behalve de inkwartiering, welke zeer zwaar op de bevolking drukte, werd een andere stok voor de dag gehaald: de bedreiging van de ambtenaren met ontslag. In haar publicatie van 25 Mei wordt gezegd: (indien de katholieken blijven weigeren) „bevelen wij allen ambtslieden, richteren en magistraten, bij onmiddellijk verlies hunner posten en bedieningen, zorg te dragen, dat deze (publicatie) precieselijk worde uitgevoerd en (indien zelf niet in staat)... onmiddellijk hiervan dit provinciaal college kennis te geven, ten einde... (het) ter hunner assistentie kunne bezorgen een toereikende macht en hulp om deze wet te doen eerbiedigen en uitvoeren.”

Zowel in zijn schrijven van 7 Juni als in dat van 12 Juni beklagt het gemeentebestuur er zich over, dat het deze publicatie niet heeft ontvangen en als bij toeval ervan kennis heeft ge-

¹²⁾ Oud-Archief no. 3850; copieën van schrijven van 5 en 12 Juni.

kregen. Het betwijfelt bovendien — zo zegt het tenminste — of de Franse soldaten wel in opdracht van het college optreden. Zij hadden geen orders van het college kunnen vertonen. Overigens klinkt het schrijven zeer deemoedig. In feite voert het bestuur de bevelen van het college uit, ook al laat dit wachten op „rescriptie en informatie.”

Er is nog een memorie bewaard van de katholieken van Wamel, waarin bitter de ontgoocheling uitkomt der katholieken over de mislukte „eigenrichting”.¹³⁾ Wel spreken zij daarin nog de hoop uit, dat alles „geredresseerd” zal worden, hopen op „het wesentlijk effect van Gelijkheid en Vrijheid”, aanvragen van de katholieken van Maas en Waal werden er echter bij de landdag niet meer gedaan, ook al wees de publicatie van 25 Mei op deze mogelijkheid. Op het einde van het jaar werd op verzoek van katholieken van buiten Maas en Waal op drie vergaderingen van de landdag, 29 October, 21 November en 23 December over deze verzoeken gedelibreerd en uiteindelijk een commissie ingesteld, waarvan slechts één daad bekend is, n.l. het verzoek aan de pastoors, predikanten en administrateurs van kerkelijke goederen, om de toestand van deze op te geven. Uit de antwoorden van de pastoors, welke in dit tijdschrift reeds gepubliceerd werden,¹⁴⁾ blijkt, dat de toestand, wat de geestelijke goederen aangaat, nog dezelfde was als voor de komst der Fransen. Zowel de plaatselijke „eigenrichting” als de pogingen in gewestelijk verband, welke in Bataafs Brabant gedeeltelijk uitkomst hadden gebracht, bleken totaal mislukt. Men kon nu nog hopen op een staatsregeling.

Op 1 Maart 1796 kwam de Nationale Vergadering bijeen. Op

¹³⁾ Zie bijlage 4.

¹⁴⁾ Dr. J. S. van Veen, *Berichten over den toestand der Roomsch-Katholieke Gemeenten des ambts tusschen Maas en Waal uit het jaar 1796*, Bossche Bijdragen 8 (1926—27), 113—123. Van Veen merkte op, dat de gegevens voor Batenburg, Hernen, Horssen en Maasbommel ontbraken, en sprak het vermoeden, dat voor laatstgenoemde plaats de reden daarvan zou zijn, dat de zielzorg er berustte bij de Megense Paters. Waarschijnlijker is, dat de antwoorden der pastoors niet bij het gemeentebestuur van Maas en Waal binnenkwamen, omdat deze heerlijkheden nog niet bij Maas en Waal waren „ingelijfd”. Het is bovendien de vraag, of er toentertijd een pastoor op deze plaatsen was.

5 Augustus werd het decreet van de afschaffing ener heersende kerk vastgesteld. Bij het publiceren van dit decreet voegde het gewestelijk bestuur van Gelderland er de verklaring aan toe „dat dien onverminderd in staat zullen blijven alle die algemene inrichtingen, welke uit het stelsel van een heersende kerk zijn geboren, als daar zijn kerken, armenkassen, diaconiën, wees- en godshuizen met alle derzelver goederen en inkomsten ...zulk's tot de tijd toe, dat hieromtrent een radicaal en algemeen redres zal worden ingevoerd.”¹⁵⁾

Ingevolge hetzelfde decreet werd een commissie ingesteld, welke een ontwerp moest vormen tot volkomen vernietiging van alle overblijfselen ener heersende kerk. Deze commissie hield zich aanvankelijk bezig met het behandelen van adressen, vooral uit Gelderland afkomstig, met verzoeken om restitutie van vroegere parochiekerken. Op haar vergadering van 29 December werd een verzoek behandeld van het college van politie, financie en algemeen welzijn van Gelderland, te willen opgeven, welke stukken het aan de commissie diende over te leggen ten einde te komen tot een algemeen plan van restitutie. Daarop werd op 10 Januari de tekst vastgesteld, welke aan de gewestelijke besturen zou worden gezonden. Deze tekst ontving H. J. Meuleman, de richter van Maas en Waal, in de avond van 24 Februari 1797 en reeds de volgende dag zond hij het schrijven door. Volgens de ondertekeningen van de binnengekomen antwoorden was het schrijven gericht aan de buurmeesters van de verschillende dorpen en aan de predikanten, kerk- en armenmeesters. De copie van het schrijven van Meuleman en de oorspronkelijke antwoorden, behalve dat van Afferden, waarvan alleen een copie aanwezig is, bevinden zich in het oud-archief van het voormalig polderdistrict „Maas en Waal” (nr. 3850). Alleen de antwoorden van Druten en Puiflijk ontbreken. Volgens een nota in hetzelfde archief waren 31 Augustus de antwoorden der buurmeesters van Afferden, Alphen, Bergharen, Wamel, Leeuwen, Dreumel en Altvorst binnen evenals het antwoord van de kerkmees-

¹⁵⁾ Noordeloos, *a.w.*, p. 52.

ters van Wamel en Dreumel. In gevolge van een aanmaning van het provinciaal college werden de buurmeesters van Deest, Winssen Ambts, Puiflijk, Appeltern, Over- en Nederasselt en Druten, en de kerk- en armbesturen van Altvorst, Appeltern, Puiflijk, Leeuwen, Over- en Nederasselt, Druten, Afferden, Deest, Alphen en Winssen Ambts op 31 Augustus en 3 September aangezet om alsnog binnen acht dagen te antwoorden op het schrijven van 25 Februari. De buurmeesters van Appeltern, Deest, Nederasselt voldeden aan het verzoek. Van de protestanten kwam antwoord binnen van Over- en Nederasselt, en een schrijven van Altvorst, waarin gezegd werd, dat het antwoord op de vragen was opgezonden aan het provinciaal college. Moeten we de antwoorden van de overige kerkbesturen als verloren geraakt beschouwen? Of waren zij niet genegen op een schrijven van het gemeente-bestuur in te gaan? Men is wel gedwongen dit laatste aan te nemen, als men weet, hoe zij zich in de twee voorbije jaren tegenover het roomse gemeente-bestuur hadden gehouden en de antwoorden leest, welke zij op een enquête in de loop van 1798 zouden geven.

De antwoorden van de (katholieke) buurmeesters zijn zeer onvolledig, omdat zij van de administratie, welke geheel in gereformeerde handen was, niet op de hoogte waren. Zij geven echter wel een beeld van de mentaliteit welke in die dagen onder de katholieken van Maas en Waal heerste. En de stunteligheid, waarmede zij meermalen zijn opgesteld, geeft ook een idee van het cultureel peil van de schrijvers...

Rapporten over de geestelijke goederen in Maas en Waal in 1797, voorafgegaan door de missive van de richter met de gestelde vragen.

Medeburger!

Bij mij H. J. Meuleman, Richter des ambts van tusschen Maas en Waal, op gisterenavond, den 24 dezer ontfangen zijnde eene Missieve van het Provinciaal Collegie van Politie, financie en Algemeen Welzijn in Gelderland tot bijlage hebbende een missive van de Gedecerneerde Commissie uit de Nationale Vergadering

tot afscheiding van Kerk en Staat, waarbij gerequireerd word opgaave van de navolgende poincten :

- 1° Generaaliijk alle de beswaeren, welke de gevolgen zijn van het oude stelsel eener bevoorrechte en heerschende Kerk, en die in uw gewest nog plaats hebben.
- 2° Speeciaal het getal der kerken in ieder stad, dorp, vlek en gehugt, en het getal der zielen van alle gezinsheden tot dezelve respectieve gehoorrende, den oorsprong en teegenswoordigen staat van alle goederen en inkomsten dier kerken en tot derzelve onderhoud dienende.
- 3° Den oorsprong en teegenswoordigen staat van alle goederen en inkomsten der armenkassen ; dewelke gezinte daaruit beedeeld word, het rendement en employ der Gods en arme penningen bij publieke verkooping en verpagtingen, en welke gezinten daarvan genieten.
- 4° Den oorsprong en teegenswoordigen staat van alle goederen en inkomsten der weeshuysen, en copien authenticq van derzelve fundatie of erectiebrieven, en welke gezinte daarin geadmitteerd word.
- 5° Den oorsprong en teegenswoordigen staat van alle goederen en inkomsten der diaconien en welke gezinte daaruit beedeeld word.
- 6° Den oorsprong en teegenswoordigen staat van alle goederen en inkomsten der godshuysen, en copien authenticq van derzelve fundatie, of erectiebrieven, en welke gezinte daaruit beedeeld of in aangenoomen word.
- 7° Den toestand en inrichtingen der Hooge Schoolen, wat het theologische betreft, de inkomsten, goederen en tractementen der Professoren voor zoverre het Theologische betreft.
- 8° Den fonds en wijzen, op welke de leeraaren der gewezene heerschende Kerk tot hier toe zijn gezoldigd geworden.
- 9° Den teegenswoordigen staat der goederen en inkomsten, behoord hebbende aan bisdommen, dom-capittelen, capittelen, prebenden, canonicaten, commanderien, priorijen, absdijen, kloosters, conventen, decanaten, pastorijen, vicarijen, beneficien en beursen, of van welke benaaming dezelve zouden moogen zijn, en voorheen aan geestelijke corporatien hebbende gehoord, en het employ derzelve.
- 10° Door wie het Jus Patronatus geexerceerd word over de prebenden, beursen en beneficien, welke wel aan den Lande geconfisqueerd zijn, edoch door bijzondere persoonen van de eertijds heerschende Kerk genooten worden.
- 11° De lijsten der leeraaren en kosteren van de voorheen bevoor-

rechte Kerk, met bijvoeging der combinatien en vacatures, en opgave hunner tractementen.

12° De lijsten der pastooren, capellaanen en ministers der overige gezintens.

Zoo vind mij verplicht, amptshalven aan UL. ieder in deszelfs qualiteit hiervan bij deezen kennisse te geeven, en te gezinnen, om zoo spoedig mogelijk, zonder uitstel, voor zooverre gij van het door de Nationaale Commissie gerequireerde bij de voors. 12 pointen kennisse hebt, zulx aan mij schriftelijk of ten comptoire van den landschrijver op en over te geeven.

Uit het voormelde zult gijL. meede bezetten de noodzakelijkheid, dat er reekening van armen en kerkengoederen door de resp. armen en kerkmeesters worde gedaan, en wel voor het einde der maand Maart aanstaande, hetgeen ik van dezelve requireere mits deezen.

Heil en broederschap

ULs goede vriend

Druuten den 25 febr. 1797.

H. J. Meuleman

Afferden

Opgaaf van Goederen onder Afferden

De ... van Afferden	2 m	2 h
De kusterij en de pastorij hujs en hof	1½ m	
In de Baar genaamt	2½ m	
De kerk van Afferden onder Deest		
bouwland		4 h
Het klooster de holtmeer	2 m	
De pastorijgoederen onder Afferden		
St. Anna Althaar		
De beving	2 m	
De velte		4½ h
de Langgeslagh		7 h
De pas		4½ h
Den uijlijk	1 m	2½ h
In de beverhaare	2 m	2 h
S. Anthony Althaar :		
In de laar	4 m	1 h
Den boetselaar		7 h
Op het hoogveld 1 m nog	2 m	1 hont
In de Oude Weij 3 hont		
De thiende van Afferden en Deest ² / ₃ parte aangaande het capitel tot Xanten laste 82 gld 19 st.		
In de verponding in de pastorijetiende f 41—6—8.		

Roomsche Kerk of stal, daar de godsdienst in geoëffend word is belast 1700 guldens.

Voorts bevinden zig in onse dorpe nog 13 zielen van de gereformeerde Godsdienst en 565 zielen van de Roomsche.

Altorst

Lijst der opgave en Beswaar van het geen Dat ons Buurmeesters Bewustig is, in ons dorp Altforst.

Op artikel 1° Wij zijn tot nog toe niet ontlast, van eennieng Beswaar, wijl de Volkoomen Bestiering, van alle kerkelijke pastorele goederen nog is in hande van de protistante Gelijk voor dese.

Op artikel 2° Het Getal der Kerke is maar Een, en die is in hande van de protistante, en de Roomse die moeten haar Behelpen in Een Beesten stal om de Gods dienst uijt te offenen. Het getal der Zielen van de Roomse Gesient heede is hondert sevenennegentig En het Getal van de protistante is sevenentwientig Zielen.

Op artikel 3° Den tegenswoordigen Staat van Arme Goederen is Bij ons niets maar wij hebben bevonden in Een Cohier van de verponding van den Jaare 1697 dat er Een kamp is die den Naam heeft van meegemans kampje die staat Beschreve Kerk en Arme Grootd twe mergen drie hont die door den kerk meester verpagt wort.

En ander inkomste van Arme pennegen Dat kunnen wij niet weeten vermiets Dat wij die in hande niet en krijgen.

artikel 5 kunnen wij niet beantwoorde wijl alles is in hande der protistante.

artikel 6 Dese navolgende landerijen behooren tot De Kerk var. Altforst

Eerstelijk drie mergen het kerke lant
ten tweede drie mergen twe hont heijnac (?) akker
ten derde twe mergen het groot Bikkelbrod
ten vierde twe mergen en drie hont de Kerke weij
ten vijfde twe mergen drie hont meegemans kampje
ten sesde vijf hont het peperkoekken

Voor Een groote dertieg jaar hebbe de kerk meesters verkogt Eene kamp onder Horssen van de kerk van Altforst genaamt De Kerke kamp.

den 7 artikel heeft op dorp geen plads

artikel 8 Den Predikant van de heerschende kerk Heeft Een

Extra schoon pastoreijje huijs met annex lant en bon-
gaart en heeft inkomstiege van het Capitel van Xanten
Drie hondert Gulden maar waar uijt Betaalt wort dat
en weete wij niet uijt de tiende of uijt de landerije
Want het Capitel heeft onder Altforst sevenensestig
mergen Een hont lant en de tiende van het Geheele
Dorp en wij weete niet Beeter of de voors. Prediekant
trekt uijt de verpondieng van Eijder Gulden Eenen
Stuijver.

De 9 a 10 artikel kunnen wij niet Beantwoorden om
Reede dat de beweijsen zijn in hande van de protistante
soo wij Vermeen.

artikel 11° Den koster van de Voorheen Bevooregte Kerk trekt
voor traktement van het Capitel van Xanten sestieg
Gulden uijt het dorp van Altforst vierentwintig gulde
voor het stellen van het ologie.

Den voorgeschreve koster heeft het gebruik van twe
mergen lant Genaamt de Kemmelaar. Nog het gebruik
van het dorps schoolhuijs met annex lant En wat hij
meer trekt is ons onbekent.

artikel 12e Wij hebben niet als Eenen pastoor en Die heeft
niets inkomende als dat hij van de Roomse Gemeente
Bedeelt wort.

Dit is het Geen wij weete te Beantwoorde want veel
diengen zijn bove ons verstant.

Actum Altforst den
6 Maart 1797

G. V. D. Heijden Buurmeester
P. Poelmans Buurmeester

Altforst

Medeburger

Volgens aanschrijving getekent den 31 Augustus 1797 en den
sevenden September 1797 van ons te Altvorst ontfangen op U
naam aan ons gedaan door de landschrijver dient tot antwoord
dat wij de opgaaf daarin vermeldt aan het Provinciaal Collegie
van Politie Finantie en Algemeen welzijn in Gelderland hebben
gedaan.

Verblijve UL. goede vriende

H. P. van Huijsum Predikant te Altforst en Appeltern

J. de Ridder custos te Altvorst

A. Tillemans kerk en armmeester

G. van Ooij custos te Appeltern

Altvorst den 19 September 1797.

Alphen

In gevolge Uwer aanschrijving diend ter Beantwoording van
het eerste artikel

- 1° dat het openbaar kerkgebouw bij uitsluiting van die der andere gesintheeden alleen gebruik worden tot het verrigten der grefformeerde gotsdienst niet teegenstande gemelde gebouw voor een gedelte ook door de dissenters moet onderhouden worden.
- 2° dat de koster van gemelde kerkgebouw tegelijk schoolmeester zijnde in qualijt van schoolmeester op eene overheersende voet blijft voortvaren tot merkelyk naaldeel van t onderwijs der jeugt dewijl hij dickmaals door andere beesigheeden verhindert de school door een zijner kinderen laat waarneemen. Speesiaal t getal der sielen bedragen 523 Romse, grefformeerde 45.
- 3° Dat men beswaard blijft met een armmeester uijt t oude stelsel die gedeurende den tijd van ongeveer 30 jaren hoogelijc eens Reekning zal gedaen hebben weegens zijn verrigtens die verder niet als bij gratie en op een wille keurige wijsen de armen der dissenters meededeeld waarvan de klaagende stem der gemelde dissenteerende armen ook in de naaste en druckende tijdsomstandigheeden de klaarste bewijsen heeft opgeleevert

Ter beantwoording van den 2 artikel.

Behalven het openbaar kerkgebouw waarvan booven gesegt is hebben de Roomsche gesinden een kerkscheur om hunen Gotsdinst te verrigten die voor hunne private Beurs gerigt is en onderhouden word.

Den oorspronk en teegenswoorde staat van alle goedere en inkomste.

Van den oorspronk dier goedere weeten wij nits te beantwoorden houdende ons bij de nog voortdeurende van de oude fondatien erectien welken goederen nog esteeren en jaarlijks door den armenmeester verpagt worden en zijn als volgt 2 mr. 1¼ ht. volgens cohier de capitel weeten wij niet te beantwoorden.

Van welke goederen en inkomste de Romse per gratie en wilkeurig en spaarsam zijn meedegedeeld gelijk op art 1 is gezegd. De Godts en armenpenninge bij pubelike verkoopinge en verpagtinge worden aan den armmeester overhandigt en door hem als hier voore gemeld uijgedeeld.

4°

den oorspronk van desen artikel weeten wij niet te melden sijnde sulke goederen ons onbekend.

Op deesen selve wijsen moeten wij art. 5 en 6 en 7 beantwoorden.

8° de fonsen en wijsen etc.

Van onsen grifformeerde die met Maasbommel gecombineerd is word zooveel wij weeten in ons dorp Alphen door het Capittel van Sante besoldigt, ontvangen 350 gul. onwetend hoeveel wat hij uijt andere fonsen treckt.

9° den tegenswoordige staat der goederen en incomsten etc.

Gehoord hebbende van bisdommen domcapittelen, capittelen brebenden canonicaten comanderijen priorijen absdijen kloosters convente decanaten sijn ons onbekend en weeten nits van dezelve Edog de pastorijen goederen zullen wij zooveel ons bekend is opgeven en sijn als volgt : het capittel van Sante heeft $\frac{3}{4}$ tinden, $\frac{1}{4}$ D. H. Sterk. Daarbooven heeft de pastorij onder Alphen gelijk volgt :

Bienenland 21 mr. 5 ht.

Buijtenland 7 mr. $5\frac{3}{4}$ ht.

Vickerijen weeten wij niet te noemen wat en waar sij hooren.

10° Deesen weeten wij niet te beantwoorden.

11° Lijsten der leeraaren kosters etc.

Wij hebben eenen predikand in cominatie met Maasbommel daar de selve woond in 't pastorijenhuijs. Sijn tractement (zie) art. 8. Wij hebben ook een koster die teffens ook schoolmeester is en boven ... Sijn tractement behalven het schoolgeld in de volgende vaste goederen : ongeveer $3\frac{1}{2}$ schaar op de wert ; meer landerijen is ons onbekend.

Sijn tractement van ons dorp is 18 gl., 10 gl. Livrouwen (?), een tractement uijt het ampt niet te weeten hoeveel ; 2 ceurvim en cooren uijt de tind en vrij wooning hoff en de kerkhoff met houtgewas en struijkboome.

12° Wij ingesetenen van Alphen hebben eenen Romsen pastoor die uijt de beurs van Romsen ingesetenen moet onderhouden worden sonder iets uijt de pastorijen off s lans goederen te genieten.

Siet daar meeden borgers onsen korte beantwoording op de puncten ons van UEL ons aangeschreeven. Met hoop en vertrouwende wij op UEL. goedkeuringen zuld aanneemen en blijven verder UEL heylwensende medeborgers

A. Holl

Sebertje van Avesaat buurmeester
 + dit merkt heeft Fr. de Grund als buurmeester
 in mijn presentie geset

A. Holl

Alphen den 24 Maart 1797
 het 3 jaar der batafse vrijheid.

Appeltern

De Buurmeesteren van Appeltern hebben de Eer, ter vol-
 doening aan de gevorderde opgave omtrent kerk en armegoede-
 ren etc. te antwoorden int generaal.

Dat in hun kerspel geene Catholijke roomse kerk, egter wel
 eene Gereformeerde is.

Dat er pastorij, kusterij of armengoederen zijn waarvan alsook
 van armepenn. etc. de katolijke weinig of niets profiteeren.

Dat het getal dier goederen niet juist, en veel min specificq
 kunnen opgeeven terwijl dat alles onder Gereformeerde admini-
 stratie na goedvinden er meede gehandelt is geworden. Het getal
 der Gereformeerde bestaat in vijf en vijftig zielen en dat van de
 roomsche in drie hondert seven en dartig zielen.

Beswaaren van de heerschende kerk, die voorheen de room-
 sche heeft toebehoord, zijn ULieden bekend.

De Buurmeesteren moeten deesen, zonder iets meerder te
 kunnen opgeeven, eindigen en vertrouwen, dat den Predikant
 kerk- en armemeesteren van hun kerspel ULieden nader aan het
 van Hunl. ook gevorderde zullen voldoen.

Appeltern den 14 sept. 1797.

R. van den Hoek buurmeester

C. van der Wielen buurmeester

Bergharen

Opgaave van kerk & armengoederen etc. op aenschrijving
 van den Richter H. J. Meuleman d.d. 25 febr. L.L. door
 de buurmeesteren van Berghaaren, Ambte van tusschen
 Maas en Whaal gedaan.

- ad 1 Beswaaren van de Heerschende kerk zijn particulier, dat
 al 'tgeene tot deselve behoort word genooten door de Ge-
 reformeerde Gemeente, dat den Predikant de Revenuen
 van de pastorijgoederen trekt, en den Roomschen Pastor
 uijt de private Beurs der Catholijke ingesetenen onder-
 houden word, dat den Armemeester zijnde Gereformeed
 somwijlen wekelijks aen drie à vier Catholijke armen
 Eenige Brooden uijtdeelt.

ad 2 in Berghaaren bevindt zich een Gereformeerde kerk; den Roomsche Pastor oeffent zijn Godsdienst in een Stal of agterhuijs 'tgeen door de roomsche ten dien einde wordt Gehuurt. 't getal der Zielen van de Gereformeerde Gemeente is zes en dertig en eenen Luterschen, dat der Catholijke in 't geheel vijfhondert & tien zielen.

De oorspronk van kerke, pastorij, costerij & armegoederen is dat deselve voorheen voortgekoomen zijn van de Roomschen en alsnu er niets van bezitten; tot welk einde derselve Revenuen worden aenbesteed kan men niet juist

ad 3 opgeeven, dewijl derselve bestiering en administratie aen de Gereformeerde alleen is toevertrouwt wordende de roomsche arme van arme goederen wijng of niets meede-gedeelt.

ad 4 De diaconij goederen kan men bij gebrek van zulks te kunnen ondersoeken niet van de arme of kerkegoederen onderschijden.

ad 5, 6, 7 hebben Hier Geen Plaets.

ad 8 Den Predikant geniet boven de Revenuen voortspruijende uijt de pastorijen Goederen een Supplement van f 200, en een thiende van zeve malder & 2 vaat Rog, zeve malder twee vaat garst, vijf malder Haver.

9 Pastorij Goederen

Te saamen in Ambts en dorpslasten groot ongeveer 26 morgen 4 hont, wordende genooten alleen door den predikant.

Arme Goederen

Groot te saamen 1 morgen $2\frac{3}{4}$ hont
nog eenige capitaale aen ons roomsche onbewust.

Costerij Goederen

Een dorpshuijs met anex hof en bouwland.

Een klijn huijsje in Erfpagt bij den diender.

2 hooij of wijcampen

vast tractement f 28

voor 't naerzien van 't horologie f 25.

Kerke Goederen

Een Huijs, Hof, boomgaart met anex bouwland groot 1 morgen

nog $11\frac{1}{2}$ morges 2 hond land

nog eenige uijtgangen uijt particuliere Huijsen en eenige capitaalen ons bekend.

ad 10 vervalt

ad 11 Er is Een Predikant die 't naestbijgelegen dorp Hernen in

combinatie heeft & een gereformeerde coster.
ad 12 Er is een Roomsche Pastor ; de rest als hiervoor gemeld.

Verders dient dat de ondergeteekende Buurmeesteren geen juijste opgaaue op voornoemde articulen kunnen doen dewijl zij geen schrijvens hoegenaamd van dat alles voorhande hebben maer onder de Gereformeerde is berustende dog daer wij bewust zijn dat aen Gereformeerde predikant kerk en armmeesters deselve aenschrijving is gedaen zoo twijfelt men niet of deese, zullende hulde doen aen de Gedecerneerde Commissie uijt de Nationale Conventie tot afscheiding van kerk en staet, zullen een accurate opgaaue conform den eisch van dit alles formeeren en overgeeven.

Actum te Berghaaren den 22 Meij 1797

Jan Sengers Burmeester
Derk Jacobs buermester

Deest

Lijst of opgave van de kerk, arme, canoniken, pastorijen, vicarijen en capels ongereede goederen, mitsgaaders de sielen en van welke gesinte of religie in het Buurtschap Deest ampte van tus-schen Maas en Waal sig bevinden :

De pastorijegoederen die de canoniken van Xanten in voorn. buurschap bezitten zijn :

als het kerkeland 2 morgen 1 hont
den benedenste poolakker 1 morgen
den Dukenburg 1 morgen 1 hont
den boey 1 morgen
den bovenste poolakker 2 morgen
Raavenswerd 2 morgen 3 hont

Nog de goederen door gesegde canoniken geprofiteerd worden zijnde 6 morgen 2 hond, mitsgaders een uijterwaard Corawaard genaamt groot $1\frac{1}{4}$ morgen ongeveer.

De capel met desselfs goederen :

De capel word door den schoolmeester bewoont en word door het dorp onderhouden, de goederen van deselve worden door den gesegden schoolmeester geprofiteerd, zijnde circa groot $2\frac{1}{2}$ hond.

de voorgen. schoolmeester geniet daar en booven uijt het dorp circa eene somma van f 13—"—" behalven hetgeen hij trekt voor het onderwijs der kinderen.

De tienden die door de canoniken van Xanten worden getrok-ken bedragende 's jaarlijks circa eene somma van f 900—o—o.

De armegoederen :

Zijnde groot voor veel wij weeten $3\frac{1}{2}$ hond. De capitaale zijn ons reëel onbekend omreeden, dat er geen reekening nog door de kerk nog door de armeesteren word gedaan, voor het oog van d' ingesetenen. Het rendement bij publieke verkooping of verpachting word door ijder gesinte genooten.

De Roomsche Catholijke sielen alhier bestaan in een getal van 348 sielen, de protestantsche sielen bevatten in sig een getal van 18 sielen, dus te zaamen 366 sielen.

Aldus deese voorstaande opgaaf, zoo na doenelijk door ons ondergeteekende schout en buurmeesteren gedaan op den 24 maart 1797 en tans nader nagesien.

Signatum Deest den 6 September 1797.

J. W. de Kadtschout

Claas Geurts buurm.

dit hant + merk heeft G. H. van Welie
in mij present geset

Claas Geurts.

Dreumel

Weledele Gestrenghe Heer

Om te voldoen aan U.W.E. hooggeachte orders en de poincten ons onlangs toegeschreeve te beantwoorde zoo dind desén.

Art. 1 Opgaave van geneeraalijk elle Beswaare.

1° Dat wij uijt het oude stelsel der heerschende kerk nog beswaart zijn met een koster en schoolmeester, die tegen genooge der ingesetenen van den toen maligen amptman is aangesteld, en nog zoodanig blijft fungeeren, die in 1795 op den 13 april door de meerderheid der stemmen afgeset zijnde, door den franschen commodandt van s.Bosch Sauviac in zijn plaats en bediening met geweld is hersteld, die tot het schoolhouden niet om zijn onkunde spiesicaal, maar om zijn slegt gedrag als nader zal blijken in het minste of geringste is dienende, die in 1796 uijt order van het provinticaal bestuur van Gelderland is aangesteld tot secretaris in de heuwelijkxzaken, in het eerste heuwelijk niet heeft mogen of kunne fungeeren omdat de aangestelde commissarissen in die zelve zaal weijgerden met hem te zitten, voorgeevende en hem beschuldigende zelfs voor een schelm aan het provinticaal hebben verklaart, welke beschuldiging tot zinnner berigt gegeven zijnde, hij geen voldoende berigt heeft ingebragt, en alsoo van gemeld coleegie is gecondemneert om in die zaak niet te kunnen

of moegen dienen, en in zijn plaats den gerigtsbouden aldaar geauthoriseert.

2° Dat wij uijt het zelve oude stelsel nog beswaart zijn met een arm meester ook aangesteld van den zelve toenmaligen amptman, die in al dien teijd zoo veel als bekend is, niet eens reekening gedaan heeft van zijn arme inkomste en uijtgaave, die te Wamel woonende en altoos gewoon hebbende, een groote uur gaans N.B. voor arme mensen van onse gemeente, in de laaste jaare met de romse arme genoegsaam willekeurig gehandelt heeft, geevende den eenen iet en den andere niet, die in het jaar 1796 na het decreet van den vijfden augustus aan een momboir van een vader en moederloos arm kind van Dreumel geboortig, hem vragende onderstand voor het kind, geantwoort heeft wel te willen geeven, als het kind hem wird overgegeven en in de gereformeerde religie wiert opgebracht, en alsoo met een toe beurs aan dat versook heeft beantwoord. En dat in de dagen dat de vrijheid en Gelijkheid moest plaats hebben.

Art. 2 Het getal der Kerken.

in ons dorp Dreumel is maar eene Kerk in de welke vijf outaare geweest zijn voorheen, van welke kerk de twee zijpande zijn afgebrooke, en de steene overwelling uijt gebrooke en nu wat het ruijm van de Kerk betreft, een spelunca latronum gelijkt, wordende alleen in het choor dat wel onderhouden wort, de protestantsche Godsdienst gepleegt, en dewijl er nog de pastorijen-inkomste zijn gelijk op art. 9 zal blijke, zoo is er zeeker ook een pastorijenhuijs of woning geweest, en deze exteert nog gelijk ons hier bij overleeveringe van oude liede bekend is, en tot heede wel onderhoude, dat na de revolutie waarschijnlijk met hof en bongaart voor een appel of een eij verkogt is of weggegeven.

Het getal der zielen van de romsgezinde in ons dorp bedragt ongeveer 950 en die der Gereformeerde ongeveer 54.

De goedere en inkomste van onse kerk, tot derzelve onderhoud diennende zijn de volgende

1	Merge	1½	hont op de beemd	ordinair	in pagt	jaarlijks	f	33
4	„		in 't laag	broek	„	„	„	100
1	„	4½	„	de voorse	kamp	„	„	36

Art. 3 Van de Arme goedere

Van den oorspronk dier goedere weten wij niets te melden, houdende ons bij de nog voortduering aan de oude fondatien en erectien, welke goederen nog exteeren en jaarlijcx door den armenmeester verpagt worden en zijn als volgt,

erfpagt uijt een hujs en hof jaarlijks	f 16
1½ M. (morgen) aan de legeweg ordinair in pagt jaarlijks	36
1½ „ in hoogbroek „ „ „ „	40
4 hont in bergen „ „ „ „	12
7 „ op de ruijvert „ „ „ „	36
1½ „ het gildkempke „ „ „ „	20
1 „ op de rooij „ „ „ „	10
1 „ in het meer „ „ „ „	11
$\frac{2}{5}$ parten in het klijn Bakenskempke „ „ „ „	10

Dan nog volgens gesegdens een groot aantal obligatie en wissels en teijnsen maar hoe veel en waar hetzelfde staat is ons onbekend, hetwelk bij den armemeester het duidelijkste zal te vinden zijn. Van welke goedere en inkoopste de Gereformeerde altoos ruijm ende rijkelijk zijn bedeeft geworden, en de romsche per gratie en na wilkuerigheid van den armemeester spaarsaam.

De Gods en armpen bij publike verkooping en verpagting, worden aan den armmeester overhandigt, en door hem als voor gesegt is uijtgedeelt.

Art. 4

Van de goedere der dieaconie weete wij niet te melden, die zijn ons hier onbekend.

Op die zelve wijs moeten wij art. 5, 6 en 7 beantwoorde.

Art. 8

De leeraar van onse Gereformeerde Kerk, die met Wamel gecombineert is, wort zoo veel wij weeten door het capietel van Xanten besoldigt, ontvangende voor ieder dorp drie hondert Gulden dus ses hondert te samen; boven dat nog uijt ons dorp uijt den besaaijde merge en hoornbeesten, en uijt de consumptie, het een jaar min en het ander meer ten minsten negentig of hondert guldens alle jare.

Art. 9

Inkomsten en goedere behoort hebbende aan bisdommen etc... zijn ons hier onbekend, en weeten niets van dezelve, edog de pastorijengoedere zullen wij zooveel als ons bekend is, opgeeven, en zijn als volgt het capietel van Xanten heeft alle de tiende, waarvan een derde paart aan de pastorij behoort, daarenboven heeft de pastorij alhier nog binneland 16 M. 5 hont

buijtenland 4 M. 5½ hont

welke tot heeden toe van het capietel van Xanten is verpagt geworden en de pagte daarvan genoten zijn.

Nog zijn er goederen van een vicarije in dese kerk, die in ver-

schijde perseel geleege zijn, en te zaame een toto uijtmaken 13 merge $1\frac{1}{2}$ hont alle geleege te Dreumel welke ook als voore van gemelt capietel verpagt en de pagt genootte worden. Nog zijn er meer vicarije goedere geweest gehoorende aan vicarij Beate Marie Virg. in de parochkiale kerk te Dreumel, maar niet weeten op te geven.

Art. 10

Weten wij niet te beantwoorde.

Art. 11 Leijst der leeraars, kosters etc.

Wij hebben een predikand in combinatie met Wamel, als waar de zelve woont in het pastorijen huijs; zijn tractement, art. 8.

Wij hebben ook een koster, die teffens schoolmeester is, en boven gedetuelleerd (sic), zijn tractement behalve het schoolgeld in de volgende vaste goederen

4 hont op het hoogveld	ordinair in pagt jaarlijks	f 20
3 hont in clijn blok	„ „ „ „	— 33
$5\frac{1}{2}$ „ de ontrou genaampt	„ „ „ „	— 16
7 „ in de laak	„ „ „ „	— 48

Volgens gesegden nog een tijns van omtrent 13 gul. hetwelk bij den koster het best te vinden is.

Boven dat nog van het capietel van Xanten uijt den tiend van het winterkooren een halve vim en een dito uijt het zoomerkooren, van het gemelde capietel een docuur van ses en sestig guld haarlijks, en vrij inwooning of behoorlijke huijshuur van het dorp.

Art. 12

Wij ingeseetene vin Dreumel hebben eenen pastor die uijt de buurs van de ingeseetene moet onderhouden worden, zonder ieds van de pastorijen of s lands goedere geniet of daar uijt van hem geprofenteert wort, en eenen capellaan, die zijn vrije tafel en logies bij den pastoor heeft zonder ieds van de gemeente of geestelijke of s lands goedere te genieten.

Ziet daar Weledele Gestrengen Heer ons eenvoudige en korte antwoord op de poincten ons aangeschreve met hoope dat se U.Edel goedkeuring mag verdiene

en blijve verders U.E.del Heijlwenschende Medeburger
Alert Hol buurm.

Dit hand + merkt heeft Willem van Os voor zijn naam geset als buurm. in ons present als getuige

H. Monsiurs

Q. van de Cop

Dreumel den 10 Maart 1797.

Leeuwen

Leijst der zielen van 't dorp Leeuwen :

Joodse zielen	7
gereformeerde	133
Roomse	1390

1530

Tot Leeuwen is een heersende kerk en den domine derselve is meede domine van Puijfelijck en treeckt zijn tractement uijt de tiende der canonici van Xanten —600—0—0

waervoor hij beijde dorpen moet bedienen maer het hujs dat hij bewoont staet tot Puijfelijck en woort van t dorp Leeuwen en Puijfelick onderhouden in alle timmerije en andersins.

Tot Leeuwen is onder de Roomse een hujs gehuurt waer zij de godtsdienst in oeffenen en wordt van de Roomse onderen betaalt.

In 't dorp Leeuwen

Eer de volckstem maght had of voor de omwenteling des landts heeft de custos die meede schoolmeester was altijd in t dorpschoolhujs gewoont en denselven is door de meerderheyte der stemme tot scholtus van Leeuwen beroepe en denselve heeft zijne voornoemde plaats bedanckt en toen hebbe wij met de volckstem eenen andere schoolmeester benoemt, die just Rooms was, en denselve is toen in t dorpschoolhujs getrokke (welk blijkt dorps te zijn en geen costorije, vermits het vant dorp wort onderhouden in alles tot dato deese toe) maer heeft door seekere sterke hant het schoolhujs moete verlaaten te weeten door orders van seekere franse commandant.

En wat verders aengaet de missive die wij ontfange hebbe om alles op te geeve al wat pastorie costorije arme kerke vicarije etc en soo vorts hebben wij het geheele dorp opgeroepe en die verplight waere om ons illucidatie te geeven hebben wij nix van kunne bekoome als antwoord dat zij dit opgegeeven hadde.

Aldus afgegeeven en betijckent binnen Leeuwen den 30 maert 1797

J. van den Hoogen Hoff buurmeester
J. V. Koolwijk scheepen

Over- en Nederasselt

De ondergeteekende Predikant kerk en armmeesters van de kerspelen Over en Nederasselt geeven bij deezen in ant-

woord op de voorgestelde en gevraagde artikulen op hetgeen bij hen bekend is of door nauwkeurige informatie heeft kunnen bekend worden.

I. Beswaaren deswegens zijn in deese dorpen niet in te brengen.

II. Te Overasselt is een Gereformeerde kerk gelijk ook een Roomsche kerk onder welke een gedeelte der inwoonders van Nederasselt behoort, wordende het overige gedeelte van Nederasselt onder de parochie van Balgooy gerekent. Te Nederasselt heeft een kerktoorn gestaan waarin de Gereformeerde zedert 1646 hunnen Godsdienst hebben waargenoomen dewelke toorn op den 10den Octob. 1794 per ordre van den general A. de Bons commandant van de vesting Grave is omgehakt geworden, moetende de aldaar woonende Gereformeerde haaren Godsdienst thans te Overasselt verrichten.

Het getal der zielen den Gereformeerden Godsdienst toegedaan bedraagt in de gemeente van Over en Nederasselt 40 zielen; die der andere gezintheeden is ons onbekent.

Den oorsprong der kerkegoederen kan men niet met voldoende zekerheid opgeeven.

De tegenwoordige staat der goedere en inkomsten tot de kerken van Over en Nederasselt behoorende is deeze.

Die van Overasselt bestaan in twee akkers bouw en twee kampjes weideland alsook eenig uitstand geld waarvan de provenues naar aftrek der lasten 's jaarlijks salvo calculo ruim f 37—"—" opbrengen uit welke overschietende inkomsten niets anders dan de noodige jaarlijksche reparaties aan die kerk voldaan worden.

Tot de kerkengoederen van Nederasselt behooren een vierde part van een thiend voorts eenig bouw en weideland, en verder uijtgezette capitaliën, die 's jaarlijks salvo calculo rendeeren f 429, wordende uit deselve betaalt.

De verponding en Ambtslasten zoo van derzelve goederen als van de pastorie, het kosterstractement aldaar ter somma van f 50, voorts eenige thijns, zoodat men 's jaarlijks overhout f 293—14—12.

III. Wat de oorsprong der armekassen betreft, daarvan kan men niets met zekerheid zeggen; alleen weet men dat de weduwe van wijlen W. Elsveren Praedikant te Over en Nederasselt een capitale som van f 200—"—" aan den armen aldaar vermaakt heeft.

Voorts bestaan de armegoederen van Over en Nederasselt in landereijen uitgangen uit vaste goederen en renten van uitgezette capitaliën. Die van Overasselt rendeeren 's jaarlijks circa f 148—"— Die van Nederasselt brengen 's jaarlijks op f 135—6—".

Uit deze inkomsten zoo van Over als van Nederasselt zooveel men weeten kan zijn altoos eenig en alleen armen den Roomschen Godsdienst toegedaan bedeeft geworden; naardien men nooit volgens ons weeten Gereformeerde armen alhier gehad heeft uitgezonderd dat een tijd lang een oud gereformeerd man te Nederasselt voor eenige jaaren overleeden daaruit is gealimenteert geworden.

Godshuizen zijn te Over en Nederasselt niet.

Waar de Roomsgezinde met de overige en meerdere van verkooping en verpachtingen geproveniëerde penningen blijven is den ondergeteekenden onbekent gelijk men ook niet weet waar die penningen blijven die bij gelegenheid van te doene bedevaarten gecollecteerd worden in den offerstok van de geweeze kapel van St. Willebrordus op de Overasseltsche heide staande dewelke in voorige tijden al vrij wat rendeerden en aan de vrouw van Schoonenburg ter fine van distributie te doen door den armmeester door de buurmeesters telkens wierden overgegeeven.

Genietende de armen van Nederasselt eenig en alleen de jaarlijksche armenpenningen proveniëerende uit de verpachting der thiendens aldaar van de auditeur militair Vermehr.

- IV. Bijzondere Diaconiegoederen zijn er niet dus refereren wij ons ad art. III. Hetgeene bij het verrigten van den Openbaaren Godsdienst in de Gereformeerde kerk gecollecteert wordt is van weinig aanbelang en wordt zonder onderscheid van gezinte naarmate der behoefte uitgedeelt.
- V. Bijzondere weeshuizen of goederen zijn in Over en Nederasselt niet dus als art. III.
- VI. Godshuizen zijn alhier niet dus ook geene fundatie of erectiebriefen voorts als art. III.
- VII. Nog het een nog het andere is alhier te vinden.
- VIII. Het fonds waaruit de Praedikant van Over en Nederasselt bezoldigt wordt bestaat voor Overasselt in f 300 gl. aan geld wordende f 50 gl door de vrouwe van Schonenburg die hetzelfde betaalen moet als collatrice ingehouden voor huishuur; dat voor Nederasselt bestaat in een koorntiend en revenuën van eenige stukjes bouw en weideland.

- IX. Omtrent de pastoriegoederen refereeren zig onderget. tot art. VIII, en derzelver oorsprong kan men niet met zekerheid opgeeven.

Wat de overig benoemde goederen betreft en schoon er mogelijk zodanige alhier geëxteert hebben kunnen egter onderget. niets met zekerheid daarvan melden; alleen exteert te Overasselt een vicarie die door de Douairière Godijn gegeven is aan de kinderen of kind van Charisius.

- X. Geen andere praebenden etc. zijn ter onzer kennis gekoomen dan die in voorigen art. gemelt zijn.
- XI. Over en Nederasselt is gecombineert en heeft een Praedikant dus geen vacatuur.

Op ieder der gemelde plaatsen is een koster.

Het tractament van den Praedikant zie art. IX zal het eene jaar door het andere gerekent opbrengen circa f 700 gulden.

Het tractament van den koster van Overasselt is f 50 gl. aan geld door de collatrice de vrouwe van Schonenburg betaalt werdende voort f 81 gl. van het dorp, een woning tuin en een klein stukje pastorieland.

Het tractament van den koster te Nederasselt bestaat in een stukje bouw en weideland, in f 50 gl. uit de kerkegoederen en 50 gl. 'tgeen de Praedikant aan hem uit de pastoriegoederen moet uitkeeren zijnde de woning door de fransche troupes in 1794 afgebrooken.

- XII. In Over en Nederasselt is maar een Roomsche Pastoor en geen capellaan gelijk reets art. II gezegt is.
- Ministers van andere gezintheeden exsteeren alhier niet.

Vertrouwende met deeze opgave zoo als bij jeder art. staat gemeldt aan het oogmerk der Hoogst geconstitueerde magt genaamt de Repraesentanten van het volk van Gelderland en diensvolgens aan de intentie der Nationale Vergadering na behoeven beantwoordt te hebben.

Aldus beteekent te Overasselt 16 September 1797.

H. J. W. Wall Praedikant te Over en Nederasselt en kerkmr. te Overasselt

J. Gramser Kerk en Armmr. van Nederasselt.

W. Verheijen armmr. van Overasselt.

Nederasselt

Aan den Burger J. V. Soelen Landschrijver.

Opgaaf van de Buurmeesters van Nederasselt wegens het

aanschrijven van de Commissie uijt de Nationale Vergadering door den Rigter van Maas en Waal is toegesonde.

Voor eerst de Gereformeerde zijnde vijftien ziele bestaande in twee huijshoudinge.

N. 2 De Roomse zijnde vijfhondert eenentwintig zielen bestaande een hondert en vijf huishoudinge.

N. 3 De kerkegoederen zijnde de naavolgende perseelen :

De uiterwaarden tot de kerk gehoorende groot te samen ses morgen eenen hond, doet in pagt 150—0

De binnenlanden bij de kerk gehoorende zijnde negen morgen drie hond doet in pagt 128—0—0

Nog een vierde part in de Weegelaarse tiend omtrent jaarlijks 50—0—0

Nog een perceel daar de gebroke kerk op staat bestaande in eenig land en de kerkhof dat tot haar gebruik is.

N. 4. Zijnde de pastorijgoederen

de Uijterweerde groot drie morgen drie hond doet in pagt 105

Nog een perceel Uijterweerden twee morgen vijf hondt 85 R., die men niet en weet wat zij van pagt doen.

De binnelanden groot agt morgen doet in pagt hondert en ses gl. dus 106.

Nog twee tienden tot de pastorij gehoorende doende in pagt omtrent 200.

N. 5 De custerijgoederen bestaande

De uijterweerden groot vijf hond 95 roode

De binnenlanden groot eene morgen 3 hond tot gebruik van de gereformeerde custor.

Deese bovenstaande goederen worden geprofeteert door de gereformeerde zonder oojt iets voor de Roomse daarvan geprofeteert. Wat nog meer is

Dit dorp moet sig in twee verdeylen om sijnen Godsdienst bij te woonen de eene helft naa Overasselt en andere na Balgoy zoodat wij noyt geen kerk of fonsen hebben geproveteert.

N. 6 De armegoederen :

De uijterweerden groot twee morgen vier hond 51 roede

de binnenlande groot eenen morgen vijf hond

Nog eenige klijne uijtgangen tot den armen gehoorende.

Dees goederen worden soo wel door de Roomsche als door de Gereformeerden geprofiteert.

Oyrconde der waarheyd hebben wij ondergetekende

buurmeesters naer ons beste weete gedaen sonder dat wij weeten of daer nog meer fonsen sijn dat sij ons hier hebben willen opgeeven.

J. Aards
Jan van Haren

Wamel

Aan den Burger Richter des Ambts tusschen Maas en Waal H. J. Meuleman.

Ter voldoening van UED verzoek vervat bij missive van den 25ste Febrij 1797 hebben wij de eer van te berigten ten aanzien van de

- Iste vraag. Dat de gereformeerde Kerk en het schoolhuijs de eenige kerkelijke gebouwen die op dit dorp sijn, dat het Predicanthuijs door de Geerfdens van beide dorpen Wamel en Dreumel wort gerepareerd; dat de kerk en het schoolhuijs worden onderhouden uijt eenige landerijen en capitelen de kerk toebehorende.
- Op de 2de vraag. Het getal der zielen van de Roomsche gemeente in ons kerspel sijn 1070 zielen; van de Gereformeerde sijn 90 zielen.
- Op de 3de vraag. Dat men niet kan nagaan dat zeedert de Reformatie eenige donatie aan de kerk sijn gedaan dan twee hondert gulden door Maria Schadd, dat vervolgens geene gifte van eenige gezinden aan de Diaconie cas alhier sijn gedaan dan voor weijnige jaaren vier hondert gulden door Oth Peters van Kessel.
- Op de 4de vraag. De oorspronk en tegenwoordigen staat van goederen weet men niet met zekerheid te zeggen hoe aangekomen sijn. Alsook art. 5, maar wel dat de Roomsche en Gereformeerde armen daar uijt altijd sijn gealimenteerd geworden.
- Op de 6de vraag. Kunnen wij niets van zeggen heeft hier geen plaats.
- Op de 7de vraag. Kunnen wij ook niets van bepalen heeft hier ook geen plaats.
- Op de 8ste vraag. Dat Wamel met Dreumel gecombineerd is en het ordinarie Predicants tractement voor beide plaatsen ses hondert gulden door deeken en canonike des Capittels St Victoris tot Xanten uijt hoofde van zeker contract van admodiatie volgens hetwelke de laatsgemelde de pastoriegoederen bestaande in 34 mr 4 hond binnenland en 7 mergen 5 hond weerdland en in een derde gedeelte in de grove en

smalle tienden alhier meede bezwaard zijn en dus de 9de vraag meede beantwoord.

Op de 10de vraag weet men niets met zekerheid te zeggen.

Op de 11de vraag. Den custos word door den landschrijver dezes ambts uijt de Quartiers Cassa sjaars betaald 60—o

uijt het dorp van de Geerfdens

voor het stellen van de klok en

arme kinderen leeren 90—o

Twee keurvimmen uijt de tienden van de gemelde canonike van Xanten en 3 Mr. 4 hond bouw en weijlanden, en vrije woning.

De Hervormde Kerk wegens obligatie ongeveer ... f 1000—o

Volgens Quohier van de verponding 10 Mr 5 hond binnenland.

Een derde part in een uijterwaard ongeveer 3 Mr.

Nog ongeveer 1 Mr weerdland meede nog 1½ hond arme land zijnde bouland.

Het schoolhuijs word van huur door de Geerfdens aan de kerk betaald sjaars ... 50—o

Op de 12de vraag. Het Roomsche Kerkenhuijs word door de Roomsche Gemeente van Wamel 'sjaars aan erfpacht betaald aan 40—o

De pastoir word door gifte van de Roomsche Gemeente verzorgt.

En hiermeede aan UED intentie vermenende te hebben voldaan eijndigen met achting

UEDWD

G. van Beers buurmeester

Joost Hol buurmeester

Wamel den 19de Maart 1797.

Wamel en Dreumel

Medeburger!

Ter beantwoording van het verzoek vervat bij missive van den 24 February 1797 hebben wij de eer U te berigten

ten aanzien van 't

1° point

Dat hier geene andere bezwaren plaats hebben, dan dat 't Predikantshuijs wordt gerepareerd door de binnendijksche geerfdens van beide dorpen Wamel en Dreumel ieder voor de helft.

2° Dat op 't dorp Wamel als ook te Dreumel eene gerefor-

meerde kerk is, en 't getal der zielen te Wamel 99 à 100 en te Dreumel 40, dat van den oorsprong der goederen niets met zekerheid kan gemeld worden, en de inkomsten geheel onzeker zijn, dat de kerken gedeeltelijk onderhouden worden uit haar eigen goederen, gedeeltelijk volgens contract door 't capittel St. victoris tot Xanten.

- 3° Dat 't zelve geval is met den oorsprong en staat der arme kassen; dat beide gezindten daaruit bedeed worden, en de Roomsche gezinden ruim viermaal zooveel als de Gereformeerden; dat de arme penningen bij publieke verkopeningen en verpagtingen sedert eenige jaren op goedvinden van een der vorige ambtmannen zijn ten voordeele der Roomsche gezinden.
- 4° dit wordt door art. 3 beantwoordt.
- 5° 6° en 7° hebben hier geen plaats.
- 8° dat in deze plaats welke met Dreumel gecombineerd is, 't ordinaire predikantstractement is ses honderd guldens, welk betaald wordt door de canoniken des capittels Si Victoris tot Xanten, uit hoofde van zeker contract van admodiatie volgens welk de laatst gemelde de pastorie goederen, bestaande in eenige landerijen en in een derde gedeelte in de groote en smalle tienden met dit bezwaar bezitten.
- 9° Dit wordt door 't vorige beantwoordt.
- 10° is onbekend.
- 11° Dat zig hier bevindt een leeraar der Gereformeerde kerk op beide plaatsen en op iedere plaats een koster, tegelijk schoolmeester, die genieten 60 guldens des quartiers cassa, voorts 90 guldens uit de cassa der geërfdens, voor 't stellen van dorpsuurwerk, leeren der arme kinderen etc. twee keurvimmen uit de tienden en de opkomsten van eenige parseeftjes kusterij land van onzekere opbreng met twaalf guldens jaarlijks kusterij thijns.
- 12° Dat sig ook op ieder dorp een priester bevindt.

En hiermede denken we aan uwe intentie te hebben voldaan. Voorts zullen Kerk en armenmeesteren tevens zorg dragen dat der rekening zo spoedig mogelijk worde vervaardigd en volgens onlangs gedane publicatie ter afhooringe aangeboden.

H. H. Woldringt predikant te Wamel en Dreumel
 A. Nab Kerk en armmeester van Wamel
 A. I. Schadd kerk en armmeester van Dreumel

Wamel den 26 Maart 1797.

Bijlage 1

Provisionele

Ordonnantie ende reglement by d' Ed. Moog. Heeren Ridderschap ende Steden des Quartiers van Nymegen geformeert over de bestellinge van de Kerck- en Armen-meesters, als mede over het doen ende af-hooren van haare Rekeningen ten platten Lande in desen Quartiere.

Tot Nymegen.

Uyt de Druckerije van Abraham van Wesel. Anno 1693.

Nadien hier en daar ten platten Lande op een on-ordentelycke maniere wort gehandelt met de administratie van de Armen ende Kercke-goederen, waar van op sommige plaatsen in seer veel Jaaren geen Rekening is gedaan, oock by geene Arme en Kerck-meesters, die als ad vitam die bedieninge hebben gehad, na haar overlijden geen Rekening geschiet; Ende daarom niet sonder groote reden te vresen is, dat men aanmerckelyck te cort sal comen, als mede dat door het versuymen van de te doene Rekeningen, 't een of 't ander van de voorsz. Arme ende Kercken-goederen souden connen vverden verduystert ende vervreemt; Soo is by Haar Ed. Moog. in conformiteyt van het hoogst wyse advijs van Sijn Konincklycke Majesteyt van Groot-Britannie als Erf-stadthouder deser Provintie in dato den 26. October 1691. goedt gevonden over de administratie van de Arme ende Kerckgoederen, mitsgaders de bestellinge van de Kerck en Arme-meesters als mede over het doen ende af-hooren van hare Rekeningen provisionelyck te ordonneren ende te statueren, gelyck geordonneert ende gestatueert wordt bij dese.

Namentlyck dat ten eersten in alle Ampten sullen geformeert werden een pertinente specificatie ende register van de voorsz. Armen ende Kercken-goederen, ende dat deselve ter eerster Vergaderinge sullen werden overgesonden aan het voorsz. Quartier, omme na serieuze examinatie, vervolgens tot een yders nariicht bewaart te worden in de Secretatye van de ordinaris Heeren Gedeputeerden.

Dat oock geen andere Arme ende Kerck-meesters sullen werden aangestelt, als die zyn van de Gereformeerde Religie, ofte dat het gebreck derselver in eenige Dorpen sal worden gesuppleert uyt de Ge-erfdens, mitsgaders dat praecys alle Jaar of ten minsten alle twee Jaren publicque Rekening van de Administratie der meer voorsz. Goederen met opene deuren in de Kercken (: om aan een yder acces te geven :) sullen werden gedaan,

op poene van een groote amende, daar toe by het Quartier nader te statueren, ten behoeve van de armen.

Ende op dat het doen van de voorsz. Rekeningen, met goede ordre en sonder eenige opspraake soude werden gepractiseert, is nodigh en goedt gevonden, dat alomme ten platten Lande in de Kercken, ofte daar men gewoon is iets te publiceren, drie weken van te vooren, ende alsoo drie Sondagen aan een sal werden bekent gemaackt, dat de Armen ende Kerck-meesters op sekeren te noemen dagh rekeninge sullen doen van haare administratie over-soo ofte soo een Jaar, daar over de voorsz. Arme en Kerck-meesters sullen vvesen aangestelt.

Aldus provisionelyck gearresteert by het Quartier van Nymegen op een extraordinaris Land dagh binnen Arnhem vergadert zynde den 15 July. 1692.

Ter ordonnantie van Haar Ed. Moog.
F. van Heuckelom. Secret.

Bijlage 2

Extract uijt het resolutieboek des Ampts tusschen Maes en Wael.

Den 7 Aprilis 1660 op verschrijvinge van de Heere Sweder van den Boetzelaer tot Leeuwen, Amptman en Richter tusschen Maes en Wael ten Huijse van den overscholtus Adriaen Ponsen, erschienen nevens welgite Heere Amptman, Jor Johan van Bommel, Jor Johan van der Moelen, Jor Arndt van den Poll, Jor Balthazar van Erp en Jor Johan van Balveren.

Alwaer de reekeningen van de erfgn. van den Rentmr. Johan Blancken nagesien en gesloten sijn.

Ende hebben haer ed. goetgevonden dat de Heere Amptman uijt de coopspenn. bij sijn ed. verschult wegens coop van de geestelicke goederen, betaelen sal t' geene resteert aen de eerste en leste nieuwe meulenpenn, als oock de oude met de dijk-gelden d' annis 1658 & 1659 en andere verschulde ongeden, soo noch niet betaelt en sijn, mits daer tegen overleverende beoorlicke reekeninge en acquiten.

Oock noch de pantpenn. van de Heere Caron ad acht hondert acht gl.

Item noch aen d' erfgn. van den rentmr. Johan Blancken soo veel resteeren sal boven het overschot van de coopspenn. bij Leffer & Otterinck verschult.

Ende hebben haer ed. van nu af in minderinge van de voors.

bij welgte Heer Amptman verschulde coopspenn. aengenomen seeckeren post hercomende van verscheijde verteeringen, ongelden als oock eenige vereringen ten dienste van Ampt geemploijeert, met noch verscheijdene andere minutees soo sijn Ed. uijt de selve coopspenn. betaelt heeft, in alles de somme van duijssent vijf hondert gl. monterende.

Hebben mede haer ed. geremitteert de opstrs. van de coopspenn. bij w.glte Heere Amptman verschult, ende dit ten opzichte van meenigvuldige diensten bij deselve Heere Amptman omtrent het versoecken van Octrooij tot vercoping van de geestelicke goederen voor lange jaeren en weederom lestmael gedaen, als over de excessive costen en moeijten daervoor bij sijn ed. aengewent, onder conditie niettemin dat welgte Heere Amptman ten reguarde van deselve diensten, costen en moeijten niets meer sal hebben te vorderen.

In fidem extracti
J. Biel

Bijlage 3

Vernieuwd contract wegens de congrue portien der
Praedikanten in den ambte tusschen Maes en Wael.

Op heden dato ondergeschr. is tusschen den Hooggeboren gestrengen Heere Jacob Neomagus Grave van Randwijck, ambtman, Richter en Dijkgraaf des Ambts tusschen Maas en Waal, en jonkeren des welgem. Ambts ter eene, en die Heeren gecommitteerden des Hoogwaardigen Capittels van Xanten, ter andere zijde, ingegaan een nader contract wegens de congrue portie der praedikanten op volgende conditien.

Dat het ambt in het toekomende zal genieten den geheelen stuiver van 't Quartiers middelen van consumtie, mitsgaders de halven stuiver van de verponding, en daartegen het capittel ontlastend van het onderhoud der custers en schoolmeesters, uitgezonderd dat het capittel daartoe zal contribuieren een hondert en vijftig guldens jaarlijksch, en uitgezonderd mede zoodaane somme van zevenhonderd guldens, als het capittel bij conventie van den 5e Junii dezes jaars aangenomen heeft jaarlijksch aan het ambt te zullen betaalen, terwijl voor het overige het ambt en het capittel omtrent de betaaling der praedikanten met den aankleeven van dien zullen draagen die lasten, die zij tot nog toe respectie gedraagen hebben.

Dat het capittel vrijstaat alle goederen en thienden, het zij voor den Heere ambtman of wie privatelijk te verpagten, mits

evenwel genietende een executoriaal, en betaalende de jura, als of de Heere Ambtman en landschrijver praesent geweest waren op de verpagtingen.

Dat het capittel vrij zal blijven van de thiend-maaltijden en ook niet beswaard zal worden met meerdere verponding of andere lasten, als die thienden tegenwoordig subject zijn, uitgezonderd, zo het quartier goedvond in het gemeen op de goederen in den ambte tusschen Maas en Waal eenige imposten of lasten te leggen.

Dat dit contract aanvang zal nemen met den 1sten Januarii 1700act en tagtig, voorts een tijd van twaalf jaeren duuren, en dus expireeren op en met den 1sten Januarii 1800, uitgezonderd nogthands, zo het ambt tusschen Maas en Waal (: hetgeen God verhoede!) door den vijand mogte worden geïnvadeerd ofte geravageerd, als wanneer dit contract zal ophouden.

Alles zonder arglist, en onder submissie van den Weledelen Hove Provinciaal van Gelderland, en renuntiatie van alle exceptien en beneficien van rechten, deeze eenigszins contrarieerende.

In waarheids oirconde zijn hiervan twee eensluitende gemaakt, en door partijen contrahenten betekend.

binnen Nijmegen den 2 August. 1787
ter ordonn.

C. v. d. Voordt Pieck

H. Ostender portarius

C. von Jet cellarius

G. Trendt deputatus

(Oud-Archief 3839)

Bijlage 4

Memorie van het voorgevallene te Wamel door de Fransche Troupes op order van den Generaal Sauviac.

Gemelte Troupen hebben met geweld de sleutels van de grote kerk, welks gebruik door de Generaal-Pichegru aan de Roomsche gesinde geaccordeert was, en uijt dien hoofde door hun gebruikt wiert, aan hun ontnomen, en aan de Protestanten overgegeven, met verbodt, om hoegenaaft geen gebruik van die kerk meer te mogen maken.

Sij hebben de schoolmeester door de vrije volksstem verkoren, nadat de vorige door deselve stem wettig en op gegronde redenen was afgeset, uijt het schoolhuijs doen vertrekken en den vorige herstelt. Sij hebben de Roomsche Gesinde verder gedwongen, alles in de vorige staat te herstellen.

Sij wierden door een Fransche Commandant, so sij geïnformeert sijn, sijnde een Lt Collonell van 't eerste Battaillon Tirailleurs, met name Stragnan, op een schrikverwekkende wijs behandelt.

De buurmeesters wierden ontboden en door den commandant gelast, om de armmeester, die wettig door het volk verkoren was, te ordonneeren, van de conditien van de verpagting der armoederen, met alles dat daartoe behoort, binnen den tijd van 24 uren aan hem te moeten overgeven, met bedreiging aan de buurmeesteren, inval daaraan niet voldeden, gevankelijk na 's-Hertogenbosch getransporteert te worden, en den armmeester die het wijgerde, dadelijk met de kogel te sullen straffen.

Deze commandant was gelogeert ten hujs van sekere Brans, zijnde een emigrant, die sig telkens als een der eerste aristocraten gedragen, en bij verschijde gelegentheden een onversettelijke en verregaande haat tegens de Roomsche Gesinde getaant heeft.

Deze commandant met zijn troupes is nog verder gegaan.

Hij dwingt de ingesetenen, om een klok op het Roomsche Kerkenhujs, door order van den nooyt volpresen, maar altoos gerespecteerde generaal Osten, selfs met militairen van het veerhujs gehaalt, en op het kerkenhujs geplaatst, dadelijk van daar te nemen, en op sijn vorige plaats te brengen. Dese klok was reets in de maand Januarij van daar genomen, en desnietteenstaande heeft de commandant, selfs den Rigter deses Ampts op een allernvriendelijkst en onbetamelijkst wijze verweten, dat de klok de vorige week, zijnde nu ruim 14 dagen gestolen, en van het veerhujs weggenomen was.

De Roomsche-Gesinden van Ul edelmoedigheid overtuigt, vertrouwen dat hierin een spoedig, geschikt en voldoende redress mog besorgt, maar vooral dat de inquantierungen, dewelke de ongelukkige ingesetenen, alleen door toedoen en op inductie der Protestanten, reets so lange gedrukt hebben en nog drukken, eens mogen ophouden en sij daardoor het wesentlijk effect van gelijkheid en vrijheid genieten mogen.

(Oud-Archief no. 3850).

Van Alphen en het Bossche Seminarie

door

A. M. FRENKEN, pr.

Het bisdom van 's Bosch bezit nog in de beide secties van zijn seminarie twee monumentale getuigen van een zeer belangrijk stuk van Van Alphen's levenswerk, de opleiding der toekomstige seculiere priesterschap van zijn vicariaat. Beide seminaries hebben immers hun ontstaan voornamelijk aan hem te danken. ¹⁾

Reeds als coadjutor van vicaris Aerts toonde hij zijn bezorgdheid voor een goede opleiding der toekomstige seculiere priesters van het vicariaat, die allen, wegens het gemis van een eigen seminarie, in die tijd elders hun studiën moesten maken. ²⁾ Sommigen studeerden aan de seminaries van de bisdommen Roermond, Antwerpen of Gent, meerderen aan de universiteit van Douay, doch veruit de meesten aan de universiteit van Leuven. ³⁾

De Leuvense alma mater moet daarom wel Van Alphens bij-

¹⁾ Waar prof dr. Rogier in *In Vrijheid Herboren* p. 179—181 de toestand beschrijft, zoals die in het nieuwe bisdom 's-Hertogenbosch anno 1853 was gegroeid, begaat hij verscheiden onnauwkeurigheden, om het maar euphemistisch te zeggen. Eén daarvan is deze, dat de totstandkoming van het Bossche seminarie in 1798 vooral aan Antonius van Gils en Gerard (moet zijn Gaspar Moser zou te danken zijn.

²⁾ Vermeldenswaard is, dat Philippus van de Ven, de latere regent van het klein- en president van het groot-seminarie, als Schijndelse jongen op ongeveer 12-jarige leeftijd, na een zware ziekte doorstaan te hebben, zijn Latijnse studiën omstreeks 1799 begon in de pastorie van zijn geboortedorp, de pastorie van Van Alphen, die grote verwachtingen van het jong studentje koesterde; met diens onderricht was v. Alphens kapelaan J. v. Cuyck voornamelijk belast, doch niet zelden hield ook v. Alphen zelf zich daarmede bezig. *Beekvliets Eeuwfeest* p. 23, 24.

³⁾ Uiterst zelden gebeurde het, dat iemand uit het vicariaat aan de universiteit van Keulen ging studeren.

zondere belangstelling gehad hebben, te méér nog, wyl hij zelf daaraan zijn priesterstudie had volbracht. Veel kommer over de studenten uit zijn vicariaat, die te Leuven de lessen volgden, hoefde hij niet te hebben, want uit eigen ondervinding wist hij, dat zij er een degelijke opleiding genoten.

Dit werd anders in 1786, toen Josef II, de keizer-koster, de theologische faculteit van Leuven veranderde in een seminarie-generaal, welks bestuurders en professoren door hem benoemd zouden worden en dat voorts naar zijn inzicht en willekeur zou worden ingericht. Al bestond er alle reden om het keizerlijk ingrijpen van den beginne af te wantrouwen, toch moest men een tijd lang afwachten, hoe de ondernomen hervorming verder zou voltrokken worden, om ze goed te kunnen beoordelen. Spoedig werd bekend, dat de studie bij enkele der door de keizer benoemde professoren zeker niet veilig was. Reden voor de Bossche coadjutor — die wel door zijn Tilburgse vriend, de Leuvense professor Antonius van Gils, goed met de toestand te Leuven op de hoogte zal zijn gehouden — om te zorgen, dat alvast een drietal studenten uit het Bossche vicariaat hun studie te Leuven vaarwel zegden. De bekende Josefistische professor G. W. van Leempoel nam hem dit begrijpelijkerwijze hoogst kwalijk. In een brief van 6 Mei 1787 aan J. Stafford, deken van het z.g. oudkapittel van Haarlem en provisor van het Hollands Pulcheriacollege te Leuven, ⁴⁾ kwalificeerde hij Van Alphen als „adjoint van den Vicaris (Aerts) en die alles aldaer (in het Bossche vicariaat) doet” en als „een van die theologanten, die méér werk van Dens en Daelman ⁵⁾ maken, dan van de kerkelijke historie.” ⁶⁾

Het toenemend besmettingsgevaar voor de priesterstudenten te Leuven bracht de Paters Jezuiten van Maastricht op het idee, om te Maastricht een generaal seminarie op te richten voor de Noordelijke Nederlanden. Om daartoe te mogen overgaan,

⁴⁾ *Bijdr. Bisd. Haarlem* VIII 351, 352.

⁵⁾ Twee bekende moraal-theologische auteurs.

⁶⁾ Uit zijn nagelaten geschriften blijkt, dat Van Alphen juist een bijzondere voorliefde had voor de kerkelijke historie; herhaaldelijk beroept hij er zich op.

diende het stadsbestuur van Maastricht in het voorjaar 1787 een verzoekschrift bij de Hoogmogende Staten in. De Bossche vicaris Aerts voelde weinig voor zulk een generaal seminarie, maar als er toch een komen zou, achtte hij dit veel gunstiger gelegen in 's-Hertogenbosch, dan in Maastricht. En vrezend, dat het Maastrichtse plan bij de Staten goedkeuring zou vinden, verzocht hij in April 1787 bij rekest-antidotaal aan de Staten, op het verzoekschrift der stad Maastricht niet te beschikken, vooraleer hij het plan van een seminarie te 's Bosch, dat hij bezig was te ontwerpen, zou ingezonden hebben. 7)

De procureur M. H. van Son Hendrikszn. liet 1 Mei 1787 uit 's Hage via mr. B. Storm, advocaat te 's Bosch, aan Aerts weten, dat de Staten-Generaal op zijn rekest resolutie genomen hadden en dat deze vrijgunstig over het Bossche plan dachten. Hij zou de vicaris willen aanraden over de zaak te corresponderen met de heer Meylink, aartspriester van Holland en Zeeland, „die hier gezien is en influentie heeft.” Diezelfde raad gaf ook mr. Storm, omdat de Hollandse heren „misschien beter dan wij een fonds zullen weten uit te denken, om voor dusdanig seminarium een middel van bestaan te vinden.” 8)

Wij noemden hierboven de naam van vicaris Aerts, maar de eigenlijke promotor van deze gehele zaak was ongetwijfeld diens coadjutor Antonius van Alphen. 9) Tussen de desbetreffende stukken ligt dan ook navolgend concept van een brief aan Meylink, dat blijkbaar ingevolge de vermelde adviezen van mr.

7) Vgl. *Bijdr. Bisd. Haarlem* VIII 357. Dr. v. d. Heyden *Dageraad v. d. Emancipatie der Katholieken*, blz. 44—46 ziet in het rekest enkel maar een „slimmigheidje” van de vicaris, die het Bosch seminarieplan slechts voorgewend zou hebben om het plan-Maastricht te doen mislukken. De korte aantekening van v. Alphen: „Dit request is niet gepresenteert met intentie om een seminarie op te richten, maar om tegen te werken een dusdanig request door die van Maastricht gepresenteert” bracht hem tot deze vergissing. Om v. Alphen's bedoeling goed weer te geven, dient men de woorden „is niet gepresenteert” aan te vullen: is niet in hoofdzaak of op de eerste plaats gepresenteerd. Dat het Bosch seminarieplan serieus gemeend was, zal aanstonds duidelijk blijken.

8) *Coll. V, doss. C.*

9) Dat v. Alphen „alles deed” wat het bestuur van het vicariaat in die tijd betrof, gelijk prof. v. Leempoel over hem schreef, was bij een weinig overdrijving toch grotendeels waar. Aerts was toen 72 jaren oud.

Van Son en mr. Storm door Van Alphen geschreven werd.

Occasione innovationis seu potius destructionis facultatis Theologicae Lovaniensis magistratus Mosaetrajectanus Altipotentibus, ut audio, libellum supplicem obtulit pro obtinenda facultate erigendi in civitate Mosaetrajectina seminarium Theologorum. Jam ab antiquo tempore, aiunt, doctrina theologica in praedicta civitate traditur in monasteriis, nempe Fratrum Minorum et Praedicatorum, ni fallar, e quibus professores assumi possunt. Varii, aiunt, in civitate sunt viri dignitate eminentes, quibus directio seminarii committi posset, nec desunt aedificia, quae facili negotio pro seminario appropriari possent, verbo omnia pro erectione seminarii necessaria, ut aiunt, inter moenia possident. Hoc unum postulantes ut, obtenta licentia seminarium extruendi et erigendi, Altipotentibus omnibus Vicariis et Amplissimis¹⁰⁾ inhibere dignarentur, ne quem ad functiones pastorales mittant, nisi praevis in praedicto seminario studio theologico incubuerit.

Libellus ille supplex commissariis examinandus traditus est, qui, ut fertur, faventem relationem Altipotentibus exhibuerunt; Ministri Statuum pariter oratoribus favent. Res haec, Amplissime Domine, multum me angit. Si enim necessitemur eo mittere theologos nostros, multi privabuntur bursis, quibus Lovanii aut alibi gaudere licet, atque ita constringentur summam non parvam — quamvisce victualia Mosaetrajecti vili vendantur, quia tamen 8 aedificia et professorum sustentatio ex oeconomia inveniri debebunt, annua pensio pro mensa ad summam notabilem ascendere debebit — expendere pro mensa, qua Lovanii aut alibi gratis frui licebit.

Deinde hactenus perversionis periculum Lovanii adhuc minus est, ubi major professorum pars in fide sana est et plures inveniuntur eximii viri, quorum morum puritas et fidei integritas adeo notae sunt, ut iis tuto cura subjectorum nostrorum committi possit. Quodsi etiam illud perversionis periculum in tantum accresceret, ut tuto eo mitti theologi nostri nequirent, quamdiu periculum illud durabit? Nonne in hisce rerum vicissitudinibus contingere posset, ut agonizans facultas quasi postliminio resurgeret et pristinum splendorem recuperaret, ut tuto eo remitti possent subditi nostri, foundationibus, ad quas jus habent, gavisuri? Ubi erecto seminario et eidem vi resolutionis Altipotentium adstricti theologi, in perpetuum a foundationibus privati forent?

Deinde, si seminario erigi contingat, seminario illud pro

¹⁰⁾ De aarts priesters in het noorden des lands.

Foederatis Provinciis generale foret respectu uniuscujusque antiqui episcopatus quasi particulare. Deberent ergo Vicarii Generales, ut et Amplissimi, habere quamdam auctoritatem super disciplina et doctrina, ibidem tradenda; deberent etiam habere quamdam in electionem professorum influentiam. Quomodo enim sine simili inspectionis jure tuta conscientia theologos instituendos eo mittere possent? Ubi enim in dies crescit quaelibet contra Ecclesiam sentiendi libido, facile contingere posset, ut sese intruderent atque cathedram ascenderent homines ab unitate Ecclesiae segregati, quo facto novissimus error foret pejor priore, incideremusque facile in Scillam, cupientes evitare Charibdim. Et hae quidem inter alias considerationes meae sunt, quas iudicio vestro, Amplissime Domine, subjicio.

Quantociusque a vobis rescire desidero :

1° Num vobis arrideat plannum a magistratu Mosaetrajectino projectum? Si ita, num necesse foret, ut et Vicarii Generales et Amplissimi universi audirentur, haberentque influentiam tum in electionem professorum, tum in doctrinam disciplinamque seminarii? Quodsi non arrideat, quo convenientiori modo resolutio Altipotentium, qua theologi nostri ad cursum theologicum in praedicto seminario perficiendum necessitarentur, praeveniri posset?

2° Si Altipotentes erectionem similis seminarii convenientem pro Foederatis Provinciis judicarent, num civitas Buscoducensis ratione situs convenientior locus foret pro erectione similis seminarii, ubi sub directione sacerdotum saecularium theologi institui possent? Quodsi ita, num fundus excogitari posset, ex quo et aedificium, pro seminario appropriandum, acquiri et interteneri et professores sustentari valerent?

Ad rem dilatandam pro civitate Buscoducensi libellum supplicem antidotalem obtuli. Quia tamen brevi respondere necesse erit, quanto citius fieri poterit responsum et iudicium vestrum super his desidero.

Na de ontvangst van deze brief, die natuurlijk door Aerts ondertekend was, pleegde Meylink overleg met Stafford, die de oprichting van een generaal seminarie voor de Noordelijke Nederlanden geheel en al verwierp. Waarop de aartspreester de Bossche vicaris aantaa'dde, eerst de provisoren van het Hollands college te Leuven te raadplegen, alvorens iets verders in de zaak te ondernemen. 11)

11) Zie *Bijdr. Bisd. Haarlem VIII* 356, waar echter geheel onjuist veronder-

Aerts en Van Alphen hebben het Bosch seminarieplan verder laten rusten, want hun bezwaren tegen een generaal seminarie, bijzonder te Maastricht, werden door steeds meerderen gedeeld, o.a. de bisschoppen van Antwerpen en Roermond en de pauselijke nuntius Zondadari, zodat te verwachten was, dat van een Maastrichts seminarie wel niets zou komen.¹²⁾ Toch deed Zondadari in het voorjaar 1789, toen ook de Nederlandse theologanten gedwongen waren de publieke lessen aan het Leuvens seminarium generale bij te wonen, nog een voorstel om in Maastricht of elders een college op te richten, maar gelijk uit een brief aan de nuntius (concept van de hand van Van Alphen) blijkt; voelden Aerts en Van Alphen daar niets voor. Liever wilden zij de loop der gebeurtenissen afwachten, want met het oog op de slechte gezondheidstoestand van de keizer voorspelden zij aan het Leuvens seminarie geen lang leven meer. De gehele kwestie geraakte inderdaad spoedig van de baan, want reeds 20 Nov. 1789 werd het seminarium generale te Leuven opgeheven en de opgeheven theologische faculteit werd er kort na de dood van keizer Josef II († 20 Februari 1790) hersteld.¹³⁾

De studie te Leuven zou aan Van Alphen, nadat hij in 1790 Aerts als vicaris had opgevolgd, evenwel nog grote zorgen baren. Zowel de discipline als de leerdijs lieten er veel te wensen over. Vooral de toestanden op het Pulcheria-college en het gedrag van reeds genoemde G. W. van Leempoel, president van dat college, gaven hem reden tot ontevredenheid. Evenals C. F. de Nelis, bisschop van Antwerpen, diende hij daarover zelfs klachten in bij de pauselijke nuntius Brancadoro.¹⁴⁾ Later bezorgde de studie in Leuven hem weer andere moeilijkheden, doordat de theologanten uit zijn vicariaat er in 1794 hun cursus, ten gevolge van de inval der Franse legers, moesten onderbreken. Gelukkig wist hij te bewerken, dat zij na enige tijd hun studie, niettegenstaande

steld wordt, dat Aerts niet naar Meylinks raad zou geluisterd hebben en toen pas zijn hiervoren vermeld rekest-antidotaal bij de Staten-Generaal zou hebben ingediend.

¹²⁾ *Bijdr. Bisd. Haarlem* VIII 359 v.v.

¹³⁾ *Dr. v. d. Heyden* blz. 46—49.

¹⁴⁾ *Dr. v. d. Heyden* blz. 127.

het oorlogsgeweld, konden hervatten.¹⁵⁾ Echter voor korte duur, wijl in 1796 en 1797 alle kloosters en seminaries in België en ook de Leuvense universiteit door de revolutionaire Franse vrijheidshelden gesupprimeerd werden.¹⁶⁾

Al vóór de definitieve opheffing der universiteit (25 Oct. 1797) had Van Alphen zich zelf de angstige vraag gesteld, wat er geworden zou van de 25 à 30 studenten uit zijn vicariaat, indien de voortzetting hunner studie te Leuven onmogelijk zou worden. Waar dan met hen te blijven en wat dan aan te vaangen met de priesterstudie in de toekomst? Nu al had hij eér gebrék dan overvloed aan geestelijken; kwamen er geen nieuwe priesters meer, dan zou dit de ondergang van de godsdienst in zijn vicariaat bétékenen. Was daarom thans niet de tijd gekomen, om eén eigen seminarie in en vóór zijn vicariaat op te richten? Ook vroeger, lang geleden, had het Bossche bisdom een eigen seminarie gekend. Bij de inneming van de stad 's-Hertogenbosch in 1629 was het opgeheven en gedurende geheel het daarop volgende lange schuurkerken-tijdperk was de mogelijkheid ener heroprichting uitgesloten geweest; zelfs in 1785 en volgende jaren, toen de Staten-Generaal, ter oorzake vooral van de steeds toenemende partijtwisten in de lande, zich opzichtsens de katholieken veel toegeeflijker dan vroeger toonden, zouden zij nog in geen geval geduld hebben, dat het Bossche vicariaat een eigen seminarie zou hebben opgericht. Maar zou die oprichting thans niet mogelijk zijn, nu de grote politieke gebeurtenissen van 1793—1796 Staats-Brabant in Bataafs Brabant hadden omgezet? Een aantal katholieke representanten hadden hem in het najaar 1796 reeds

¹⁵⁾ *Kath. Meyerijsch Memorieboek* p. 126.

¹⁶⁾ Evenals bij de Josefistische hervorming der hogeschool in 1786, wist v. Alphen in 1797 de suppressie en sequestratie van het Bosch college te Leuven (het St. Willibrorduscollege) geruime tijd tegen te houden op titel, dat dit college door de Bossche bisschop Zoesius (mede) voor het Bossche bisdom gesticht was (zie zijn brief aan Ten Hulscher, d.d. 6 Maart 1806, in *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 48 p. 156, 157). Ook was hij er op bedacht, om de Hollandse colleges (Pulcheria en Alticolense), of ten minste de daaraan verbonden studiebeurzen, buiten de confiscatie te doen houden (zie zijn brieven aan Ten Hulscher, d.d. 15 en 30 April 1797 in *Arch. Aartsb. Utr.* DL. 39 p. 201—203, 206—210).

hun steun toegezegd. 17) Bovendien was hem bekend, dat hij bij eventuele sluiting der hogeschool te Leuven de buitengewone gelegenheid zou krijgen om twee harer uitstekende professoren, de Tilburgenaar Antonius van Gils en de Maastrichtenaar Gaspar Moser, aan zijn nieuw seminarie te kunnen verbinden. 18) Toch zou de oprichting daarvan — hij begreep het ten volle — een gevaarlijke onderneming zijn, want het was een tijd van oorlogen en revoluties, doch in de gegeven omstandigheden kon hem dit niet weerhouden en hij vormde het kloek besluit, het waagstuk te ondernemen en een eigen seminarie op te richten.

Hij begon met de nodige goedkeuring der Romeinse Propaganda op zijn plan te verzoeken en verkreeg die bij rescript van 16 Aug. 1797. 19)

Omstreeks die zelfde tijd ijverde de aartspriester van Holland en Zeeland, H. F. ten Hulscher, voor de stichting van een algemeen seminarie in Holland. 20) Zijn plan vond veel steun bij de regering, viel echter geenszins in de smaak van Van Alphen, wiens gevoelen dienaangaande was ingewonnen, zowel door Ten Hulscher als J. van Engelen, aartspriester van Utrecht. Deze laatste antwoordde hij op 27 Juni 1797, dat hij zelf reeds met de stichting van een eigen seminarie begonnen was. De oprichting van een algemeen seminarie keurde hij om verschillende redenen af 21) : het aantal studenten zou te groot worden, tussen de

17) Zij hadden verlangd, dat het seminarie te Breda zou worden gevestigd; in het gewestelijk bestuur waren er, die te Breda een soort van academie voor Bataafs Brabant wilden stichten; D r. v. d. Heyden blz. 232, 233.

18) Hij stond met v. Gils over de zaak in correspondentie; ook v. Gils achtte de tijd gekomen tot het stichten van een eigen Bosch seminarie; Allard p. 77, 78.

19) D r. v. d. Heyden blz. 233.

20) Toen er een tiental jaren vroeger sprake was van de stichting van een algemeen seminarie te Maastricht of 's Bosch, deed hij zich als tegenstander daarvan kennen.

21) Behalve de aan te halen redenen golden voor v. Alphen natuurlijk ook de bedenkingen, welke hij aangaande een algemeen seminarie, op te richten met voorkennis en instemming der regering, reeds in 1787 had uiteengezet in zijn brief aan de aartspriester Meylink; hij was nl. enigszins bevreesd, dat de kerkelijke overheden, t.w. de vicarissen in het zuiden en de aartspriesters in het noorden des lands, niet het nodige toezicht op de leer en discipline van dergelijk seminarie en te weinig invloed op de aanstelling van professoren zouden kunnen uitoefenen. Hieruit ziet men, hoe men *In Vrijheid Herboren*

noordelijke en zuidelijke provincies bestonden te veel verschillen; zelfs achtte hij het gevaar niet denkbeeldig, dat te eniger tijd het Jansenisme in zulk seminarie zou insluipen. Best was, meende hij, dat een seminarie zou opgericht worden door Ten Hulscher voor Holland en Zeeland en een ander door de andere aarts-priesters gezamenlijk voor de overige noordelijke districten en die oprichting behoorde te geschieden zonder voorkennis van het Wetgevend Lichaam. ²²⁾

Van een algemeen seminarie in Holland kwam niets, ²³⁾ maar voorlopig vond Van Alphen in het Hollandse plan toch een prikkel om zijn eigen plan zoveel mogelijk te bespoedigen.

Omstreeks midden-December 1797 kreeg hij te beschikken over de reeds vermelde professoren Van Gils en Moser en bovendien nog over een andere uitstekende Leuvense hoogleraar, vriend van beide voorgenoemden, Dr. J. F. van de Velde, die alle drie in het begin van die maand uit Leuven naar het vicariaat van 's Bosch waren gevlucht, „elapsi de laqueo venantium”, gelijk Moser in zijn dagboek schrijft. Van Gils werd voorlopig door Van Alphen op assistentie gezonden naar Boxtel bij deken N. F. du Messie; Moser hield hij zelf voorlopig als assistent bij zich te

Katholiek Nederland 1853—1953 blz. 180 te verstaan heeft, waar Rogier (v. d. Loos citerend) schrijft, dat v. Alphen „in het volle besef van zijn waardigheid” het Hollands seminarie-plan strijdig noemde „met de aangeborene en goddelijke rechten dergenen, die de plaats bekleeden der bisschoppen”. Het schampere „in het volle besef van zijn waardigheid” is dus volkomen misplaatst. Trouwens, al wat Rogier daar over het Hollands seminarie-plan zegt, is zo onvolledig, dat het een geheel averechtse voorstelling geeft van v. Alphens houding tegenover dat plan.

²²⁾ *Arch. Aartsb. Utrecht* jg. 47 p. 2 v.v., *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 48 p. 7 v.v., B.B. XII 212 v.v. Ook in het Bredase wilde men van geen algemeen seminarie weten. Adr. Oomen schreef 27 April 1798 aan v. Alphen, dat de Bredase pastoor Ign. v. Gils twee dagen te voren naar Amsterdam vertrokken was en daar „pro egregia sua perspicacitate” navolgend argumentum ad hominem zou uitspelen: „se existimare spem non deesse, fore ut per Missiones Batavas Vicarii Apostolici constituantur — hoc ipsis arridebit —, at si umquam erigant Seminarium Generale, hoc impedimentum perpetuum futurum, ne Roma Vicarios concedat ob periculum, ne civilis potestas se ingerat. At multum huic rei conducturam Seminariorum per singulas provincias ecclesiasticas erectionem, cum et hoc Tridentinae dispositioni sit magis conforme.” (Arch. Bisd. 's Bosch).

²³⁾ Overeenkomstig de raad van v. Alphen werd door Ten Hulscher in September 1798 een seminarie te Warmond gesticht en door de overige aarts-priesters in 1799 een te 's Heerenberg.

Schijndel, terwijl Dr. van de Velde zijn aanstelling tot seminarie-professor zou afwachten bij J. van Erp, pastoor te Oirschot.

Een der eerste zorgen van de vicaris was de financiering zijner stichting. Door enkele leken, waaronder leden van het Departementaal Bestuur van Bataafs Brabant, werd hem geraden aan dat Bestuur geldelijke ondersteuning uit de geconfiscieerde kerkelijke goederen te verzoeken. Slechts node liet hij zich 20 Nov. 1797 daartoe overhalen, wijl het burgerlijk bewind in die ondersteuning een voorwendsel zou kunnen vinden zich te mengen in het seminariebestuur. Hij was dan ook blij, dat zijn verzoek werd afgeslagen en dat het Departementaal Bestuur hem 18 Dec. d.a.v. toestond om in het gehele vicariaat een algemene collecte te houden. ²⁴⁾

Met spoed zet hij nu het begonnen werk voort : 20 Dec. 1797 vergadert hij op zijn pastorie te Schijndel met Dr. van de Velde (die vergezeld was van J. B. Samen, plebaan van St. Pieter te Leuven) ; alsdan worden de voorlopige statuten voor het seminarie ontworpen en door Van de Velde in het latijn opgesteld ²⁵⁾ ; 23 December maakt hij Van Gils assistent van pastoor Bosmans in St. Cathrien te 's Bosch, om in die stad de oprichting van het seminarie verder voor te bereiden ; 1 Jan. 1798 huurt hij daar een paar huizen aan de Oude Dieze ; 4 Jan. belegt hij een vergadering van de Bossche pastoors ten huize van Deken Potters, waarop zijn seminarie-plan algemene bijval vindt ; 12 Januari zendt hij een schrijven aan zijn onderhorige pastoors, waarin hij de eerste collecte, welke ten behoeve van het seminarie langs de huizen zal gehouden worden, op doelmatige wijze regelt ; met nog een ander schrijven, dat in de kerken van de kansel moet afgekondigd worden, om de collecte in de bijzondere milddadigheid der gelovigen aan te bevelen ²⁶⁾ ; 16 Jan. bepaalt hij o.a.,

²⁴⁾ Vgl. Dr. v. d. Heyden blz. 233—235.

²⁵⁾ Vermoedelijk zal ook v. Alphens assistent, G. Moser, wel aan de besprekingen hebben deelgenomen.

²⁶⁾ Van elk der beide herderlijke brieven, welke uitgegeven werden in B.B. XII 178—181, zijn nog een paar gedrukte exemplaren voorhanden in *Br. en Circ.* Daar ten gevolge van de staatsgreep van 22 Jan. 1798 het Departementaal Bestuur door een meer heftig Intermediair Administratief Bestuur van

hoeveel het kostgeld der seminaristen zal bedragen; 29 Jan. vestigt Van Gils zich in het seminarie aan de Oude Dieze als president, een dag later insgelijks Moser als professor en 12 Febr. worden er de eerste lessen gegeven. 27)

Men begrijpt dat de regering, die een algemeen seminarie voor de gehele republiek wenste, met het fait accompli der stichting van een apart Bosch seminarie volstrekt niet ingenomen was. Het Uitvoerend Bewind toonde dan ook een bedenkelijke belangstelling door zijn besluit van 19 Februari om aan het Intermediair Administratief Bestuur van Bataafs Brabant inlichtingen te vragen over de oprichting van het Bosch seminarie, over de collecte ten behoeve van het nieuw gesticht en over de leraars, die daaraan verbonden waren. Het Brabants Comité van Waakzaamheid, dat met het onderzoek werd belast, wendde zich tot Van Alphen voor de nodige gegevens. Na overleg met de Bossche advocaat Cornelius van Boxtel antwoordde de vicaris bij schrijven van 26 Februari, dat hij van de representanten verlof ontvangen had tot het houden ener collecte, die echter bij zijn weten nog niet had plaats gehad. 28) Verder merkte hij op, dat met het oog op de minvermogende studenten het kostgeld op slechts 180 gl. per jaar was vastgesteld. Betreffende zijn hoogleraren Van Gils en Moser schreef hij, dat deze te Leuven voor Bossche studenten gewerkt hadden. 29)

Zo was het Bosch seminarie in de kortst mogelijke tijd en te juister ure tot stand gekomen. De gebouwen lieten echter veel te wensen over, ook nadat in Maart nog een belendend huis was bijgehuurd. Men mag gerust veronderstellen, dat de pauselijke

het voormalig Gewest van Bataafs Brabant vervangen werd, liet Van Alphen voorzichtigheidshalve de collecte, welke op 29 Jan. zou gehouden worden niet doorgaan.

27) Dr. v. d. Velde, die als emigré door het Frans bewind in België tot deportatie veroordeeld was, moest 31 Jan. de vlucht nemen om niet uitgeleverd te worden. Ook v. Gils en Moser waren een tijd lang niet veilig, zie Dagboek van v. Gils in B.B. XII 240 v.v.

28) Het Comité v. Waakzaamh. adviseerde de collecte toe te staan; Arch. Sem. Haaren, Coll. 14 nr. 95.

29) Over deze en de nog verdere moeilijkheden, welke het Bossche seminarie van de kant der toenmalige regering ondervond, zie Dr. v. d. Heijden blz. 237—246.

internuntius Aloysius Ciamberlani er ronduit zijn ontevredenheid over betuigde, toen hij 24 Sept. 1798 in gezelschap van Van Alphen een bezoek aan het seminarie bracht,³⁰⁾ want onmiddellijk daarna begon men uit te zien naar een ander gebouw, nu niet om te huren, maar te kopen.³¹⁾ In aanmerking kwamen: 1° het landhuis (z.g. kasteeltje) Sionsburg te Vught, gebouwd in de tweede helft der 17e eeuw ter plaatse, waar vroeger het huis der Duitsche Orde had gestaan³²⁾ en daarom in de volksmond de Commanderij werd genoemd³³⁾; 2° het buitenhuis (z.g. kasteeltje) Nieuw-Herlaer te St. Michielsgestel, dat in 1791 gebouwd was³⁴⁾; 3° het kasteeltje Zwijsbergen te Helvoirt en 4° het z.g. Statenlogement (met daaraan grenzend huis) te 's-Hertogenbosch.³⁵⁾

Nadat op verzoek van Van Alphen in het Bossche weeshuis op 21 Oct. 1798 door Van Gils en Moser de koopplannen met enige voorname katholieke Bosschenaars nader besproken waren, werd twee dagen later besloten het huis Nieuw-Herlaer te kopen. De definitieve koop (voor een som van f 16500) had plaats op 29 October. Er werd gezorgd, vooral door Van Gils, voor het bijeenkrijgen der nodige gelden en het tot-stand-brengen der noodzakelijke verbouwingen en reeds op 26 Maart (3e Paasdag) 1799 kon het seminarie te Herlaer voor de studenten geopend

30) Daags te voren had hij Van Alphen in Schijndel bezocht (B.B. XII 278, 279). Voor diens ijver in het oprichten van het seminarie had hij niets dan lof. „O, quam zelum tuum commendavi”, schreef hij 4 Juli 1798; Kleynrens S.J. *Brieven van Mgr. L. Ciamberlani* I 129.

31) Zie het dagboek van v. Gils in B.B. XII 279—282.

32) J. C. A. Hezemans, *De Commanderij der Duitsche Orde te Vucht* p. 44.

33) Dr. W. Buch in B.B. XII 279 veronderstelt als „mogelijk” en Dr. v. d. Heyden blz. 246 verzekert, dat met deze „commanderij” het vroegere bisschoppelijk paleis in Den Bosch bedoeld zou zijn. Beiden hebben het mis.

34) Sigismund David baron van Bonstetten, geh. met Genoveva Maria gravin van Welderen liet in genoemd jaar wat toen van het oud kasteeltje Nieuw-Herlaer nog overgebleven was, geheel afbreken, de toren alleen uitgezonderd, en bouwde ter zelfde plaatse een modern buitenhuis; *Tax.* jg. 5 p. 215, 216.

35) Er waren te 's Bosch twee z.g. Statenlogementen, een in de Orthenstraat (het vroegere St. Geertruiklooster) en het ander, ook genaamd het Keizershof, in de Keizerstraat, zie Jhr. Mr. A. v. Sasse v. Yssel, *De voorname huizen en gebouwen van 's Bosch* I 99 v.v. II 3 v.v. en *Tax.* jg. 3 p. 147 v.v. Welk van beide logementen hierboven bedoeld is, is ons onbekend.

worden. ³⁶⁾

Om voor toen en de toekomst de geldelijke lasten van het seminarie te verlichten, had de vicaris op 26 Jan. 1799 voorgeschreven, dat viermaal per jaar, telkens 's Zondags na de quartertemperdagen, in de kerken van het vicariaat een schaalcollecte voor het seminarie zou gehouden worden. ³⁷⁾ Bovendien had hij, in navolging van zijn hoogvereerde voorganger Steyart (1691—1701), vanaf 1798 een gedeelte der jaarlijkse opbrengst van het zuivelgeld voor het seminarie bestemd. ³⁸⁾

Overigens berustte de verdere zorg voor het seminarie practisch hoofdzakelijk bij de president. Niettemin behield Van Alphen zich zelf het opperbestuur voor, zoals blijkt uit de akte, waarin hij de bestuursregeling vaststelde en welke hij bij gelegenheid van de uitdeling der H. Oliën op 9 April 1799 mede door alle dekens en provisoren liet ondertekenen. Alles wat betrekking had op de discipline en het geestelijk bestuur van het seminarie, zoals de benoeming van president en professoren, de aanneming van studenten, de uitvaardiging van statuten en de regeling van de studie, de visitatie van het seminarie, de toelating tot de H. Wijdingen en de regeling der zielzorg over de seminaristen, werd daarin uitsluitend voorbehouden aan de vicaris, die in deze en dergelijke zaken de raad kon inwinnen van twee der oudste en waardigste geestelijken van het vicariaat, terwijl hij in het tijdelijk bestuur van het seminarie zou worden bijgestaan door vier provisoren. ³⁹⁾

Aan deze regeling werd goed de hand gehouden, zodat de vicaris aanhoudend over allerlei aangelegenheden betreffende

³⁶⁾ Dagb. v. Gils in B.B. XII 281 v.v.

³⁷⁾ De wijze, waarop de Bossche plebaan J. Hoogaerts (een der vier provisoren) de eerste schaalcollecte aankondigde, zie *bijlage I*.

³⁸⁾ In zijn *Exegesis in Syn. Buscod.* No. LV had Steyart in 1692 bepaald, dat $\frac{1}{3}$ van het zuivelgeld voor de parochiekerken zou blijven en dat $\frac{2}{3}$ voortaan ter voorbereiding van de H. Wijdingen zou bestemd worden. Onder zijn opvolgers bleef $\frac{1}{3}$ voor de plaatselijke kerk- of bedehuizen, maar werd $\frac{2}{3}$ voor het vicariaat bestemd. Sinds 1798 nu bestemde v. Alphen $\frac{2}{3}$ voor het vicariaat en $\frac{1}{3}$ voor het seminarie. Soms maakte hij op deze regel een uitzondering, b.v. ten behoeve van een of andere parochiekerk, door b.v. aan die kerk, het vicariaat en het seminarie elk $\frac{1}{3}$ toe te kennen.

³⁹⁾ *Sint Jansklokken* No. 873 p. 458.

Herlaer te beslissen kreeg. Zo overhandigde hij 2 Juni 1799 aan Van Gils de seminarie-statuten en schreef hij zelfs een paar malen (in 1804 en 1809) een officiële brief aan de studenten, om hen ernstig te vermanen over enkele misbruiken. ⁴⁰⁾

Over het geheel kon hij zeer tevreden zijn. Hij zag zijn seminarie gestadig in groei en bloei toenemen. Met rechtmatige trots kon hij 8 Oct. 1806 aan de Congregatie der Propaganda te Rome berichten ⁴¹⁾ :

Seminarium nostrum singulari Dei providentia omni ex capite florere pergit. Ad continendos alumnos, qui ad id confluunt, ⁴²⁾ necesse habuimus hac aestate novum construere aedificium, ⁴³⁾ cujus expensae ad viginti quinque millia ascendent. Multi, quos Deus in temporalibus benedixit et gratia sua manus aperit, multum nobis opitulatur, quibus accedunt fideles omnes, qui per sua exigua, sed continua dona nos plurimum adjuvant et omnes difficultates, si alterius generis non oriantur, superare facile faciunt. Major theologorum numerus in dies nobis magis necessarius devenit ad implendum vacuum, per suppressionem variarum Abbatiarum etc. in Belgio olim Austriaco causatum.

Niet alleen zijn vriendschap met president en professoren, vooral met Van Gils en Moser, maar méér nog zijn warme belangstelling voor het seminarie als zodanig deden Van Alphen vaak Herlaer bezoeken. Zo mogelijk was hij ook aanwezig, wanneer een of andere hoge persoonlijkheid het seminarie een bezoek bracht, zoals op 5 Sept. 1802, toen Kardinaal J. H. van Franckenberg er het middagmaal gebruikte ⁴⁴⁾, en op 20 April 1809, toen

⁴⁰⁾ *Sint Jansklokken* No. 874 p. 469.

⁴¹⁾ *Coll. III, doss. IV.*

⁴²⁾ Na de grote vacantie van 1806 waren 22 nieuwe studenten ingetreden, zodat men met 53 studenten (waaronder 3 priesters) het studiejaar kon beginnen; *Sint Jansklokken* No. 874 p. 470.

⁴³⁾ Deze nieuwbouw bestond voornamelijk uit een leszaal en kapel.

⁴⁴⁾ De kardinaal was op weg naar Breda. Na de maaltijd vergezelde Van Alphen hem naar Tilburg. Daags te voren was de kardinaal te 's Bosch aangekomen, waar hij logeerde bij Van Boekel, waard van het Keizershof in de Postelstraat (*Dagboek van Moser*). Terlinden I 117 noemt de bekende baron Goubau „l'adversaire acharné du cardinal de Franckenberg". Het was Goubau, die als fiscaal van de Grote Raad bij de gevangenneming van de kardinaal op 20 October 1797 diens appartementen vergezelde. Deze bijzonderheid (welke wij vonden in *Coll. II*) was misschien tot nog toe onbekend.

Koning Lodewijk Herlaer bezocht. ⁴⁵⁾

Hoe beminnelijk en vrijgevig Koning Lodewijk zich bij die gelegenheid ook betoonde, toch zag onder zijn regering het seminarie zich door een ernstig gevaar bedreigd. In 1807 ging het gerucht al, dat het gouvernement nabij een der universiteitssteden in het noorden des lands een katholieke theologische academie zou willen oprichten, een soort van algemeen seminarie, dat de vier bestaande seminaries (Warmond, 's Heerenberg, Herlaer en Grote Ypelaer) zou moeten vervangen. Dat gerucht vond bevestiging in een voorstel, dat 7 Febr. 1808 uitging van zekere regeringscommissie en aan de Koning ter goedkeuring werd voorgelegd. President Van Gils ontzag zich geen moeite om een tegenactie in te stellen ten einde het gevaar te bezweren. Ook Van Alphen liet zich niet onbetuigd; hij schreef brieven aan Ciamberlani, Mgr. van Velde de Melroy, A. van Dongen en Ten Hulscher, om hen allen met klem tegen de oprichting van een katholieke academie te waarschuwen. ⁴⁶⁾ In daarop volgend jaar kreeg de bekende consulerende commissie ⁴⁷⁾ over het oprichten van dergelijke academie te beraadslagen, doch men kwam niet verder dan tot voorstellen op papier, hoewel enkele leden nog al veel voor de zaak schenen te voelen.

De tribulaties, welke Herlaer ondervond onder Keizer Napoleon — wegens de militieplicht der studenten, het ontvangen der H. Wijdingen en de deportatie van president Van Gils en professor Moser — gaan wij stilzwijgend voorbij, daar zij zich voordeden geheel buiten Van Alphen om tijdens diens ballingschap in Frankrijk (1810—1814). ⁴⁸⁾

⁴⁵⁾ *Sint Jansklokken* No. 876 p. 493, 494, Allard p. 150—153.

⁴⁶⁾ *Ephem.* (van v. Gils) 16 Febr. 1808, Allard p. 130—132, *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 48 p. 164. Het gouvernement wilde het onderwijs in al zijn geledingen reorganiseren; tevergeefs werd van katholieke zijde toen reeds aangestuurd op stichting van een R.K. universiteit, zie *Het Schoolbestuur* (tijdschr. ten dienste v. h. R.K. bijz. onderwijs) jg. 17 p. 117 v.v.

⁴⁷⁾ Zie B.B. XXI 4 v.v.

⁴⁸⁾ In B.B. I 359 schrijft Ferd. Franssen aangaande de militieplicht der theologanten, dat deken Hoogaerts hen trachtte te overreden om aan „den benoemden bisschop” M. van Camp vrijstelling van militie te vragen door te wijzen op degenen, die Van Camp in zijn bisschoppelijke waardigheid erkennen. Als voorbeeld worden aangehaald A. E. Borret, commissaris van Mgr.

Men kan denken welk een berg van achterstallig werk de vicaris vond in de eerste dagen, nadat hij uit zijn ballingschap op 24 April 1814 te Schijndel was teruggekeerd, te méér wijl men, sinds men hem terug verwachtte, veel werk liet liggen tot zijn thuiskomst en hij veel langer uitbleef dan men verwacht had. Maar ondanks de overstelpende bezigheden trok de liefde tot zijn seminarie hem toch reeds een der eerste dagen na zijn thuiskomst naar Herlaer, waar hij onder de uitbundige feestvreugde van professoren en studenten ontvangen werd. ⁴⁹⁾

Zwaar had de Napoleontische geweldenarij ook op Herlaer gedrukt, doch het oude „palma sub pondere crescit” werd bewaarheid, want spoedig zou Herlaer een nieuwe afdeling krijgen in het z.g. klein-seminarie.

De stichting van het klein-seminarie op Veebeek onder Berlicum in 1815, zijn overbrenging naar Beekvliet onder St. Michiels-Gestel in 1817, zijn uitbreiding in 1821 en 1823 en zijn verdere geschiedenis werd in 1915 beschreven door de toenmalige sub-regent Ferd. Franssen. ⁵⁰⁾

Evenals van Herlaer, het z.g. groot-seminarie, moet ook van het klein-seminarie Van Alphen, als hoofd van het Bossche vicariaat, de principaalste stichter genoemd worden, al mogen

de Méan voor de districten Ravenstein en Megen; J. Gilis O.F.M., pastoor van Ammerzoden en deken van Zaltbommel, en „Pater Lenntjes”, lees: B. Huntjes O.P., deken van Nijmegen en commissaris van Mgr. van Velde de Melroy.

⁴⁹⁾ „Alle gebouwen waren des avonds geillumineerd en met passende chronica behangen” (dagboek van vice-president Smits in B.B. II 197). In de feestvreugde van die dag om de terugkeer van de vicaris zal zich tevens de blijdschap geuit hebben om de redding van het seminarie, dat kort vóór Napoleons val zijn ondergang nabij was. Terwijl het vicariaat groot gebrek aan priesters had, scheen niet de minste hoop meer te bestaan op de mogelijkheid van nieuwe priesters te doen wijden. „Seminarium nostrum — schreef Smits in zijn vastenbrief (aan de dekens) 25 Jan. 1814 — jam vergebatur ad dissolutionem et interitum... Sed Dominus, qui cum iratus fuerit, misericordiae recordabitur, dioecesim nostram in hisce angustiis non dereliquit. Speciali enim Providentia factum est, quod praeter omnem humanam spem neosacerdotes consecrati fuerint, seminarium nostrum continuatum et quod dioecesis nostra in eo, quo hodie existit statu, sine ulteriori persecutione et perturbatione perseveraverit.” *Br. en Circ.*

⁵⁰⁾ *Beekvliets Eeuwfeest, Gesch. v. h. Klein Seminarie in het bisd. v. 's Bosch, gedenkboek bij het eeuwfeest, 1915.*

zijn beide vrienden, president Van Gils en regent Smits, in de stichting van het klein-seminarie een werkzamer aandeel hebben gehad dan hij.⁵¹⁾ Ook zien wij in Van Alphen de voornaamste verdediger van het klein-seminarie tegen de bekende aanvallen van het gouvernement in de jaren 1824 v.v., al hebben Van Gils en Smits — deze laatste vooral — ook in het verweer tegen die aanvallen feitelijk misschien het meeste en moeilijkste werk verricht.

Een der voortekenen van het onheil, dat Beekvliet naderde, zal de vicaris ongetwijfeld gezien hebben in een vragenlijst, welke hem 24 Mei 1824 door Jhr. Ewout van Vredenburg, gouverneur van Noord-Brabant (Protestant), — natuurlijk op last van de regering — werd toegezonden. De daarin gestelde vragen dienden vooral om de aard en het doel van het onderwijs op Beekvliet te kennen en om te weten, wie de leraars en hoeveel studenten er waren. Alle vragen werden 28 Mei d.a.v. door de vicaris, voorgelicht door regent Smits, nauwkeurig beantwoord.⁵²⁾

Ruim een jaar later, 14 Juni 1825, verscheen het Koninklijk besluit, dat alle klein-seminariën vóór einde September van dat jaar moesten gesloten worden, terwijl een ander besluit van die zelfde datum de stichting aankondigde van het Collegium Philosophicum te Leuven.

Steeds had Van Alphen de stelregel gehuldigd, dat alle kerkelijke overheden in belangrijke aangelegenheden, welke hen gezamenlijk aangingen, „een en dezelfde leyn” moesten trekken, opdat — gelijk hij eens schreef (in 1797) aan Ten Hulscher⁵³⁾ — „het gezag van den eenen niet gebruikt mogte worden om den anderen te laeken.” Ook nu achtte hij het trekken van één lijn dringend noodzakelijk. Hij zond daarom Van Gils op 18 Juni naar België, ten einde met de aartsbisschop Mgr. de Meán en andere kerkvoogden in overleg te treden. Zelf begaf hij zich met

⁵¹⁾ De stichtingseer werd de vicaris trouwens al in de wordingsjaren van het klein-seminarie toegekend, want in een der muren van Beekvliet ziet men nog heden de gedenksteen, die daar door Van Alphen in 1817 geplaatst werd.

⁵²⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 49—52.

⁵³⁾ *Arch. Aartsb. Utr.* Dl. 39 p. 209.

Van Gils in het begin van Juli (1825) naar Maarsen om deel te nemen aan een conferentie, welke daar ten huize van G. van Nooy, aartspriester van Utrecht, door de internuntius Mgr. Ciamberlani én al de aartspriesters der Hollandse Missie ter bespreking van het Koninklijk besluit van 14 Juni gehouden werd. ⁵⁴⁾

De regering gaf echter geen kamp en zette met spoed en kracht haar maatregelen voort: 11 Juli (1825) verschijnt het Koninklijk besluit: „Geene nieuwe kweekelingen zullen meer in het (groot) seminarie worden aangenomen dan die de voorbereidende studiën in voornoemd Collegium Philosophicum hebben volbracht”; 18 Juli ontvangt regent Smits een afschrift der missive van de gouverneur der Provincie aan de burgemeester (schout) van St. Michiels-Gestel, J. A. van Griensven, waarin deze wordt bevolen toe te zien, dat het (klein) seminarie einde September zal gesloten worden ⁵⁵⁾; een dag later laat de gouverneur de burgemeester weten, dat hij de vicaris verzocht heeft om hem (de gouverneur) een lijst te doen toekomen „van alle, welke zig thans in het (groot) seminarie bevinden, bevattende derzelver naamen, voornaamen, ouderdom, geboorteplaats en laatste woonplaats”, en om voortaan elk jaar in het begin van Januari zulk een lijst in te zenden, waaruit dan, twee jaren na opening van het Collegium Philosophicum, zal moeten blijken, dat de sindsdien aangenomen kweekelingen hun studies in dat collegium behoorlijk volbracht hebben; bedoelde lijsten zal hij, burgemeester, certificeren en daarbij te werk gaan „met alle mogelijke bedachtzaamheid en zonder oogluiking.” ⁵⁶⁾

Om het onheil van Gods Kerk af te weren — aldus Smits in zijn dagboek — werden door de kerkvoogden „de allertreffendste en dringendste vertoogen” bij de Koning ingediend. Het rekest, door Van Alphen de koning toegezonden en gedagtekend 16

⁵⁴⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 55, 56, Allard p. 298. Toen deze conferentie bekend werd, gaf minister Van Maanen de officier te Utrecht bevel tot aanhouding van Ciamberlani; *Arch. Aartsb. Utr.* dl. 59 p. 261, 262.

⁵⁵⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 63. 64.

⁵⁶⁾ Zie bijlage II.

Aug. 1825, werd gepubliceerd door Ferd. Franssen,⁵⁷⁾ die het inleidde met te zeggen, dat „dit treffend-schoon pleidooi in zijn geheel verdient bewaard te blijven en gekend te worden.” In dit rekest wijst Van Alphen op de diepe teleurstelling en smart, welke de Koninklijke besluiten van 14 Juni en 11 Juli bij de katholieken hebben veroorzaakt, en op de treurige gevolgen, welke die besluiten zullen hebben voor de R.K. godsdienst, en toont dan aan, dat de opleiding der toekomstige priesters alleen aan de Kerk toekomt. Na vervolgens gezegd te hebben, waarom, waar en wanneer beide afdelingen (Herlaër en Beekvliet) van het één seminarie werden opgericht en dat die oprichting aanzienlijke kosten vergde en geschiedde „bij kennis en onder de oogen der gouvernementen”, schrijft hij :

Ach, Sire ! hoe bitter zou het voor mijne godsdienstige geloofsgenoten zijn, als zij deze instellingen moesten zien vervallen. En voor mij, Sire, in mijne gevorderden ouderdom van 78 jaren en in het 43e jaar van mijne bediening als ordinarius, ach, hoe gevoelig zou voor mij de slag zijn, welken men mij, door de onverhoopde uitvoering der decreten van den 14 Junij en 11 Julij, zoude toebrengen. Ons seminarie is altijd het voorwerp geweest mijner teerhartigste zorg en bekommring en ik geniet den zoeten troost van voor mijnen God en voor Uwe Majesteit, Sire, opentlijk te kunnen betuigen, dat ik reeds daaruit voor dit voormalig bisdom van 's Bosch aangename vrugten heb mogen inoogsten...

De seminarie-opvoeding — zoo betoogt hij verder — beveiligt de jeugd tegen het algemeen bederf en zal mede de rust in de burgerlijke Staat bevorderen.

Hierna zet hij de redenen uiteen, waarom het Collegium Philosophicum voor de Katholieke Kerk te verwerpen is, merkt daarbij even op, dat de katholieke bevolking des Rijks vier vijfden van 's Konings onderdanen uitmaakt, doet een beroep op de grondwet, welke vrijheid van godsdienst waarborgt, en op 's Konings „vaderlijke goedheid”, doch verklaart, dat zijn geweten hem verbiedt, op enigerlei manier aan de uitvoering der decreten van

⁵⁷⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 57—63.

14 Juni en 11 Juli mede te werken. „Ik zoude hierdoor mijnen godsdienst en pligt verraden, eene onuitwischbare schandvlek over mijne grijze haeren halen en de verfoeiing van mijne geloofsgenoten over mij trekken.”

„Gewaardig dan, Sire”, — zo besluit hij — „toe te staan, dat wij, Catholijken, uwe talrijke getrouwe onderdanen, immers bij voorzorg, ongestoord mogen voortgaan in de wettige, van ouds gestelde orde, totdat door een concordaat, tusschen Uwe Majesteit en het Opperhoofd onzer Catholijke Kerk aan te gaan — — waar na alle Catholijken van Uw Koninkrijk zoo vurig blijven verlangen — — alle moeilijkheden voor altoos mogen weggenomen worden.”

Enkele dagen vóórdat Van Alphen dit rekest bij de Koning indiende, had Paus Leo XII door zijn staatssecretaris, Kardinaal della Somaglia aan de Nederlandse gezant bij de H. Stoel, ridder J. G. Reinhold, een diplomatieke nota doen overhandigen, waarin hij tegen de decreten van 14 Juni protesteerde en er op aandrong de zaak bij minzame onderhandeling met de H. Stoel te regelen. Kardinaal della Somaglia stelde de internuntius Mgr. Ciamberlani en J. A. Barrett, vicaris-generaal van Luik, en mogelijk nog andere Zuid-nederlandse kerkvoogden van de Pauselijke nota in kennis en spoorde hen aan zich tegenover de uitvoering der decreten volstrekt passief te houden.⁵⁸⁾ In een brief van 3 Sept. 1825 vanuit Munster deelde Ciamberlani de zakelijke inhoud der pauselijke nota mede aan Van Alphen.⁵⁹⁾

De regering stoorde zich noch aan de vertogen der kerkvoogden, noch aan de nota des Pausen en ging voort op de weg, die zij had ingeslagen:

Ontboden door Jhr. van Vredenburg, begaven Van Alphen en regent Smits zich op 17 September (1825) naar het gouvernementshotel te 's Bosch. De gouverneur wilde nog, vóórdat de

⁵⁸⁾ Zie de brief van Della Somaglia aan Barrett, d.d. 13 Aug. 1825, bij Ter Linden I 402, vgl. Allard p. 302, 303.

⁵⁹⁾ De originele brief van Ciamberlani in *Coll. II*; hij werd (naar een copie) uitgegeven door Albers *Gesch. v. h. herstel der Hiërarchie* I 500, 501, maar in plaats van *studia rationalia* (te geven in het Collegium Philosophicum) moet gelezen worden *studia nationalia*.

grote vacantie 21 September zou eindigen, een laatste poging doen om hen te bewegen zich aan het decreet van 14 Juni te onderwerpen. Moedig beleed de vicaris wederom, dat zijn geweten hem dit verbood, dat hij zich voor zijn principaal, de Paus, niet zou kunnen verantwoorden en de blaam van alle gelovigen op zich zou laden, wanneer hij enigszins zou medewerken om dergelijk heilloos en onrechtvaardig decreet te helpen uitvoeren. Toen de gouverneur hernam, dat hij, door aan het decreet niet te gehoorzamen, de oorzaak zou zijn van grote opschudding, die wellicht onder het volk zou ontstaan, antwoordde de vicaris, dat men dan die opschudding niet aan hem zou moeten wijten, maar aan de gever en uitvoerder van het decreet. En het volk zal kunnen zien — voegde regent Smits er bij — wat de godsdienstvrijheid, door de constitutie gewaarborgd, te betekenen heeft; de vervolging, die tot dusver in het geheim plaats vindt, zal dan openbaar worden. In het verdere gesprek, dat liep over de macht van het tijdelijk en geestelijk gezag en over de vraag, of het sluiten der seminariën in strijd was met de godsdienst, herhaalden beiden nog eens, dat zij door medewerking aan de suppressie van het seminarie hun plicht zouden verzaken en liever ballingschap en dood verkozen dan plichtsverzaking. ⁶⁰⁾

Twee dagen na dit onderhoud werd Beekvliet op last van de gouverneur door de maréchaussée gesloten. ⁶¹⁾ De directeur van het departement van de R.K. Eredienst, baron Goubau, en de referendaris P. G. van Ghert, de twee voornaamste drijvers in de onderwijspolitiek van het toenmalig gouvernement, hadden overwonnen. Maar eervoller dan hun overwinning, was de nederlaag van Van Alphen en Smits, die zich voor geweld passief hielden, doch onverzettelijk bleven in de verdediging van het recht der Kerk.

Enige tijd later schreef Van Ghert: „Door vol te houden hebben wij den halstarrigste aller vicarissen, Van Alphen, wel tot zijn plicht weten te brengen, bij het gevaar van zijn seminarium

⁶⁰⁾ Het onderhoud vindt men meer uitvoerig in *Beekvliets Eeuwfeest* p. 68—70.

⁶¹⁾ Er waren in 1825 in Beekvliet 138 studenten.

te zien sluiten, en de overigen zouden veel eer bukken." 62) Van Alphen door hem en Goubau tot zijn plicht gebracht! een belachelijke grootsprekerij, die haar enige, maar nog onwerkelijke steun vond in het feit, dat de vicaris na lang talmen in het begin van December 1825 voldeed aan het verzoek van de gouverneur, om hem een lijst der studenten van het groot-seminarie toe te zenden. 63)

In November 1826 ontving de vicaris wederom een dergelijk verzoek, alsdan van de Katholieke gouverneur A. van der Fosse, die Jhr. van Vredenburg was opgevolgd. Toen weigerde hij hieraan te voldoen; in onderstaand schrijven gaf hij de gouverneur de reden daarvan te kennen. 64)

Kopij.

HoogEdele Gestrengen Heer,

Met de regtzinnigheid en openhartigheid, welke mijne religie en mijne bediening mij opleggen, met den eerbied en hoogagting, welke ik aan UHEG. in hoogst deszelfs verheven hoedanigheid verschuldigt ben, zal ik voor UHEG. open leggen de redenen, om welke ik vermeen in mijne conscientie niet te mogen voldoen aan de uitnodiging van UHEG. van den 7 November 1826 No. 4073.

Aan de vorige aanschrijvingen van het Gouvernement, opzigtens het personeel van mijne onderhorige functionaire geestelijken, heb ik die zwarigheden niet gemaakt 65); de aanschrij-

62) Albers I 135.

63) Dat verzoek was al in Juli gedaan, zie hiervoren p. 245. Er schijnen zware dreigementen te zijn geuit, in geval de gevraagde lijst niet zou ingediend worden. De vicaris raadpleegde zijn voornaamste geestelijken en de meerderheid was van mening, dat hij moest toegeven, omdat indiening der lijst geen uitdrukkelijke medewerking met de decreten was, in zich niet slecht, en „de gevolgen voor onze religie, bij langere weigering der lijst... onberekenbaar konden zijn." De vicaris leverde daarop de gevraagde lijst in (vermeldende 88 seminaristen), doch „zonder hope van goed succes". Tegen de verwachting in werd echter niemand op Herlaer lastig gevallen. Alleen de burgemeester van St. Michiels-Gestel ontving van de gouverneur een terechtwijzing, omdat hij onder de lijst de handtekening van Van Alphen slechts *gelegaliseerd* en niet de inhoud der lijst *gecertificeerd* had; *St. Jansklokken* No. 883 p. 580, *Beekvliets Eeuwfeest* p. 91.

64) *Coll. I, doss. No. 7.*

65) Zeker bedoelde de vicaris de aanschrijving, welke hij ontving van de Minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 1 Sept. 1826, waarin hem werd gelast, elke drie maanden de veranderingen op te geven, welke zich zouden voordoen

vingen waren op redenen gegrond, zij vorderden niet, dat direkt tegen onze religie en consciëntie aanstiet. Anders is het gelegen met de aanschrijving van UHEG. van den 7 November 1826, waarbij van mij wordt gerekwireert eene nauwkeurige opgave van verscheyde pointen, van welke de meeste geene andere strekking of doeleinde hebben of kunnen hebben — — UHEG. be-
tuigd dit ook openlijk zelve — — dan om door dien middel ten uitvoer te brengen de decreten van Zijne Majesteit den Koning van den 14 Juny en 14 Augustus 1825. ⁶⁶⁾

Op gemelde decreten zal ik alleen aanmerken, dat dezelve bij het emaneeren eene algemene consternatie, ongerustheid en ontevredenheid heeft veroorzaakt onder alle de R. Catholieken van dit ons rijk, en van alle kerkvoogden en andere zijn en worden beschouwt als contrarie aan de Goddelijke hierarchie en aan de vrijheid van onzen godsdienst en religie, van welke een en ander de ondergang noodzakelijk moet volgen uit de uitvoering van meergemelde decreten.

Daar UHEG. met ons het geluk heeft hetzelfde geloof te belijden, zal ik de redenen van ons alarm alleen aanstippen.

Christus is van zijnen Vader in de wereld gezonden om het Rijk der Hemelen, zijne Kerk hier op aarde, te stigten, als eene vergadering van gelovigen, door zijne apostelen. Deze heeft Hij gesticht door zijne apostelen. De form van bestuur heeft hij onmiddellijk door zich zelve voorgeschreven; zij is dus onveranderlijk, gelijk Christus onveranderlijk is, maar zonder prejudicie van de wereldsche macht in haar ressort.

Om het Evangelie te verkondigen, heeft Jesus geen wereldsche macht ingeroepen, maar uit zijne discipulen twaalf uitverkoren met een souverain opperhoofd over dezelve, om de eenheid in

in het personeel der hem onderhorige geestelijken „ten einde men zich bij het opmaken der betalingsrollen van tractementen daarnaar zoude kunnen regelen”. De vicaris voldeed hieraan. Daar hij hierboven echter spreekt van aanschrijvingen (meervoud), bedoelde hij waarschijnlijk ook een paar aanschrijvingen van de Directeur-generaal voor de Zaken van de R.C. Eredienst, d.d. 11 Maart 1824 en 19 Aug. 1824, om inlichtingen over het aantal priesters in het Bossche vicariaat. De vicaris had daarop behoorlijk en omstandig geantwoord, dat er 223 priesters in functie waren, dat hij er 8 à 10 te kort kwam en in het voorafgaande jaar (1823) er 7 overleden en 5 gewijd waren; *Coll. I, doss. No. 7.*

⁶⁶⁾ Dit laatste decreet bepaalde, dat zij, die na 1 Oct. 1825 buitenslands de studia humaniora zouden volgen, tot geen rijksuniversiteit of het Coll. Phil. zouden toegelaten worden en dat zij tot geen openbare ambten benoemd, noch tot geestelijke bedieningen zouden toegelaten worden; *Beekvliets Eeuwfeest* p. 56.

zijne Kerk wegens geloof, zeden en regeltucht te bewaren. Deze heeft Jesus — en in hunne wettige opvolgers, doordien zijne Kerk tot het einde des werlds moet voortduren — bekleet met eene souveraine macht in hun ressort om het Evangelie door geheel de wereld te verkondigen, en niet de machten der aarde.

Hierom deden de Apostelen in hunne predicatien zich altoos voorkomen, niet als zendelingen van het volk of werldsche magten, maar als zendelingen van Jesus, God en mensch, voor wien zij een gezantschap bekleeden. In deze hoedanigheid doorkruisten zij geheel de wereld, om het Evangelie te verkondigen en te gaan leeren alle volkeren, en wel met stellige orders van God aan de bekeerden om na te komen alle hetgene zijne Apostelen als Gods gezanten hun zouden zeggen.

De apostelen waren menschen zonder werlds aanzien in alle opzichten, zonder hooge geboorte, zonder tijdelijke middelen, zonder werldsche welsprekendheid en wetenschappen. Zij stelden hunnen roem in niets te weten dan Jesum en dien gekruist; de gekruiste Jesus was het kort begrip van geheel hun Evangelie.

Als gezanten van Jesus fundeerden zij overal de nodige kerken; zij stelden over dezelve aan de nodige bedienaars. Zij wekten de gelovigen op tot alle deugden, zij vermaanden en berispten, zij drijgden en castijden met kerkelijke en geestelijke straffen; de hartnekkigen en wederspannigen scheidten zij af van de gemeenschap der gelovigen en beschouwden, op orders van Jesus, dezelve als heidenen en tollenaars. Na het exempel van hunnen goddelijken Leermeester wekten zij de gelovigen in alle gelegenheden op tot gehoorzaamheid, eerbied en liefde voor de werldsche machten, en dat zonder aanzien van religie of deugden, en dat niet uit vreeze der straffen, maar uit beweging van conscientie, om God. Wierd hun iet geboden of verboden van den kant der werldsche machten, hetgeene tegen de wetten was van den Koning der Koningen, zij gehoorzaamden niet, (niet) uit ongehoorzaamheid, maar uit gehoorzaamheid aan God. Verre van te revolveren, hetgeen het Evangelie hun verbood, was hun antwoord eerbiedig en alles afdoende: „Oordeelt gijlieden zelve, of het redelijk zoude zijn ulieden méér te gehoorzamen dan aan God.”

Daar de Kerk van Christus hier op aarde is ingesteld als eene vergadering der gelovigen, welke door hetzelfde geloof en leer met malkaar vereenigt moeten zijn en blijven onder hunne wettige herders en bedienaars, daar deze niet dusdanige, begaafd met alle de hoedanigheden, welke hunne bediening vereischt, geboren

wórden, hebben de Apostelen en hunne opvolgers ten allen tijden als eené van hunne eerste plichten geacht, alle zorg aan te wenden om de bedienaars der Kerke van hunne jonge jeugd, alvorens hunne geest en harten bedorven (werden), onder hunne waakzaamheid in de deugd en in de nodige kunde en wetenschap van hun beroep op te kweeken en van alle bederf in zeden en leer te bewaren.

De zorg der Apostelen en van hunne opvolgers door alle eeuwen is een factum zonder tegenspraak; alleen in de wijze is na de omstandigheden der tijden eenige verandering kunnen gekomen zijn, niet in de zaak of bevoegdheid.

De geschikste middel ter bereiking van dit noodzakelijk einde is voor eenige eeuwen aan de H. Kerk voorgekomen de erectie der Episcopale Seminarien, zoals dezelve in het generaal concilie van Trenten zijn voorgeschreven en door geheel de Kerk aangenomen en zelfs gesolliciteert door de souveraine vorsten. Bewijzen zijn hier niet nodig; alleen zal ik hier bijbrengen een exempel, hetgeene mij bijzonder aangaat in deze.

Wanneer de erectie van het seminarie in ons bisdom om de omstandigheden der tijden vertraagde, heeft de Koning van Spanje in dien tijd, waaronder ons bisdom hoorde, niet opgehouden van den bisschop Metsius aan te manen en te bidden van spoed te maken met de erectie van het seminarie na het voorschrift van het concilie van Trenten, *belovende allen bijstand en hulp*, alzo Metsius in het eerste Synood van ons bisdom, titulo „de Seminario”. De Koning van Spanje was souverain, hij beleed de R.C. religie, hij had zich zeer verdienstig gemaakt bij onze Kerk; intusschen overtuigd van zijne onbevoegdheid, bepaalde hij zich alleen bij verzoeken, alleen belovende van zijn kant alle hulp en bijstant.

Aan de plicht, mij van God opgelegd, kan ik niet renuntieeren, evenmin als aan de Goddelijke rechten van mijne Kerk, veel min concurreeren en medewerken om dezelve te vernietigen, en wel om eenen tijd, dat alles te zamen loopt om de goede zeden, vooral der jonkheid, te bederven en alle religien te vernietigen. Tot bevestiging van hetgeene ik de vrijheid neme hier te avereren⁶⁷⁾ en om mijne principes en gehouden gedrag te justificeren, zal ik met eerbied UHEG. laten toekomen een extrakt uit de Dank-Vast- en Bededagen, welke door de voormalige Hoogmogende onder het stadhoudelijk bestuur van den doorlugtigsten vader, glorieuser gedagtenis, van onzen geeerbiedigde Koning, zedert het

⁶⁷⁾ *Avereren* (de copiiist schreef: *avanceren*), Frans: *avérer* = waar maken.

jaar 1772 tot 1805 uitgeschreven en aan ons toegezonden. UHEG. zal daaruit zien de godsdienstige en zedelijke principes van de voormalige Hoogmogende, zoals hunnen angst en vreze, indien die verdervelijke principes ooit tot ons mogten overslaan. Om dit onheil van het vaderland af te weeren, hebben Hoogmogende onder het stadhouderlijk bestuur niet opgehouden hunne onderhorige voor oogen te stellen de perijkelen en gevaren van die verderfelijke leeringen en om dezelve daartegen te wapenen; beklagen zij zich bitter over de ondermijning van alle gronden van godsdienst, over de verachtelijke behandelingen van het Evangelie, dat wordt geschonden en aangetast, over de toenemende goddeloosheid, ongeloof, onverschilligheid en over de weelde, over het gebrek van eerbied, ondergeschiktheid aan de overheid en wetten, den gewone voorbode van den ondergang der Staten, over onverschilligheid ontrent de belangrijkste mysterien en grondwaarheden van den godsdienst. Zij bewenen bitter, dat die leer, welke te voren afgrijzen en verfoeiing zoude hebben ingeboezemt, hier aanhangers heeft mogen vinden. Zij beklagen zich vooral over dat dagelijks meer en meer toenemend bederf der zeden en vooral van de jonkheid. In den Bededag van 1805 doet het Gouvernement deze vrage: „Waar blijft de hoop en wat kan men verwagten van een volgend geslacht, welkers eerste jeugd de zaden van het algemeen bederf reeds heeft ingeooft?” De droevige ondervinding heeft reeds deze vraag beantwoord en de voormalige Hoogmogende met den doorlugtigen vader van onze geeerbiedigden Koning hebben er de gevolgen van beproeft en ik zal mij met een eerbiedige vrijheid verstouten aan UHEG. de vrage te doen, wat men te verwagten zoude hebben van een toekomstend geslacht, waarvan de kerkelijke en godsdienstige bedienaars van hare eerste jeugd de zaden van het algemeen bederf reeds zouden ingeooft hebben.

De perijkelen en gevaren van verleid en bederf der zeden en ongodsdienstigheid zijn zedert die tijden gans niet vermindert, in tegendeel. De eenige geschikte middel, om dit kwaad zoveel mogelijk tegen te gaan voor de bedienaars van den godsdienst, zijn de seminariën. Zij zijn van een wettig kerkelijk gezag ons voorgeschreven. Zij zijn conform aan de zedelijke en godsdienstige principes van ons voormalig Gouvernement, welke ik altoos ben nagekomen. De vrijheid van onze religie is ons geguarandeert, — oordeel zelve UHEG. Heer, of ik zoude kunnen of vermogen mede te werken of invloed te nemen in de vernietiging van een instituut, alleen geschikt om de klagten van Hoogmogende voor te komen en de wetten en gezag te maintaineren van mijne Kerk.

Ziet hier, HEG., mijne gevoelens. Kan ik aan UHEG. uitnodiging niet voldoen, ik verklaar voor God en UHEG., dat het niet is uit ongehoorzaamheid aan UHEG. of aan Zijne Majesteit, onzen geëerbiedigden Koning, maar alleen uit beweging van consciëntie en uit gehoorzaamheid aan den Koning der Koningen. En in deze mijne oprechte verzekering heb ik de eer enz. ⁶⁸⁾

Intussen was 17 Oct. 1825 het Collegium Philosophicum plechtig geopend, maar ondanks de druk, welke van regeringswege op de bevolking werd uitgeoefend, om studenten naar het nieuwe Leuvense instituut te trekken, was er in het gehele Bossche vicariaat niet één, die er zich aanbood. ⁶⁹⁾ Na de sluiting van Beekvliet zag een groot deel zijner studenten van verdere studie af. Vele anderen echter gingen over naar de Latijnse scholen in de omgeving, zoals die in Eindhoven, Helmond en Gemert, of zetten hun studie voort op een of andere pastorie; enkele begaven zich naar het seminarie te St. Acheul bij Amiëns en elders in het buitenland. ⁷⁰⁾

Ook Herlaer geraakte in verdrukking. Volgens vermeld Koninklijk besluit van 11 Juli 1825 mochten daar geen nieuwe studenten meer aangenomen worden, die hun voorbereidende studiën niet in het Collegium Philosophicum volbracht hadden. Een ministrieel schrijven van 21 Sept. 1827 bracht deze bepaling den vicaris nog eens in herinnering: ⁷¹⁾

⁶⁸⁾ 16 Mei 1827 zond de gouverneur (op uitnodiging van de minister van Binnenl. Zaken) de vicaris een nieuwe aanschrijving, om hem nl. bij de gewone (driemaandelijke) kennisgevingen van de benoemingen der geestelijken ook op te geven „waar zij het laatst hunne theologische studiën hebben verrigt en wanneer zij dezelve voltrokken hebben”. Ook aan deze aanschrijving wilde de vicaris niet voldoen, omdat hij niet wenste mede te werken aan de uitvoering der „bewuste decreten”.

⁶⁹⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 100—104.

⁷⁰⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 91, Allard p. 306—308. Van Alphen liet geregeld verslag uitbrengen aan het seminarie-bestuur over de toestand der studenten, die her en der op de pastorieën verspreid waren; in 1829 liet hij Smits een visitatie onder hen houden; vgl. Allard p. 308, 309, 427, 428, *Beekvliets Eeuwfeest* p. 108.

⁷¹⁾ *Coll. III, doss. IV.*

Brussel, den 21 September 1827

No. 145.

Algem. Zaken.

Daar de vacantietijd voor de kweekelingen der Bisschoppelijke Seminariën ten einde loopt en zij dus spoedig in dezelve zullen terugkeren, acht ik mij verplicht, UHoogEerw. te herinneren aan de bepalingen van Zijner Majesteits Besluiten van 11 July 1825 (Staatsblad No. 60) en van 20 November 1825 No. 97 (Staatsblad No. 76) ⁷²⁾ en UHoogEerw. aan te manen, zorg te dragen, dat geene andere nieuwe kweekelingen in gemelde Seminariën worden opgenomen, dan die overeenkomstig gemelde verordeningen daarin ontvangen mogen worden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken
L. van Gobbelschroy.

Aan den Heere Vikaris Generaal
van 's-Hertogenbosch te Schijndel.

Ongeveer ten zelfde tijde als dit vermaan, gewerd de vicaris de blijde tijding, dat het vurig verbeid en zo lang voorbereid concordaat tussen de Regering en Paus Leo XII eindelijk was tot stand gekomen en dat het Collegium Philosophicum niet langer verplichtend zou zijn. „De kweekscholen der jongelingen, die huizen van aanleiding en beproeving” — zo juichte hij in zijn mandement van 3 Dec. 1827, waarin hij het concordaat afkondigde — „zouden welhaast ledig en onbewoond geweest zijn; zij gaan wederom geopend worden en de roep tot den geestelijken staat zal meer dan te voren aangemoedigd worden.”

Zijn blijdschap was echter van korte duur, daar het gouvernement het concordaat niet wilde uitvoeren en de bestaande verordeningen aangaande de seminariën en het Collegium Philosophicum voorlopig wenste te handhaven. Zowel de sluiting van Beekvliet als de noodtoestand van Herlaer bleven dus voortduren. „De Man alhier is uit het veld geslagen”, schreef Smits om de grote droefheid van de vicaris over deze gang van zaken uit te drukken. ⁷³⁾ Het seminarie was naar zijn 'eigen woord

⁷²⁾ Dit laatste besluit bepaalde o.a., dat jongelingen, die na 11 Juli 1825 op de Bisschoppelijke seminariën waren aangenomen, daaruit terstond moesten verwijderd worden, tenzij ze aan een rijksuniversiteit hadden gestudeerd.

⁷³⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 105.

„altijd het voorwerp geweest (zijner) teerhartigste zorg en bekommerring”, geen wonder dat hij zijn diepe teleurstelling niet kon verbergen.

In zijn vastenmandement van 8 Febr. 1828 (aan de dekens) schreef hij reeds: „Concordatum, inter supremas partes contractantes initum, conclusum quidem, sed nondum executioni est datum; gaudium quidem nostrum fundatum est et magnum, sed nondum plenum; ad executionem ejusdem, uti scitis, res manent in eodem statu, in quo erant. Theologiae studium stagnat, seminaria nostra a tribus jam annis clausa sunt, et quando aperienda incertum. Ob hanc incertitudinem juvenes, qui vocationem ad statum ecclesiasticum habere videntur, a studiis theologicis, parentes a faciendis expensis, pro perficiendis studiis necessariis, retinentur. Mors interim operarios nostros in dies e vivis tollit et vix aut ne vix sunt, qui iis succedant, qua deficiente succesione, necesse est, ut Ecclesia nostra cum tota religione brevi intereat.” Nog troostelozter klonk zijn klacht in zijn mandement van 20 Febr. 1829: „Sub finem anni 1827 annuntiabamus vobis nuntium laetissimum, a nobis omnibus tam ardentem desideratum, conclusum nempe esse concordatum, Leonem inter Summum Pontificem nostrum et Wilhelmum, Regem nostrum. Statim ac laetum hoc nuntium notum factum est, Catholicorum omnium corda eructaverunt per totum regnum gaudia publica... Sed proh dolor... omnia adhuc in eodem statu permanent et nos in eadem anxia sollicitudine. Ecclesia mater nostra velut altera Rachel, plorat filios suos, ministros suos, quos in dies ei mors e medio tollit, inconsolabilis est...” In een herderlijke brief van 27 Aug. d.a.v. schreef hij gebeden voor „pro serenitate aëris”; ook daarin uitte hij zijn grote droefheid: „Quatuor jam anni modo praeterlapsi sunt, a quibus clausa sunt seminaria nostra... Sperabamus jam et quasi pro certo habebamus, fore ut divina Ecclesiae nostrae hiërarchia, ab ipso Deo praescripta, una cum libertate doctrinae et disciplinae, Ecclesiae restitueretur et seminaria aperiarentur post ferias instantes. Sed si rumori credere fas est, spem nostram denuo fallent eventus; quod si fiat et bonus Deus quam citissime nobis non succurrat, brevi Ecclesia nostra sine effusione sanguinis aut persecutione manifesta, sola ministrorum inopia in regno nostro peribit, si perire posset! Tristis est in omni relatione praesens status noster; animo concideremus, si non David dejectos animos sublevasset: *Sperantem autem in Domino misericordia circumdabit.*” 74)

74) Br. en Circ.

Onder aandrang van de fijne pauselijke diplomaat Mgr. Francesco Capaccini, die in 1828 Ciamberlani als internuntius was opgevolgd, ⁷⁵⁾ en méér nog onder dreiging van de steeds groeiende volksoppositie, vooral in België, ⁷⁶⁾ begon de regering eindelijk in te zien, dat zij haar politiek, bijzonder haar anti-kerkelijke onderwijspolitiek, een andere wending moest geven, te laat echter om de naderende „Belgische Opstand” nog te kunnen tegenhouden. Nadat een koninklijk besluit van 20 Juni 1829 het Collegium Philosophicum facultatief had gesteld, stond de Koning bij besluit van 2 Oct. d.a.v. toe, dat de bisschoppen, die hun bisschoppelijk seminarie zouden openen, dadelijk zouden kunnen overgaan tot deszelfs organisatie en daarin ook zouden mogen opnemen degenen, die zonder 's Konings toestemming in het buitenland hadden gestudeerd. ⁷⁷⁾

Terstond na dit laatste besluit nam Van Alphen de reorganisatie zowel van het ontredderde Herlaer, als van het ontvolkte Beekvliet ter hand, daarbij geholpen door regent Smits en het verdere seminariebestuur. ⁷⁸⁾ Wel heerste er nog enige onzekerheid, of onder het besluit van 2 October ook de klein-seminariën te verstaan waren, maar het voorbeeld der Belgische bisschoppen deed alle aarzeling overwinnen en op 2 Nov. 1829 werd Beekvliet heropend. ⁷⁹⁾

Spoediger dan men verwacht had, herkreeg het zijn oude bloei en 17 Aug. 1830 genoot Van Alphen de eer, er de plechtige prijsuitdeling voor te zitten. Men kan denken, hoe gelukkig hij zich die dag gevoeld zal hebben. Dezelfde plechtigheid van daarop volgend jaar mocht hij niet meer beleven. Op zijn grafzerk gaf men hem de lof, welke hem ten volle toekwam: Ex lege

⁷⁵⁾ Capaccini bracht 21 Maart 1829 (in gezelschap van C. v. Bommel, die enige weken te voren door de koning tot bisschop van Luik was gekozen) een bezoek aan Herlaer, waar Van Alphen toen een conferentie met hem had; *Beekvliets Eeuwfeest* p. 106, 107, *Albers I* 287, 288.

⁷⁶⁾ Niets vonden wij aangaande Van Alphen's houding tegenover de toenmalige petitiebeweging; waarschijnlijk hield hij er zich buiten.

⁷⁷⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 107, 108.

⁷⁸⁾ Van Gils was toen welhaast tot geen arbeid meer in staat; zijn lichaamskrachten en geestvermogens waren sinds 1827 erg verzwakt.

⁷⁹⁾ Omdat in Herlaer geen plaats genoeg was, werden van toen af (tot 1837) ook de filosofen in Beekvliet opgenomen.

Concilii Tridentini in erigendo, conservando, promovendo Seminario vigilantissimus.

BIJLAGEN

I

1799, Zondag 10 Febr. De Bossche plebaan J. Hoogaerts kondigt de eerste schaalcollecte aan, welke de daarop volgende Zondag onder de H. Missen zou gehouden worden tot onderhoud van het seminarie. ⁸⁰⁾

Zijn Hoogwaardigheid de Heer Vicaris wel voorziende, dat na de vernietiging der studie in Brabant met er tijd en welhaast hier Priesters zouden ontbreeken, om de kerken in deze stad en Meyery te bedienen en den Christene Catholyken godsdienst uit te oeffenen, heeft terstond bedagt een seminarie op te regten, om de Theologanten daarin door bekwaame mannen te onderwijzen in kennis en deugd en bekwaam te maaken om met er tijd de kerken in de stad en Meyery te kunnen bedienen.

Zijne Hoogwaardigheid, hiertoe geautoriseert en nu reeds een seminarie opgericht hebbende, hetwelk van zulk schoon gevolg is, dat er gepasseerde jaar reeds 5 Theologanten uit dit seminarie Priesters geworden zijn en er nu, zodra de rivieren open zijn ⁸¹⁾ nog 4 zullen Priesters gewijd worden, ⁸²⁾ waaronder 3 inboorlingen en burgerskinderen van dese stad, die met er tijd tot dienst van de kerken in stad of Meyery kunnen wesen, — Zo is nu Zijn Hoogwaarde zeer bezorgt, om dit zo noodzakelijk seminarie in stand te houden.

Maar hiertoe het enkel kostgeld niet genoeg zijnde en de Catholyken geen nieuwen last durvende opleggen, heeft besloten dezen middel, te weeten : om 4 Zondagen in het jaar met de kerk-schaal door de kerkmeesters om te laten gaan in alle de diensten, en 'tgeen op die Zondagen gecollecteert of met de kerkschaal omgehaalt word, in plaats van voor de kerk te gebruiken, voor noodzakelijk onderhoud van het seminarie. Deze 4 Zondagen zijn

⁸⁰⁾ Br. en Circ.

⁸¹⁾ Eerst stond : nu aanstaanden Zaterdag.

⁸²⁾ Van den Heuvel major en de Bosschenaars Heeren, De Wijs en Suys ; Dagb. van v. Gils 31 Jan. 1799 in B.B. XII 290.

de Zondagen immediaat volgende de Quatertemperdagen.

Ziet daar, Christene Catholyken, een schoon middel, als gij wilt, om 't seminarie in staat te houden en altijd bekwaame Priesters te hebben om den Catholyken godsdienst in onze kerken uit te oeffenen. Een middel, daar niemand kan over klaagen; die niemand bezwaart, want men van niemand iet afvraagt, maar aan eenyder overlaat na zijne godvruchtigheid op die 4 Zondagen iet te offeren voor onderhoud van 't seminarie, gelijk Ulieden allen gewoon en verplicht zijt op andere Zondagen en Heiligdagen iet te offeren voor onderhoud van de kerken.

Aanstaande Zondag zal dan in alle de kerken met de kerk-schaal door de Heeren kerkmeesters worden omgegaan en ge-collecteert voor onderhoud van 't seminarie. Wij verzoeken dan uwe mildadigheid voor deze allernoodzakelijkste instelling, om Priesters te hebben, bekwaam om onze kerken te bedienen.

II

1825. Juli 19. De gouverneur van Noord-Brabant gelast de burgemeester van St. Michiels-Gestel de lijsten te certificeren, welke hem betreffende het personeel van het groot-seminarie Herlaer jaarlijks moeten toegezonden worden. ⁸³⁾

Divisie van Policie
Aan het Bis. Sem.

's Bosch, 18 Juli 1825

Uit het Koninklijk besluit van den 14 Junij zult gij gezien hebben, dat Zijne Maj. heeft bevolen de oprigting aan eene der Hooge Schoolen van het rijk van een Collegium Philosophicum ten behoeve der R.C. jongelingen, die voor den geestelijken stand bestemd zijn.

Zijne Maj. de stipte uitvoering van dat besluit willende verzekeren, heeft bij nader besluit van 11 dezer goedgevonden en verstaan te bepalen, dat van nu voortaan geen nieuwe kweekelingen meer in de Bis. Sem. ⁸⁴⁾ zullen worden aangenomen, dan die de voorbereidende studie in het Col. Phil. behoorlijk zullen hebben volbragt.

Daar zich in uwe gemeente zodanig een Seminarie bevindt, zo schrijf ik u met den meesten aandrang en op uw verant-

⁸³⁾ Copie in Coll. II.

⁸⁴⁾ De groot-seminariën.

woordelijkheid aan, om stiptelijk toe te zien, dat voors. bepaling naaukeurig word opgevolgd, en om met meest mogelijke opletendheid tegen alle overtredingen derzelve te waken en, wanneer die mogten plaats grijpen, dadelijk ter mijner kennis te brengen.

Bij missive van heden heb ik den Heer Vicaris in het voormalig bisdom van 's Bosch verzogt, mij een lijst te doen toekomen van alle, welke zig thans in het Sem. bevinden, bevattende derzelve naamen, voornaamen, ouderdom, geboorteplaats en laatste woonplaats, alsmede om in 't vervolg telken jare in de eerste vijf dagen van Januari eene mede als vorige ingerigte lijst aan mij in te zenden, houdende vermelding van de veranderingen, die gedurende het alsdan afgelopen jaar in het personeel van het Sem. zullen zijn voorgevallen, met bepaling tevens dat, na er twee jaren na het openen van het Col. Phil. zullen verlopen zijn, de vervolgens in te zenden jaarlijksche lijsten dier veranderingen ten aanzien der alsdan aangenomen kwekelingen mede zullen moeten inhouden, dat zij hunne studietijd in hetzelfde Col. behoorlijk hebben afgelegd.

Die lijsten door u gecertificeerd moerende worden, zo kan ik u niet ernstig genoeg aanmanen om daarin met alle mogelijke bedachtzaamheid en zonder oogluiking te werk te gaan en die lijsten niet te certificeeren, voordat het u voldoende gebleken zij, dat dezelve naaukeurige opgaven bevatten en met het personeel van het Sem. overeenkomen.

Pater Matthias Wolff S.J., Pater Joannes Roothaan S.J. en de zaligverklaring van de H. Petrus Canisius

door

J. BARTEN S.J.

Petrus Canisius van Nijmegen, die niet alleen heilig geleefd had en een groot theoloog was geweest, maar ook door zijn prediking grote delen van Duitsland, Oostenrijk, Bohemen en Zwitserland voor de Katholieke Kerk had behouden en teruggewonnen, was in 1597 in het Zwitserse stadje Freiburg gestorven. Reeds onmiddellijk na zijn dood waren er stemmen opgegaan, om hem de eer van de altaren deelachtig te maken. In de bisdommen Freiburg (Zw.) en Freisingen (Beieren), waar hij geruime tijd had gewoond, werden processen van zaligverklaring gevoerd voor bisschoppelijke rechtbanken. Door de toenmalige oorlogen vond de zaak geen doorgang en bleef rusten tot aan het einde van de eeuw. Lange tijd ging er mee heen, voordat men de documenten van de gevoerde processen bij elkaar had en naar Rome had opgestuurd, om daar bij de Congregatie van de Riten het eigenlijke proces te beginnen. Maar ook te Rome vlotte het niet erg. De opheffing van de Sociëteit van Jesus in 1773 en de Franse Revolutie deden alle hoop op een spoedige zaligverklaring vervliegen. Na de val van Napoleon in 1814 werd de Jezuïetenorde, die in Rusland was blijven voortbestaan, weer over de gehele aarde hersteld en vestigde enige jaren later haar hoofdbestuur opnieuw te Rome. Bij dit laatste behoort ook de postulator of verzorger van de zalig- en heiligverklaringen. Voor dit ambt werd de Kortrijkenaar Augustin De la Croix uitgekozen, die zich met grote energie achter de vele vertraagde causae zette. Men kon

hem echter vóór die processen geen voldoende financiële hulpmiddelen ter beschikking stellen, zodat hij die zelf bij elkaar moest zien te krijgen.

Over de causa van Petrus Canisius schreef hij het vijftal in dit artikel afgedrukte brieven aan Pater Matthias Wolff S.J., toenmaals overste van de Jezuïeten in Nederland en pastoor te Culemborg. Men kan deze brieven vermeld vinden in de levensbeschrijving van pater Wolff door Fr. van Hoeck S.J.¹⁾ De postulator was samen met de Culemborgse pastoor in het noviciaat geweest. Hij kende hem te goed, om niet te mogen rekenen op een flinke bijdrage. Ook van een andere vroegere medenovice, Vincent Lemaître, die toen te Gent werkzaam was, verwachtte hij hulp, zoals de eerste brief aangeeft. Op de eerste plaats moest die hulp komen van de provinciaal van de Zwitserse of Opperduitse Ordesprovincie, J. B. Drach, die behalve Zwitserland ook nog de zorg had gekregen over de Jezuïeten in Duitsland en Nederland. Hij had dus in zijn ambtsgebied zowel de geboorteplaats van Canisius, Nijmegen, als de stad van zijn overlijden, het Zwitserse Freiburg, liggen. Vooral in laatstgenoemde stad was een grote devotie voor het graf van de apostel. Ook de voorganger van pater Drach, P. N. Godinot, die sinds 1824 in Frankrijk provinciaal was geworden, zou misschien wel voldoende interesse hebben bewaard, om mee te willen werken. Een groot succes heeft deze actie van de postulator niet opgeleverd. Alleen de Amsterdammer pater Joannes Roothaan, rector van het Jezuïetencollege van Turijn, toentertijd de hoofdstad van het koninkrijk Sardinië, verleende direct hulp.

Pater Joannes Roothaan was in 1785 te Amsterdam geboren en in 1804 in Wit-Rusland in de Jezuïetenorde getreden. In 1812 was hij priester gewijd en daarna professor geworden in de wel-sprekendheid bij zijn jonge medebroeders, terwijl hij ook uitgezonden werd, om volksmissies te preken. Na de verbanning van de Jezuïeten uit Rusland kwam hij terecht in Zwitserland, waar hij opnieuw in beide functies werkzaam was. Ook nam de Zwit-

¹⁾ Fr. van Hoeck S.J., *Levensschets van den E.P. Mathias Wolff S.J.* Nijmegen (1922) (niet in den handel), blz. 105—106.

serse provinciaal hem enkele malen mee op zijn visitatiereizen naar Nederland. Het verblijf in Zwitserland, waar hij ongetwijfeld de grote verering van Canisius te Freiburg zal opgemerkt hebben, duurde slechts enkele jaren. Reeds in 1823 werd hij naar Italië geroepen, om het rectoraat van het Turijnse Jezuïetencollege op zich te nemen. Al spoedig kreeg hij hier grote invloed en zelfs de koning van Sardinië luisterde gaarne naar zijn raad. Kort vóór de eerste brief van P. De la Croix aan P. Wolff was hij belast met de waarneming van het bestuur der Italiaanse provincie en 29 Juli 1829 zou hij tot generaal der Jezuïetenorde gekozen worden. Het was inderdaad niet zo vreemd, dat de postulator zich tot hem richtte om geldelijke steun en om een levensbeschrijving, welke laatste spoedig verscheen. In het grote werk van Sommervogel over de Jezuïetenauteurs²⁾ konden wij deze biographie niet vinden onder de naam Roothaan, doch na enig zoeken bleek, dat deze een heruitgave was van een in 1750 verschenen boek.³⁾

Er worden in onderstaande brief nog meer zaligverklaringsprocessen vermeld. Het zijn die van de apostel van de Zuid-Amerikaanse negerslaven, Petrus Claver (1592—1654), in 1854 zalig verklaard en in 1888 gecanoniseerd; de Poolse martelaar Andreas Bobola (1592—1657), in 1853 zaligverklaard en in 1938 gecanoniseerd; de Zuid-Italiaan Bernardinus Realino (1530—1616), in 1895 zaligverklaard en in 1947 gecanoniseerd; kardinaal Robertus Bellarmino (1542—1621), in 1923 zaligverklaard, gecanoniseerd in 1930 en een jaar later kerkleraar verklaard. Deze processen hebben alle lang geduurd. Bij de causa van Canisius vorderden zijn voorname functies en zijn belangrijke theologische geschriften een diepgaand nauwkeurig onderzoek.

Wat betreft het Frans van onderstaande brieven, moet men in aanmerking nemen, dat pater De la Croix geen geboren Fransman was en al geruime tijd in Rome vertoefde.

²⁾ Carlos Sommervogel S.J., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* (12 dln.) VII kol. 117—127, IX kol. 820, XI kol. 1885.

³⁾ Sommervogel, V kol. 1865: „Vita del venerabil Servo di Dio il Padre Pietro Canisio della Compagnie di Gesù descritta dal P. Longaro degli Oddi... Torino, presso Giacinto Marietti 1829 8°, 2 vol., pp. 258 et 211, portr.

Mon Révérend Père

Pax Christi

Le T(rès) R(évérend) P(ère) V(icaire) G(énéral) (V. Pavanini) m'ayant chargé de vous envoyer l'incluse ; je profite de cette occasion pour vous écrire la présente, bien persuadé, qu'il vous sera tres agréable d'apprendre que probalement sous peu on portera la cause du V.P. Pierre Canisius. Déjà pendant le séjour à Rome du R.P. P(rovincial) Drach il en avait été question, mais ne sachant pas jusqu'à quel point on puisse espérer de la faire reusir et surtout effrayé des grands frais qu'il y à faire, il partit d'ici sans se pouvoir résoudre à rien entreprendre, nous laissant seulement quelque faible espoir pour l'avenir. Cependant vers la fin de 1827 à l'occasion de la Congr. qui avait lieu pour la cause du Ven. Bobola et de la réassumption de celles V.V. Bellarmin, Realini et Claver, il m'écrivit qu'il s'était déterminé à faire pour celle du Vén. P. Canisius tout ce que lui permettrait l'état actuel de sa Province. En effet à peine le decret sur les vertus du Ven. P. Realini lui était il connu qu'il me donna la bonne nouvelle que déjà il avait pourvu en partie au nécessaire pour faire un premier pas pour cette importante affaire. Ainsi comme il sera d'une très très grande utilité, pendant que nous occupons ici à préparer les documens necessaires pour l'introduction de la cause, qu'on reimprime la vie de ce Ven. Serviteur de Dieu, j'en écrivis aussitot au R.P. Roothan à Turin, le priant de se charger de l'édition italienne. Sa réponse fut selon mes désirs, il me fit même espérer quelque secours pour la cause, et déjà la vie est imprimée, j'attends tous les jours un certain nombre d'exemplaires pour les distribuer ici à Rome. Pour une édition allemande je me suis adressé au R.P. Provincial de Gallice afin qu'elle se fasse à Vienne ; et lui aussi m'a repondu qu'il prend la chose à coeur et qu'il fera tout son possible pour la faire reusir. Quant à celle en langue française, j'ai tout lieu d'espérer que par zèle du R.P. Godinot elle se fera à Avignon, où l'on a imprimé dans ces derniers temps plusieurs vies des Saints et des hommes les plus célèbres de la Compagnie. Peut être qu'il s'en fera aussi une en flandre par le soin du R.P. Lemaître, à qui j'ai également écrit, car cet ouvrage ne peut être qu'infiniment précieux aux catholiques Belges, puisque le V.P. Canisius, un des hommes les plus célèbres de son temps tant pour son savoir et ses vertus, que pour ses travaux apostoliques était Belge lui-même. Qui sait si la divine Providence n'ait pas voulu que les honneurs dus aux saints

ne lui fussent différés jusqu' à présent, pour leur donner un nouveau protecteur dans les circonstances difficiles où ils se trouvent aujourd'hui ; et il me semble qu'aucun belge ne pourra lire la vie de ce saint homme sans desirer de le voir bientôt honoré par l'église, ni sans être porté d'y contribuer par ses prières et par d'autres secours peutêtre, Mon Révérend Père, que vous en connaissez quelques uns dont le zèle pour l'honneur du Serviteur de Dieu n'aura pas même besoin d'être excité par ce moyen. Toujours est-il certain qu'il vous suffit de savoir qu'il s'agit de la béatification du Ven. P. Pierre Canisius, pour que vous fassiez votre propre affaire ; c'est dans cette persuasion que j'ose me promettre de recevoir bientôt de votre part une reponse selon mes desirs, c'est à dire l'approbation de mon entreprise accompagnée de quelque secours pour la faire reussir, en attendant je vous enverrai à la première occasion un certain nombre d'exemplaires du portrait de Ven. Serviteur de Dieu, superieurement bien gravé au frais d'un bienfaiteur, qui ne veut pas être connu.

Agréer l'assurance du profond respect avec le quel j'ai l'honneur d'être me recommandant en vos prières et saints Sacrifices.

de Votre Reverence

le très humble serviteur en J. C.

Rome le 7 mars 1829

Aug. De la Croix S.J.

adres : den Wel Eerwden Heer
Mijnheer M: Wolff
Roomsche-Catholijk-Priester
te CULEMBURG

Korte tijd daarna zond pater De la Croix de portretten van Canisius naar pater Wolff, om aan diens eventuele propaganda kracht bij te zetten.

Monsieur l'abbé Wolf

P. C.

Dans ma lettre du 7 mars que vous sera sans doute parvenue je promis de vous envoyer de petits portraits du Vén. P. Pierre Canisius, afin que vous en serviez pour propager la dévotion envers ce Vén. Serviteur de Dieu, et promouvoir la cause de sa

béatification par une occasion qui se présente en ce moment, je vous envoie 50 exemplaires, tout prêt d'en envoyer d'autres encore, si vous le désirez. Je les regarde comme une bonne semence que vous saurez jeter dans un champ fertile où ils profiteront au centuple et quoique je suppose qu'une réponse de votre part à ma lettre du 7 mars et conforme à mes désirs, pourrait bien être en chemin pendant que je vous écris le présent billet, néanmoins je suis persuadé non seulement de ne pas commettre une indiscretion, mais même de vous faire chose agréable en recommandant de nouveau à votre pieux zèle cette importante affaire. Je suis avec un profond respect en union de vos ss. Sacrifices

Mr. l'abbé

votre dévoué serviteur en J. C.

Aug. De la Croix S.J.

Rome le 23 avril 1829

Dit briefje had nog niet het gewenste resultaat. Daarom zond de postulator een half jaar later weer een brief. Het was ook moeilijk voor pater Wolff, om in het toenmaals zo rationalistische Holland enige belangstelling te wekken voor deze zaak, die nog zo lang kon duren.

Monsieur l'abbé

P. C.

Je pris la liberté de vous écrire au mois de mars dernier une lettre pour vous faire part que je m'occupe depuis quelque temps des moyens de promouvoir la béatification du Vén. Père Pierre Canisius et persuadé que vous ne sauriez être indifférent à ce que cette affaire réussisse je vous priai en même temps de m'aider, s'il était possible par quelque secours pécuniaire, qu'il ne vous serait peut-être pas difficile de me procurer des bienfaiteurs à qui la béatification de cet homme apostolique sera nécessairement un sujet de grande consolation, vû le bien qui en resultera pour l'Eglise catholique particulièrement dans les Pays Bas ; je vous ai envoyé aussi un peu plus tard un certain nombre d'exemplaires du petit portrait qu'en ai fait graver, mais jusqu'ici je suis encore dans l'incertitude si cet objet et ma lettre vous sont parvenus, ainsi vous me ferez un très grand plaisir si vous voulez avoir la bonté de m'écrire quelques mots ; en attendant

sachez que cette affaire va son petit train, lentement il est vrai, mais il est impossible que cela aille autrement ; j'ai même lieu de croire que l'entreprise est agréable au Seigneur puisque mes premiers efforts ont réussi au delà toute attente. Plusieurs personnes sur qui je ne comptait aucunement ont voulu y contribuer par de généreuses offrandes ; mais comme il s'agit d'une affaire dont les frais monteront nécessairement au delà de 8.000 écus Romains, vous concevrez facilement que je dois avoir recours par tout où je puis espérer quelque secours, je sais qu'il serait fort utile que la vie du Vén. fût connue davantage qu'elle ne l'est dans les Pays Bas, que cela contribuerait beaucoup à propager la dévotion envers le Vén. aussi viens je de faire une nouvelle démarche pour qu'on en fasse une nouvelle édition en Flandre, celle qui a été faite en Italie cette année est déjà puisée, peut-être me faudra-t-il bientôt penser à une seconde. Je vous prie de faire mes complimens à tous les amis, je me recommande en vos sainte Sacrifices et suis avec un profond respect.

Monsieur l'abbé

Rome le 15 novembre 18289

Votre humble serviteur

Aug. De la Croix

adres : A Monsr. l'abbé Wolff (naam doorgestreept).

Deze brief had succes. Pater Wolff zorgde voor giften, hetgeen hij later ook gedaan heeft. Een Nederlandse levensbeschrijving is echter toen niet tot stand gekomen. Pater Wolff had blijkbaar zelf geen hoge verwachtingen van een snelle afwikkeling van de procedure. Dit lag niet alleen aan de ingewikkeldheid van de causa zelf maar ook aan de nonchalance van één van de officiales der Ritencongregatie, zoals uit onderstaande brief blijkt.

Monsieur et très respectable ami

P. X.

J'aurais dû aussitôt que votre honorable lettre du 5 novembre 1830 m'était parvenue, y répondre et vous témoigner toute ma reconnaissance pour la généreuse offrande que vous m'avez envoyée, c'était bien aussi mon intention, et si je ne l'ai pas fait jusqu'à présent, soyez persuadé que ce n'est pas par indifférence, beaucoup moins par ingratitude que je l'ai omis toute fois comme un si long silence vous aura paru d'ailleurs fort étrange, je vous

prie mille et mille fois de me pardonner tout ce qu'il y a dans cela de reprehensible de ma part, et sans vouloir alleguer aucun motif de justification je vous prie d'agréer maintenant mes plus sincères remerciemens. J'esperais toujours de pouvoir vous donner quelque nouvelle agréable d'une cause que nous avons tous si fort à coeur, et à la quelle (ce qui est important d'observer ici) ne présente en elle même aucune difficulté, car un des consultants des plus instruits de la Congrég à qui je l'ai donn e à examiner avant de la mettre en avant et de faire des dépenses, m'a assur e, qu'elle est fort bonne, et qu'on peut en espérer avec pleine confiance un heureux résultat. Mais il n'est que trop vrai, comme vous le disiez vous-même, que ces sortes d'affaires ne vont pas toujours aussi vite qu'on le désire, et moi j'ajouterai, pour l'ordinaire plus lentement qu'elles ne devraient, et c'est la le cas dans la béatification du Ven. P. Canisius, car depuis plus de 18 mois elle n'est avanc e de rien, ce qu'il faut attribuer uniquement à la nonchalance du sous-promoteur de la foi qui l'a maintenant entre les mains. Toutefois il y a lieu d'espérer qu'un grand pas se fera ces jours-ci, car au commencement d'août je me suis fortement plaint auprès le Cardinal Préfet de la Congrég. des Rits, qui trouvant mes plaints fondées en a parl e avec energie à celui, qui en donne motif, et lui a fait promettre que son travail serait fait pour la fin de ce mois. Il faut croire qu'il tiendra parole ; mais alors comme il y aura bientot après de grandes dépenses à faire et ma caisse étant assez mal fournie il est à craindre que je me trouve arr et e devant ce nouvel obstacle, qui me fait penser déjà depuis longtemps aux moyens de le surmonter. A quelle porte irai je donc frapper ? Partout les circonstances sont telles qu'il y aurait presque de l'indiscrétion à manifester seulement l'embarras où je pourrais bien me trouver. Mais que faire ? Faudra-t-il pour cela abandonner la cause du Ven. Serv. de Dieu, ou bien frapper à toutes les portes et provoquer chacun à faire quelque nouveau sacrifice, qui aura d'autant plus de mérite qu'il coutera davantage ? Ce dernier parti me paru le plus courageux et le seul à suivre et réfléchissant que souvent dans des temps de calamité on est extr em(ement) généreux, je me suis resolu de faire un appel à tous ceux dont je connais la bonne volonté, et par conséquent d'avoir encore plus particulièrement recours à vous, très respectable ami, dont je ne connais pas seulement la bonne volonté, mais dont j'ai déjà  prouv e la très grande générosité, et pour la quelle je vous renouvelle encore mille fois ma plus vive reconnaissance. Ainsi persuadé qu'il suffit d'avoir expos e la chose pour que vous soyez prêt à

faire tout ce que dépendra de vous, je me récommende en vos saintes Sacrifices et suis avec le plus profond respect

de votre Révérence

le très humble serviteur en J. C.

Aug. De la Croix

Rome le 20 octobre 1831

adres A Monstr. l'abbé Wolf.

Weer gingen er twee jaren voorbij. Maar in deze tijd was er schot in de causa gekomen. Binnenkort zouden de vergaderingen van de Ritencongregatie over de heldhaftigheid der deugden beginnen. Deze procedure zou natuurlijk wel enige tijd in beslag nemen. Bovendien had de postulator zijn aandacht nog te schenken aan andere processen. Behalve de bovengenoemde behoorden daar ook nog bij het beatificatieproces van de jeugdige Vlaming Joannes Berchmans (1599—1621), in 1865 zaligverklaard en in 1888 gecanoniseerd en de canonisatieprocessen van de in 1825 zaligverklaarde Spaanse broeder Alphonsus Rodriguez, die in 1888 zou heiligverklaard worden, en de in 1808 zaligverklaarde Napolitaanse volksmissionaris Franciscus de Hiëronymo, die in 1839 tegelijk met zijn bewonderaar Alphonsus de Liguori, de stichter van de Redemptoristen de eer van de canonisatie zou deelachtig worden. De bij de vergadering van 7 December 1833 uitgebrachte documenten zijn gebundeld en uitgegeven.⁴⁾ Een mededeling van pater De la Croix over de uitslag van deze vergadering is niet bewaard.

Rome le 28 novembre 1833

Mon Révérend Père

P. X.

Je crains bien qu'ayant differé si long temps de vous donner des nouvelles sur l'état de la cause de béatification du Ven. P. Canisius vous n'en ayez conclu, qu'étant survenu quelque difficulté insurmontable, nous l'eussions entièrement abandonnée.

⁴⁾ *Positio etc. super virtutibus Ven. servi Dei Petri Canisii, Sacerdotis Professi e Societate Jesu. Romae 1833.* Wordt niet door Sommerv. vermeld, maar wel door Fr. van Hoeck S.J. in *Bijdragen en Mededelingen van „Gelre”* XXX 3.

Pour prevenir ce soupçon j'avais eu assez souvent l'intention de vous écrire à ce sujet mais j'en fus toujours retenu par l'espoir de pouvoir vous donner la bonne nouvelle que j'ai le plaisir de vous annoncer maintenant, savoir que la congrégation antipréparatoire est fixée au 17 de décembre prochain. Sans doute mon Révérend Père vous unirez vos prières aux nôtres pour obtenir du Seigneur l'heureux resultat d'une affaire si importante et que nous avons tous si fort à coeur. Dans cette congrégation on discutera, si le Vénérable a pratiqué pendant sa vie les vertus théologiques dans un degré qu'on appelle héroïque. Celle se compose du Card. Préfet des Rits, du Card. Ponent, c.a.d. celui qu'on peut regarder comme le protecteur de la cause ; Mgr. Secrétaire, Mgr. Promoteur et Mgr. Sous-Promoteur de la foi, et de tous les consultants de la Congrég.; elle est beaucoup plus importante que celle qui vient après, et dans la quelle interviennent outres les personnes surnommées tous les cardinaux membres de la Congrégation des Rits, on l'appelle préparatoire et precede celle qu'on nomme générale à la quelle préside le S. Pontife. L'anti-preparatoire est la plus importante dans ce sens, que c'est d'ordinaire de celle-ci qu'on peut conclure du bon succes des autres. Il n'y a point de temps fixé entre la 1re, la 2e et la 3e, mais cela dépend d'une infinité de circonstances, et vû la lenteur qu'on met dans ces sortes d'affaites, ce n'est qu'à force de patience extrême qu'on vient à bout. Terminé le procès des vertus, vient celui des miracles que demande aussi ses trois congrégations, de sorte qu'il secoulera encore quelques années avant que nous aurions le bonheur de voir notre Vénérable être d'éclaré bienheureux, néanmoins ne perdons pas courage, puisque c'est par ce chemin qu'il faut marcher pour arriver au terme. La cause du Vénér. Berchmans va aussi son train mais également lentement. Celle du bienh. Alphonse Rodriguez est plus en arriere. Je viens de recevoir le procès d'un miracle qui s'est operé à Majorica, je le présenterai ces jours-ci à la Congrégation des Rits, en attendant que le Seigneur daigne en operer un second par l'intercession du Bienheureux, car il en faut deux pour proceder à la canonisation. Celle du Ven. Bobola est terminée, mais le S. Père n'a pas encore prononcé, on aurait même quelque raison de craindre qu'il ne prononcera pas, si l'on ne savait, qu'il a à prononcer sur plusieurs autres encore, et qu'il le diffère également. Prions le Seigneur, afin que le decret soit favorable. Celle du Ven. Pierre Claver est aussi en bon chemin, je crois que pendant le cours de l'année prochaine la Congrég. antipréparatoire sur les miracles aura lieu. Celle du Vén. Cardinal Bellarmin dort, c'est à dire qu'on s'en

occupe pas pour le moment, il paraît qu'il ne soit pas dans les vues de la divine Providence que la chose se fasse au temps présent. Leon XII de h.m. l'avait beaucoup à coeur, il avait même fixé le jour pour la congrég.; mais il passa à l'autre vie quelques semaines auparavant. Son successeur Pie VIII déclara positivement que le moment n'était pas favorable; et je crois que le Souv. Pontif. actuel est du même sentiment. Voilà mon Révérend Père en peu de mots où nous en sommes avec les causes de nos bienheureux et vénérables. Aussitôt que je connaîtrai le résultat de la congrég. du 17 décembre je me ferai un devoir de vous en faire part, en attendant recommandons la au Seigneur. Souvenez-vous aussi s.v.p. de moi dans vos prières et saints Sacrifices et agréez l'esperance du profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être

Votre très humble S.
Aug. De la Croix

adres A Monsieur l'abbé Wolf
à Culenbourg

In het jaar 1834 verhuisde pater Wolff naar Nijmegen, de geboorteplaats van Canisius. Daardoor werd zijn belangstelling voor hem levendiger. Voortaan richtte pater Wolff zich regelrecht tot zijn generaal, pater Roothaan, om nieuws over de causa te vernemen. Voor pater Roothaan gold Nijmegen als de Canisiusstad. De hier volgende antwoorden van pater Roothaan aan pater Wolff zijn passages uit zakenbrieven van hem als generale overste, die evenals de brieven van pater De la Croix thans in het archief der Nederlandse Jezuïetenprovincie bewaard worden. Uit de beide volgende antwoorden kent men duidelijk de vroegere rhetoricaprofessor terug.

Roma 18 mart. 1835

...Ven. Petri canonizationem obtinendi spes est utique. Sed brevi? Paulatim, mi Pater. 1° Heroicae virtutis probandae; et de his nunc agitur. Deinde de miraculis. — Haec ubi probata et approbata fuerint, conceditur *beatificatio*. — Postea si nova D. miracula facit — agitur de his probandis — Ac tandem *canonizatio*. Anni multi intercedere solent, et requiruntur pro instruendis processibus, habendis congregationibus etc. Si scirent

heterodxi, quanta severitate agatur hic in his negotiis, non dubitent sanctum agnoscere, quem Româ sanctum declaret. Argumentum hoc est dignum concionatorum.

Niet lang na dit antwoord legde pater Wolff de functie van overste van de Hollandse Jezuïetenmissie neer, om die van pastoor van de Nijmeegse Molenstraatskerk te aanvaarden. Veel heeft hij daar gedaan, om de verering van Canisius te bevorderen. Voor zijn kerk verwierf hij het miraculeuse Madonnabeeldje, waarvan hijzelf met trots vertelde, dat het in 1592 door een jonge vrouw uit de Canisiusfamilie uit de beeldenverbranding gered was. Het bericht over de behandeling van de zaak zal pater Wolff wel rondverteld hebben. Er deden in elk geval bij andersdenkende Nijmegenaars voorbarige praatjes de ronde over een spoedige zaligverklaring. P. Roothaan maant P. Wolff aan tot geduld het gaat niet zo snel, als de protestantse Nijmegenaars wel dachten.

Romae 25 martii 1837

...Negotia Beatificationis et Canonizationis non tam cito procedunt, ut supponere videntur protestantes concives Ven. Canisii. Adhuc *praeparentur*, quae requiruntur ad probandam heroicitatem *virtutum* — hoc decreto ponteficio semel comprobata, agendum erit de *miraculis* — vides, mi Pater non posse sperari *tam cito*...

Drie jaren later had pater Wolff ietwat onhandig over een merkwaardige traditie van het geboortehuis van Canisius in de Broerenstraat geschreven. Van oudsher hadden de bewoonsters van dat huis de gewoonte gehad, om in de geboortekamer van de heilige haar bevallingen af te wachten, om zo de zegen des hemels daarover af te smeken. Dit deed ook de toenmalige protestantse bewoonster. Haar kinderen kwamen behouden ter wereld, maar stierven, voordat zij de jaren des verstand hadden bereikt. P. Roothaan plaagt hier een beetje zijn gemoedelijke onderdaan.

Romae 8 martii 1840

...Quod Ra Va ut miraculum narrat de P. Canisii cubiculo, non intellego. Materfamilias paritura ad illud cubiculum *semper*

se recipit — omnes proles feliciter edit — et postea omnes ante usum rationis moriuntur —?! Hoc forte intelligendum de ea quae nunc ibi degit; nam si a seculo id contigerit, familia esset exstincta...

Eindelijk in 1842 kon de tweede grote vergadering doorgaan. Deze geschiedde in het pauselijk paleis van het Quirinaal in tegenwoordigheid van alle kardinalen van de Ritencongregatie. In dit jaar en de volgende werden de processtukken snel afge- werkt en uitgegeven, zoals men in Sommervogel kan zien.⁵⁾ Daardoor kan nog in 1843 de derde grote vergadering in het Vaticaan plaatsvinden, waarbij paus Gregorius XVI zelf tegenwoordig was. Na enige bedenktijd kondigde deze paus op 26 Januari 1844 het decreet over de heldhaftigheid der deugden van Canisius af. Toen pater Roothaan de paus kwam bedanken voor dit decreet, vertelde deze hem, dat hem vooral de buitengewone gehoorzaamheid van Canisius getroffen had, toen deze in opdracht van de H. Ignatius naar Sicilië ging, om daar het college van Messina mee te helpen stichten; dit had hem heel bijzonder bewogen, om het decreet af te kondigen.⁶⁾ P. Roothaan stuurde een exemplaar van dit decreet en de daaraan voorafgaande acten op naar P. Wolff tegelijk met een brief, waarin de volgende passage:

Romae 12 martii 1844

...Quousque progressa sut causa Beatificationis V.P. Canisii, nunc jam Ra Va ex decretis transmissis cognoverit. Itaque adhuc multum orandum et laborandum, antequam de celebranda Beatificatione solliciti esse debeamus.

Met dit decreet was een phase van de zaligverklaring afgesloten. Het zou weer lang duren, eer men verder kon gaan. De volgende tijd werd gekenmerkt door revoluties, oorlogen en ver-

⁵⁾ Sommervogel, XI kol. 1422; v. Hoeck in *Bijdr. en Med. „Gelre“* XXX, 3.

⁶⁾ Fl. Riesz S.J., *Der selige Petrus Canisius aus der Gesellschaft Jesu*, blz. 553 noot 6.

volgingen. Pater Roothaan en zelfs de Paus moesten Rome verlaten en in ballingschap gaan. Tijdens deze ballingschap heeft pater Roothaan ook een korte visitatie gehouden in Nederland. Hij is daarbij ook in de Molenstraatspastorie te Nijmegen geweest en heeft daar een toespraak gehouden, waarin hij Canisiüs als voorbeeld stelde. Verder gold het enige bezoek, dat hij te Nijmegen bracht het geboortehuis van Canisius. ⁷⁾ In verband hiermede de volgende herinnering uit een brief van een landgenoot, die pater Alberdingk Thijm aanhaalt in zijn Roothaanbiographie: „Toen ik den eersten keer naar Rome ging, nam ik een pond snuif mee van bij Buriëk (het huis van Canisius) gekocht. Ik zag bij die gelegenheid de kamer, waar hij geboren is en zijn portret achter de deur hangen. Die snuif met hare lotgevallen zou een paar bladzijden in mijn reisverhaal kunnen beslaan. Eindelijk heb ik haar aan P. Generaal present mogen maken, die er veel schik mee had en, naar het schijnt, met smaak van snoof. Ik weet, dat hij Pater Hugues den Redemptorist en Pater Pilate er nog van heeft laten snuiven met de woorden: „Die snuif is uit het huis van Canisius uit Nijmegen en mij cadeau gedaan.” Ik behoef U niet te zeggen, dat ik den laatsten keer in Rome zijnde zijne (P. R.'s) kamer met smart meermalen moest voorbijgaan, zonder er nog eens binnen te treden. De h. man was zeer lief voor zijn vaderlanders. Bestaat zijn portret ook in photographie?” ⁸⁾

P. Roothaan keerde in 1850 naar Rome terug en stierf daar in 1853 een heilige dood. Zijn proces van zaligverklaring is in voorbereiding. Ook de zeer vereerde pater Wolff zou de zaligverklaring van Canisius niet meer mogen beleven. Hij overleed te Culemborg in 1857. Maar juist in deze tijd was er een bekwame postulator aangesteld, die tal van zaken tot een goed einde heeft gebracht. Jos. Boëro S.J. Ook het proces van Canisius pakte hij aan. De eerste sessie over de wonderen geschiedde op 17 Juni 1860 in het paleis van de Congregatie der Riten; de volgende

⁷⁾ P. Albers S.J., *De Hoogerwaardede pater Joannes Philippus Roothaan*, II blz. 370.

⁸⁾ J. Alberdingh Thijm S.J., *Levensschets van P. Joannes Philippus Roothaan, Generaal der Societeit van Jezus*, blz. 111—112 noot.

op 15 December 1862 in het Vaticaan en de laatste, waarbij Paus Pius IX zelf tegenwoordig was op 12 Januari 1864. De bij deze vergaderingen geproduceerde documenten vormen een flink boekdeel. ⁹⁾ P. De la Croix mocht de zaligverklaring van Petrus Canisius op 14 Juni 1864 nog meemaken. Hij was toen nog rector van het Duits-Hongaars College (Germanicum) te Rome. Twee jaren later zou hij wegens ouderdomsgebreken zijn twee en twintigjarig rectoraat moeten beëindigen. Hij overleed in 1874. Het zou nog tot 1925 duren, eer Petrus Canisius de eer van een heiligverklaring werd waardig gekeurd, vergezeld van een verheffing tot kerkleraar. Aldus ging in vervulling, wat pater Roothaan in 1839 aan zijn broer Albert Roothaan te Amsterdam had geschreven, toen deze hem twee portretten van Canisius had toegezonden: ¹⁰⁾

...,„Mr. Van de Velde est arrivé et m'a porté votre billet du 3 août et les petits livres du Prof. Bake et les 2 portraits du Vén. P. Canisius. Je vous remercie. Le portrait du Père Canisius est assez ressemblant à celui que nous avons, et qui est certainement bien pris. Mais mon cher, si vous voulez garder non seulement votre portrait jusqu'au temps que le Père soit canonisé, je crains que non seulement vous, mais aussi vos héritiers ne doivent attendre trop longtemps.”...

⁹⁾ *Bijdr. en Meded. van „Gelre”, XXX, 3.*

¹⁰⁾ *Familie-archief Roothaan, Nijmegen. Oude copie in Archief Nederl. Prov. S.J.*

Bij de herlezing van Rogiers
„Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-
Nederland in de 16e en de 17e eeuw”

door

A. M. FRENKEN, pr.

Tot tweemaal toe heb ik bovengenoemd werk gelezen, eens kort na zijn verschijnen en zo pas nog voor de tweede maal; telkens met genoegen, want telkens heeft de lezing me geboeid, althans op de meeste bladzijden, dank zij de forse stijl en de voortreffelijke historiografische eigenschappen, waarover Rogier beschikt, maar bijzonder de verrassende kijk, die hij dikwijls geeft op personen, feiten en toestanden. Een verrassende kijk hoeft echter nog niet altijd juist te zijn, want hij kan wel eens zeer verrassend, maar tevens falikant verkeerd zijn, bijzonder bij een historiograaf, die graag ingaat tegen de communis opinio op historisch gebied, een altijd min of meer gevaarlijke liefhebberij.

Zeer bijzonder interesseerden mij die fragmenten van Rogiers boek, welke men als het Bossche gedeelte zou kunnen kwalificeren, waarin hij namelijk de geschiedenis van het katholicisme in het bisdom 's-Hertogenbosch behandelt. Maar juist dat gedeelte van zijn boek stelde mij reeds bij de eerste lezing meermalen teleur, omdat ik de verrassende visie, die schrijver daar geeft op bepaalde personen, feiten en toestanden meer dan eens inderdaad als een glad-verkeerde visie moest aanmerken. Ik had dan ook verwacht, dat van Bossche zijde al spoedig na het verschijnen van het boek de nodige critiek op dat Bossche gedeelte zou zijn losgekomen. Tot mijn spijt bleef mijn verwachting on vervuld. 1) Toch ben ik van mening, thans na de tweede lezing

1) Alleen Dr. Goossens is terloops even opgekomen tegen Rogier, waar deze in zijn boek Sonnius als een „ambtenaar-bisschop” afschildert, zie *Miscellanea Mgr. Dr. P. J. M. van Gils* I 202.

van het boek nog méér dan na de eerste, dat Rogiers beweringen op verscheidene plaatsen noodzakelijk dienen weersproken te worden. Mijn lezers begrijpen dus wel, waarom navolgende critische beschouwing het boek van Rogier zo laat achterna komt.

Om te beginnen past alvast een woord van critiek op een paar kleinerende uitspraken betreffende Sonnius en Metsius, uitspraken, welke er op gericht zijn, al zij het niet opzettelijk, om de twee eerste Bossche bisschoppen een goed eind neer te halen van het hoge voetstuk, waarop beiden in de algemene opinie van het katholieke Nederlandse, bijzonder het Brabantse volk steeds gestaan hebben. 2)

Men kent het verzet van de abdij Tongerlo in 1560 en daarop volgende jaren tegen haar incorporatie of inlijving bij het nieuw opgerichte bisdom 's-Hertogenbosch. Er bestonden redenen voor dat verzet, al was een daarvan, en een voorname, de ontevredenheid nl. over het finantiële offer, dat de abdij uit haar rijke inkomsten tot dotatie van het nieuwe bisdom te brengen had, allesbehalve bewonderenswaardig en al was de manier, waarop sommige abdiëden onder de leiding van Jacobus Veltacker, sinds 1564 hun elect-prelaat, 3) hun verzet langs onwettige weg doordreven, zelfs ergerniswekkend. Toch moet erkend worden, dat de moeilijkheden, welke bij de dotatie van het bisdom rezen, in die incorporatie geen ideale, of ook maar gelukkige oplossing vonden, noch voor het bisdom, noch voor de abdij.

Rogier durft echter schrijven, dat het door Sonnius en Metsius gevoerd abdiëbeheer onder vele opzichten zelfs „ruineus” was en de naam van „roofbouw” verdiende (I 356, 357). 4) Deze uit-

2) Vooral de geboren Brabander Sonnius, de grote promotor van de oprichting der nieuwe Nederlandse bisdommen, die bij Paus Paulus IV zo hoog in aanzien stond, dat Z.H. aan Koning Philips schreef: „Hadden wij maar véél dergelijke mannen”. Dr. M. Dierickx S.J., *De oprichting der nieuwe Bisdommen in de Nederlanden onder Filips II 1559—1570* (1950) blz. 61.

3) De koning had Veltacker in 1564 als prelaat van Tongerlo benoemd, maar Rome wilde die benoeming niet goedkeuren en handhaafde bisschop Sonnius als prelaat.

4) Waar in dit artikel het boek van Rogier wordt geciteerd, is de 2e druk bedoeld.

spraak, hoe apodictisch ook, is niet enkel overdreven, maar belist onhoudbaar. Als de spiritualiteit der abdij tijdens de prelaturen van Sonnius en Metsius in verval geraakte, dan was dit, behalve aan de oorlogstoestand, hoofdzakelijk toe te schrijven aan het feit, dat een deel van hare kanunniken met Veltacker aan het hoofd zich niet wilden onderwerpen aan de beschikkingen hunner wettige overheid, Paus en Koning, zelfs fel zich daartegen verzetten,⁵⁾ en aan de tweedracht, welke dientengevolge onder de abdijsleden heerste.⁶⁾ Doch de beschuldiging van R. betreft vooral het bisschoppelijk beheer onder materieel opzicht, want haar nader preciserend voegt hij er onmiddellijk aan toe: „Uit de stukken bleek, dat Sonnius zijn loopbaan begonnen was met uit de abdijsfondsen 22 duizend gulden ten behoeve van het bisdom te vervreemden. Mets vervreemde vervolgens in tien jaren tijds 60 duizend gulden tot dat doel en vermaakte bij testament de uit de abdij in bruikleen ontvangen kostbaarheden en zelfs een op kosten der abdij gebouwd huis aan zijn familie” (I 357). Twee Brabantse bisschoppen dus, die grote sommen gelds vervreemdden en waarvan de een bovendien op onrechtvaardige manier zijn familie verrijkte! Het lijkt wel een sensationieuwtje uit een of ander hedendaags anti-clericaal dagblad.

Dit schandaaltje bleek „uit de stukken”, schrijft R., die zich daarbij beroept op het werk van wijlen de Tongerlo'se abdijs-archivaris Dr. A. Erens **Tongerloo en 's-Hertogenbosch, de Dotatie der nieuwe Bisdommen in Brabant 1559—1596**. Dit werk verdient over het algemeen hoge waardering; jammer echter, dat de auteur op meerdere bladzijden een wellicht ongewilde en in ieder geval zeer verklaarbare neiging toont om de

⁵⁾ Jac. Veltacker behoorde met Frans de Vleeschauer, abt van Villers, en Jan van der Linden, abt van St. Geertruide te Leuven, tot de heftigste leden der Staten-Generaal in hun opstand tegen Spanje.

⁶⁾ Ook in de abdij van Villers, en waarschijnlijk in de meeste andere Brabantse abdijen, veroorzaakte de politieke toestand in die tijd grote verdeeldheid onder de religieuzen. Aangaande Villers, zie Th. Ploegaerts en G. Boulmont, *l'Abbaye cistercienne de Villers in Annales de la Arch. de Nivelles* XI. 605 v.v.

abdij van Tongerlo — *zijn* abdij — gunstig, de bisschoppen, die haar te besturen kregen, ongunstig te beoordelen. Dit valt bijzonder op, waar hij een zo duistere kwestie behandelt als de financiële verwickelingen tussen de abdij en de bisschoppen. Een latere auteur van een voortreffelijk werk over de oprichting der nieuwe bisdommen ⁷⁾ geeft op verscheiden punten een geheel andere voorstelling van zaken dan de auteur van „Tongerloo en 's-Hertogenbosch”.

Erens baseert zijn beweringen dikwijls op rekest en processtukken, welke door of namens de abdij bij haar verzet tegen haar incorporatie werden ingediend. Soortgelijke stukken behoort een historicus steeds met de nodige voorzichtigheid te hanteren, omdat hun historiografische waarde over het algemeen niet hoog is aan te slaan, zeker niet wanneer zij betrekking hebben op een zo fel-hartstochtelijke strijd als gevoerd werd rondom de dotatie van het Bossche bisdom. Nu is de mededeling van Erens, waarop R. zich beroept, aan een dergelijk stuk ontleend, t.w. aan een rekest der abdij van 1587, juist gezegd (naar Erens' eigen terminologie) slechts een „kladopstel”, zodat het niet eens zeker is, of bedoeld rekest ooit werkelijk is ingediend. ⁸⁾ Het gaat hier derhalve over een stuk van zeer twijfelachtig gehalte. Welnu, op grond van dusdanig stuk heeft Erens de beschuldiging tegen Sonnius en Metsius gelanceerd aangaande dat z.g. vervreemden van die abdijselden, en R. heeft die beschuldiging klakkeloos zonder nader onderzoek overgenomen, niettegenstaande hij in zijn geschiedkundig werk doorgaans blijk geeft zijn bronnen op hun waarde te schatten.

Klaagde de abdij over de bezoldiging, welke de bisschoppen van haar vorderden, dezen klaagden niet minder over hun slechte uitbetaling door de abdij en dit niet zonder reden. Sonnius had te Rome 3000 gl. betaald aan annaten wegens de incorporatie der abdij, hij was zijn kanunnikenprebende te Utrecht kwijt geraakt, had grote onkosten gehad wegens zijn installatie te 's-Hertogenbosch en had nog 2000 gl. te goed op de lege staats-

⁷⁾ Het reeds aangehaald werk van Dr. M. Dierickx S.J.

⁸⁾ Erens p. 334, 335.

kas. In de oprichtingsbul der bisdommen van 12 Mei 1559 en in de bul van Tongerlo's incorporatie van 10 Maart 1561 was zijn jaargeld op 3000 ducaten bepaald, doch de abdij met haar rijke inkomsten had hem slechts 3000 gulden willen toekennen, terwijl ze hem bovendien over enkele jaren niets, zegge niets, uitbetaalde. Is het wonder, dat hij naar het getuigenis van Dierickx in 1564 een geruïneerd man was, die zijn huis en inboedel moest verkopen om zijn schuldeisers te kunnen voldoen en ten laatste er over dacht om bij gebrek aan onderhoud zijn bisschopsambt neer te leggen? ⁹⁾ Reden om aan te nemen, dat zijn Tongerlo's beheer méér „ruïneus” was voor hem zelf dan voor de abdij. Eerst in 1565 werd zijn bestaan merkkelijk verbeterd. Toen hij in 1570 bezit zou gaan nemen van de nieuwe bisschopszetel van Antwerpen, stelde de hertog van Alva hem voor om hem de 3000 gl. jaargeld der abdij Tongerlo te laten behouden, doch Sonnius, hoewel wetend dat zijn inkomsten te Antwerpen veel minder zouden zijn dan te 's Bosch, wees dat voorstel van de hand, zeggende dat niets zijn diocesanen méér zou stichten dan een deugdzaam leven. ¹⁰⁾ Dit alles wijst er nu juist niet op, dat hij op het bedrijven van „roofbouw” uit was, zoals R. hem in de pontificale sandalen schuift.

Ook Metsius klaagde meermalen, dat de abdij ten achter bleef met haar uitbetalingen; vanaf 1577, toen de opstandige Staten-Generaal de toenmalige proost en voormalige elect-abt J. Veltacker ¹¹⁾ in plaats van Metsius als prelaat van Tongerlo erkend hadden, hield de abdij, niettegenstaande Veltackers toezegging, zelfs de gehele competentie van Metsius in. ¹²⁾

Behalve het vervreemden van liefst 60000 gl., legt R., wederom in navolging van Erens, hem ten laste de uit de abdij in bruikleen ontvangen kostbaarheden en een op kosten der abdij

⁹⁾ Dierickx p. 142, 186.

¹⁰⁾ Dierickx p. 273.

¹¹⁾ Nadat Sonnius in 1569 op last van Alva door de abdij als prelaat was ontvangen, was de benoeming van Veltacker nietig verklaard (Erens p. 198, 199). In de daarop volgende jaren liet Metsius hem als „proost” nog wel het gewoon dagelijks tijdelijk beheer der abdij over.

¹²⁾ Erens p. 252.

gebouwd huis bij testament aan zijn familie vermaakt te hebben. Van Metsius' testament, gemaakt 22 November 1577, zijn alleen de begin- en slotwoorden bekend en deze bewijzen enkel maar wie de executeurs waren. Dat waren de Bossche kanunnik en bisschoppelijke zegelaar mr. Petrus van Geffen (alias Petrus van Grinsven), de Bossche kanunnik mr. Jan Metsius, mr. Walter Zoemers en de secretaris van het bisdom mr. Martinus Bar- doel¹³⁾; toen genoemde J. Metsius en W. Zoemers kort na Metsius' dood kwamen te overlijden, stelde het toenmalig bestuur des bisdoms (sede vacante) de officiaal en bisschoppelijke griffier Mr. Jan Hogaerts Kelders in hun plaats als mede-executeur aan. De testamentaire beschikkingen van Metsius zijn derhalve onbekend, maar Erens' bewering, dat hij goederen, welke aan de abdij Tongerlo in eigendom behoorden, o.a. kostbaarheden als een pontificaal gouden borstkruis, vingerringen enz., aan zijn familie zou vermaakt hebben, is al op zich zelf te absurd om aannemelijk te zijn. Zij berust dan ook op een fatale vergissing. Bedoelde familieleden zouden volgens Erens dezelfde personen geweest zijn als de zo-even vermelde uitvoerders van Metsius' testament. Edoch, een acte van 16 Dec. 1580, nog geen volle drie maanden na Metsius' dood († 18 Sept. 1580) opge- maakt, doet ons de naaste bloedverwanten en erfgenamen ken- nen, maar geen van de door Erens bedoelde familieleden-erf- genamen (1) komen onder hem voor. Het waren: Joannes en Philippus de Mets, Paulina de Mets, gehuwd met Joannes Valcke, Maria de Mets, weduwe van Andreas de Cordier, broeders en zusters van de bisschop, en Maria de Clercq (dochter van Joannes de Cl. en Barbara de Mets, zuster van de bisschop), gehuwd met Jacobus van Cunebrouck.¹⁴⁾ Zij allen woonden in de baronie Pamel in het grensgebied van Oost-Vlaanderen en (Bel-

¹³⁾ Een gehuwde leek en dus geen „kapelaan van wijlen Metsius”, gelijk Erens p. 304 hem noemt.

¹⁴⁾ In die acte geven zij Heer Anthonius Wouters v. Heeswijck en mr. Martinus Waget, kapelaan van Metsius, volmacht om de goederen, bij diens testament hun nagelaten, namens hen in bezit te nemen. Het regest der acte in *Nieuwe Catal. der Oorkonden en Handschr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Brab., 1e suppl., p. 123 nr. 303*, is niet correct.

gisch) West-Brabant. 15) De door Erens genoemde M. Bardoel en J. Hogaerts Kelders waren slechts aangehuwde neven van de bisschop 16) en als de kort na Metsius' dood overleden kanunnik mr. J. Metsius ook van diens familie was, hetgeen waarschijnlijk is, dan zal hij een zoon van een der broers van de bisschop geweest zijn; de twee overige executeurs, P. van Geffen en W. Zoemers, behoorden ook zelfs in de verte niet tot Metsius' familie. Toch laat Erens de testamentaire executeurs in het rechtsgeding, dat na Metsius' dood over diens nalatenschap gevoerd werd, telkens optreden *als Metsius' familieleden en erfgenamen*. Ten onrechte, want niet als zodanig traden zij daarin op, doch *als de uitvoerders van diens testament en tegelijk als de vertegenwoordigers van het bisdom*, qua-ales door het bestuur sede vacante aangesteld. De omstandigheid, dat van Geffen, Bardoel en Kelders in dienst stonden van de bisschoppelijke curie 17) en de mededeling, dat het bestuur des bisdoms laatstgenoemde als mede-executeur aanwees, hadden Erens en zijn al te volgzaam naschrijver reeds van hun vergissing moeten weerhouden. Dat rechtsgeding werd niet gevoerd *tussen de abdij Tongerlo en de familie van Metsius*, maar *tussen de abdij en het bisdom*. En de goederen, waarover het ging, had Metsius niet aan zijn familie nagelaten, maar dat waren goederen van het bisdom, uitgezonderd de kostbaarheden, meubelen, boeken enz., welke Metsius van de abdij in bruikleen had genomen, hetgeen hem als abt-commendatarius volkomen vrij stond te doen. Maar deze kostbaarheden enz. werden door de executeurs bereidwillig aan de abdij teruggegeven. 18)

15) De bisschop zelf was afkomstig van Oudenaarde in het zuiden van Oost-Vlaanderen (geb. ± 1520). Zijn ouders zullen geweest zijn Jan de Mets, geb. 1465, woonachtig te Oudenaarde 1538, † 19 Aug. 1552, en Barbara v. Wy-meersch, † 29 Dec. 1534. *Ons Geestelijk Erf* Dl. 26 p. 124.

16) Beiden waren gehuwd met dochters van Nicolaas v. der Beke en Paulina Mets: Bardoel met Barbara en Kelders met Walburgis.

17) Van Geffen en Bardoel reeds onder bisschop Sonnius; Havensius, *De erectione novorum in Belgio episcopatum* (Coloniae 1609) p. 73.

18) In een verweerschrift zeggen de executeurs, dat zij qua-executeurs verplicht zijn de „pia legata” van Metsius uit te voeren. De voornaamste daarvan zal hij vermoedelijk ten bate van zijn bisdom gemaakt hebben. Erens' bewering

Alleen 10 Nov. 1587, als het gaat over een huis, dat het persoonlijk eigendom van Metsius was, ziet men diens neven Bardoel en Kelders in hun hoedanigheid van Metsius' erfgenamen optreden. Maar hier raken wij aan Rogiers beschuldiging, dat Metsius een op kosten der abdij gebouwd huis aan zijn familie zou vermaakt hebben.

Tijdens de ganse duur van zijn verblijf te 's-Hertogenbosch woonde de bisschop in het huis de Moriaen. Toch kocht hij heel in het begin van zijn episcopaat voor zich persoonlijk (niet voor het bisdom) een huizing in de Hinthamerstraat, met welk doel is onbekend, maar vermoedelijk om ze door zijn secretaris Bardoel en zijn griffier Kelders te laten bewonen.¹⁹⁾ In ieder geval behield hij ze in eigendom tot zijn dood, toen Bardoel en Kelders ze van hem erfd. Dezen nu ruilden het huis op gezegde 10e November 1587 tegen het refugiehuis der abdij Tongerlo in de St. Jorisstraat. Van toen af gebruikte de abdij het voor refugie tot aan het verdrag van 27 Jan. 1590, toen zij het afstond aan het bisdom om te dienen als bisschoppelijk paleis. Het door Bardoel en Kelders bij ruil verkregen primaire refugiehuis van Tongerlo in de St. Jorisstraat werd in 1626 door Kelders en de kinderen Bardoel verkocht.²⁰⁾

Van Rogiers beschuldiging blijft dus niets over. Nooit immers heeft Metsius in zijn bisschopsstad een huis gebouwd, noch op kosten der abdij, noch op eigen kosten, en al evenmin goederen of kostbaarheden der abdij aan zijn familie vermaakt.

Wat de geldelijke pretenties betrof, welke bisdom en abdij op elkaar beweerden te hebben, schijnt het rechtsgeding weinig voortgang gevonden te hebben wegens gebrek aan bewijsstukken,²¹⁾ totdat het onzalig getwist ten slotte uitliep op vermeld

(op blz. 303), dat volgens het testament heel het bezit van Metsius aan zijn naastbestaanden overging, is in alle geval volstrekt onwaar.

¹⁹⁾ Eigenlijk waren het twee huizen, het een genaamd Durendaal, het ander het huis van Cloetingen; zij stonden waar nu het St. Jans- en Marialyceum is (het vroegere Paleis van Justitie).

²⁰⁾ Over bovengenoemde huizen zie Jhr. Mr. A. F. O. v. Sasse v. Ysselt, *De voorname Huizen en Gebouwen van 's-Hertogenbosch* I 397, III 189, 391.

²¹⁾ Erens p. 325 v.v.

verdrag van 27 Jan. 1590, waarbij de abdij van het bisdom werd afgescheiden. ²²⁾

Wie de 26 bladzijden, welke Erens aan het rechtsgeding gewijd heeft, slechts met een allergeeringste dosis critische zin naleest, moet het meteen opvallen, hoe eenzijdig de auteur dáár vooral te werk gaat. Aan de tijdens het geding afgelegde verklaringen en ingediende stukken pro en contra, van wat dubieuze aard ze ook zijn, wordt door hem een tendenz ingeschroefd ten voordele van de geëxcommuniceerde Veltacker en diens partij, ten nadele van Metsius en diens „erfgenamen” (!). Al die bladzijden druipen inderdaad van partijdigheid. Ware Metsius een hebzuchtig vrijbouter, of dito abdiijplunderaar geweest, gelijk Erens hem afschildert, of om meer in de geest van Rogier te spreken, een roofbouwer geweest, hoe dan te verklaren, dat zijn grootste tegenstander, de abdiijproost Veltacker, op 28 Juli 1577 nog aan Metsius kon schrijven: „Allen moeten wij erkennen, dat Uwe Hoogheid liefdevol en vriendelijk met mij gehandeld heeft en zich aan de nood van ons klooster aanpaste. Daarom bedanken wij haar. Ik zelf zal zulks getuigen en het indachtig blijven.” ²³⁾

Wie Sonnius en Metsius wil beschuldigen, geld of goed van de abdij Tongerlo vervreemd te hebben, bedenke voorts, dat Veltacker zelf (waarschijnlijk door één of méér van zijn medekanunniken) er van beschuldigd werd, dat hij de abdiijgoederen had verkwanseld door het steunen van Willem van Oranje en diens politiek. ²⁴⁾ En zouden beide bisschoppen respectievelijk inderdaad 20 en 60 duizend gulden van de abdij geëist en ontvangen hebben, dan komt de vraag, of hun die niet rechtens toekwamen en bij ontkenning hiervan, hoeveel zij van die kapitalen wellicht geëist en besteed hebben tot betaling van belastingen, beden, oorlogsrekwisities en meer andere lasten, waarmede de abdij in hun tijd bezwaard werd. Zo ziet men Metsius

²²⁾ Rogier kent aan het proces, dat verscheiden jaren duurde en onbeslist ten einde liep, het praedicaat „geruchtmakend” toe. Toch geloof ik, dat het proces, in plaats van veel geruchts te maken, heel weinig belangstelling bij het publiek zal gevonden hebben.

²³⁾ Erens p. 245.

²⁴⁾ Erens p. 244; vgl. p. 290, 291.

in Juni 1577 bij de abdij aandringen op de nodige betaling om aan de regering te Brussel het hoofdgeld der abdij te kunnen voldoen. 25)

Ten laatste zegt het ook wel iets en zelfs véél, dat naast de abdijsleden, die partij trokken voor Veltacker, er een andere partij was, door Erens „de Bossche partij” en „de malcontenten” geheten, die zowel vóór als na de excommunicatie van Veltacker zich niet door hun medebroeders in het verzet tegen de bisschoppen lieten medeslepen. 26)

De abdij Tongerlo heeft de strijd tegen haar incorporatie en rondom de dotatie van het Bossche bisdom ten slotte door het verdrag van 27 Jan. 1590 met ere beëindigd, doch het 30-jarig tijdperk van die strijd in zijn geheel heeft de glans harer aloude glorie niet verhoogd, maar verduisterd, terwijl de beschuldigingen, door Erens en de hem volgende Rogier tegen Sonnius en Metsius ingebracht, als onbewezen, grotendeels zelfs beslist als vals moeten afgewezen worden.

Vertonen de door Rogier gegeven karakterschetsen van Sonnius en Metsius, blijkens bovenstaande uiteenzetting, apert-valse wezenstrekken, die van Metsius verdient nog te minder vertrouwen, omdat hij een door Metsius geschreven verhandeling over de Nederlandse troebelen in het eerste stadium van de opstand tegen Spanje heel en al onbenut heeft gelaten. Toch is die verhandeling een van de voornaamste bronnen, om zich een goed oordeel over de tweede Bossche bisschop te kunnen vormen. Zij

25) Erens p. 252.

26) Erens p. 188 (noot 2), 288 v.v., 351. Veltacker, die in 1578 de excommunicatie had opgelopen, verzoende zich met de H. Stoel ongeveer 10 maanden vóór zijn dood († 10 Aug. 1583) op aandringen van een bemiddelaar. Erens (p. 361, '62) kent hem onder de abdijsprelaten van Tongerlo een „zeer cervolle plaats” toe en beroept zich voor zijn ophemeling op de lof, welke Veltacker omstreeks het midden der 17e eeuw werd toegezwaaid in Sanders *Chorographia sacra Barbantiae* (ed. 1726) I 332—'34, een werk, dat werd samengesteld met het kennelijk doel de Brabantse abdijen te verheerlijken en waarin het goede en mooie met zorg werd in het licht gesteld en het minder mooie en verkeerde verzwegen, gelijk in soortgelijke werken gebruikelijk was. In Tongerlo zelf echter werd onder meerdere abdijsleden kort voordien nog steeds in minder gunstige zin over Veltacker geoordeeld en gesproken van diens „beweenbaren roem”. Dit oordeel lijkt meer overeenkomstig de objectieve waarheid.

werd door de bekende historicus Gachard in 1861 uitgegeven en verdient de volle aandacht van ieder Nederlandse geschiedschrijver.²⁷⁾ Aan R. schijnt zij evenwel niet bekend geweest te zijn. Hadde hij niet verzuimd deze bron te raadplegen, dan zou de karakteristiek, welke hij van Metsius ontwierp, waarschijnlijk wel enigszins anders zijn uitgevallen en allicht gewonnen hebben aan betrouwbaarheid.

Over de derde Bossche bisschop, Clemens Crabeels, weet R. niet veel te vertellen. Des te méér over diens opvolger Gijsbertus Maas.

Wel verre van Masius te kleineren, evenals Sonnius en Metsius, begint hij hem al meteen lof te brengen door te verklaren, dat het tijdvak ener geregelde katholieke reformatie in het Bossche bisdom eerst met Masius aanvangt. Hij schrijft dit toe, niet alleen aan de verbeterde tijdsomstandigheden, maar ook aan Masius' persoonlijke eigenschappen, die hem onderscheidden van zijn voorgangers (I 370, II 526).

Hierbij zou ik willen opmerken, dat het reformatorisch succes van Masius veel meer is toe te schrijven aan de gunstiger tijdsomstandigheden, waaronder hij leefde, dan aan zijn persoonlijke kwaliteiten. Intussen wens ik hem de lof, welke R. hem brengt, geenszins te ontzeggen, wel echter bezwaar te maken tegen een motief, dat R. meer bijzonder tot zijn lofspraak schijnt bewogen hebben.

Men kent het bericht, dat sommige schrijvers gegeven hebben over een briefwisseling, dus over een meer of min geregelde correspondentie, welke bestaan zou hebben tussen de grote heilige bisschop van Genève, Franciscus van Sales, en de Bossche bisschop Masius. Nog in de jongste tijd maakte Pater Daniëls er gewag van²⁸⁾ en, in navolging van hem, ook professor Rogier. Herhaaldelijk en zeer nadrukkelijk ziet men hem op die „brief-

²⁷⁾ M. Gachard, *Correspondances de Philippe II*, dl. IV 748 v.v. Be-doelde verhandeling werd besproken in *Brabantia*, IV 102 v.v.

²⁸⁾ J. Daniëls S.J. *Les rapports entre S. François de Sales et les Pays-Bas* (Nijmegen 1932) p. 77—79, waar de schrijver echter zijn twijfel uit aangaande „une correspondance très suivie” met te vragen: „Exagérations? Vérité? qui le dira?”

wisseling" wijzen en ze zijn lezers tot lof en verheffing van Masius voorhouden. Na zijn verzekering, dat de model-bisschop van Genève met de Bossche bisschop in briefwisseling stond, schrijft hij b.v. „Dit wijst reeds op verwantschap van geest; zijn eigen woorden en daden als bisschop zouden bewijzen, dat hem hetzelfde streven bezielde en dat hij zich met de volle toewijding van zijn persoon aan het werk van de katholieke reformatie gaf" (II 526, 527). Enkele bladzijden verder verzekert R. ons, dat Masius het voorbeeld van St. Franciscus van Sales zich tot richtsnoer had gesteld (II 537) en later wijst hij er nog eens op, dat de Bossche bisschop tot de „correspondenten" van St. Franciscus behoorde (II 778). Wat blijkt er nu van die z.g. briefwisseling waar te zijn? Alleen dit, dat de bisschop van Genève eens in zijn leven aan Masius een brief heeft geschreven om hem zeker student aan te bevelen,²⁹⁾ een zakelijke brief derhalve, welks inhoud in geen enkel opzicht wijst op verwantschap van geest of op een bijzondere vriendschapsbetrekking tussen beide bisschoppen, en tevens de enige brief, die van een z.g. correspondentie tussen hen bekend is. Pater Daniels stelde in binnen- en buitenlandse archieven een onderzoek in, maar van andere brieven, welke tussen Salesius en Masius zouden gewisseld zijn, was geen spoor te ontdekken. Er bestaat dan ook geen enkele reden om een min of meer geregelde correspondentie tussen hen aan te nemen, of zelfs maar te veronderstellen. Vooralsnog houd ik me dan ook overtuigd, dat Masius gedurende heel zijn leven geen enkele brief, zelfs geen woord aan de bisschop van Genève geschreven heeft. Het tere ballonnetje, dat sommige schrijvers, de een na de ander, tot meerdere eer en glorie van bisschop Masius in de vorm van een bericht hoog hebben opgelaten, het allerhoogst professor Rogier, die het nog eens extra wist op te blazen, zie ik alsoo ineenschrompelen tot een ding van luttel betekenis.

Waar R. de redevowering bespreekt, welke Masius op 9 October

²⁹⁾ Rudolf Janssen, afkomstig uit Den Dungen, die tijdens zijn verblijf in Savoye drie jaren lang onderdak vond bij Salesius' vriend Antoine Favre; in 1604 werd hij in Den Bosch kanunnik van Sint Jan en pastoor van St. Pieter. Coppens II 144.

1612 hield tot zijn priesterschap ter opening van de tweede Bossche synode, neemt zijn lofspraak opeens een ongunstige wending. Daar toch hangt hij van de bisschop een beeltenis op als van iemand, wiens taal en toon al heel sterk afsteekt tegen die van zijn hoofse en zachtmoedige ambtgenoot van Genève. R. schrijft: „Het was op deze synode, dat hij zijn clerus reeds in zijn openingswoord meende te moeten vergasten op een wel zeer zwarte schildering van de heersende gebreken. Onze priesters — zo ongeveer sprak hij zijn auditorium toe — schrapen hun inkomsten bijeen uit het zweet en bloed der armen, studeren niet, lezen niet in de heilige schrift, maar kunnen u inlichten over de herbergen, waar men de beste wijn en het beste bier kan krijgen; zij weten, waar hazen en vogeltjes te vangen zijn en leven als beesten” (II 536, 537).

Niets in het boek van R. heeft mij, zowel bij tweede als eerste lezing, zo geïrriteerd als bovenstaande tirade, omdat zij een onverdiende blaam werpt op de Bossche priesters van die dagen en ook de reputatie van bisschop Masius bevlekt, want ware hij ter synode opgetreden, zoals R. het gelieft voor te stellen, dan had hij als een bruuft zijn toehoorders in hun gezicht staan te belasteren.

Gelukkig echter voor de eer der Bossche priesterschap, plaatst R. terstond een sordine op zijn tirade om haar scherpe klank te dempen, door te verklaren, dat Masius' schildering onbillijk moet zijn en ongeschikt om te dienen tot karakteristiek van de Bossche clerus en dat „vooral de grofheid omtrent het leven als beesten” als onverdiend is te beschouwen. Inderdaad, want al mogen onder de Bossche priesters van die tijd er misschien enkelen geweest zijn, op wier moreel leven iets te zeggen viel, van corruptie onder de toenmalige Bossche clerus kan geen sprake zijn. R. zelf erkent dit en hij haalt daarvoor niet alleen Masius' eigen officiële berichten aan, maar ook het getuigenis van de nuntius Frangipani, die in 1599 drie maanden in Den Bosch had vertoefd, een getuigenis waarvan R. verklaart, dat het zowel voor de seculiere als reguliere Bossche clerus onverdeeld gunstig te noemen is (II 538). Een ander getuigenis, dagtekenend uit een tijd,

die de synode van 1612 verscheiden jaren dichter nabij ligt, kan hieraan nog toegevoegd worden, t.w. een lijst der parochiegeestelijken van het dekenaat Hilvarenbeek, opgesteld omstreeks 1615 door Matheus Langhecrutius, pastoor en landdeken van Hilvarenbeek.³⁰⁾ De 35 priesters, die toen in de 24 parochies van het dekenaat dienst deden, staan er in drie klassen ingedeeld: *Bonae vitae* — *Mediocris* — *Malae*: 29 goeden, 5 middelmatigen, 1 slechte, deze laatste met de eervolle restrictie: „Si tamen malae vitae annotandus sit, qui post lapsus ad poenitentiam surrexit.” De lijst, al betreft zij alleen het dekenaat Hilvarenbeek, mag ongetwijfeld ook als maatstaf dienen ter beoordeling van het zedelijk peil der dienstdoende priesters in alle overige dekenaten van het diocees.³¹⁾

Masius ten oneer blijft intussen geheel onaangetast voortbestaan Rogiers bewering, volgens welke de bisschop „zo ongeveer” gezegd zou hebben, dat de Bossche priesters hun inkomsten bijeschraptten uit het zweet en bloed der armen en leefden als beesten. Wel wil schrijver rekening houden met het rhetorisch karakter der bisschoppelijke rede, maar dan nog acht hij haar grof en afstotend. En inderdaad, dat was ze zelfs in zeer hoge mate, verondersteld dat R. de desbetreffende passages uit Masius' rede „zo ongeveer” naar waarheid zou hebben weergegeven. Doch hier ligt juist de fout. In navolging van J. Daniëls S.J., aan wie hij zijn tirade ontleende,³²⁾ legt hij Masius grofheden in de mond, welke deze in werkelijkheid *volstrekt niet gezegd heeft*. Wie de tirade vergelijkt met de latijnse tekst der gehouden redevoering zal daarvan overtuigd zijn.

Tot onderwerp zijner synodale rede koos de bisschop: de verplichtingen van het priesterambt en de gebreken der priesters van de toenmalige tijd. Hij sprak over de priesters zeer in het

³⁰⁾ Arch. bisd. 's Bosch, *doss. Hilvarenbeek*.

³¹⁾ In zijn verslag over het bisdom in 1619 schrijft Zoes, dat de meeste pastoors van zijn bisdom goed zijn, maar dat er enkelen, hoewel weinigen, hun ambt onwaardig zijn; deze heeft hij uit hun ambt ontzet en enkelen op andere manier gestraft (B.B. IX 162). Rogier besluit hieruit, dat ten jare 1619 in het bisdom nog niet alle concubinarii verwijderd waren (I 39). De bisschop spreekt van geen concubinnarii.

³²⁾ *Les rapports entre S. François de Sales et les Pays-Bas*, p. 79, 80.

algemeen, zoals reeds blijkt uit de herhaalde uitdrukkingen „wij priesters”, of „ons priesters”.³³⁾ Nergens blijkt, dat een door hem gedaan verwijt speciaal of uitsluitend de priesters van zijn bisdom zou betreffen. Dit dient men al vooreerst bij het lezen der redevoering overal in acht te nemen, om misverstand te voorkomen.

Onder de priesters van die tijd waren er velen, die te weinig tijd besteedden aan gebed, meditatie en studie, bijzonder van de H. Schrift, en te veel aan herbergbezoek, spel en jacht. Dit misbruik hekelde hij, op volkse manier spottend: „Vraag ze maar, en ze zullen u grif weten te zeggen, in welke herberg het beste bier of de fijnste wijn wordt getapt, of waar ergens een haas schuilt en met wat voor knepen vogels te vangen zijn.” Zijn verwijt dienaangaande heeft R. wel wat overdreven („studeren niet, lezen niet in de heilige schrift”),³⁴⁾ maar toch „zo ongeveer” naar waarheid weergegeven (afgezien althans van het geheel onjuiste grammaticale onderwerp zijner tirade: „Onze priesters”). Voor het overige echter kan de manier, waarop hij de woorden van Masius weergeeft, er absoluut niet mee door, ondanks het reservatieve „zo ongeveer”. De desbetreffende tekst uit de synodale rede laat ik hieronder woordelijk afdrukken. Waar de bisschop zijn toehoorders aanspoort hun tijd en ook hun geld nuttiger te besteden, geeft hij hun in bedenking, dat zij hun inkomsten hebben te danken aan de fundaties, welke het gelovige volk heeft gesticht, dat hun inkomsten derhalve de vrucht zijn van de arbeid des volks. Hij sprak:

Quid, obsecro, sunt proventus ecclesiasticorum beneficiorum,

³³⁾ Alleen in het laatste gedeelte van zijn rede begon hij zijn auditorium meer rechtstreeks aan te spreken met *gij* en *u* in plaats van *wij* en *ons*. De beantwoording van een door hem bedachte, maar als uit de vergadering gestelde vraag bracht dat van zelf mede. Dat gedeelte begint: „Sed dixerit aliquis: Quo pertinet ista ad Sacrae Scripturae studium verbosa adhortatio? Huc pertinet, auditores: Quia si vobis” etc. Zie *Synodi duae diocesanae Buscoducenses, denuo in lucem editae jussu et cura Martini Steiartii* (Lovanii 1703), p. 108.

³⁴⁾ Beter geeft Daniëls te lezen: „Ils feraient mieux de travailler l'Écriture-Sainte, qui les mettrait au moins à même de résoudre les difficultés des fidèles.” *Daniëls a.w.* blz. 80.

quid decimae frumentariae et quaevis alia emolumenta; quae percipimus, quam labores populorum, quam (ut rem ipsam dicam) sudor et sanguis pauperum? Nos metimus quod non laboravimus, illi laboraverunt et nos in illorum labores introivimus. ³⁵⁾

Dit is toch heel iets anders dan hetgeen R. de redenaar „zo ongeveer” laat zeggen: „Onze priesters schrapen hun inkomsten bijeen uit het zweet en bloed der armen”. ³⁶⁾

En zie hier de tekst betreffende het verwijt over „het leven als beesten”, voorkomend aan het einde der gehouden rede:

Incipite ergo, fratres mei, incipite! Bonus Deus pro sua benignitate vobis aderit, adjuvabit, illuminabit perficietque. Audite quid per prophetam pollicetur vere pius et misericors: *Intellectum tibi dabo, instruam te in via hac qua gradiers, firmabo super te oculos meos, nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus* (Psalm 31). Ne negligamus tam obviam Dei benignitatem, tam dulciter nos vocantis, auxilium suum tam efficaciter promittentis. Quodsi hactenus tamquam effrenes more brutorum ac pecudum carnis sensum secuti sumus, resipiscamus. ³⁷⁾

Wie deze passus weergeeft met te schrijven, dat Masius zo ongeveer sprak: „Onze priesters leven als beesten” bezondigt zich aan een allerbedenkelijkste soort „hineininterpretirung”. Al hadden alle toehoorders zich metterdaad ernstig toegelegd op de beoefening der christelijke volmaaktheid, dan nog zou bovenstaande aanhaling en amplificatie van dat Psalmistenwoord niet te onpas zijn geweest.

Voor zijn zowel Masius als de gehele Bossche clerus blamérende tirade, beroept R. zich op pater Daniëls, die er inderdaad als de primaire auteur van te beschouwen is, doch R. stelde zich mede aansprakelijk door diens beschuldiging blindelings, zonder nader onderzoek, over te nemen en nog goed wat aan te dikken.

³⁵⁾ *Synodi duae* etc. p. 104

³⁶⁾ Daniëls *a.w.* blz. 79, 80 interpreteert: „Nos prêtres, dit Masius, gaspillent leurs revenus qui sont pourtant la sueur et le sang des pauvres.” Ook deze interpretatie doet de tekst geweld aan, maar veel minder dan die van Rogier.

³⁷⁾ *Synodi duae* etc. p. 111, 112.

Nicolaas van Zoes, de opvolger van Masius, vindt bij R. hoge waardering; hij is de enige in de rij der Bossche bisschoppen van de 16e en 17e eeuw, in wiens episcopaat en persoon de schrijver niets te laken heeft. ³⁸⁾

Tegen zijn opvolger, de Dominicaan Michaël van Ophoven, die tot nog toe algemeen voor een der eminentste Bossche bisschoppen gehouden werd, heeft hij één grote grief: diens poging in 1623, toen hij nog prior te Antwerpen was en prefect van de Dominicanenmissie in de Noordelijke Nederlanden, om Willem Adriaan van Horne, gouverneur van Heusden, over te halen tot de partij van zijn wettige vorst, de koning van Spanje.

Het is geenszins duidelijk, hoe die poging zich juist heeft toegedragen. R. verzekert echter met veel aplomb, dat Ophovius de gouverneur poogde om te kopen en met die verzekering ziet hij de baan vrij om weer eens dapper door te draven: In de meeste landen zou zulk een poging, uitgaande van iemand, die voor persoonlijke belangen een paspoort verworven had, deze de kogel bezorgd hebben... Door dit politieke optreden gaf de aanstaande bisschop noch van morele fijngevoeligheid, noch van scherp doorzicht blijk. Omkoperij tot verraad is een allesbehalve eervolle rol voor een priester enz. (II 549—551).

Dat Ophovius werd gearresteerd en tot gevangenisstraf werd veroordeeld, is natuurlijk nog volstrekt geen bewijs van schuld;

³⁸⁾ Rogier (II 540, 547) wijst terecht op het „bedenklijk verschijnsel”, dat Zoes in zijn ijver voor het seminarie van zijn bisdom zo werd tegengewerkt door het Bossche kapittel. Hij laat echter zijn lezers, wie de handelwijze van het kapittel onbegrijpelijk moet voorkomen, heel en al onwetend aangaande de oorzaak van die tegenwerking. Toch laat zich die wel denken. De eens zo bloeiende Bossche Latijnse school, die onder het beheer van het kapittel stond, was sinds lang in verval geraakt en het Jezuïetencollege, dat door toedoen van Masius tegen de zin van een groot deel van het kapittel in 1610 was opgericht om haar te vervangen, had haar bovendien een zeer gevoelige knak gegeven. Volgens een rapport (waarschijnlijk van de Provinciaal der Jezuïeten) telde de Latijnse school toentertijd toch nog ongeveer 400 scholieren (B.B. X 146). Zij bestond nog in 1612 (B.B. XIV 173), toen Masius het Bossche seminarie heroprichtte en de leiding er van toevertrouwde aan het Jezuïetencollege (B.B. XIV 176 v.v.). Die heroprichting van het seminarie zou aan de Latijnse school de genadeslag toebrengen. *Inde irae*, na de dood van de kapitteldeken Coeverincx († 20 Sept. 1613) vermoedelijk nog meer tot uiting komend. Vandaar de tegenwerking, die ook Zoes bij de verdere opbouw van het seminarie van de kant van het kapittel bleef ondervinden.

al hadde men hem gegalgd, dan zou men daaruit nóg niet kunnen besluiten tot iets minder eervols van zijn kánt; ook tegenwoordig worden in oorlogstijd handelingen, welke onder geen opzicht minder eervol mogen heten, dikwijls genoeg, zelfs zonder vorm van proces, gestraft met gevangenis of kogel. Over het feit zelf, waar Ophovius voor heeft moeten boeten, het volgende.

In het begin van Februari 1623 moest hij van Antwerpen naar Den Bosch tot regeling der nalatenschap van zijn een half jaar te voren overleden broer Nicolaas, over wiens kinderen hij oppervoogd was. Bij gelegenheid nu, dat de landvoogdes Isabella hem het nodige paspoort voor die reis bezorgde, gelastte zij hem van Den Bosch door te reizen naar Heusden om met de gouverneur aldaar in onderhandeling te treden. Slechts heel terloops deelt R. mede, dat Ophovius handelde namens en in opdracht van Isabella. Toch is die opdracht wel de volle aandacht waard, want de prior handelde eenvoudig *uit gehoorzaamheid*. Misschien zal R. opwerpen, dat hij dan het bevel tot zulk een vuige omkoperij had moeten weigeren op te volgen, doch de kwestie, waarover het gaat, is juist deze, of de onderneming van Ophovius bij de gouverneur van Heusden inderdaad een poging was tot vuige omkoperij. Het interrogatorium of verhoor, dat hij onderging, schijnt verloren, jammer genoeg, want dit zou ons mogelijk grote verrassingen brengen. Nu echter zijn we hoofdzakelijk aangewezen op het verhaal van de volstrekt niet steeds betrouwbare geschiedschrijver Pieter Bor,³⁹⁾ een verhaal, dat waarschijnlijk berust op hetgeen hij bij geruchten vernomen had. Als zeker moet men evenwel aannemen, dat Isabella de opdracht, om met genoemde gouverneur te onderhandelen, aan Ophovius gaf, omdat zij uit zekere brieven van een familielid van de gouverneur, Godfried van Horne te Geldrop, had vernomen, dat de gouverneur genegen zou zijn de partij des Konings te kiezen, maar nog min of meer wankelmoedig was in het nemen van een beslissing. R. *verzwijgt dit echter*.⁴⁰⁾ Wel schrijft hij,

³⁹⁾ *Beschrijvinghe van 's-Hertogenbosch* (1630) p. 147, 148.

⁴⁰⁾ Het incident te Heusden, in onze vaderlandse geschiedenis bekend als „de aanslag op Heusden”, vindt men breedvoeriger besproken in B.B. XIV

dat de landvoogdes aan Ophovius verzocht de gouverneur een grote som gelds aan te bieden, als hij zich bereid verklaarde, Heusden in handen van de Spanjaarden te spelen, doch de berichten over dat aanbod lijken niet zo heel betrouwbaar. Volgens Bor zou Ophovius de gouverneur aangeboden hebben de titel van graaf van Horne, de orde van het Gulden Vlies en 100000 of „so sommige seggen” 300000 kronen. Zekerheid omtrent de beeerde omkoperij schijnt Bor dus wel niet gehad hebben.

Wat hiervan ook zij, volkomen onaannemelijk is, dat de arme Antwerpse prior *motu proprio* de gouverneur „een grote som gelds”, gelijk R. schrijft, zou hebben aangeboden. Hetgeen hij hem aanbood, hetzij een ridderorde, een eretitel of een som gelds, bood hij hem aan namens Isabella en op haar verzoek of bevel. Hoewel ik een zo godvruchtige en fijnvoelende vrouw als Isabella niet in staat acht tot lage omkoperij, wens ik toch geenszins de mogelijkheid uit te sluiten, dat zij de gouverneur inderdaad een flinke beloning in het vooruitzicht stelde, al dan niet ter compensatie voor eventueel door hem te lijden verlies of nadeel. ⁴¹⁾ Hierin ligt niets tegenstrijdigs. Isabella zag in Willem Adriaan van Horne een rebel, een opstandeling tegen zijn wet-tige vorst. Haar onderneming bij hem beschouwde zij niet als een poging om hem tot verraad te brengen, maar om hem terug te brengen tot zijn plicht. Zou hij zich ten dienste zijns konings stellen — iets waartoe hij, naar men haar verzekerd had, genegen was — en in dienst zijns konings zijn plicht vervullen, dan zou de koning hem daar zeker hooglijk voor belonen of onderscheiden. In haar onderneming stak niets ongeoorloofds of oneerlijks; dat was geen poging tot omkoperij, integendeel een daad van pieteit opzichts en vaderland. Ziedaar het standpunt, dat

35 v.v. De mogelijkheid is geopperd, dat Willem Adriaan v. Horne wel een tijd lang naar de partij des konings overhelde, maar kort vóór Ophovius' komst weer van gezindheid veranderd was. Met het oog op hetgeen bekend is van Willem v. Horne, heer van Heeze en Leende, (zie *Brabantia* IV, 103, '04), van dezelfde familie als Willem Adriaan, mag inderdaad de vraag worden gesteld, of de v. Horne's politieke wispelturigheid in het bloed zat.

⁴¹⁾ Zoals tot schadevergoeding wegens eventuele verbeurdverklaring van de goederen, welke hij in het door de Staten veroverd gebied bezat.

Isabella innam. Was het wel verkeerd? Ophovius deed in elk geval zijn plicht, ondanks het daaraan verbonden risico, en hij werd er het slachtoffer van. Tot nog toe stond hij bij ons katholiek volk in hoge eer, mede wegens de gevangenschap, die hij moest doorstaan; volgens R. evenwel zou het feit, dat zijn gevangenschap veroorzaakte, hem juist tot oneer strekken. Edoch, om dit waar te maken, dient hij met deugdelijke argumenten voor de dag te komen, want met een stortvloed van beweringen, die de *cardo questionis* niet raken, gaat dat niet.

Iets verder over het episcopaat van Ophovius sprekend, komt hij in verzet tegen zekere traditie in het Bossche bisdom, dat het behoud van het katholiek geloof aldaar voor een goed deel aan Ophovius zou te danken zijn. Deze traditie zou te kort doen aan de voorafgegane katholieke reformatie; een overgang van het katholieke volk naar het protestantisme was ten tijde van Ophovius' episcopaat niet meer mogelijk; geen plek ter wereld waar zulk een proces in 1629 nog kans van slagen had; het protestantisme beschikte toen over geen noemenswaard expansievermogen meer (II 552, 553). Zoals men ziet, altemaal beweringen, die van grote zelfverzekerdheid getuigen. Niemand zal ontkennen, dat het protestantisme in 1629 niet meer de wervingskracht bezat van 50 jaren vroeger, maar Rogiers verzekeringen zijn me toch te absoluut om ze voetstoots ten volle te accepteren. Ook weet ik ze niet goed in overeenstemming te brengen met hetgeen R. enige bladzijden te voren schreef, dat het Bossche diocees omstreeks 1600 gevaar liep met ketterij besmet te worden (II 538), en nog minder met zijn bewering, dat het Bossche kapittel nog in 1623 geen begrip toonde te hebben van de treurige tijdsomstandigheden „met hun grote gevaren voor het katholicisme, nu het protestantisme steeds meer opdrong, naarmate de Republiek zich opmaakte tot de verovering der Generaliteitslanden” (II 545). Hij deelt mede, dat Balthasar Walravens, pastoor van St. Jacob te 's Bosch, bij de reductie der stad in 1629 neiging toonde om zich bij de hervormde synode beschikbaar te stellen voor het predikambt (II 555). Me dunkt, een klein, maar niet te miskennen symptoom, dat het gevaar van overgang naar het prote-

stantisme ook toen nog niet zo geheel denkbeeldig was.⁴²⁾ Waar hij het tijdvak 1629—1648 behandelt, schrijft hij, dat de verdienste „van het behoud van het katholicisme in de stad” voor het overgrote deel aan de vele regulieren toekomt (II 556). Erkent hij aldus niet zelf, dat het gevaar ook zelfs in die tijd nog voortbestond? Enkele bladzijden verder ziet men hem verklaren, dat de periode 1594—1637 voor het bisdom Den Bosch de beslissende tijd van een katholieke overwinning werd en dat de godsdienstige kleur van Stad en Meijerij 's Bosch in die periode definitief bepaald is (II 561). Welnu, in diezelfde periode valt het gehele episcopaat van Ophovius.

R. noemt het onmogelijk, dat Ophovius in de drie jaren van zijn episcopaat, die aan de overgang der stad 's Bosch in 1629 voorafgingen, „de mentaliteit van clerus en volk zo radicaal zou hebben beïnvloed” (II 552). Alsof de geschiedenis niet tal van mannen aanwijst, die nog in minder dan drie jaren een zo radicale invloed uitoefenden, dat ze zelfs grote volksmassa's voor hun idealen of hun idees wisten te begeisteren. Van Ophovius' grote invloed op de burgers van Den Bosch vindt men op de bladzijden van zijn Diarium, die hij schreef tijdens de belegering der stad, een schier doorlopend getuigenis. De gouverneur en de magistraat der stad — zo noteerde hij daar o.a. — liepen hem almaar „met gelapte scoenen” achterna (als bedelaars) en enige dagen vóór de overgave der stad had hij aan zijn bisschoppelijke woning een grote toeloop van burgers, overheden en magistratsleden, die hem in de algemeene benauwenis kwamen te hulp roepen.⁴³⁾ Ook zijn predikaties schijnen veel belangstelling ondervonden te hebben; een van zijn preken werd zelfs (vermoedelijk door een staatsgezind hervormde) heimelijk aan de belegeraars overgebrieft.⁴⁴⁾ Trouwens R. zelf erkent Ophovius' machtige invloed,

⁴²⁾ Uit het Diarium van Ophovius blijkt, dat de bisschop nog over een ander priester, Johannes (van) We(e)rden, die vóór de overgave der stad kapelaan-majoor van het Bossche garnizoen was geweest, zich grote zorgen maakte, vrezend dat deze afvallig zou worden, om zich een beter finantiël bestaan te verschaffen.

⁴³⁾ B.B. XV 37, 39.

⁴⁴⁾ B.B. XIV 78, 79.

waar hij schrijft, dat alle pastoors in de Meijerij, na het gebod om hun kerken over te leveren aan de predikanten, blijkbaar weigerden hun kerken te verlaten en dat die unanieme weigering mede te danken was aan „de besliste houding van de bisschop” (II 567).

De redenen, welke tegen de traditie aangaande Ophovius' buitengewone verdiensten voor het geloofsbehoud in het Bossche bisdom door R. worden aangevoerd, klinken hard genoeg, maar zijn te hol. Om zulk een traditie te verwerpen, zijn redenen van solieder gehalte vereist. Geen twijfel dan ook, of ook na het verschijnen van Rogiers boek zal de geschiedenis van Katholiek Nederland onze Bossche bisschop Michaël Ophovius blijven rangschikken onder de mannen „*per quos salus facta est in Israël*”. Geen der Bossche bisschoppen uit de Spaanse tijd heeft hem in vurige zielenijver en rusteloze activiteit voor het behoud en de uitbreiding des geloofs overtroffen.

Hiermede meen ik Rogiers voornaamste misvattingen in zijn beschrijving van het Bossche katholicisme in de 16e en 17e eeuw te hebben aangewezen. Nu volgen er nog enkele van minder betekenis.

Dat volgens hem de toestand in de Meijerij van 's-Hertogenbosch gedurende het tijdvak 1629—1648, ondanks de vele kwellingen en de onzekerheid voor het katholicisme, toch wel houdbaar was, zou blijken uit de omstandigheid, „dat vrijwel alle kloosters buiten de stad Den Bosch tot 1648 in stand gebleven zijn”, hetgeen toch volgens hem in strijd was met de plakكاتen (II 572). De waarheid is anders. De vrouwenkloosters bleven er alle in stand, maar dit was niet in strijd met de plakكاتen, die alleen gericht waren tegen het verblijf van „alle manspersonen als abten, prelaten, paters, papen, canonicken, monnicken ende alle andere dergelijcke”, niet tegen het verblijf van vrouwelijke religieuzen. Het enig Meijerijse mannenklooster in die jaren was Mariënhage te Woensel, maar met te zeggen, dat het in genoemd tijdvak in stand bleef, wordt wel wat veel beweerd. Het plakkaat van 2 December 1637 maakte het verblijf der paters in Woensel onmogelijk, zodat zij in 1638 naar Weert (buiten de Meijerij)

uitweken. Later volgde een beschikking (vermoedelijk te danken aan Prins Frederik Hendrik), waarbij werd toegestaan, dat zij tot 1651 in Mariënhage zouden mogen blijven. Alsdan keerden meerderen hunner naar Mariënhage terug, de anderen bleven achter in Weert.

Zoals bekend, zijn de twee gebroeders Franciscus en Johannes van Andel bij de vroegere geschiedschrijvers meer dan twee eeuwen lang met elkaar verward geworden. Rogier, die Franciscus van Andel predikant van Baardwijk en renegaat-priester noemt (I 598), is blijkbaar nog altijd niet aan die verwarring ontkomen. Franciscus was pastoor te Genderen, later te Eethen, maar nooit is hij afvallig geworden en dus ook nooit predikant te Baardwijk geweest. Diens broer Johannes was van 1610—1613 predikant te Baardwijk, maar deze was geen afvallig priester. ⁴⁵⁾

R. trekt sterk in twijfel „de niet-ongewone uitspraak”, dat het vicariaat van 's Bosch zo goed als geheel van het Jansenisme vrij gebleven is (II 587). Natuurlijk heeft het Jansenisme in dat vicariaat, evenals in het gehele land en elders, op de katholieke geloofspractijk een nadelige invloed uitgeoefend. Ook waren in de Hollandse missie Jansenistische priesters in practijk, die uit het Bossche vicariaat afkomstig waren, maar in het vicariaat zelf is er mij niet één als aanhanger van het Jansenisme bekend geworden. Wel waren er een paar seculiere priesters, zoals Johannes van Kessel, plebaan te 's Bosch, en Egidius van der Voort, pastoor te Heeze, die hevig ageerden tegen de naast hen in de zielzorg werkzame ordesgeestelijken en deswege door hun tegenstanders van Jansenisme beschuldigd werden, maar daaruit volgt nog niet, dat het in werkelijkheid ook Jansenisten waren. Ook waren er in het vicariaat, die relaties met Jansenisten in Holland onderhielden. Van Christiaan Coppens, pastoor te Woensel, en Nicolaas van Beeck, kapelaan te 's Bosch, is bekend, dat zij zich — de eerste in 1721, de tweede in 1731 — tot een paar vooraanstaande Jansenistische priesters in Holland wendden om hun

⁴⁵⁾ Zie B.B. I 71 v.v., 225 v.v.; vgl. *Taxandria* jg. 38, p. 299, waar de verwarring nog eens werd voortgezet.

intercessie in te roepen bij de regeringsleden in 's-Gravenhage. 46) Van Jansenistische besmetting echter is het vicariaat inderdaad zo goed als geheel vrij gebleven. Misschien kunnen de getuigenissen van mannen, die het weten konden, afgelegd in de jaren 1718, 1744, 1769 en 1790, R. over zijn twijfel heen helpen. 47)

Bij een eventuele herdruk van zijn werk zou hij meteen ook nog een paar kleine vergissingen kunnen herstellen. Het Cisterciënserklooster Marienkroon lag niet te Heesbeen (I 52), maar te Heusden. — Met het klooster van vrouwelijke religieuzen van St. Augustinus, vermeld in het verslag van bisschop Zoesius over het jaar 1619 als liggende in het dekenaat Eindhoven, is niet dat van St. Oedenrode bedoeld (II 543), maar dat van Zoeterbeek, al lag dit in het dekenaat Helmond onder Nuenen tegen de Dommel, welke de grens vormde van het dekenaat Eindhoven. Het Augustinessenklooster te St. Oedenrode vestigde zich daar eerst in 1801. — De naam van een der bedevaartplaatsen in het dekenaat Helmond (II 544) is niet Aale, al staat hij (ook in archiefstukken) zo wel eens geschreven, maar Aarle. — Niet Aarle en Hilvarenbeek werden omstreeks 1660 verzorgd door een seculier (II 590), maar Aarle en Beek (Beek en Donk). — Rixtel wordt „kapelanie van Helmond” geheten (II 595). De kerk van Rixtel, moederkerk van die van Helmond, was in de 17e eeuw sinds lang de facto een appendix van de kerk van Helmond en werd door een priester als vicaris van de pastoor van Helmond bediend. De benaming „kapelanie van Helmond” is dus minder juist.

In bovenstaande beschouwing heb ik mij beperkt tot het betrekkelijk kleine Bossche gedeelte van Rogiers lijvig boekwerk en

46) Aangaande de Bossche kapelaan N. v. Beeck zie men het artikel van F. v. Hoëck S.J. in B.B. XX 83 v.v., betreffende de onenigheden tussen de twee partijschappen, welke onder de katholieken van de stad 's Bosch in 1730 ontstaan waren. Die onenigheden hadden feitelijk niets met het Jansenisme te maken, behalve dat een der partijen, die van kapelaan N. v. Beeck, de hulp inriep van een paar Jansenistische priesters te Delft. De titel van bedoeld artikel „Jansenistische woelingen te 's-Hertogenbosch” acht ik daarom minder juist.

47) Zie die getuigenissen in B.B. XXI 352, noot 1.

de critische aanmerkingen, welke ik daarop meende te moeten maken, betreffen nog slechts enkele bladzijden daarvan. Over het niet-Bossche gedeelte durf ik geen positief oordeel uit te spreken, wijl ik mij daartoe te weinig bevoegd acht. Toch komt het mij voor, dat bedoeld overgroot restérend gedeelte de lof verdient, waarmede het boek bij zijn verschijnen algemeen ontvangen is. Deskundige contrôle blijft nochtans zeer gewenst.

Onderzoek ingesteld door bisschop Nic. van Zoes naar het laten branden van de Godslamp in de kerken van het Bossche bisdom, anno 1622

door

A. v. d. ST.

Op de tweede Bossche Synode, welke in 1612, dus tijdens het Twaalfjarig Bestand, gehouden werd, was voorgeschreven, dat in de kerken vóór het tabernakel, waarin het H. Sacrament bewaard werd, voortdurend licht moest branden. „Adhaec mandamus parochis” — zo luidde het voorschrift — „ut hostias conservandas in usum infirmorum in loco et vasculo accurate custodiant et ante tabernaculum Sacramenti jugiter lumen ardere procurent. Quod si quae foundationes in eum usum relictæ sint, eae stricte impleantur”.¹⁾

Toen na het einde van het Bestand in 1621 de oorlog weer begonnen was, schijnt men weldra in vele parochiën dat voorschrift niet meer onderhouden te hebben, zodat Bisschop Zoesius in 1622 de dekens gelastte, dienaangaande bij de hun onderhorige pastoors een onderzoek in te stellen. Enkele desbetreffende brieven of briefjes mogen hier volgen.²⁾

I

Bij Thomas Stricken, deken van het district Helmond en pastoor van Asten, die blijkbaar op 4 April 1622 de pastoors van zijn district schriftelijk verzocht had om bedoeld voorschrift op te volgen, kwamen onderstaande antwoorden in :

¹⁾ *Statuta Secundae Synodi Dioc. Buscod.* Tit. 7, Cap. V.

²⁾ Zij berusten in *Arch. Bisd.*, coll. „Nic. Zoes” en zijn in origineel.

1° Van Franciscus Joannis van den Eynde, pastoor te Someren, d.d. 5 April 1622.

Rev.de Dne Decane.

Ad satisfaciendum literis hesternis, nihil est — — si tempora tranquilla et pacifica essent — — quod tam piae petitioni refragari possit, scientes nos nulla ratione, omni etiam adhibita diligentia, honorem, cultum, reverentiam presentiae Corporis Christi debitam exaequare posse. Interim expensae faciendae ex una parte, ex altera periculum pro tempore nocturno militant, quae tamen cum aliis superabimus, nos aliis conformaturi in hac parte, ut aequum est et pium. Hisce in Christo valeat. Hac 5a Aprilis 1622.

Tuus

Franciscus Joannis, pastor Somerensis.

2° Van Petrus Simons van Eyck, pastoor te Lierop, d.d. 5 April 1622.

Pro memoria.

Ecclesia nostra paucis dotata fructibus. Invenimus in antiquo registro annuatim vas seminis raparum, quod in usu adhuc est; mamburni recipiunt pro vase tredecim stuferos. 3) Estque magnum periculum ecclesiae, cum tam de nocte quam de die communis sit via ac viatores in plano eo viam habent. Ac semitae multae ad ecclesiam. Recordor, cum essem studiosus, 4) solebat 5) lampas ardere in Summo Sacro, tam in festis quam diebus operosis, ac a ludimagistro incendi. Jam vero diebus Dominicis et festis mamburni incendunt candelas pro signo S. Crucis ac pro venerabili S. Sacramento. Solebat 5) provisor in Postula 6) Sacramentis ac vino, pane, candelis providere tempore meo ecclesiae; ac jam penitus inolevit. Ac receptores decimarum solent transmittere ad Postulam incommoda, pertinentia ad summum altare. Habebat pastor mea memoria poculum atque tyca 7) an-

3) Uit raapzaad werd olie geslagen, welke diende ter verlichting, maar het vat raapzaad, dat de kerk van Lierop jaarlijks ontving, werd blijkbaar te gelde gemaakt.

4) Hij was van Lierop afkomstig.

5) Er staat: *solet*.

6) De abdij Postel bezat het patronaat over de kerk van Lierop.

7) Wellicht voor *pertica* = meet- of peilstok, of voor *theca* = kistje, doos, étui.

nexa poculo ad usum vini. His ego meis literis attestor a° 22
5 Aprilis.

Vicarius perpetuus ecclesiae Lyropiae
Petrus Eykius.

3° Van Antonius Roijmans, pastoor van Deurne en Bakel, d.d.
10 April 1622.

Ab ultima pastorum congregatione cum ordinatum fuit, quod
semper ante venerabile Sacramentum esset lumen, mandavi cus-
todi nostro, ut hoc curaret. Et cum ab antiqua consuetudine
mensa S. Spiritus in Doerne teneatur habere curam olei, non est
apud nos de hoc magna difficultas. Et si lampas non semper die
ac nocte ardeat, quod tamen saepissime apud nos fit, contingit
negligentia et forte oblivione custodis. Haec quantum de ecclesia
in Doerne.

Quantum vero ad matricem nostram, ut aliqui nominant, ec-
clesiam inquam Baculensem, non ponitur lumen ante V. Sacra-
mentum. Ratio est, quum ecclesia pauperrima est et Dus Com-
mendator de Gemert 8) multum enim fecit hactenus quantum
ad reparationem chori, summi altaris et aliorum. Verisimile vide-
tur — licet ego indignus tale quid non pro veritate affirmare
possim — quod et ad lumen teneretur. Haec raptim ex
Doerne, hac 10 Aprilis a° 1622.

Antonius Roijmans, in Doerne immeritus pastor.

4° Van Henricus van Bree, kapelaan te Liessel, d.d. 10 April
1622.

In nostro sacello de Liessel hactenus propter magnam distan-
tiam parochialis ecclesiae nostrae Dornensis servavimus venera-
bile Sacramentum Eucharistiae, non quod teneamur, sed tantum
pro necessitate et propter distantiam loci, ut supra. Sed post hac
relinquemus, eo quod nostrum sacellum nullos habeat reditus
ad servandum lumen coram venerabili Sacramento, sicuti decet
et jam a Superioribus — quibus obedientiam debemus —
requiritur. Actum in Liessel, hac 10 Aprilis a° 1622.

Ita attestor, licet indignus

Henricus à Brei, ibidem sacellanus.

8) Deze maakte aanspraak op het patronaat over de kerk van Bakel.

5° Van Gerardus Verdonck, kapelaan van Mierlo — bij afwezigheid van de pastoor — d.d. 11 April 1622.

Admodum Rde Dne Decane.

Causa non habiti luminis ante venerabile Sacramentum huc usque fuit tenuitas et paupertas ecclesiae nostrae, indigentis pluribus reparationibus ex una parte, ex altera vero parte fures nos retardarunt a nocturna saltem illuminatione, quibus praeberemus ansam facilius quam hactenus fecerunt furandi. Collocuti sumus hodie tamen cum aedituis nostris, qui se procuraturos quamprimum promiserunt. Hisce R. Vram. Deo Opt. commendo, quem ut diu incolumen servet precabor. 11 Aprilis 1622.

Obedientissimus cliens

Gerardus Verdonck, capellanus in Mierlo,
in absentia pastoris.

6° Van Cornelius Outerius, pastoor van Helmond en Rixtel, d.d. 12 April 1622.

Rde Dne Decane.

Satisfit. praecepto Revmi Dni in ecclesia nostra Helmondana quoad lumen coram venerabili Sacramento.

In Rixtel obnixè rogant aediles, ut excusentur ad tempus ab illo onere propter maximam hoc tempore ecclesiae paupertatem, donec et quousque sit tectum tegulis restauratum, quod opus brevi perficietur, quia hac septimana inceptum et tunc denuum, in quantum possibile erit, etiam satisfacient. Misi etiam vestras literas statim ad alios designatos pastores. Cogor preterea semel proficisci Floreffiam et sic abesse ad aliquod tempus ab ovibus. Interim curabo debite fieri officium nostrum per alium, quod Vrae Gratiae volui insinuatam ut statutis satisfaciens. Hisce in Domino valete. Hac 12 Aprilis a° 1622.

Vester totus

D. Cornelius Outerius, pastor in Helmont etc.

II

1622 April 14. Antwoord van Petrus Balenus, pastoor en deken van Bergeik, aan bisschop Zoesius.

Reverendissime Dne.

Quod scripserat mihi Reverendissima Vra Paternitas de lumine accendendo ante venerabile Sacramentum, in omnibus pa-

rochiis districtus mei ad effectum deduxi, ut aut impleatur, aut implendum sit quam citissime possint lampades comparari.

His me Rmae Vrae Paternitati ex animo commendatum exopto et intelligere desidero, utrum placeat fieri etiam hoc anno visitationes, quas libenter faciam aut omittam secundum mandatum vestrum. Eas tamen utiles, imo necessarias esse opinor, quia per eas etiam, hisce malis temporibus, omnes continentur aliquo usque in officio; et si non multa emendantur, multa praecaventur, ne emendanda veniant. Raptissime ex Bercheyck, hac 14 Aprilis 1622.

Rmae Vrae Dominationis humill. servus
 Petrus Balenus Rythovius, pastor Bercheykanus.

III

1622 April 19. Antwoord van Petrus van Rijsinghen, pastoor van Arendonk en deken van het district Hilvarenbeek, aan Zoesius.

Rme in Christo Pater.

Perlectis ultimis Rmae S(uae) G(ratiae) literis,⁹⁾ quamprimum aggressus sum iter ad visitandum ecclesias districtus Bekensis et jam omnes Deo duce feliciter percurri. Omnia vero eo in statu fere deprehendi, quem S(uae) P(aternitati) anno superiori obiter explicatum dedi, hoc est sorti hujusce temporis utcumque proportionato. Pene in omnibus parochialibus ecclesiis deest hactenus lumen ante venerabile Sacramentum, quod Serenissimam Infantem et Rmam S. P. egerime ac molestissime laturos, ostensis de hoc novis S. Rmae G. literis,¹⁰⁾ maxime serio dixi atque adeo illud ubique ad absolutam Sermae Infantis et Rmi Dni nostri mentem, jam ante iterumque modo desuper expressam, sine mora instaurandum et augustissimo Sacramento appendendum. At unum hoc omnium responsum fuit, proventus ecclesiarum pene omnes insumi quotidianis ministeriis et reparationibus necessariis etc., sese tamen velle optimo Sermae Infantis et Rmae D(ominationis) Suae desiderio incunctanter alio adinvenibili modo ad honorem venerabilis Sacramenti satisfacere conari; sed noctu furibus eo lumine occassionem fore ecclesias irrumpendi etc.

⁹⁾ Brief van de Aartshertogin en Infante Isabella.

¹⁰⁾ Hieruit blijkt, dat ook Isabella erop aangedrongen had, dat vóór het H. Sacrament licht zou branden.

Postea vero adivi hujusce rei gratia Dum decanum ruralem in Turnhout, ab eoque intellexi, non alia eum ad hanc rem praxi usum, quam Rmam Dem Suam, ex proventibus mensae pauperum et ecclesiarum etc. a singulis communitatibus modum institui velle, quo lumen illud adornetur et furibus nocturnis simul occur(r)atur et jam ubique fere id utcumque factum.

Ipse haec omnia Rmae S. P. dictum venissem, nisi per superiores discursiones debilior necessario domo haererem. Differam id ergo in meliorem eventum. Et si quid amplius de hac re per districtum demandandum velit, id statim effectum dabo, favente Deo, qui Rmam S. P. commisso tibi gregi diutissime reservet.

Hac 19 April. 1622.

Rmae S. P. cliens humillimus
 Petrus Rysinghius, pastor in Arendonck.

Het was waarschijnlijk ingevolge van het ingesteld onderzoek, dat Zoesius toestond, dat men op de dorpen wegens gevaar van diefstal alleen overdag licht vóór het H. Sacrament zou laten branden. ¹¹⁾

Nog in 1625 schijnt het voorschrift om de daaraan verbonden inconveniënten door de meeste kerkbesturen niet opgevolgd te zijn. Men mag dit besluiten uit het verslag ener visitatie, welke in Januari en Mei van dat jaar in een 15-tal parochies van het dekenaat Helmond door deken Thomas Stricken werd ingesteld. ¹²⁾

Septima die Januarii 1625.

Decanus Helmondanus, visa copia Illustrissimi Dni nuntii apostolici ¹³⁾ et literis Reverendissimi Dni (episcopi), visitavit ecclesiam sui districtus.

Primo in Lierop et in ejus visitatione stricte mandatum est pastori et aedituis, ut tabernaculum Sanctissimi Sacramenti Eucharistiae mundum servent, eique lampas ardens noctuque diuque appendeat, pixis seu custodia sit argentea, corporalia sua immundissima munda servent et ut non amplius ligneis calapo-

¹¹⁾ Zie zijn brief van 28 Dec. 1624 aan de Nuntius te Brussel, G. F. Guido del Bagno, bij Dr. J. D. M. Cornelissen, *Romeinsche Bronnen voor den Kerkel. Toestand der Nederl. onder de Apost. Vicarissen 1592—1727* I No. 402.

¹²⁾ Het verslag is niet geschreven door Stricken zelf.

¹³⁾ Guido del Bagno.

diis in celebrando utatur pastor. ¹⁴⁾

Eodem die visitatum est in Mierlo et mandatum est pastori et aedituis, ut defectum lampadis, patenarum et calicis stannei in capella de Broeck quamprimum emendent; ibidemque exhibitae fuerunt querelae de Dno Antonio, quod saepe sub Summo Sacro diebus festivis et dominicis sit in tabernis.

Eodem die in Ommel ibique omnia caste et bene inveni ordinata et disposita.

Undecima die mensis praedicti visitata est ecclesia de Dorne. Inventa est ibi in medio chori lampas accensa, quod ibi semper servatur ex fundatione; ordinatum est idcirco aedituis, ut proprius tabernaculo Venerabilis Sacramenti appendeant.

In capella de Lyssel, ubi hactenus Venerabile Sacramentum servatum fuit sine lampade in commoditate pastoris Dornensis, ¹⁵⁾ injunctum est capellano adhibere lampadem per se vel per aedituos Dornenses.

In Someren eodem die invenimus lampadem in medio chori non accensam; ordinavimus idcirco aedituis ut accensam coram Venerabili Sacramento servarent et cum pastor ad aegrotos procedit, darent signum campanae. In capella de Someren injunctum est capellano, ne amplius utatur calice stanneo.

In Maerheeze defectus lampadis et pixidis inventus est et sacerdoti exeunti ad aegrotos non dabatur signum campanae. Pastor ibidem querebatur de capellano, quod noctes et dies in tabernis bibendo et saltando consumeret et quod concubinam suam, quae ex ipso concepit et peperit, quam etiam aliquando suam uxorem appellat, tota hyeme in sua domo detineret et quod saepe homines baculis corripere.

Ipsa die S. Agnetis (21 Jan.) Dnus decanus visitavit ecclesiam de Helmont. Lampas pendebat in medio chori; tabernaculum Venerabilis Sacramenti erat mundum, sed non pretiosum; corporale unum aut alterum non erat satis mundum, patena non nitide deaurata. Promiserunt aeditui omnia restaurare quamprimum et sacerdote exeunte ad aegrotos dare signum campanae. Commedunt aliquae tempore purificationis carnes.

Eodem die in Stiphoudt desiderabatur pixis argentea cum lam-

¹⁴⁾ De pastoor was de 79-jarige arme dove stakker Petrus Simons van Eyck, zie Schutjes IV 705, 706, 830—833. Bij de visitatie der kerk van Lierop 6 Juli 1623 noteerde de deken aangaande de pastoor: in concionibus pastor aliquando refert ludrica, populum ad risum moventia; ... post festum Pentecostes suos parochianos post concionem objurgavit eo quod intellexerat, illos libenter voluisse habere alium pastorem et reprehendit tunc defunctum decanum Somerensem pia memoriae (Ger. Jacobs 1574—1612) in suggestu.

¹⁵⁾ De kapel was afhankelijk van de parochiekerk van Deurne.

pade. Item altare in introitu vel amovendum vel reparandum et sepimentum Venerabilis Sacramenti procurandum. ¹⁶⁾

In Rixtel non erat lampas, neque dabatur signum campanae; purificatoria et corporalia utcumque munda erant et desiderabatur computus.

In Arlen invenimus defectum lampadis, pixidis, superliciorum et signi campanae.

In Beek defectus erat lampadis et pixidis argenteae.

In Gemert defectus erat pixidis argenteae, sed promisit pastor se eam infra quindecim dies habiturum. Ibidemque statuimus templum vel ad minus chorum dealbandum, tabernaculum mundaandum et sacerdotes debere habere supellicea.

Decimotertio May visitavit templum de Buel. Praecipui defectus sunt: non erat lampas continuo ardens, tabernaculum non satis nitidum et ornamenta et praecipue una mappa altaris trita, neque satis munda; non dabatur signum campanae, neque duas candelas imponebantur lucernae. Item rogatus pastor, quare non melius reparasset templum, praecipue quoad altaria et pavimentum, cum a receptore ¹⁷⁾ recipiendi erant sexcenti floreni, respondit se tantum ducentos vel circiter potuisse accipere, eo quod receptor alleget, Reverendissimum Dnum (episcopum) Sylvaeducensis in hoc consensisse et ideo per illum consensum dicit se receptor satisfacere concordiae inter dominos capituli et templum Buelense initae. Item Dnus pastor Buelensis tempore pestis duplicavit jura pastoralia; rogatus qua de causa id faceret, respondit se hoc invenire in antiquo registro, quod habet, pastorem tempore pestis posse exigere jura duplicia; monitus tamen hoc non esse moris, promisit se posthac non exacturum. Item quidam erat ejus subditus conquerens, se a pastore de nocte graviter fuisse percussum; negabat pastor; conquerens ejusque uxor idipsum juramento confirmare paratos se dicebant. Inque pastoris domo saepe conversatur mulier nupta, de qua et domino pastore mala fuit aliquando suspicio. — Sunt aliqui haeretici non communicantes in Paschate. — Non est capellanus in Buel ideoque diebus festis et dominicis unum tantum fit Sacrum.

Item propriam ecclesiam de Asten curavi visitari per Patrem in Ommel et pastorem in Someren et est defectus unius patenae.

¹⁶⁾ Bij zijn visitatie te Stiphout 11 Juli 1623 tekende Stricken aan: murus circa cimiterium debet reparari, similiter pictura Christi, crucem portantis, extra templum versus orientem debet refici, ne transeuntibus pro devotione prebet occasionem scandali, vel omnino deleri.

¹⁷⁾ De rentmeester van het Lieve-Vrouwe-kapittel te Aken, dat het patroonaatschap over de kerk van Budel bezat.

Register van personen

- Adriaens, Henricus, 129
 —, Lijsken, relig., 151
 Aerts, Andreas, vic., 228—230,
 232—233
 —, J., 220
 —, P. J., rector, 2—6
 Aertsen, Paulus, 136
 Alaerts, Agnes, relig., 150
 Alberdingk Thijm S.J., J., 274
 Albers S.J., P., 1—2, 12 18, 21,
 23—24, 27, 30—31, 35, 38, 41,
 57, 59, 62, 64, 84, 96
 Albertus v. Oostenrijk, aartshertog,
 158
 Alen, Gerardus, 126
 Alexander, kanunnik, 105
 — III, paus, 160—161
 Alphen, Antonius v., apost. vic.,
 69—96 passim, 228—260 passim
 Alst, Clara v. d., relig., 151
 Alva, hertog v., 280
 Amelrici, Joh., notaris, 146
 Amelvoort, Daniel v. d., 127
 —, Maria v. d., 127
 Ancelmi, Heijlwigis echtg. W. L.,
 143
 —, Wilh. Laur., 143
 Andel, Franciscus v., past., 298
 —, Johannes v., 298
 Andreae, Andrisca, relig., 152
 Anthonis, Maria, relig., 150
 Antonelli, kard. Giacomo, staats-
 secr., 8, 60—61
 Appel, Heesken, relig., 152
 —, Lijsken, relig., 151
 Appels, Maria, 137
 Asbroeck, Dr J. v., 114
 Asperen, Gertrudis v., relig., 151
 —, Mayken H. v., relig., 152
 Asten, Hillegundis v., relig., 148
 Avesaart, Seberv., 208
 Bac, Elisabeth echtg. v. Peter, 138
 —, Elisabeth echtg. v. Walterus, 134
 —, Gerardus, 129, 133—134
 —, Godefr., 134
 —, Henric, 145
 —, Jan, ridder, 120, 125—126
 —, Jan Berthouts, 134, 136, 140
 —, Mechtildis echtg. v. G., 129, 133
 —, Peter, 138
 —, Walterus, 134
 Back (alias Bynckom), Joh., 134
 —, Theodricus, 130, 133, 140
 Bacc, Johannes, 132, 138
 —, Maria echtg. v. Jan, 132
 —, Martinus, 130, 133
 —, Petrus, 144
 Baerdwijck, Christiaan v., 134, 137
 Bagno, Guido del, nuntius, 306
 Bake, prof., 275
 Balenus, Petrus, past., 304—305
 Balveren, Joh. v., 224
 Bardoel, Johannes, secr., 166, 171,
 173, 177
 —, mr Martinus, secr. bisdom, 168,
 281—283
 Barnabo, mgr, secr. Propag., 1—3,
 5—6, 11, 62
 Barrett, J. A., vic. gen., 247
 Baijens, Balduinus, 140
 Becker, Jan de, 130
 Beeck, Nic. v., kap., 298—299
 Beer, Agnes de, 139
 —, Corn. Joh. de., 139
 —, Elisabeth echtg. v. Thomas de,
 139
 —, Gerardus de, 139
 —, Katharina de, 139
 —, Thomas de, 139
 Beers, G. v., 221
 Beerten, Gijsbert Gzn., 132
 Beest, Jacob v., 179
 Beke, Barbara v. d., 282
 —, Nicolaas v. d., 282
 —, Walburgis v. d., 282
 Belgrado, mgr Carlo, internuntius,
 1, 4—7, 10, (12—13), 25—27,
 31—35, 37—38, 41, (49), 63.
 Beliën, Gherit, 138

- Bell., Heylken, relig., 151
 Bellarminus S.J., Robertus, 263—
 264, 270
 Benedictus XIV, paus, 70
 Berchmans S.J., Joannes, 269—270
 Berendtsen, H., aartspr., 80, 82
 Berg, Jan Jansz. v. d., 181
 Bergen, Adr. v., 179
 Beris, Joannes, past., 119, 121, 124,
 137
 —, Petrus, 130
 Berlicum, Lucia W. v., 151
 Bernaerts, Rycxken, relig., 151
 —, Zykaert, relig., 151
 Berijs, Engel, 129
 —, Gerardus, 129
 —, Johannes, 129
 Biel, J., 225
 Biord, mgr, biss., 48
 Blanckaert, Henr., rector, 141
 Blancken, Johan, rentm., 193, 224
 Bloemaerts, Elisabeth, 127
 —, Heilwigis echtg. v. H., 127
 —, Henricus, 127
 Bobola S.J., Andreas, 263—264, 270
 Boeff, A., 180
 Boekel, v., 241
 Boeren, Dr P. C., 97—98, 102—114
 passim
 Boëro S.J., Jos., 274
 Boetzelaer, Sweder v. d., 193, 224
 Bommel, mgr Corn. R. A. v., biss.,
 2, 40, 257
 —, Joh. v., 179, 224
 Bonger, Anna Jac. de, relig., 152
 Bons, A. de, 216
 Bonstetten, Sigismund David baron
 v., 239
 Bont, Adr. (de), 136, 143
 —, Agnes echtg. v. G. (de), 127
 —, Balth. de, kannunnik, 166, 177
 —, Gerardus (de), 127, 138
 —, Jan de, 127, 138
 —, Jan Peter de, 134
 —, Katharina echtg. v. G. de —
 (Jr.), 138
 —, Wilh. de, 143
 Bor, Pieter, 293—294
 Borgia, mgr Steph., kard., 84
 Bornbergen, fr. Leonardus, 149
 Borret, A. E., 242
 —, mr A. J. L., 53, 92, 94
 Bosmans, J., past., 237
 Bots, mr J. B., 44
 Boxtel, Corn. v., adv., 238
 —, Elisabeth v., relig., 149
 Brakel, v., 133
 —, Luytgart W. v., relig., 151
 Brancadoro, Cesare graaf, vice su-
 perior, 82, 233
 Brans, 227
 Brants, Margriet, relig., 152
 —, mr Matthias, 166, 177
 Brauw, jhr mr W. M. de, 44
 Brederode, Wolphard v., 125
 Bree, Henr. v., kap., 303
 —, Heylken v., relig., 151
 Breen, fr. Willem Jans, 153
 Broecheoven, v., 117
 —, Arnold v., 140
 —, Beatrijs v., 125, 127, 140
 —, Katharina v., 125
 —, Kath. echtg. v. Arn. v., 140
 —, Luijtgardis v., 140
 Brocken, Alijt, relig., 151
 Broeck, Theod. Laur. v. d., 137
 Broek, Agnes G. v. d., relig., 148
 Broglie, Maurice de, biss., 87
 Bruggen, mr J. J. L. v. d., 44
 Brussel O.F.M.Cap., fr. Eustachius
 v., 189
 Bruijn, Ant. de, 128—129
 —, Elisabeth de, 134
 —, Elisabeth echtg. v. Godfr. de,
 134
 —, Godefr. de, 134
 —, Peter de, 139
 —, Wilh. de, 134
 Buckinck, Adriaen, 139
 Buerden, Corn. Jzn. v., 133
 —, Petrus Czn. v., 133
 Buriëk, 274
 Bul, Henricus J. v., pseudo-biss.,
 21
 Bijckens, Meeus, 121, 138
 Bye, Walburch de, relig., 149
 —, fr. Willem de, 153
 Bijvoet, notaris, 50
 Camp, M. F. v., biss., 70, 72—75,
 85—86, 242
 Canisius S.J., Petrus, 261—275 pas-
 sim
 Canter, Embrecht de, 137
 Canters, Gerit Em, 138
 Capaccini, mgr. Francesco, inter-
 nuntius, 257
 Caron, 224

- Charisius, 218
 Ciamberlani, mgr Luigi, vice-superior, 73, 88, 91, 239, 242, 245, 247, 257
 Claes, Simon, 125, 127
 Claessen, Henrick, 140
 Claver S.J., Petrus, 263—264, 270
 Clemens August, biss., 55
 Clemens Crabeels, biss., 286
 Clercq, Joannes de, 281
 —, Maria de, 281
 Clerens, deken v. Brussel, 87
 Coelen, Margriet v., relig., 148
 Coens S.J., M., 110
 Coeverincx, Gijsb., kapittel-deken, 292
 Colen, Laurentius, 126
 —, Petrus, notaris, 147
 —, Walterus P., past., 119
 Conincx, Petrus, secr., 159, 162—163, 168—173
 Consalvi, mgr E., kard. staatssecr., 91
 Consgen, F. A., secr., 78
 Cop, Quirijn v. d., 192, 214
 Coppens, Christiaan, past., 298
 Cordier, Andreas de, 281
 Cornelis R. A. v. Bommel, mgr, biss., 2, 40, 257
 Cornelisz., Jan, 126
 Coulster, v. d., 140
 —, Gerbrand v., 125, 127
 Couwenbergh, Adriana, 137
 —, mr Anthony, 125
 —, Jan, 137
 —, Willem Adr., 134
 —, Wouter Aert, 129
 Crabeels, Clemens, biss., 286
 Cramer, Jac. J., aartspr., 77, 83
 —, J. W., 9
 Cremers, E. J. J. B., 63
 Crillaerts, Adr. Reyneri, 134, 137
 —, Hagewidis, 141
 —, Heyliger, 143
 —, Jan, 138, 142
 —, Reynerus, 141—142
 Croes, fr. Reinier, 153
 Croix S.J., Augustin de la, 261, 263, 265—267, 269, 271, 275
 Crynis, J. Jzn., 180
 Cunebrouck, Jacobus v., 281
 Cuijck, J. v., kap., 228
 Cuijper, Claes de, 141
 —, Gerardus, 131
 Cuijpers, Petrus, 143
 Cuijten, mgr J., presid. semin., 6, 57
 Daelman, 229
 Daniels, Angela echtg. v. Denis, 138
 —, Denis, 138
 — S.J., J., 286—287, 289—291
 —, Jan, 139
 —, Mart. C., 133—134
 —, Walterus, 140
 Delft, Dorothea v., relig., 148
 —, fr. Hugo v., 153
 Denis, Denis Jan, 131
 Dens, 229
 — O.F.M., fr. Henricus, 182
 Deppen, J. Ph., secr., 10, 27, 29
 Dercksen, Jan, 181
 Dobbeleyns, Ger. Reyn., past., 166
 Donatus de Grote, tegenbiss., 19
 Donckers O.F.M., fr. Franciscus, deken, 184, 188—190
 Dongen, Adrianus v., apost. vic., 72—73, 76, 84, 89, 242
 Donker Curtius, mr Dirk, minister, 51—52
 Doorn, E. C. M. v., 41
 Dornick, fr. Peter v., 149
 Drach S.J., J. B. 262, 264
 Driel, Anneken v., relig., 151
 Dubbelden, mgr Henricus den, 1, 14, 16, 89
 Duchâtel, graaf F., 23
 Dueren, Jan D. v., 179
 Duyckers O.F.M., fr. Hugolinus, 189
 Eck, J. R. v., deken, 186
 Eelens, Joh., 133
 Eelken, Cort, 136
 Elkens, Em, 128
 Elout v. Soeterwoude, P. J., 44
 Elsveren, W., pred., 216
 Engelen, J. v., aartspr., 235
 Engels, Anth., deserv., 188, 190
 Enslie, J., minister, 41
 Erard v. d. Marck, kard., 146
 Erckel, Godefr. de, 138
 Erens O.Praem., Dr M. A., 114, 278—282, 284—285
 Ermen, Cornelia, 131
 —, Jan, 131
 Erp, Balthazar v., 224

- , J. v., past., 237
 Erven, Clara v., relig., 151
 Esch, Antonia W. v., relig., 148
 Essen, prof. L. v. d., 98—103, 107
 Eyck, Petrus Simons v., past., 302,
 307
 Eymberts, Corstiaen, 156, 167
 Eynde, Franc. J. v. d., past., 302
- Fabre, Antoine, 287
 Fabri, Gerardus, 125
 Fagel, baron Rob., generaal, 54
 Falck, mr A. R., minister, 87
 Ferrieri, mgr Innoc., internuntius, 34
 Feyten, A., 175
 Floribertus, St., biss. v. Luik, 113
 Floris, Alijt, relig., 151
 Forstner v. Dambenoy, H. F. C.,
 minister v. oorlog, 41
 Fosse, A. v. d., gouv., 249
 Franciscus Jacobus v. Vree, mgr,
 biss., 1
 Franciscus Ludovicus Sanguessa,
 biss., 183—185
 Franciscus v. Sales, St., 286—287
 Franciscus Sonnius, biss., 276—280,
 282, 284—286
 Franckenberg, J. H. v., kard., 241
 Frangipani, O.M., nuntius, 288
 Fransoni, mgr J. Ph., kard., 10—11
 vlg
 Franssen, Ferd., 242—243, 246
 Frederik Hendrik, stadh., 298
- Gachard, M., 286
 Geertsen, Dion. P., 139
 —, Godefr. P., 140
 Geffen, Henricus v., 188
 —, mr Petrus v., 281—282
 —, Rycxken Bern. v., relig., 151
 Gembloux, Sigebertus v., 109—110,
 113
 Gemert; fr. Leonard v., 147—149
 Gent, Jan v., 180
 Geraerts, Trijntje, relig., 152
 Gerits, zie : Gherits
 Geritsen, Neeltje, 180
 Gertsz, Allert v., 181
 Gestel, Henricus v., 129
 Geurts, Claes, 211
 Gherits, Gerit, 141
 —, Gerardus Adr., 135
 —, Gertrudis, echtg. v. G. A., 135
 —, Herm., 180
- , Petronella, relig., 152
 —, Walterus, 139
 Ghert, mr P. G. v., 90—91, 94, 248
 Ghestel, Aleydis (v.), 130
 —, Beatrix (v.), 130
 —, Franco de, 128
 —, Hadewydis (v.), 130
 —, Jan v., 143
 —, Laurentius (v.), 130
 Gheijn S.J., J. v. d., 117, 119
 Ghierl, Mechtelt A. v. relig., 151
 Ghiselbertus, heer v. St. Oeden-
 rode, 104—106
 Gierl, Joannes de, 141
 Gilis O.F.M., J., past., 243
 Gils, Antonius v., pres. semin., 73,
 75, 77, 84, 88, 94, 228—229,
 235—239, 241—242, 244—245,
 257
 —, Ignatius v., past., 236
 Gilze, Jan v., 135
 Ginneken, Adr. v., 142
 Gobbelschroy, L. v., minister, 255
 Gobelens, Godefr. Arn., 144
 Godefridi, fr. Henr., 153
 Godefridus, biss. v. Dagne, 139
 Godeschalk, Arnoldus, 132
 —, diaken, 102
 Godinot S.J., P. N., 262, 264
 Godijn, douairière, 218
 Goessens, Elisabeth, 138
 —, Gerardus, 138
 —, Margareta, 138
 Goest, Jenneken v. d., relig., 148
 Goethe, Joh. W., 103
 Goltstein, mr J. K. baron v., 44
 Goossens, Gerardus, notaris, 166,
 177
 —, mgr prof dr Th. J. A. J., 276
 Gorp, Wouter Corn. Jzn. v., 139
 Gortres, H., 180
 Goubau d'Hovorst, F. M. baron,
 48, 87, 91, 93—94, 241, 248—249
 Govarts, Petrus, apost. vic., 78
 Goyaerts, Godefr. Arn., 141
 —, Hendr. G. P., 133—134
 Gramser, J., 218
 Gregorius XVI, paus, 273
 Greven, Joesken L., relig., 151
 Griensven, J. A. v., 245
 Grinsven, mr Petrus v., 281
 Groen v. Prinsterer, mr G., 43—44,
 (51—)53
 Groof, mgr Jac., apost. vic., 34

- Groot, Aertgen de, 180
 Grund, Fr. de, 208
 Gruijter, Arnoldus (de), 129
 —, fr. Henrick Aerts de, 153
 Gruyters, Margriet, relig., 151
 Guetzelo, kanunnik, 98, 106—108
 Gijsberts, Dirck, 180
 —, Jan, 130
 Gijsbertus Masius, biss., 154—177
 passim, 286—292
 Gijsbrechts, Chr., 149
 —, Jacop, relig., 151
- Hagaerts, Gerardus, 142
 —, Henricus, 128
 Hage, fr. Claes v. d., 153
 Hal, Antonius v., 189
 Hall, Floris A. v., minister, 17—18,
 27—28, 33—34, 42, 45, 52—53,
 56, 59—61, 63, 67
 Ham, H. P. v., 180
 Hardenberg, Karl August vorst v.,
 55—56
 Haren, Jan v., 220
 Hastrel, generaal d', 71
 Hedel, W. v., relig., 150
 Heeren, pr., 258
 Heeswijck, Anth. W. v., 281
 Helmberts, Mariken, relig., 152
 Henricus, elect-biss. v. Luik, 100
 Henricx, H., 180
 —, Jan, 180
 —, Maryken, relig., 151
 Herbertus, heer v. Heeze, 108
 Herenthals, Elis. A. P. v., relig., 151
 Herincx, Christina, relig., 148
 Hermans, Aert, 133
 —, Christina A., relig., 146, 148
 —, Geert, 126
 —, Jan Dielis, 131
 —, Maria, relig., 152
 Hermes., Aelert, 181
 Herwaarden, Ev. v., past., 183
 —, Gerardus v., past., 183
 Heuckelom, F. v., 224
 Heuvel, v. d., pr., 258
 —, J. v. d., notaris, 156
 Heuykelen, Margriet v., relig., 151
 Heijden, G. v. d., 205
 —, Dr M. J. M. v. d., 79—80, 82
 Heijst, Adriaen Corn. v., 131
 —, Corn. v., 135
 —, Elizabeth echtg. v. Herman v.,
 135
- , Herman v., 135
 Hiëronymo, Franciscus de, 269
 Hoeck S.J., Fr. v., 262, 269
 —, Joost, 132
 Hoek, R. v. d., 208
 Hoekwater, Corn., 44
 Hoeven, Nicolaas v. d., 129
 Hoey, Henr. v., notaris, 177
 Hogaerts Kelders, Joh., griffier,
 168, 171, 281—283
 Hokelen, fr. Jan v., 149
 Hol, Joost, 221
 Holl, A., 207—208, 214
 Holten O.Praem., fr. dr. Rutger v.,
 117—121, 124
 Hoogaerts, Joh., plebaan en deken,
 75, 84, 87, 91, 95, 240, 242, 258
 Hoogenhoff, J. v. d., 215
 Hooydonk, mgr J. v., biss., 1
 Horne, Gerard v., graaf, 158, 170
 —, Godfried v., 293
 —, Willem v., 294
 —, Willem Adr. v., gouv., 292, 294
 Hornus, W., 180
 Horst, mr Charles v. d., 92, 94—95
 Houbergen, Barbara v., relig., 151
 Hout, Henr. v. d., 140
 —, Luijtgardis wed. Henr. v.d., 140
 Huberts, Joanna, relig., 152
 Hugues C.S.R., Pater, 274
 Hulscher, H. F. Ten, aartspr., 78—
 83, 234—236, 242, 244
 Huntjes O.P., B., deken, 243
 Huijken, Jan, 143
 Huijsum, H. P. v., 205
 Hynis, Heijlken, relig., 151
- Isabella Clara Eugenia, aartsherto-
 gin, 293—295, 305
 Ispen, v., 58
- Jacobi, fr. Henr., 153
 Jacobs, Derk, 210
 —, Ger., 179
 —, Jan, 181
 —, P., 180
 Jacops, Mariken, relig., 151
 Jans, Catharina, relig., 152
 —, Dirck, 180
 —, Helena, relig., 151
 —, Maria, relig., 152
 —, Sophie, relig., 151
 Janssen, Ch., 180
 —, Frans, 180

- , Gerit, 151, 181
 —, Hildegonda, relig., 152
 —, Jan, 180
 —, Margriet, relig., 152
 —, Mechteld, relig., 152
 —, Peter, 181
 —, Reijn, 180
 —, Rudolf, 287
 Jespers, 58—59
 Jet, C. von, 226
 Joannes Augustinus Paredis, mgr, biss., 1
 Joannes v. Hooydonk, mgr, biss., 1
 Joannes Zwijsen, mgr, aartsbiss., 1—68 passim
 Johannes, Petrus, 137
 Jonckers, Clara, relig., 148
 Jonghelinx, Aleydis echtg. v. J. M., 132
 —, Joh. Meeus, 132
 —, Nic., pr., 119, 142
 Joosten, Aertgen, 180
 —, Jan, 132—133
 Jordens, Joh., 142
 Josef II, keizer, 229, 233
 Juten, G. C. A., past., 117, 139
- Kadt, J. W. de, schout, 211
 Katzenellenbogen, graaf Philips v., biss., 99—100
 Keelbrekers, Alit, relig., 148
 —, Mechtelt, relig., 148
 Kelders, Joh. Hogaerts, notaris, 168, 171, 281—283
 Kemenade, 56
 Kemps, Petrus, past. St. Jacob, (35)
 Kepkens, J. W., relig., 150
 —, Margriet, relig., 151
 Kerchove O.P., fr. Joannes v. d., 190
 Kerckhoff, Alb. J. v. d., 181
 —, Jan Fl. v. d., 181
 —, H. S. v. d., 179
 — O.P., fr. Petrus, 188
 Kessel, Joh. v., plebaan, 298
 —, O. P. v., 220
 Kieckens S.J., pater, 117
 Knode, Gozewijn, 114
 Knoep, Jan, 148
 Knoijen, Wouter, 136
 Kock, Aert de, 126
 Koolen, Wilh., 136
 Koolhaas, B., 197
 Koolwijk, J. v., 215
- Korstkens, Jan, 135
 —, Petrus, 125, 144
- Laemers, Gerit, 180
 Laer, Laurens v. d., 142
 Laerhoven, Margriet A. v., relig., 148
 —, Maria A. v., relig., 148
 Laets, fr. Jacobus, 188, 190
 Lamberts, Hendr., 181
 —, Peter, 181
 Lambrechts, Maria, relig., 152
 Langhecrutius, Matheus, past., 289
 Larenvenne, Jutta de, 143
 Laurentius Metsius, biss., 252, 277—286
 Laureijssen, Adr., 142
 —, Dries Adr., 142
 —, Mathias Wzn., 144
 —, Wilh., 140, 144
 Lauwen, Jan G. J., 127
 Leemans, Jan, 128
 Leempoel, G. W. v., prof., 229—230, 233
 Leenkens, Gerardus, 131
 —, Huib, 129, 133
 —, Willem, 131
 Leermaker, Sijmen de, 128
 Leeuw, mr Aert de, 151
 —, Gijsb. de, 141
 —, Jenneken de, relig., 151
 Leffer, 224
 Lejeune O.S.B., Dom. M., 104
 Lemaitre, Vincent, 262, 264
 Lemmens, Peter, 129
 —, Vranck, 126
 Lenaerts, Catharina, relig., 152
 Lenssen, Jacob, 180
 Leo XII, paus, (25), 96, 247, 255—256, 271
 Leijten, Adr., 137
 —, Henr. J., 139
 —, Henr. W., 138
 Liedekerke de Beaufort, A. v., 17, 28, 32, 37, 54
 Lightenvelt, L. A., minister, 17, 27—31, 36, 42, 53—57, 60, 62—63
 Ligno, Rutgerus de, 106
 Liguori C.S.R., Alphonsus de, 269
 Linden, Jan v. d., abt, 278
 Litta, Lorenzo de, kard., 85
 Lodewijk Napoleon, koning, 84, 242
 Loet, Arnold de, 130, 143—144

- , Catharina de, 130
 —, Elisabeth de, 144
 —, Maria echtg. v. Arn. de, 143
 Lonchin, fr. Guilielmus de, deken,
 184, 186
 Longaro S.J., P., 263
 Loon, Joanna v., relig., 152
 Loos, J. C. v. d., 80, 236
 Loyola S.J., Ignatius v., 273
 Lucas, Evert, 180
 Lurasco, C. F., 60—61
 Luijben, mr J. L. A., 33, 44, 56, 59
 Lynden v. Sandenburg, mr C. Th.
 v., 44
- Maanen, mr Corn. F. v., minister,
 87, 245
 Mackaij, mr A. baron, 44
 Maes, Gijsb., 137
 —, Johannes, 129
 —, Petrus Gzn., 137
 Mans, Herman, 127
 Marck, Erard v. d., kard., 146
 Marie Louise, keizerin, 71
 Marietti, G., 263
 Marsilius, kanunnik, 105
 Martens, Adr., 134
 —, Jan, 131, 137, 144
 Martini, Cornelia, relig., 152
 Masius, Gijsbertus, biss., 154—177
 passim, 286—292
 Mathie, Ida, 139
 Méan, mgr Fr. A. M. C. graaf de,
 aartsbiss., 89, (96), 242—244
 Mechelen, Maria Henricx v., relig.,
 151
 Meeus, Gerardus Jan, 134
 —, Jan, 134
 Meeussen, Joh. Gul., 132
 —, Willem, 126, 132
 Melis, Amelis Hzn., 138
 —, Henr., 144
 —, Hubert, 138
 —, Johanna echtg. v. Henr., 144
 —, Willem, 138
 Mels, Godefr., notaris, 146
 Merode, Johan v., 125
 —, Wilhelma v., 125
 Mertens, Jan, 131, 135
 Messie, N. F. du, deken, 236
 Mets, Barbara de, 281
 —, Joannes de, 281—282
 —, Laurentius de, zie : Metsius
 —, Maria de, 281
- , Paulina de, 281—282
 —, Philippus de, 281
 Metsius, mr Jan, kanunnik, 281—
 282
 —, Laurentius, biss., 252, 277—286
 Meuleman, H. J., richter, 200—201,
 203, 208, 220
 Meyer O.F.M., fr. Franciscus, 187
 Meylink, A. C., aartspr., 230, 232—
 233, 235
 Meijnaerts, Adriaan Denis, 127
 —, Denis, 132
 —, Gertrudis echtg. v. J. D., 131
 —, Heylwigis, 131
 —, Jan Denis, 131
 —, Katharina echtg. v. A.D., 127
 Meijnhardt, mr Otto, 193
 Michael Ophovius, biss., 149, 292—
 297
 Mirabeau, 58
 Moelen, Johan v. d., 224
 Molengrave, Elisabeth G. v. d., re-
 lig., 148
 Mollerus, mr J. H. baron, 87
 Mollijn, Anth., 166, 177
 Momboirts, Anna, relig., 152
 Monicx, Ida, relig., 149
 Monsiurs, H., 214
 Mooren, L., secr., 184
 Moser, G., prof., 73, 75, 228, 235—
 239, 241—242
 Munster, Cath. v., relig., 148
 Mutsaers, Jacobus Arnoldus, mini-
 ster, 33, 65
 Mutsaerts, Adriaen Willem, 131
 —, Elizabeth echtg. v. W. J., 128—
 129
 —, Godefr., 132
 —, Johannes Gzn., 132
 —, Johannes Wzn., 133
 —, Laurens, 135
 —, Nicolaas, past., 131
 —, Wilhelmus, 133
 —, Wilhelmus J., 128—129
- Nab, A., 222
 Nagell, A. W. C. baron v. — v.
 Ampsen, 87
 Napoleon I, keizer, 65, 69—74, 76—
 77, 85, 87, 93, 242—243, 261
 Nasalli, mgr Ign. graaf, nuntius,
 91—92, 94—95
 Nassouwe, Jenneken v., relig., 150
 Neelen, Peter Adr., 135

- Nelis, mgr C. F. de, biss., 233
 Neomagus, Jacob, 225
 Neynsel, Elizabeth v., 136
 Nicolaas, pr., 140
 Nicolaas v. Zoes, biss., 234, 289,
 299, 301, 304—306
 Nispén tot Pannerden, jhr mr C.
 E. J. F. v., 63
 Nispén tot Sevenaer, jhr J. A. C.
 A. v., 1, 30—32, 44
 Nooy, G. v., aartspr., 245
 Noret, predik., 196
 Nouwen, Amelis, 137
 —, Elisabeth echtg. v. Peter, 141
 —, Johannes, 129—131
 —, Petrus, 126, 141
 —, Wilhelmus, 131
 —, Wilh. Thijs, 126
 — geb. Ermen, Cornelia, 131
 Nuénen, fr. Jan Henr. v., 147—149

 Oerle, Joh. Tib. v., 143
 Oeteren, Joachim v., 147
 Onmaten, Peter Bac, 138
 Oomen, Adriaan, presid. semin.,
 75, 236
 Oosterbaan, kap., 35
 Ooy, G. v., 205
 Ophovius, Michael, biss., 149,
 292—297
 —, Nicolaas, 293
 Orval, Aegidius v., 112
 Os, Willem v., 214
 Oss, Beatrix v., relig., 148
 Osten, generaal, 227
 Ostender, H., 226
 Otbertus, biss. v. Luik, 110, 112
 Otten, Jan, 180
 Otterinck, 224
 Outerius, Cornelis, past., 304
 Oyen, Joh. Aert, 135

 Paep, Peter de, 141
 Pahud, C. F., minister v. kol., 41
 Pals, Theodricus, 135
 Paredis, mgr J. A., biss., 1
 Parvus, Lambertus, 110, 113
 Pauli, fr. Jan, 153
 Paulus IV, paus, 19, 277
 Pauwels, Elisabeth A., relig., 151
 —, Jan, 136
 —, Margriet, relig., 151
 —, Wilh., 137
 Pelster, Wouter Aert, 129

 Peters, Agnes, relig., 152
 —, Hendr., 181
 —, Herman, 181
 —, Margriet W., relig., 151
 Petersz., Jan Eelen, 133
 Peijnenborch, fr. Laurens, 149
 Philippus Damianus, biss., 185
 Philips II, koning, 19, 277
 Pichegru, generaal, 197, 226
 Pieck, C. v. d. Voordt —, 226
 Pilate, pater, 274
 Pisani de la Gaude, mgr C. F. J.
 baron de, 89
 Pius V, paus, 148
 — VII, paus, 70, 72—74, 85
 — VIII, paus, 271
 — IX, paus, 2—3, 17, 19, (28—29),
 55, 275
 Plinius, G., 55
 Poelmans, Claes, 180
 —, P., 205
 Poll, Arndt v. d., 224
 Polman, Walborch, 180
 Ponsen, Adr., 224
 Posteel, Willem, 145
 Potters, deken, 237

 Randwijck, Hans Willem v., 193
 Ravestein O.F.M., fr. Wijnand v.,
 147, 149
 Realino S.J., Bernardinus, 263—264
 Reesen O.F.M., Petrus, deserv., 186
 Reinhold, ridder J. G., gezant, 247
 Rethy, Johannes, past., 126
 Reijneri, Adrianus, 129, 134
 —, Johannes, 128
 —, Jutta echtg. v. R. J., 130
 —, Mechtildis echtg. v. Joh., 128
 —, Reijnerus Joh., 130
 Reijnkens, Haywich, 142
 Rheenén, G. J. C., burgem., 41
 Ridder, J. de, 205
 Riell, Margriet H. E. v., relig., 151
 Robert O.Praem., fr. Gregorius, 187
 Roberti, Maria, relig., 152
 Rode, Arnulf v., 108, 112
 —, Rutgerus v., 106
 Rodriguez, Alphonsus, 269—270
 Roelofs, Antonius, 189
 —, Arnoldus, 125
 Roey, Catharina J. de, relig., 152
 Roeygherits, Barth., 132
 —, Jan Meeus, 126, 132
 —, Margareta, 132

- , Mechtildis echtg. v. J. M., 132
 —, Walth. Jzn., 126
 Rogier, prof. dr L. J. 2, 69—77, 81,
 95—96, 166, 228, 236, 276—300
 passim
 Roosen; Baldewinus, 134
 Roothaan, Albert, 275
 — S.J., Joannes, 261—275 passim
 Rover, Rodolphus de, 108
 Roij, Herman de, secr., 129, 142
 —, Jan de, 133, 143
 —, mr Jan de, schout, 126, 136
 Roijmans, Ant., past., 303
 Ruiter, Gilis, 180
 Russell, John, minister (Engeland)
 21, 53
 Rijken, Jan Corn., 134
 Rijsinghen, Petrus v., past., 305—
 306
 Rijswijck, J. v., 179
 — O.F.M., fr. Nicolaas v., 178—
 179, 181
- Samen, J. B., plebaan, 237
 Sande O.F.M., fr. Bonaventura v.
 d., 179, 181
 Sandt, Adr. v. d., 119
 —, Daniel v. d., 119
 Sanguessa, Franc. Ludov., biss.,
 183—185
 Santen, Joannes v., pseudo-aarts-
 biss., 21
 Sasse v. Ysselt, jhr mr A. F. O. v.,
 147—148
 Sassen, Aug., 114
 —, mr Napoleon, 59
 Sauviac, generaal, 198, 211, 226
 Schadd, A. I., 222
 —, Maria, 220
 Schalcken, W., 180
 Schellekens, Beatrix echtg. v. W.
 P., 136
 —, Engelberga echtg. v. W. P., 136
 —, Wilh. P., 136
 Schellens, Elisabeth, relig., 150
 Schimmelpenninck, mr Rutger J.,
 raadpens., 84
 Scholtnis, 180
 Schouwenburg, Joannes, past., 184
 Schrant, J. M., prof., 87
 Schuerhuys, Adr. H. C., 132
 Schunen, Jutken, relig., 148
 Schuijten, Anna, 127
 —, Arn. Gijsb., 138
- , Godefr., 138
 —, Gijsb., 126
 —, Heijlwigis echtg. v. Arn. G.,
 138
 Scolaster, Jacomijn, relig., 151
 Sculenburg, Nic., 135
 Sengers, Jan, 210
 Simonsz, Menno, 42
 Sixtus V, paus, 55
 Slaets, Leon, kap., 141
 Smedt O.Praem., Aegidius de, 83
 Smeyermans, Adr., 126
 —, Heylwigis echtg. v. Adr., 126
 —, Maria echtg. v. Adr., 126
 Smits, Joh. H., prof. en regent se-
 min., 85—86, 243—245, 247—
 248, 254—255, 257
 —, mgr Judocus A., 1, 9, 61, 64
 Smitten, Steven, 128
 Smolders, Adr. Hendr. Corn., 132
 —, Corn. Henrick, 130
 —, Engelberta echtg. v. G. A., 144
 —, Godefr. Arn., 144
 —, Luytgardis, 128
 —, Margareta, 128
 —, Mathias, 128
 Soelen, J. v., 218
 Somaglia, kard. della, 247
 Somers, Margriet, relig., 151
 Sommervogel S.J., C., 263, 269, 273
 Son, Adriana wed. Peter v., 138
 —, mr J. B. v., minister, 2, 16—68
 passim
 —, Jan v., 140
 —, M. H. v., proc., 230—231
 —, Peter v., 138
 Sonnius, Franciscus, biss., 276—
 280, 282, 284—286
 Sonsbeeck, mr H. v., minister, 2,
 42, 58
 Spaendonck, Baeyen Peeters v., 140
 —, Peter v., 135, 140
 Spierinx, Gijsberta C., relig., 148
 —, Joesken, relig., 151
 Spijkers, Jan, 126
 —, Laurentius, 126
 Stafford, J., deken, 82, 84, 229,
 232
 Stakenburg, Arnulf v., 104
 —, Leo v., 104
 Steck, Joost, 179
 Steenhoff, mgr W., past., 65
 Steenwicks, Yda H., relig., 148
 Stelaerts, Katharina, 133

- , Wilh., 133
 Sterckx, mgr Engelbertus, kard.,
 14—15
 Sterk, D., schout, 196—197, 207
 Sterre, Marg. v. d., relig., 152
 Steyaert, Mart., 240
 Stollaer, Cornelia, relig., 151
 Storm, mr B., adv., 230—231
 Stragnan, luit.kol., 227
 Strens, mr M. P. H., minister, 7—8
 Stricken, Thomas, past. deken, 301,
 306, 308
 Suïjs, pr., 258
 Swagemakers, Michiel, 142
 Swöesten, fr. Dierick, 153
 Swolffs, zie : Wolffs
 Sijmons, Katharina, 136
- Tendeloo O.F.M., fr. Reynerus v.,
 187
 Theodericus, kanunnik, 105—106
 Theunissen, L., secr., 186
 Thielmans, Geritken, relig., 148
 —, zie ook : Tielmans & Tillemans
 Thoelinx, Katharina, relig., 147—
 148
 Thorbecke, mr J. R., minister, 7—
 8, 26, 28, 33, 36, 39, 41—42, 44—
 45, 52, 67
 Thijs, Goyart, 125
 — O.Praem., Isfridus, 98, 102
 Thijssen, Jan, 130
 Tielmans, Theodricus, 135
 Tilburg, Cath. Adr. v., relig., 152
 Tillemans, A., 205
 Toten, Jan, 126, 132
 —, Willem, 132
 Trajanus, keizer, 55
 Trendt, G., 226
 Truyen, Heyn Claes, 121, 129
 Tsewers, Herman, 136
 —, Hubertus, 129
 —, Johanna, 136
 —, Johannes, 131
 —, Johan Herm., 129
 —, Katharina, 131
 —, Katharina echtg. v. Herman,
 136
 —, Luijtgardis echtg. v. J. H., 129
 Tuppens, Yken J., relig., 148
- Uytenbogaerts, fr. Folphardus, 187
- Valcke, Joannes, 281
- Veen, Dr J. S. v., 146
 Velde, Mr v. d., 275
 —, mgr J. F. v. d., biss., 94, 236—
 238
 Velde de Melroy, mgr J. B. R. ba-
 ron v., 73, 77, 89, 242—243
 Vels, Ida echtg. v. Mart., 137
 —, Martinus, 137
 Veltacker, Jacobus, elect-prelaat,
 277—278, 280, 284—285
 Ven, Heylwich Wouters v. d., re-
 lig., 151
 —, Laurens v. d., 133
 —, Philippus v. d., pres. semin.,
 228
 Vennincx, Corn. Peter, 129
 Verdonck, Gerardus, kap., 304
 Verheull, 57
 Verheyen, mr A. G., burgem., 87
 —, W., 218
 Vermee, Henr., 141
 Verrept, fr. Henr., 153
 Verschueren, Barbara echtg. v. Pe-
 trus, 126
 —, Johanna echtg. v. Willem, 126
 —, Petrus, 126, 134
 —, Wilhelmus, 126
 Versluysen, Kathalijn J., relig., 150
 Vessem, Aleydis echtg. v. Marcellis
 v., 130
 —, Arn. v., 143
 —, Marcellis v., 125, 130
 Visschere, Anna L. de, relig., 150,
 152
 Vleeschauwer, Frans de, abt, 278
 Vlierden, Johanna v., 145
 Voets, Elisabeth, relig., 148
 Voltaire, F. M. A. de, 48, 55
 Voordt-Pieck, C. v. d., 226
 Voort, Egidius v. d., past., 298
 Vos, Henricus, 129
 Vrancken, Peter, 136
 Vredenburg, jhr Ewout v., gouv.,
 244, 247, 249
 Vree, mgr Franc. Jac. v., biss., 1,
 4—5, 24, 38, 49
 Vuchts, Gerardus, persona, 119
 Vuysten, fr. Dierick, 153
- Wael, Joh. de, 137
 Waget, mr Martinus, 281
 Wall, H. J. W., pred., 218
 Walravens, Balthasar, past., 295
 Wandeleers, Jutta, 125

- , Walterus, 125
 Wassenberg, fr. Jacob W. v., 153
 Weerden, Joh. v., pr., 296
 Wel, Agnes v., relig., 149
 Welderen, Geneveva M. gravin v., 239
 Welie, G. H. v., 211
 Welvaarts, Ign., 106, 114
 Wely O.F.M., fr. Daniel v., 153
 Wesel, Abraham v., 223
 Wielen, C. v. d., 208
 Willem I, koning, 21—2, 66, 85
 vlg., 92 vlg., (245—247; 250), 256—257
 — III, koning, 19, (28), 64
 — III, stadhouder-koning, 223
 Willem v. Oranje, 284
 Willems, Frans, 181
 Willemsen, Sara, relig., 152
 Willibrordus, Sint, 19
 Wiseman, mgr N. P. S., kard., 53
 Wit, Jan de, 128
 Woedich, Jenneken, 180
 Woesick, v., 180
 Woldringt, H. H., pred., 222
 Wolff S.J., Matthias, 261—275 passim
 Wolffs, Hendrick, pr., 156
 —, Jordanus P., 155—156, 166
 Wolters, Jan, 180
 Wouters, Dion., 139
 —, Gherit Jan, 132
 —, Willem, 131
 Woutersz., Wouter, 127
 Wouwer, Jan v. d., 120, 130, 142
 —, Petrus v. d., 130
 Wijckerslooth, mgr Corn. L. baron v., 4—5
 Wijfliet, Johanna echtg. v. Wilh., 141
 —, Wilh., 141
 Wymeersch, Barbara v., 282
 Wijnen, Aert, 180
 Wijs, de, pr., 258
 Wysschel, Heijlwigis echtg. v. Peter, 140
 —, Petrus, schout, 130, 140
 —, Robbert, 140
 Wijten, Herm., 143
 Zeberts, Christina, relig., 148
 Zichem, Jan v., past., 117, 119, 121, 124
 Zoemers, mr Walter, 281—282
 Zoelsius, Nicolaas, biss., 234, 289, 299, 301, 304—306
 Zondadari, A. F., nuntius, 81—82, 233
 Zuylen van Nijeveldt, J. P. P. baron v., minister, 7—9, 37
 Zwol, fr. Jan v., 149
 Zwijsen, mgr Joannes, aartsbiss., 1—68 passim

Register van plaatsnamen

- Aarle, 299, 308
 Aarle-Rixtel, 147, 299
 Acheul, St., 254
 Afferden, 187, 191, 193—194, 197,
 200—201, 203
 Aken, 308
 Alphen (Gld.), 178—179, 182, 188,
 191, 193—194, 196—197, 200—
 201, 206—208
 Alphen (N.Br.), 123
 Altforst, 178—179, 181—182, 184—
 186, 188, 190—191, 193—194,
 197, 200—201, 204—205
 Amay, 98, 103, 110, 112—114
 Amiéns, 254
 Ammerzoden, 243
 Amsterdam, 4—5, 41, 78, 83, 236,
 262, 275
 Annécý, 48
 Antwerpen, 72, 75, 86, 117, 228,
 233, 280, 292—294
 Appelterm, 178—180, 182—186,
 188, 191, 193, 197, 201, 205, 208
 Arendonk, 305—306
 Arnhem, 224
 Asten, 125, 301, 308
 Avignon, 264

 Baardwijk, 113, 298
 Bakel, 303
 Balgoy, 189, 191, 216, 219
 Bassignies (Fr.), 154, 158, 168, 170
 Batenburg, 188—189, 199
 Beek en Donk, 299, 308
 Beekvliet (seminarie), 243—244,
 246, 248, 254—255, 257
 Bergeyk, 304—305
 Bergharen, 188—189, 191, 193, 196,
 200, 208—210
 Berlicum, (151), 243
 Beuningen, 187, 189
 Bladel, 114, 141
 Bommel, 99
 Boxtel, 150, 152, 154, 156—159,
 161—173, 175—178, 236

 Breda, 4—5, 39, 52, 67, 71—73,
 75—76, 84, 89—90, 131, 144, 150,
 235—236, 241
 Breugel, 104
 Brugge, 87
 Brussel, 87, 91, 110, 117, 169, 255,
 285, 306
 Budel, 308

 Carthagó, 19
 Culemborg, 262, 265, 271, 274

 Dagne, 139
 Deest, 187, 191, 193, 201, 203,
 210—211
 Delft, 299
 Demen, 184
 Desschel, 131
 Deurne, 303, 307
 Deventer, 22
 Dieden, 180, 183—185, 191
 Diest, 147
 Doddendaal, 187, 190
 Doornik, 94
 Douay, 228
 Dreumel, 178—179, 182, 188, 191—
 194, 197, 200—201, 211—214,
 220—222
 Drunen, 152
 Druten, 180, 186—187, 191—194,
 196—197, 200—201, 203
 Duffel (B.), 125
 Dungen, den, 287

 Eerschot, 107, 109
 Eethen, 298
 Eindhoven, 64, 152, 254, 299
 Emmerik, 185
 Enschor, 114, 116—117
 Ewijk, 187

 Ferney (Fr.), 48
 Floreffé (abdij v.), 114, 304
 Freiburg (Zw.), 261—263
 Freisingen (Beieren), 261

- Geffen, (151)
 Geldrop, 293
 Gemert, 89, 92, 254, 303, 308
 Genderen, 298
 Genève, 48, 286—288
 Gent, 87, 94, 190, 228, 262
 Gerra, 49
 Gertrudenberg (D.), 101—102
 Ghijsegem, 6
 Gierle, (151)
 Gilze, 150
 Goirle, 24—25, 130, 140
 Grave, 216
 Gravenhage, 's-, 3, 5, 8, 10, 15, 26,
 29, 33, 41, 58, 65, 81—82, 84—
 85, 87, 92, 95, 149—150, 230, 299
 Groesbeek, 184
 Groningen, 85

 Haaren, 6, 24, 57, 65, 68
 Haarlem, 4—5, 7—9, 22, 30, 38, 44,
 49—50, 52, 60, 67, 229
 Hageveld (seminarie), 7, 9
 Haren, 184
 Hatert, 189
 Heerenberg, 's-, 236, 242
 Hees, 189
 Heeze, 108, 294, 298
 Helmond, 89, 254, 299, 301, 304,
 306—307
 Helvoirt, 239
 Herenthals, (151)
 Herlaer (seminarie), 239, 241—243,
 246, 249, 254—255, 257, 259
 Hernen, 179, 188—189, 191, 199,
 209
 Hertogenbosch, 's-, bisdom of vi-
 cariaat, 1, 6, 10—14, 49—53, 65,
 68—72, 74, 76—81, 85—87, 89,
 91, 96—98, 115, 151, 154, 156,
 166, 168, 170—172, 175, 183, 190,
 228—230, 232—236, 243, 246,
 250, 254—255, 260, 276—280,
 285—289, 291—292, 295—301,
 308
 Hertogenbosch, 's-, stad, 3—5, 21,
 23—24, 27, 29—31, 33, 35, 40,
 43, 50—51, 54, 59, 61, 67—68,
 70, 84, 87, 92, 114, 145—153,
 155—156, 168, 171, 173, 177—
 178, 211, 227, 230, 234—235,
 237—241, 247, 258, 279, 281, 283,
 287—288, 292—293, 295—299
 Hertogenrode, 's-, 98, 105

 Heusden, 292—294
 Hilvarenbeek, 106, 109, 153, 289,
 299, 305
 Hoensbroek, 185
 Hoogeloon, 105
 Hoodonk, 104
 Horssen, 178—180, 182, 188, 190—
 191, 199, 204
 Houtum (N.Br.), 106
 Hubert, St., 80

 Keent, 189, 191
 Kerkrade, 103, 110, 112—113
 Keulen, 228
 Kloetinge, 125—126
 Kloosterrade, 105
 Kortrijk, 261

 Leende, 294
 Leeuwen, 178—179, 186—187, 191,
 193—194, 196, 200—201, 215,
 224
 Leiden, 78
 Leur (bij Wychen), 188, 191, 193
 Leuven, 98, 133, 228—229, 231—
 238, 244, 254, 278
 Liempde, 154—177 passim
 Lierop, 302—303, 306—307
 Liessel, 303, 307
 Loon-op-Zand, 105
 Louisville, 6
 Luik, 2, 94, 100—103, 110, 113, 122,
 139, 146, 150, 247, 257

 Maarheeze, 307
 Maarssen, 245
 Maasbommel, 178—179, 181—182,
 184—186, 188, 191, 197, 199, 207
 Maastricht, 229—233, 235
 Manchester, 53
 Mechelen, 14—15, 87, 89, 96, (151)
 Megen, 71, 148, 178—179, 181—
 182, 184—186, 188, 190, 199, 243
 Messina, 273
 Michielsgestel, St., 3, 65, 68, 239,
 243, 245, 249, 259
 Mierlo, 108, 304, 307
 Moergestel, 137
 Muggenberg (B.), 125
 Munster, 82, 247

 Namen, 89
 Napels, 269
 Nederasselt, 189, 191—193, 201,

- 215—219
 Nederwetten, 104
 Neerbosch, 189
 Nunen, 148—149, 299
 Nijmegen, 40, 45, 108, 178, 184,
 186—187, 189—190, 192, 195,
 198, 223—224, 226, 243, 261—
 262, 271—272, 274—275
- Oedenrode, St., 97—114 passim,
 145, 156, 166, 299
 Oirschot, 237
 Oisterwijk, 80, 127, 145, 149—153
 Ommel, 307—308
 Osnabrück, 99, 101—102
 Oudenaarde (B.), 282
 Oudenbosch, 67
 Overasselt, 189, 191—193, 201,
 215—219
 Oyen, 184, 191
- Pamel (B.), 281
 Parijs, 54, 71, 75
 Postel (abdij v.), 114, 302
 Puiflijk, 178—179, 186—187, 191—
 194, 200—201, 215
- Randwijk, 225
 Ravenstein, 71, 243
 Riel, 131, 142
 Riethoven, 305
 Rixtel, 299, 304, 308
 Roda, zie : Rode
 Rode, 98, 102, 104—108, 110, 112,
 114
 Roermond, 4—5, 52, 67, 77, 88—
 89, 179, 182—186, 190, 228, 233
 Rolduc, 67, 97—98, 102—110,
 112—114
 Rome, 2—4, 6, 8, 11, 15, 19, 26—29,
 32, 34, 36—39, 42, 44—45, 52,
 54—57, 60, 62—64, 73, 79—84,
 87—88, 91, 93—94, 236, 241, 261,
 263—267, 269, 271—275, 277,
 279
 Rothem, 108
- Savona, 72
 Schoonenburg, 217—218
- Schijndel, 71, 91, 228, 237, 239,
 243, 255
 Soest, 65
 Someren, 302, 307—308
 Spiers, 185
 Stiphout, 307—308
- Teeffelen, 152
 Tilburg, 5, 10—11, 24, 50, 116—144
 passim, (152), 229, 235, 241
 Tongerlo, 83, 105, 114, 116, 122,
 277—285
 Trente, 66, 122, 157, 160—161, 164,
 166—167, 169—173, 176, 236,
 252, 258
 Turnhout, 306
 Turijn, 262—264
- Utrecht, 4—5, 7—15, 19, 21—22,
 27, 30, 35, 42, 44, 49—50, 52, 59,
 64—66, 80, 85, 87, 185, 235, 245,
 279
- Valéry-sur-Mer, St., (Fr.), 193
 Veebeek, 243
 Villers, 278
 Voorhout, 67
 Vught, 239
- Wamel, 187, 191—194, 196—197,
 199—201, 212—214, 220—222,
 226
 Warmond, 4—5, 7, 9, 67, 236, 242
 Weelde, 137
 Weenen, 264
 Weert, 145, 153, 297
 Weurt, 189
 Winsen, 187, 201
 Woensel, 297—298
 Wychen, 189
- Xanten, 187, 193—194, 203, 205,
 207, 210, 213—215, 220—222, 225
- Ypelaer, 242
- Zaltbommel, 243
 Zepperen (B.), 147—148
 Zoeterbeek, 299

Register van zaken

- Aprilbeweging, 63—64
 —, (adres v. 16 April 1853), 41
 —, (adres v. 26 April 1853), 41—
 44, 50, 52
 Armenwet, 24

 Bisschoppelijke titulatuur, 48—49
 Bisschopzetels, 4 vlg., 21—22, 30,
 44, 50, 52, 59—60, 67, 85, 87
 Breve „Ex qua die” v. Paus Pius IX
 d.d. 4 Maart 1853, 24—26, 29—
 30, 33, 37—38, 49, 52
 Burgerlijk Wetboek, art. 1690, 50—
 52

 Canonisaties, 263, 269
 Clerus bisdom 's-Bosch (begin 17e
 eeuw), 288 vlg.
 Collegium Philosophicum, 244 vlg.,
 254 vlg.
 Concilie v. Trente, 66, 122, 157,
 160—161, 164, 166—167, 169—
 173, 176
 Concordaat v. 1559, 19
 — v. 1801, 22, 70, 74—75, 85, 87
 — v. 1822 (project), 87
 — v. 1827, 2—3, 20, 23, 25, 45—46,
 62, 67, 95—96, 255
 Correspondentie
 — v. Franciscus v. Sales (met biss.
 Gijbs. Masius), 286 vlg.
 — v. Voltaire, 48
 — v. mgr J. Zwijsen (met mr J. B.
 v. Son), 16—68

 Diocesen, zie : Bisschopzetels
 Donatisten, 19

 Elevatio v. heiligen, 110—113

 Fakkels, de, 22, 42, 54

 Gebeden voor keizer Napoleon,
 70—73
 Godslamp (branden der), 301—
 308
 Grondwet v. 1815, 85
 — v. 1848, 42—43, 45—46

 Heiligenlegenden, 97 vlg.
 Hiërarchie in Nederland (herstel
 v. d.), 1—96 passim
 — in Engeland (herstel v. d.), 21—
 22, 41, 53
 Huwelijken v. Napoleon, 71

 Instructie dorpsschouten Maas &
 Waal, 192

 Jansenisme, 19, 46, 60, 76, 298—
 299

 Kabinet v. Hall, 18, 34, 45
 Kalender bisdom Luik, 122
 Kapittel v. Boxtel, 157—166 pas-
 sim
 — v. Hilvarenbeek, 109
 — v. St. Oedenrode, 103—109
 — v. Rolduc, 103—109
 — v. Xanten, 187, 193—194, 203,
 205, 207, 210, 213—215, 220—
 222
 — v. Zepperen, 147—148
 Katholieke partijen, 39—41
 Kerkelijke goederen in Maas &
 Waal, 191 vlg., 224 vlg.
 Kerkwijding in Tilburg, 121, 139
 Klooster Catharinenberg (Oister-
 wijk), 145—153
 — te Megen, 178—190 passim
 — achter de Tolbrug ('s-Bosch),
 145—153
 Kloosters in de Meierij, 297
 Koninklijk Besluit
 — v. 16 Aug. 1824 (kerkenbouw),
 48, 67
 — v. 14 Juni 1825 (sluiting semi-
 naries), 244
 — v. 11 Juli 1825 (aanneming se-
 minaristen), 245, 254 vlg.

- v. 20 Juni 1829 (Coll. Philosophicum facultatief), 257
- Lambertus (Leven v. Sint), 99—102
- Latijnse school te 's-Bosch, 292
- Legende v. St. Oda, 97—115
- Leonardusverering (Sint), 123
- Liber Anniversariorum der kerk v. Tilburg, 116—144
- Mandementen 1827 en 1828, 255 vlg.
- Missionarissen in Maas & Waal, 178—190
- Nationale Vergadering (1 Maart 1796), 199—200
- Odalegende (Sint), 97—115
- Parochie Liempde (oprichting), 154—177
- Petitionnement tegen de wet op de kerkgenootschappen, 57 vlg.
- Placet (recht van), 23, 25, 28, 43, 46, 94
- Rapporten over de geestelijke goederen in Maas & Waal, 201—227
- Refugiehuis der abdij v. Tongerlo, 283
- Salvum fac (zingen van), 70, 72, 76
- Seminaries bisdom 's-Bosch, 65 vlg., 228—260
- Seminarium Generale te Leuven, 229—234
- Stevenisme, 70, 74
- Synode (1612) te 's-Bosch (tweede), 287—289, 301
- Te Deum (zingen van), 70—71, 76, 96
- Tertiariissen-kloosters, 145—153
- Testament v. biss. L. Metsius, 281 vlg.
- Translatio v. heiligen, 110—113
- „Tijd” (dagblad de), 7, 9, 24—26, 30, 38, 40, 43, 45, 63
- Zaligverklaring H. Petrus Canisius, 261—275
- Zusters des Gemeenen Levens, 146

Drs H. J. A. M. SCHURINK